

PRAKSE
IETEIKUMI
PRAKSE
MI
SE

ISSN 1691-273X

VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI

ISSN 1691-273X

Latviešu valodas aģentūra

Nr. 7/2012

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

7

**Rīga
Latviešu valodas aģentūra
2012**

UDK 811.174(082)

Va 390

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums.
Atb. red. O. Bušs. Nr. 7. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012. 200 lpp.

Atbildīgais redaktors *Dr. habil. philol.* Ojārs Bušs

Recenzente *Dr. philol.* Andra Kalnača

Krājuma 7. laidienā ievietota somu žurnālista eseja par valodu kā vērtību un par guvumu, atklājot sev latviešu valodu, kā arī 12 populārzinātniski raksti gan par aktuāliem jautājumiem latviešu valodas praksē, gan arī par latviešu valodas vietu citu valodu starpā un par latviešu valodas apguvi ārzemēs. Rakstu autori aplūko latviešu valodas prakses jautājumiem veltītās publikācijas vācu okupācijas laika periodikā, iepazīstina ar Zviedrijas pieredzi valodas kopšanā un popularizēšanā un somu studentu grūtībām un panākumiem latviešu valodas apguvē, analizē un apstrīd „mītu” par valodas nesaprotamību, kas it kā varētu rasties kļūdu un nepareizību dēļ, dod nelielu ieskatu latviešu valodas attīstības vēsturiskajos procesos un latviešu valodas gramatikas visstrīdīgākajos jautājumos, tostarp konkrētāk izanalizējot latviešu valodas darbības vārda veida kategorijas atspoguļojumu divvalodu vārdnīcās. Raksti veltīti arī jaunvārdam „dižkibeļe” un tāda vārda meklējumiem, ar kuru varētu aizstāt maldinošo produkta apzīmējumu „krējuma izstrādājums”, ieskatam latviešu valodas dialektu un izlokšņu vārdu krājuma daudzveidībā un bagātībā. Autori aplūko latviešu dialektālās leksikogrāfijas vēl neizmantoto iespēju plašo klāstu, kuru uzskatāmāku padara cittautu pieredze, kā arī dod konkrētus ieteikumus mūsdienu Grieķijas vietvārdu atveidotājiem. Krājumā ievietotas arī valodas konsultācijas, uzzīņu materiāli par jaunākajām publikācijām latviešu valodniecībā, Latviešu valodas ekspertu komisijas un LZA Terminoloģijas komisijas svarīgāko lēmumu apskats, humora lappusīte, ziņas par autoriem. Krājums domāts ikvienam, kas interesējas par latviešu valodas prakses jautājumiem un vēlas dziļāk iepazīties ar mūsu valodas bagātībām.

Korektors Pauls Balodis

Maketa un vāka dizaina autors Kristaps Rozītis

Rakstu krājuma 7. numuru maketējis Kristaps Rozītis

Karikatūras zīmējis Jānis Kārklīšs

© LVA, 2012

© Kristaps Rozītis, vāka un maketa dizains, 2010, 2012

ISSN 1691-273X

SATURS

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI

- J. Rislaki.* Piedzīvojums un ekspedīcija 5
M. Baltiņš. Valodas jautājumiem veltītās publikācijas
vācu okupācijas laika presē (1941–1944) 14

DRAUDZĪGS SKATS NO MALAS

- P. Vanags.* Valodas kopšana un popularizēšana Zviedrijā 28
L. Balode. Skats no ziemeļiem 36

STILS

- D. Strelēvica-Ošiņa.* Rūpes par valodas pareizību un
„mīts par nesaprotamību” 51

VALODAS VĒSTURE

- I. Seržants.* Vēsturiskā valodniecība un latviešu valoda 58

VĀRDS UN TĀ LIETOJUMS

- A. Vulāne.* Augu tauku un krējuma maisījums
Latvijas lingvistiskajā ēdienkartē 74
Ā. Ozola. Dīvainā dižķibeļe 90

VĀRDS IZLOKSNĒS

- A. Stafecka.* Iz novadu valodas pūra lādes 94

VĀRDNĪCAS

- L. Markus-Narvila.* Cittautu pieredze kā impulss
latviešu dialektālās leksikogrāfijas attīstībai 107
M. Škrabals. Vēlreiz par verba veidu no leksikogrāfa viedokļa 131

GRAMATIKA

- A. Andronovs.* Tradicionāli latviešu gramatikas jautājumi 142

CITVALODU ĪPAŠVĀRDU ATVEIDE

- I. Rūmniece.* Grieķu vietvārdi latviešu valodas vidē 158

VALODAS KONSULTĀCIJAS

166

LĒMUMI

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi	181
Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā	184

JAUNĀKĀS GRĀMATAS	186
--------------------------	-----

HUMORA LAPPUSĪTE	192
-------------------------	-----

ZIŅAS PAR AUTORIEM	196
---------------------------	-----

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI

Juka Rislaki

Piedzīvojums un ekspedīcija

*Tie ir vārdi no manas tautas
Un dziesma man arī no tās
Un es zinu, neviens manā vietā
To nedziedās
(„Mana dziesma”, R. Kaupers, I. Cipe;
„Prāta Vētra”)*

20. gadsimta sākumā mans tēvs Somijas Lielkņazistes skolā mācījās jeb „mācījās” obligāto krievu valodu. Gan skolotāji, gan inspektori uzskatīja, ka skolēnu valodas prasme bija *ploho* ‘slikti’ vai *očeņ ploho* ‘ļoti slikti’, un tas nebija nekāds brīnums. Zēnu (un varbūt arī meiteņu) goda lieta, patriotisks pienākums, bija boikotēt nīsto un nievāto krievu valodu. Tēvs krieviski neprata ne vārda, lai gan vēlāk, kad viņa firma pārdeva Padomju Savienībai papīru un celulozi, šī valoda būtu noderējusi.

Savā ziņā vēsture atkārtojās pusgadsimtu vēlāk. Man nācās obligāti apgūt zviedru valodu, un Vidussomijas mazpilsētas skolā nebija nekādas iespējas mācīties krievu valodu. Obligātā valoda likās rūgta kā vērmeles, un vēl pēc septiņu gadu mācīšanās nespēju iepirkties zviedru veikalā vai pasūtīt restorānā ēdienu.

Tikai tad, kad pieaugu, tiku pāri saviem aizspriedumiem un aptvēru svešvalodu nozīmi un bagātību. Tajā pašā laikā, protams, mīlu savu dzimto valodu un nespētu dzīvot, ja nevarētu somu valodā runāt, to klausīties un lasīt.

Esmu aizrāvis ar valodām. Vienmēr, kad nonāku kādā svešā zemē, gribu vismaz kaut cik saprast un runāt vietējā valodā. Es neizprotu tos Baltijas valstu iedzīvotājus, kuri nemāk pateikt ne vārda kaimiņu valodā. *Saldejumps* gan laikam pieder ikviena igauņa leksikai, un varbūt arī *iks*, *kaks*, *kolm* prot noskaitīt ikviens latvietis, bet tas ir pārāk maz.

Es brīnos arī par tām mātēm, kuras, aizbraukušas projām no dzimtenes, neiemāca saviem mazajiem bērniem dzimto valodu, vienīgo valodu, kuru viņas tiešām prot. Amerikas somi jau aizmirsuši savu valodu, un arī latviešu emigrantu valoda droši vien drīz pazudīs.

Tāpat brīnos par cilvēkiem, kuri nav ar mieru mācīties tās valsts valodu, kurā viņi dzīvo. Mana paziņa bija sākusi raudāt, kad viņas kaimiņš Olaines daudzstāvu namā paziņojis, ka „nekad nemācīšos tādu suņu valodu kā jūsu latviešu valoda”. Bieži domāju, cik grūta ir šādu cilvēku dzīve. Kāda sajūta ir dzīvot tādas kultūras vidū, ko pats nīst un zaimo?

Nevienu tautu nevar pilnīgi izprast, neiepazīstoties ar valodu, ko tā runā. Manuprāt, cilvēks tā pa īstam prot vienīgi dzimto valodu, tomēr varu teikt, ka runāju un saprotu kādas desmit valodas. Valodas zināšanas, protams, nav pašmērķis. Atceros, ka somu rakstnieks Lauri Vīta (*Lauri Viita*) ironiski rakstīja: „Ko, viņš runā piecās valodās? Bet vai viņam bija arī kas sākams?”

Mācīties valodas man palīdzēja Somijas televīzija, kas – pretēji Latvijas TV – kalpo skatītājiem, raidot visas ārzemju programmas un filmas oriģinālvalodā ar somu subtitriem. Maza tauta nevar izdzīvot, neprotot citas valodas.

Iepazīšanos ar jaunu valodu saprotu kā piedzīvojumu un ekspedīciju. 2001. gadā pārcēlos uz dzīvi Latvijā. Latviešu valodai Somijā ir eksotiskas un grūtas valodas slava. Atceros, kā mani darbabiedri laikraksta redakcijā apbrīvoja kādu vecu zinātnieku: „Vai varat iedomāties, viņš prot pat nedaudz latviski!” Cik zinu, Somijā nebija neviena žurnālista, kas būtu kaut cik sapratis latviski vai lietuviski.

Savu piedzīvojumu ceļojumu sāku, lasīdams bērnu grāmatas. Drīz atklāju Albertu Kronenbergu:

Ganija reiz gani trīs:

Divi gari, viens tāds īss.

(Kronenbergs 1931, 3)

Tikai vēlāk sāku saprast nianšes un smalkumus – piemēram, ironiju darbā *Sprunguļmuižā gada tirgus*:

Katrs slavē savu preci –

Ko zem pūra turēt sveci.

Un pie tam ne visai kaunas

Nopelt to, kas otram paunās.

Bet vai daudz starp tiem ir vīru,

Kas ar sirdsapziņu tīru?

(Kronenbergs 1938)

Šajā stāstā policists aiztur kaķi, kas lielās gluži mūsdienīgi:

Es ar Rīgas kaķiem rados,

Kas man uzbruks, tam tie sados.

(Kronenbergs 1938)

Drīz pamanīju, ka ir daudz pazīstamu, tuvu vārdu, kas man atgādina somu vārdus. Ar tiem baltu valodas un Baltijas jūras somu valodas laiku gaitā mijušās. Ikvienš, kas prot šīs valodas, zina vārdu pārus: somu *mak-saa* – latviešu *maksāt*, *airo* – *airis*, *laiva* 'kuģis' – *laiva*, *kutina* – *kutināt*, *poi-ka* – *puika*, *herne* – *zirnis*, *pihlaja* – *pīlādzis*, *jäärä* – *jērs*, *keli* – *ceļš*...

Gandrīz katru dienu pamanīju tādus vārdus, kas modināja jautājumu, vai arī tie ir radnieciski. *Aika* – laiks? *Metsä* – mežs? *Terva* – darva? *Kiipeli* – ķibele? *Kappale* – gabaliņš? *Selkä* – selga? *Heimo* – saime? *Nuija* – nūja? *Nuora* – šnore? *Kannel* – kokle? *Keltainen* – dzeltens?

Vai *liitää* ('slīdēt') cēlies no vārda „lidot” vai otrādi? Vai „līgot” – no vārda *liikkua* ('kustēties')? Kādā sakarībā somu *sakara* ('zobrata zobs') ir ar latviešu „sakarā”?

Un vēl eksotiskāki atradumi: bērnībā pagalmā spēlējam lecamspēli, kas saucās *letsī*. Vai tas ir radniecīgs vārdam „lec”, un no kādiem vēstures avotiem tas nāk? Vai *pirkka* (par *pirkku* senie somi dēvēja tirgoņus) cēlies no vārda „pirkt”? Kāpēc mūsu vārds *rinkeli* ('baranka') atgādina latviešu kliņģeri, kaut arī ir pavisam citādāks miltu izstrādājums? Bet *mankua* ('diedelēt') ir tas pats „mangot”... Kā somu *rakkari* ('nelāgs zēns, ielas zēns') var izklausīties tik līdzīgi latviešu „rakarim”? Vai somu *mantu* ('zemes gabals, zemes īpašums') nozīmē to pašu, ko latviešu „manta”?

Savuprāt, esmu dzirdējis Latvijā arī pavisam somiskas skaņas: *rati riti ralla, kili kili, kuti kuti, pai pai*... Somu ciemiņi vienmēr smejas, kad viņiem pastāsta, ko nodomā latvieši, kad viņi saka *maukas ruoka* ('garšīgs ēdiens'). *Riepu* remontu somi saprot kā lupatu remontu. *Vasara* Somijā nozīmē āmuru, sīknauda, mūsaprāt, ir *sikanauta* ('cūka, vērsis'), ko var nopirkt gaļas veikalā.

Vai mēs esam mainījušies vārdiem draudzīgā vai draudīgā saziņā? Vārdi kustas, ceļo laikā un telpā, tie pazūd un parādās no jauna, izmainās. Diezin, vai tie jebkad pazūd, neatstādami nekādas pēdas. Kā teikusi kāda lingviste, vārdi ir mazi arheoloģijas pieminekļi (Cheminee 2011, 12). Tos pētot, var izzināt valodas vēsturi. Uzzinot to, ko teica vakar, varam labāk izprast šodienu. Kā teicis Monteņs (*Montaigne*), valoda ir *une branloire pérenne* – mūžīgi mainīga.

Valoda ir dzīvs organisms

Valoda ir dzīvs organisms, kuru nevar pilnīgi uzraudzīt un pārvaldīt. Nevienš ierēdnis un neviens likums nespēj aizkavēt to, ka latvieši Latvijas krieviem automātiski atbild krieviski vai ka latviešu valodā iebrūk krievu valodas struktūra. Jānis Peters ir teicis, ka runājam netīrā latviešu valodā, kurā ir daudz rusicismu:

Tik piesārņota valoda mums nekad nav bijusi! Lietojam vārdus, nemaz

nezinot vārdu jēgu. Valsts prezidents saka „dotajā brīdī”. Eksprezidente saka „jāpieņem mēri”. Jaunieši saka „pa lielo”, „rubīt fišku”... Un bērni lamājas krievu vārdiem, pat nezinot to jēgu, un tas jau ir bīstami. (Zelmenis, Vētra 2008)

Arī valodnieks Jānis Kušķis ir pesimists. Viņaprāt, padomju okupācija latviešu valodai ir nodarījusi tik daudz bojājumu, ka šis jautājums ir ne tikai valodniecisks, bet arī politisks:

50 gados mūsu valoda ir piesārņota ar milzīgu daudzumu krievu valodas atdarinājumu. Tādu ir vairāk par desmit tūkstošiem. Diemžēl atjaunotās neatkarības gados maz esam tikuši no tiem vaļā. Klāt nākušas vēl daudzas citas kļūdas, kā arī angļu un vācu valodas ietekme. (Kušķis 2006, 11)

Rezultātā latviešu valoda ir stipri tuvināta krievu valodai, un, viņaprāt, tas arī bija Padomju Savienības Komunistiskās partijas mērķis. Krievu valodu skolās mācīja intensīvāk nekā latviešu valodu, kuru ikviens protot „kopš dzimšanas”. Ne tikai vārdi ielauzušies latviešu valodā, bet arī gramatika mainījiesies krievu valodas iespaidā, tāpat pareizrakstība. „Tagad daudziem latviešiem nav lepnuma par savu valodu, tautu un valsti,” Kušķis pesimistiski raksta, secinot, ka dzīvē ienākusi padomju laikā izaugusi jauna paaudze, kas stipri zaudējusi labas latviešu valodas izjūtu. (Kušķis 2006, 17)

Plašs 2010. gadā publicēts pētījums (Pelnēns 2010) liecina, cik spēcīgs un mūsdienās vēl spēcīgāks ir krievu kultūras, galvenokārt populārās kultūras, iespaids Latvijā. Piemēram, visos TV kanālos labākajā skatīšanās laikā ik dienu var redzēt krievu programmas un dzirdēt krievu valodu, jo krievu valoda ir vienīgā svešvaloda, ko dzird Latvijas televīzijā. Gan latviešu kanāli, gan visi kabeļtelevīzijas kanāli piedāvā plašu krievu filmu, seriālu, šovu un humora programmu klāstu. Vecās filmas ir pilnas ar padomju nostalgiju, jaunākās programmas rāda kā vienkāršu „bezrūpīgu izklaidi”. (Pelnēns 2010, 171)

Daudzas galvaspilsētas Rīgas raidstacijas raida krievu mūziku, tā izbāžas visur – tirgū, restorānos un mikroautobusus. Visus divdesmit atjaunotās neatkarības gadus Latvijā pārdod un var pasūtīt Krievijas avīzes un žurnālus, – bet, piemēram, igauņu un lietuviešu avīzes nav iespējams nopirkt.

Latvijas krievi samērā maz lasa avīzes un samērā daudz skatās televīziju. (Lielākie metieni ir Latvijas krievu avīzēm *Televizionnaja Programma* un *Teleprogramma s džaddej Mishej*. Starp desmit visvairāk lasītām avīzēm nav neviena nopietna, kvalitatīva laikraksta.) Krievi un nepilsoņi visai maz uzticas Latvijas televīzijai un daudz vairāk Krievijas TV kanāliem, kam viņi seko daudz biežāk. Viņi ir atkarīgi no Krievijas ziņu un komentāru raidījumiem. (Pelnēns 2010, 186; Muižnieks 2010, 229)

Zinot to, ka Krievijas valdība kontrolē praktiski visus valsts TV kanālus¹, jāatzīst, ka runa ir par ietekmīgu propagandas līdzekli, kas atstāj ie-

spaidu uz Latvijas iekšējām lietām un uztur naidu pret Latviju. (Pelnēns 2010, 181–183; Kabinets 1/2006) Nav nekāds brīnums, ka aptaujās Krievijā Latviju uzskata par ienaidnieku numur viens. Īpaši bīstama šāda ietekme ir tagad, kad Latvijas informācijas līdzekļi kļuvuši vāji no visiem viedokļiem – žurnālistiski, morāli un finansiāli. Paliek iespaids, ka Latvijas mediju pasaulē viss ir pārdodams.

Zinātnieki uzskata, ka šis laiks nesekmē sabiedrības integrāciju Latvijā, jo Krievijas TV kanāli balsta vērtības, ko nevar pieņemt uz rietumiem virzītā latviešu sabiedrība. (Pelnēns 2010, 190)

Valoda ir Krievijas klātbūtnes simbols

Iepriekš minētais pētījums vēsta, ka „Krievijas klātbūtnes simbols ir krievu valoda, kas padara iespējamu izplatīt Latvijā krievu kultūru un mediju informāciju”. Krievu valoda ir arī visvairāk lietotā valoda Latvijā, jo tajā spēj sazināties 95 % no iedzīvotājiem, bet latviešu valodā – tikai 90 %². Padomju laikā krievu valoda praktiski bija vienīgā tautsaimniecības un administrācijas valoda, un to joprojām jūt valsts uzņēmumos, piemēram, *Latvijas dzelzceļā*, kā arī privātās firmās. Valsts valodas centra inspektori uzskata, ka, izņemot lauksaimniecību, visā pārējā privātajā tautsaimniecībā dominē krievu valoda, kas patiesībā obligāti jāprot arī valsts un pašvaldību iestādēs strādājošajiem. (Veckalne 2007)

Likums un nolikumi pieprasa, ka daudzos amatos nepieciešams vismaz kaut kādā līmenī zināt latviešu valodu. Nebūtisks sods, ko reti kad uzliek, ir sodanauda vai atbrīvošana no darba.

Īsi sakot: mūsdienu Latvijā visur var iztikt ar krievu valodu, bet ne latviešu valodu. ES finansētā starptautiskā pētījumā 2010. gadā secināts, ka tieši latvieši jūtas psiholoģiski neērti ikdienas valodas lietojuma dēļ. „Nospiekti otrās šķiras pilsoņi”... Vai tad krievi tādi ir?

Krieviski runājošo īpatsvars nākotnē var pieaugt, jo saistībā ar darba spēka trūkumu nāksies algot strādniekus no austrumiem. Jau tagad krievus vārda tiešā nozīmē lūdz pārcelties uz Latviju: par to liecina 10. Saeimas pieņemtais divainais likums, kas piedāvā uzturēšanās atļauju ārzemniekiem (lasi: krieviem), kuri investē Latvijas tautsaimniecībā – nopērk pietiekami dārgu dzīvokli vai māju.

Nila Muižnieka sastādītajā un Latvijas Universitātes izdotajā grāmatā *Manufacturing enemy images* secināts, ka „krievu mediji sistemātiski veido Latvijas kā ienaidnieka tēlu daudzās, bet ne visās jomās” (Muižnieks

¹ Pasaules valstu vārda brīvības indeksā Krievija pēdējos gadus atradusies par apmēram 130 vietām zemāk nekā Latvija.

² Pēdējā tautas skaitīšana PSRS (1989) uzrādīja, ka 62,4 % no iedzīvotājiem Latvijā prata runāt latviski un 81,6 % krieviski. (Riekstiņš 2004, 96)

2008, 161). Un tālāk: „Igaunijas un Latvijas kritika balsta Vladimiru Putinu un Dmitriju Medvedevu, būvējot nacionālo konsensusu.” Baltijas valstu „demonizēšana” apvieno Krieviju „vai vismaz Krievijas politisko šķiru,” – tā secinājuši pētnieki.

Zinātnieki pamanījuši, ka 2002.–2005. gadā Krievijas mediji viskritis-
kā izteikušies par mazākumtautību situāciju, NATO un vēstures „nepareizu
interpretēšanu” Latvijā. Turpretim par tautsaimniecību, tūrismu un kultūru
ziņots līdzsvarotāk, reizēm pat pozitīvi. Par Latvijas kultūru reizēm infor-
mēts arī izsmēļīgi un nievājoši.

Skaidrs, ka krievu valodas iespāids uz latviešu valodu ir liels un ka angļu valodas iespāids palielināies līdz ar datortehnikas izmantošanu un internetu. Es tomēr nebūtu tik pesimistisks kā Peters un Kušķis, un daudzi citi – īpaši pēc tam, kad esmu izlasījis Latviešu valodas aģentūras 2010. gadā izdoto grāmatu *Mana valoda ir mans gods*. Tajā 5.-12. klašu skolēni par valodu raksta skaisti, dzejiski un krāsaini. Viņu nelielās esejas liecina, ka jaunieši nopietni izturas pret valodu un lepojas ar savu dzimto valodu. Daudziem tiešām ir gods runāt latviski.

Es savu valodu godāju kā laukos ceptu rudzu maizi un svēteli uz skolas jumta, jo es izjūtu atbildību par savu senču gadsimtiem kopto, saudzēto dārgumu. (Ilze Ozola, Druviena)

Tu esi mans gods un lepnums – mana valoda! Tu esi greznākā rota, ar kuru rotājoties var sajust tautasdziesmu smaržu, Latvijas maigi zīdāmo ezeru mirdzumu, Tēvzemes siltumu. (Brigita Janicka, Jelgava)

Mana sūtība pašlaik ir augstu turēt sava pagasta latviešu valodas godu, jo mana valoda ir mans gods. (Oskars Trapiks, Latgale)

Un tad man iekšēji rodas sava veida neizpratne par Latviju ilgstoši dzīvojošiem ļaudīm. Kāpēc ir arī tādi, kas neiemācās valsts valodu, un, ja iemācās, kāpēc negrib valsts valodā runāt? (Inga Baltina, Gulbene)

Mūsu valoda mūsdienās ir tikpat trausla un visiem vējiem līdzīdojoša, bet tomēr tik koša, spilgta un neatkārtojama kā vairākas salnas pārcietusi kļavas lapa. (Agnese Zvaigzne, Jēkabpils)³

Vai krievu valodu atstumj?

2001. gada Ziemassvētku vakarā prezidents Vladimirs Putins savā runā TV un radio aicināja krievus un krieviski runājošos pieprasīt krievu valodai Baltijas valstīs oficiālu statusu un kvotu pārstāvniecību Baltijas valstu administrācijas struktūrās. Šīs prasības mērķis tātad būtu padarīt par likumīgu etniski un valodas ziņā sadalītu sabiedrību. 2006. gada decembrī Putins paziņoja, ka Latvijai un Igaunijai „attiecībā pret mazākumtautībām

³ Fragmenti no esejām (LVA 2010).

vajadzētu sekot Eiropas tiesību normām" (*Wall Street Journal Europe* 2002; BNS 2006). Tajā pašā laikā kāds rietumu zinātniskais institūts izplatīja internetā „informāciju”, ka „valoda ir galvenais arguments, uz ko pamatojoties, etniskajiem krieviem [Latvijā] liegta pilsonība” (Rislaki 2008, 36).

Prezidents Medvedevs vēlāk konstatējis, ka Krievijas morālais pienākums ir aizstāvēt „savzemiešus” (*sootesthestvenniki*) visur, arī ārpus Krievijas robežām. 2008. gada rudenī viņš paziņoja, ka Krievija saglabā īpašas intereses „tuvējās ārzemēs” – tātad arī un galvenokārt Baltijas valstīs.

Kā zināms, Krievija un atsevišķi Latvijas krievi savā propagandā uzsver, ka valodas situācija Latvijā uzskatāma par pārkāpumu cilvēktiesību jomā. Interesanti, ka Latvijas kritiķiem pievienojušies arī zviedri, kuri nekad nav devuši kādas īpašas tiesības valodas jomā lielajai somu emigrācijas sabiedrībai.

Daži no tiem, kuri pieprasa, lai krievu valoda Latvijā kļūtu par valsts valodu, piedāvā Somijas paraugu. Somijas konstitūcijā īpaši labi ir garantētas zviedru minoritātes valodas tiesības: zviedru valoda ir otra valsts valoda, un pašvaldības, ja tajās dzīvo zināms daudzums mazākumtautības valodas lietotāju iedzīvotāju, ir divvalodīgas.

Šādu priekšlikumu atbalstītājus var kritizēt, ka viņi slikti zina *gan* vēsturi, *gan* mūsdienu situāciju. Viņiem jāpaskaidro, piemēram, ka: Somijas zviedri ir somi; viņi ir lojāli Somijai; tā ir sena minoritāte, kas „vienmēr” dzīvojusi Somijā; Somijas skolās ikviens zviedriski runājošais mācās arī somu valodu; valsts un pašvaldību ierēdņiem jāma abas valodas.

Praksē divvalodība Latvijā jau ir īstenojusies, un ikdienā tā nozīmē pārkrieviskošanu. Parasti latvieši padodas, sarunājas ar krieviem krieviski. Krievu valodu dzird vienmēr un visur. Neraugoties uz to, Krievijas vēstnieks pirms dažiem gadiem pārsteidzošā kārtā teica, ka Latvijā „notiekot krievu valodas izstumšana no visām Latvijas sabiedrības jomām”. (BT 2007)

Būtu dīvaini, ja mazā latviešu tauta nedrīkstētu mierīgi aizstāvēt un balstīt savu valodu, ja pat Francijas valdība, pieņemot īpašus noteikumus, aizstāv visā pasaulē izplatīto franču valodu. Kad par valodas jautājumiem runāju ar amerikāņu profesoru Edvardu Andersu (*Edward Anders*, bijušais Liepājas ebreju sabiedrības loceklis Eduards Alperovičs), viņš komentēja, ka Latvijas valodas politikas kritiķi ārpusē nespēj saprast, ka situācija ir galīgi nesimetriska.

Ja Latvijas krievi pēc dažām paaudzēm iekustu Latvijā tik ļoti, ka aizmirstu savu valodu un kultūru (ko neviens no viņiem neprasa), pasaulei tas nebūtu nekāds zaudējums, jo blakus atrodas milzīgā Krievijas Federācija ar 140 miljoniem krieviski runājošu cilvēku. Ja tāpat asimilētos latvieši, pazustu latviešu kultūra un valoda tieši tāpat, kā savulaik pazuda senās baltu kultūras. Šo principu pasaule atbalsta attiecībā pret apdraudētām dzīvnieku un augu

slugām; tāpēc ierobežo valzivju, bet ne reņģu zvejniecību. Vai pasaule drīkst dot šādu patvērumu dzīvniekiem un augiem, bet liegt to cilvēkiem?

(Anderss 2007)

Salīdzinājumam atgādināšu, ko ciemiņam no Lgaunijas 1991. gada jūnijā, divus mēnešus pirms Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas, Maskavā teica Mihails Gorbačovs:

Daba iekārtojusi tā, ka radušās daudzas tautas, kam ir sava valoda, vajadzības un savs dzīves veids. Un, ja mēs rūpējamies par dzīvniekiem un putniem un retās sugas ierakstam Sarkanajā grāmatā, tad jo vairāk mums vajadzētu rūpēties par cilvēku ciltīm. (Vahter 2011, 132)

Padomju skolas mantojums

No padomju laikiem Latvija mantoja dalītu skolu sistēmu, kas ražoja divvalodīgus latviešus un vienvalodīgus krievus. Pēc neatkarības atgūšanas izglītības sistēma palielinājusi divu sociāllingvistisko grupu dažādību un sabiedriski pasivizējusi vismaz pie minoritātēm piederošus jauniešus. Realizējot divvalodīgu izglītību un obligātu latviešu valodas apmācību, ir izdevies panākt, ka pēdējos gados uzlabojušās viņu valodas zināšanas un radusies iespēja aktīvi piedalīties darba tirgū. Daudzi tomēr joprojām slikti prot latviski – tāpat tās valsts valodu, kur viņi dzīvojuši visu mūžu. (Muižnieks 2010, 219; Celms 2006)

Rūpes raisa tas, ka nelatviešu skolēni vairāk nekā citas vecuma grupas jūt saikni ar Krieviju un Eiropu un ka viņiem ir vājāka saikne ar Latviju, – turklāt šķiet, ka šī tendence pieaug. Lielākā daļa šo skolēnu saka, ka vēlas dzīvot kādā citā valstī, ne Latvijā. (Muižnieks 2010, 266–267) Latvieši, kas ciemojušies Rīgas mikrorajona krievu skolā, saka, ka bērni tur dzīvojot kādā citā pasaulē, pilnīgi atšķirti no Latvijas.

Latviešu valodas aģentūras pētījumi⁴ rāda, ka 82 % no krievu skolu beigušajiem ir problēmas sazināties latviešu valodā, bet 33 % neuzskata, ka viņiem latviešu valoda būtu vajadzīga (Ir 2011).

Pēdējie pētījumi rāda, ka no Latvijas krievvalodīgajiem iedzīvotājiem 21 % nav lojāli Latvijai un 37 % saka, ka viņi neesot Latvijas patrioti. Par lojāliem sevi uzskata 60 % un par patriotiem 53 %. 29 % no Latvijas krieviem sevi atzina par Krievijas patriotiem. (Muižnieks 2010, 267)

⁴ LVA komentārs. 2010. gadā pēc Latviešu valodas aģentūras pasūtījuma veiktajā pētījumā „Latviešu valodas apguvi ietekmējošie faktori un lietojuma vide” (SIA „Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija”) mazākumtautību jaunieši, atbildot uz jautājumu, cik bieži rodas kādas grūtības nepietiekamas latviešu valodas prasmes dēļ, norādīja: 4 % – bieži; 31 % – dažreiz; 46 % – reti; 18 % – nekad; 4 % – nav atbildējuši. Visbiežāk gan šo grūtību cēlonis ir ne tik daudz slikta valodas prasme, bet gan nepieciešamība pēc padziļinātām latviešu valodas prasmēm vai vajadzība lietot valodu specifiskās jomās.

Ir pavisam skaidrs, ka attiecības starp tautībām Latvijā var uzlaboties – ja tas notiks pēc krievu noteikumiem, ja visi būs ar mieru runāt krievu valodā un ja neviens nepamēnēs „okupāciju”.

Tulkojusi Anna Žigure

1. Anderss, Edvards. [Bez nosaukuma] [tiešsaiste]. Ziņojuma saņēmējs: Juka Rislaki. [Skatīts 17.08.2007.]. Nepubliskota sarakste.
2. BNS, 24.12.2006.
3. Celms, Elizabete. *Latvia : Quiet Revolution in the Classroom* [Transitions Online 30.10.2006.]. 30 October 2006. [Skatīts 1.08.2011.]. Pieejams: <http://lgi.osi.hu/documents.php?id=1358>
4. Cheminée, P. *Langue française. Règles, pièges et curiosités*. Paris : Le Monde, 2011.
5. Zelmenis, M., Vētra, G. Krišjāņa Valdemāra noliktais termins ir beidzies. Saruna ar valodnieku J. Kušķi. *Kultūras Diena*, 23.05.2008, 11 lpp.
6. Intervija ar Juri Bojāru. *Kabinets*, 2006. gada janvāris.
7. *Ir*, 25.–31.8.2011.
8. Kronenbergs, A. *Mazais ganiņš un viņa brīnišķīgais ceļojums*. Rīga : A. Jesena izdevniecība, 1931.
9. Kronenbergs, A. *Sprunģuļmuižā gadatirgus*. Rīga : A. Jesena izdevniecība, 1938.
10. Kušķis, Jānis. *Mūsu valoda. Padomi valodas spodrināšanai*. Rīga : Antava, 2006.
11. LVA – *Mana valoda ir mans gods*. Red. B. Moļņika. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2010.
12. Riekstiņš – *Migranti Latvijā. 1944–1989* : Dokumentu krājums. Sast. J. Riekstiņš. Rīga : Latvijas Valsts arhivs., 2004. 245 lpp.
13. Muižnieks 2010 – *How integrated is Latvian society? : an audit of achievements, failures and challenges*. Ed. Nils Muižnieks. University of Latvia Advanced Social and Political Research Institute. Riga : University of Latvia Press, 2010.
14. Muižnieks 2008 – *Manufacturing Enemy Images? Russian Media Portrayal of Latvia*. Ed. Nils Muižnieks. Riga : Academic Press of the University of Latvia, 2008.
15. Pelnēns – *The „Humanitarian dimension” of Russian foreign policy toward Georgia, Moldova, Ukraine, and the Baltic States*. Ed. Gatis Pelnēns. 2nd, supplementary ed. Riga : Centre for East European Policy Studies, 2010, 360 p.
16. Rislaki, J. *Maldināšana. Latvijas gadījums*. Rīga : Jumava, 2008.
17. BT – *The Baltic Times*, 21.12.–10.1.2007, editorial.
18. Vahter, T. *Vaba riigi tulek. 1991. Kuus otsustavat kuud*. Tallinn : AS Eesti Ajalehed, 2011.
19. Veckalne, Silvija. *Latvieši vai krievi. Kurš kuru?* [tiešsaiste]. Raksts, 11.01.2007. [Skatīts 1.08.2011.]. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/214494-latviesi_vai_krievi_kurs_kuru
20. *Wall Street Journal Europe*, 4.1.2002.

Valodas jautājumiem veltītās publikācijas vācu okupācijas laika presē (1941–1944)

Latviešu preses vēsturē raksturīgi vairāki pārrāvumi, kad gandrīz visu līdz tam stabili iesakņojušos un tradīcijām bagātu laikrakstu un žurnālu izdošana tiek pārtraukta ārēju apstākļu dēļ, bet to vietā veidojas citi, turklāt arī tie izdevumi, kuri savu gaitu turpina, diezgan būtiski mainās. Pārlapojot daudzsējumu izdevumu „Latviešu periodikas rādītājs”, iespējams identificēt vismaz septiņus šādus periodus: 1) pēc 1905. gada revolūcijas, 2) Pirmā pasaules kara laikā (1914. un 1915. gadā), 3) pēc valstiskās neatkarības izcīnīšanas (1919. un 1920. gadā), 4) pēc 1934. gada apvērsuma (šai gadījumā pārrāvums bija tikai daļējs), 5) pēc padomju okupācijas 1940. un 1941. gadā, 6) vācu okupācijas laikā, 7) padomju režīma nostiprināšanās laikā pēc 1945. gada, kad tikai daļēji tika turpināta 1940. gadā iedibinātā kārtība. Pievērsoties nesenākai vēsturei, daudzas šāda pārrāvuma pazīmes saskatāmas arī XX gadsimta 90. gadu sākumā, taču šis posms mums vēl pārāk tuvs, lai to varētu vērtēt ar pietiekamu laika distanci. Jāņem arī vērā, ka šie pārejas periodi daudzos gadījumos ir nepilnīgi atspoguļoti analītiskajos bibliogrāfijas rādītājos, kas papildus apgrūtina tematisku rakstu apzināšanu.

Ikviens no šiem pārrāvumiem tiešā veidā būtiski ietekmējis iespējas publicēt dažāda rakstura zinātniskus un plašai sabiedrībai orientētus rakstus latviešu valodā, turklāt visos gadījumos neizbēgami mainījās tiklab aplūkojamo tēmu loks, rakstu apjoms un izklāsta veids, kā arī aktīvāko autoru kopums. Svarīgi arī tas, ka gandrīz visi šie pārrāvumi bijuši saistīti ar aptverošām pārmaiņām latviešu sabiedrībā, akcentējot daudzas jaunas, brīžam eksistenciāla rakstura problēmas un ļaujot kritiski paraudzīties uz agrākajām aktualitātēm.

Dažās citās pētījumu jomās vācu okupācijas laika periodika ir aptveroši analizēta (piemēram, J. Kalnača 2005. gadā publicētajā darbā par tēlotājas mākslas dzīvi), turpretim latviešu valodas un valodniecības vēsturē šis posms palicis gandrīz neaplūkots. Par vienu no nedaudziem izņēmumiem uzskatāmi J. Endzelīna Darbu izlases III sējuma 2. daļā iekļautie šī perioda raksti, bet arī to raksturs un izklāsta veids paliek līdz galam neizprasts, ja

netiek skaidrots vēsturiskais konteksts, kādā tie radušies.

Raksturojot vācu okupācijas laika presi, svarīgi apzināties, ka tā varēja tapt tikai tādā apjomā un veidā, kādā varas iestādes to atļāva. Jau 1941. gada jūlija sākumā izveidojās ietekmīgākais šī laikmeta dienas laikraksts „Tēvija”, kā arī virkne reģionālo laikrakstu. Turpretim atļaujas žurnālu izdošanai bija jāgaida līdz 1941. gada beigām, tādēļ daudzi no tiem („Izglītības Mēnešraksts”, „Latvju Mēnešraksts”, „Laikmets”, „Satiksme un Tehnika”) sāka iznākt tikai 1942. gada janvārī. Turpretim daudzi nozaru žurnāli sāka iznākt krietni vēlāk, piemēram, „Ārstniecības Žurnāls” tikai 1942. gada nogalē, bet „Latvijas Farmaceitu Žurnāls” – tikai 1944. gada sākumā. Pavisam 1943. gada vidū Latvijā iznāca 19 laikraksti un 11 žurnāli (Unāms 1943).

Kopumā var vērot divas nosacītas tendences, proti, zināmu „liberalizāciju” kara gaitā, izdodot atļaujas lielākam izdevumu skaitam 1943. gadā un 1944. gada sākumā, un kompaktu visu izdevumu apjomu, taupot ierobežotos papīra resursus, kas prasīja visai koncentrētu jebkuras problēmas izklāstu. Vairums žurnālu pārstāja iznākt 1944. gada vasarā, kad karadarbība jau tieši skāra Latvijas teritoriju. Jāuzsver, ka neviens īpaši humanitāro zinātņu problēmām veltīts žurnāls neiznāca, tādēļ autoriem bija vai nu jāķeras pie plašāku darbu sacerēšanas cerībā, ka tos izdosies publicēt grāmatas veidā (bet tas gan cenzūras, gan papīra trūkuma dēļ izdevās tikai retajam), vai arī jāraksta tā, lai apcerējumi būtu publicējami plašai publikai domātos žurnālos vai pat dienas presē. Jāuzsver, ka vācu okupācijas laikā turpināja aktīvi iznākt tehniskā un zinātniskā literatūra (atsāka darbu Universitātes mācības grāmatu apgāds), kā arī tika publicēti vairāki būtiski terminoloģiskā rakstura darbi. Recenzijās par iznākušajām grāmatām, atbilstoši tā laika tradīcijām, parasti tika vērtēta arī valodas kvalitāte un terminu izvēle.

Ieskats latviešu valodai veltītajās vācu okupācijas laika publikācijās veidots pēc sistēmiskas laikraksta „Tēvija” Rīgas posma (no 1941. gada jūlija līdz 1944. gada oktobrim) un žurnālu „Ārstniecības Žurnāls” („Latvijas Ārstu Žurnāls”), „Izglītības Mēnešraksts”, „Latvijas Farmaceitu Žurnāls”, „Latvju Mēnešraksts”, „Laikmets” un „Satiksme un Tehnika” visu iznākušo numuru caurskatīšanas. Minētais pētījums turpina un papildina autora jau publicēto apskatu par sešām profesora Ernesta Bleses publikācijām laikrakstā „Tēvija” (Baltiņš 2011). Jautājuma plašuma dēļ aplūkota tikai neliela daļa publikāciju, kas, pēc autora domām, vispilnīgāk raksturo tēmu izvēli, īpašu vērību veltot terminoloģijas jautājumiem.

Laikraksts „Tēvija” aplūkojamā laika posmā bija galvenais dienas laikraksts, kam nosacīti piemita zināms oficiāla izdevuma statuss. Tajā tika pārņemtas agrāko dienas laikrakstu (it īpaši „Jaunāko Ziņu” un „Rīta”) tradīcijas materiāla izklāstā un iekārtojumā, allaž pietiekami plašu vērtību veltot kultūras dzīves jaunumiem un atspoguļojot LU dzīvi. Turklāt citu papildinošu

izdevumu trūkums netieši mudināja redaktorus meklēt autorus, kas varētu vispusīgi šādas tēmas iztirzāt. Liela daļa šādu publikāciju tika ievietotas biežākajā laikraksta sestdienas numurā, kura pēdējā (astotā) lappuse bija īpaši veltīta kultūras, valodas un literatūras jautājumiem.

Samērā īsu laiku, 1941. gada rudenī, kad vēl līdz galam nebija izveidojušās visas laikraksta rubrikas, iznāca atsevišķs „Tēvijas” literāriskais pielikums „Zīle”, kurā galvenokārt ievietoti literatūras vēsturē nozīmīgi materiāli. Interesi izraisa O. Sproģeres apcerējums par valodas bagātību latviešu jaunākajā lirikā, kurā viņa uzteic daudzus tā laika jaunākās paaudzes autorus (Ē. Ādamsonu, M. Bendrupi, V. Cedriņu, F. Dziesmu, Z. Lazdu, J. Medeni, V. Strēlerti u. c.) par līdz tam mazāk dzirdētu apvidvārdu un arhaismu lietošanu (Sproģere 1941): „Jaunākajā dzejā atrodam daudz agrāk neminētu, tomēr īsti latvisku vārdu. Tā – ja kādreiz dzejnieki savos darbos runāja gandrīz vai vienīgi par lakstīgalām, cīruļiem un bezdelīgām, tad tagad mūsu dzejā parādījusies liela putnu dažādība. [...] Līdzīgi ir arī ar puķu un stādu nosaukumiem – dzejnieki neapmierinās vairs ar rozēm, lilijām un vijolītēm, bet ieskatās dziļāk mežā un pļavā un apdzejo sīkus, agrāk neievērotus stādus un zāles.” Ja putnu un augu nosaukumus daždien mēdz uzskatīt par dzejā iederīgiem, tad sava vieta tajā atrodas arī termini, kurus savos dzejoļos, it īpaši no jūrniecības un zvejniecības jomas, ienesis Fricis Dziesma, piemēram, būru sprūds, stoderes, enkura saiva, ķēkļu lūkas, vantis (Sproģere 1941). Tomēr vairumā gadījumu atdzīvīnātie apvidvārdi un arhaismi palikuši tikai viena autora darbos un nav ieviesušies plašāk. Tādēļ autore brīdina dzejniekus no pārmērībām retu vārdu vai vārdformu lietojumā, jo tie gan var piešķirt dzejai zināmu svaigumu, bet jāpatur prātā, ka „senie un neparastie vārdi nav tie, kas paši par sevi varētu noteikt dzejas vērtību, bet gan to lietāšana vai nelietāšana īstā laikā un vietā” (Sproģere 1941).

Jau 1941. gada rudenī (šai brīdī vēl nebija īsti atsākta Latvijas Universitātes darbība) parādījās informācija par Latviešu valodas krātuves darbu, kurā tika izklāstīti visi tās darba virzieni, no kuriem terminoloģiskās leksikas apzināšanā vissvarīgākie bija jau tās dibināšanas laikā dotie pamatuzdevumi – latviešu sinonīmu vārdnīcas un plašas vāciski latviskas vārdnīcas (to vismaz daļēji veidojot kā Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcas apvērstu versiju) sagatavošana. Kaut gan šādai divvalodu vārdnīcai zināmi priekšdarbi jau veikti, tagad tā ieguvusi lielāku aktualitāti, tomēr „vēl spiedīgāka ir vajadzība pēc plašas, modernas latviski – vāciskas vārdnīcas” (Tēvija 1941). Diemžēl abas vārdnīcas netika sagatavotas, tomēr būtu interesanti censties noskaidrot, cik daudz aktuālās leksikas, tostarp arī terminu, tās sagatavošanas laikā tika apzināts. 1942. gada sākumā laikraksts publicēja Valodas krātuves aicinājumu visiem interesentiem nākt talkā, īpašu vēri-

bu piegriežot izlokšņu materiālu krāšanai: „Laikā nefiksētas zudis un nekad vairs nebūs notveramas .. tagad vēl dzīvas izlokšņu īpatnības. [...] Ilgga-dējiem iedzīvotājiem, mainot dzīves vietu, aizmirstas pļavu, lauku, mežu, strautu u. c. nosaukumi, kādi no laika gala sastopami ikvienu zemniekmāju robežās.” (Tēvija 1942a). Tāpat brīvprātīgo līdzstrādnieku uzdevums būtu ievākt ziņas no gados vecākiem izloksnes pratējiem, apkopot dokumentus, kā arī informēt par krājumiem privātpersonu rokās un personām, pie kurām Valodas krātuves darbinieki varētu vērsties, precizējot konkrētas izloksnes faktus.

Daudzi šī laika īsraksti skar atsevišķus faktus no latviešu valodniecības vēstures, jo tie lielākoties neriskēja nonākt pretrunās ar varas iestāžu viedokli. Tā Kārlis Draviņš izvirzīja hipotēzi, ka agrāk par Kristoforu Firekeru (ap 1615–1684/1685) dzīvojis arī kāds cits latviešu tekstu veidotājs – mācītājs Krišjānis Firekers (ap 1560–ap 1620), kura darbus dažkārt bez pamata pierakstot daudz pazīstamākajam autoram (Draviņš 1942). Plaši pazīstamais manuskriptu un garīgo dziesmu autors izmantojis sava priekšteča rakstīto, piemēram, viņa labojumus 1615. gada „Rokas grāmatā” un vairākus rakstītus fragmentus. Šī K. Firekera atklāšanas gods pienākoties Jānim Straubergam. Ja šai hipotēzei rodams pamatojums, tad nāktos valodas vēsturei un valodniekiem veltītās grāmatās atvēlēt arī šai personai kaut pāris rindiņu.

Savukārt bibliogrāfs K. Egle norāda uz oficiālajos izdevumos ieviesto aplamo Druvienas un Lizuma vietvārdu atveidi kartēs, staciju nosaukumos un pagastu aprakstos (Egle 1942). Viņš, atsaucoties uz J. Endzelīna publikācijām par vietvārdiem, norāda vietējo iedzīvotāju parasti lietotās formas *Ureikste* (nevis *Uriekste*), *Azanda* (nevis *Ezende* vai *Azende*), bet īpaši viņu satrauc, ka mainīta gramatiskā dzimte vietvārdam *Pērlis* (pareizi *Pērļa ceļš*, *Pērļa sils*).

Rakstā, kas veltīts „Latviešu Avīžu” 120 gadu atcerei, A. Baumanis cītēja to veidotāja K. F. Vatsona programmu „latviešu zināšanas vairo, dažas ziņas no klātenes un tālenes atnesdami, dažu labu padomu dodami, dažas gudrības izpaudēdami”, kuru gan pilnībā nespēja īstenot viņa pēcteči, izņemot V. Pantēnius, kurš tam piesaistīja turpat vai visus literāri spējīgos sava laika mācītājus (Baumanis 1942). A. Baumanis noraidīja ieskatus, it kā konkurējošu laikrakstu rašanās XIX gadsimta 50. gados būtu saistīta ar „Latviešu Avīžu” neveiksmēm un popularitātes zudumu, jo tieši periods no 1846. līdz 1856. gadam uzskatāms par šī laikraksta ziedu laikiem, kad izdevās iesaistīt relatīvi visvairāk rakstītspējīgu autoru. Viņaprāt, „Mājas Viesa” sākotnējā opozīcija „Latviešu Avīzēm” bija saistīta galvenokārt ar vēlmi atteikties no „garīgas lapas” rakstura, kurā katrs temats aplūkots no kristīgā viedokļa, neuzsverot tautas izglītības pašvērtību kā ceļu pie soci-

ālas un saimnieciskas emancipācijas (Baumanis 1942). Jānorāda, ka šāds pietiekami objektīvs „Latviešu Avīžu” vērtējums labi iekļāvās attiecīgā laika posma ideoloģijā, kurā tika uzsvērts vācu kultūras darbinieku (piemēram, J. G. Herdera, Vecā Stendera, A. Bilenšteina) paveiktais latviešu labā, kā arī abu tautu ieroču brālība gan viduslaikos, gan 1919. gadā, pilnībā noklusējot pretrunas un konfliktus.

Domu apmaiņā par valodas lokanību iesaistījās Jānis Jaunsudrabiņš, norādot, ka ne vien žurnālistikā, bet arī rakstniecībā plaukstot „tik krieviska izteiksme kā „puisī bīksēs” vai „cepurē”, dāma „lietussargā” un vēl dullāk” (Jaunsudrabiņš 1942a), bet viņš neesot atradis šādas formas valodas pieminekļos un arī viņa dzimtajā pusē tā neesot runājuši. Par konkrētajiem piemēriem viņam oponenta J. Alunāns II (XX gadsimta 20. gados aktīvs valodai veltītu publikāciju autors), ar tautas dziesmu piemēriem („brāļi lūšu kažokos”) apliecinot, ka latviešu valodā nav pamata vairīties no līdzīgām lokatīva konstrukcijām (Allunāns 1942).

Izvēršot domu par valodas lokanību, J. Jaunsudrabiņš norāda, ka vismaz rakstnieku darbos pieļaujama lielāka brīvība, lai ritma dēļ varētu brīvi lietot divzilbju vai vienzilbes formas (*bija – bij, arī – ar, ir – ira*) (Jaunsudrabiņš 1942b). Pretējā gadījumā valoda kļūstot kokaina, ja izvēloties vienīgi gramatikas akceptēto formu, turklāt esot nozīmes nianse starp izteicieniem: „dod man ar” un „dod man arī” (Jaunsudrabiņš 1942b).

Iebilstot pret termina *negadījums* lietošanu *nelaimes gadījuma* vietā, P. Ozoliņš norādīja, ka šis vārds nav pašsaprotams, turklāt ir jēdzieniski pārslogots, jo aptver „visus gadījumus no adatas dūriena pirkstā līdz locekļu, pat dzīvības zaudēšanai” (Ozoliņš 1942). Viņaprāt, no terminoloģiskā viedokļa nav vēlams „vairāku jēgumu izteikšanai rezervēt tikai vienu vārdu, ja mums dažādo nelaimes gadījumu gradācijai ir jau pazīstami labi vārdi: *kļūme, liksta, klizma* (tautā arī: *klipta*), *nelaime*” (Ozoliņš 1942). Šai gadījumā P. Ozoliņš atstājis neievērotus divus būtiskus aspektus, jo ne visi minētie apzīmējumi ir noderīgi termina funkcijā un to gradācija nemaz nav tik skaidra (vai *kļūme* ir mazāk nopietna nekā *klizma*?), turklāt bieži nepieciešams arī apzīmējums virsklases jēdzienam. Tāpat viņš neņēma vērā, ka vārda *negadījums* izvēli motivē tā terminoloģiskais ekvivalents vācu valodā *Unfall*. Tomēr P. Ozoliņš šajā rakstā pamatoti norādīja iemeslus, kāpēc rodas vajadzība pēc jauniem terminiem („ja valodā trūkst zināmam jēgumam atbilstoša apzīmējuma, ja lietājamais vārds nācis no svešām valodām, ir ne-latvisks, nepareizi darināts, skan neaistētiski u. t. t.”); viņaprāt, šis gadījums neatbilst nevienam no minētajiem kritērijiem (Ozoliņš 1942).

Arveds Švābe Jurim Alunānam veltītā rakstā uzsvēra viņa apzināto izšķiršanos, no klasisko valodu studijām (kas viņam, iespējams, solītu akadēmisko karjeru) pievērsties valsts zinātnēm un publicistikai: „Juris Alunāns

atteicās no sava iekšējā aicinājuma, lai kalpotu tautai tai darba laukā, kas toreiz jaunlatviešiem šķita nozīmīgāks nekā tīrā māksla – tā bija publicistika.” (Švābe 1942). Lai raksturotu J. Alunāna valodniecisko ieteikumu parādīšanu cēloņus, Švābe raksturo viņa attieksmi, zināmā mērā oponējams sava laika valodiskās gaumes noteicējiem: „Viņš nebija nekādas gramatiskās dogmas kalps, viņš necentās aizcirst dzīvās valodas saknes abstraktas sistēmas labā, bet Herdera garā urbās līdz tās radošiem pirmavotiem, ieviesdams mūsu rakstos ap 500 jaunvārdu. Lai saprastu šī valodiskā apvērsuma nozīmi, jāzina, ka dienīšķā dzīvā cilvēks parasti iztiek ar 300–500 vārdiem. [...] Šie J. Alunāna valodnieciskie nopelni ir tik lieli, ka šodien nav vairs iespējams ne latviski domāt, ne rakstīt, neaizgūstot daudz vai maz no viņa garīgā mantojuma. J. Alunāns ir miris, bet viņa gars valda katrā laikraksta slejā, katrā grāmatā, katrā koncertā un teātra izrādē.” (Švābe 1943)

Īsā, bet informatīvi blīvā rakstā literatūrkritiķis Jānis Rudzītis uzsvēra, ka arī literatūrzinātnē nepieciešama īpaša terminoloģija, kurai „vajadzētu būt iespējami precīzai, nostabilizētai, galvenais – vienādotai” (Rudzītis 1942). Viņš prasmīgi nodala divus terminoloģijas veidošanas aspektus: jēdzienisko (atbilstību apzīmējamajai realitātei) un formālo (gramatisko formu). Viņaprāt, nekonsekventi tiek lietots Kronvalda ieteiktais vārds *dzeja*, piešķirot tam gan ‘liriskas’, gan ‘atsevišķa dzejasdarba’ nozīmi, it kā nebūtu arī otra viņa ieteikuma, proti, *dzejolis* (Rudzītis 1942). J. Rudzītis iebilda arī pret nepamatotu terminu nomaiņu, jo „vecākos apcerējumos latvieši lasīja tikai par dzejoļa rindām, bet pēdējos gados radies jauns termins – *vārsmā*. Nebūtu vēlams jaukt šos jēdzienus, jo *vārsmā* piešķirama atšķirīga nozīme – ‘ritmiski pilnīgi autonomas posms’, savukārt termins *rinda* apraksta tikai nošķirtu dzejoļa grafiskās formas daļu”. Ja šajos gadījumos vēl iespējamas diskusijas par konkrēta jēdziena saturu, tad valodas lietotājiem vēl svarīgāks un brīžiem pat tieši kaitinošs ir neierasts termina gramatiskās formas aspekts: „Vairākus gadu desmitus bijām saraduši ar tautas dziesmām, bet tad pēkšņi uzradās briesmīgais saliktenis „*tautdziesma*”. Par šim līdzīgu salikteni sērgu, kas bez žēlastības ignorē valodas labskanību, varētu daudz runāt., tad jau būsim konsekventi – runāsim un rakstīsim arī par „*tautpasakām*”, „*tautapģērbiem*”, „*tautpalīdzību*”.” (Rudzītis 1942). Divaini, ka autors raksta beigās uzskatījis par nepieciešamu nedaudz taisnoties, ka skāris tādu it kā nesvarīgu un ar kritiku nesaistītu problēmu („... terminoloģijas jautājumiem nemaz nav tik niecīga loma, un ir pat gadījumi, kur šo jautājumu neprecīzs vai aplams atrisinājums aizkavējis ievērojamu parādību noskaidrošanu”), jo acīmredzot nepaļāvās ne uz lasītāju, ne citu kritiķu sapratni (Rudzītis 1942).

Laikmeta piesardzīgo attieksmi pret aizguvumiem skaidri pauž Jāņa Grīna apcere par rakstnieku leksiku. Vērtējot dažādu tautu leksikas bagā-

tību un tās paplašināšanās iespējas, viņš rakstīja: „Lielo tautu valodā, tīri dabīgi, vairāk apvidu vārdu jeb provinciālismu, tehnisku nozaru vārdu (*termini technici*); tanīs arī ļoti bagāti „*argo*” (žargoni), piem., jūrnieku, zvejnieku, sportistu, cietumnieku, zagļu, pašpuiku u.t.t.” (Grīns 1942). Par nevēlamu viņš uzskatīja vārdu aizgūšanu no citām valodām, jo tā mazinās katras valodas savdabība, un, iespējams, pirmo reizi latviešu valodniecībā īpaši vērsās pret kalkiem (kaut gan pret konkrētiem burtiskiem tulkojumiem daudz karojis jau J. Endzelīns, it sevišķi publikācijā „Dažādas valodas kļūdas”): „Jaunākos laikos, kultūrai un civilizācijai izplatoties, aug tādu vārdu skaits, ko lieto kopīgi daudzas valodas.. Ik valodā tiem dod pašu galotnes. Tāpat jaunākos laikos, blaku augšējam, nonivelējas daži citi vardi, – es domāju tos, kas rodas vienkārši tulkošanas ceļā. Šos vārdus franču valodnieks Š. Balji nosaucis par *kalkām* (*les calques*). Tā latviešu vārds „*ietekme*” patiešībā cēlies tulkojot vācu *Einfluss* un krievu *влиятіє*, t. i. tulkojot sakni. Barbarismu un kalku pilna ir avižu un brošūru valoda. Tā nenāk no tautas, bet iet uz tautu; tanī maz savdabības, maz „krāsas un smaržas”” (Grīns 1942). Aizraušanos ar pārāk garu salikteņu veidošanu J. Grīns nesaistīja tik daudz ar vācu valodas ietekmi, bet gan ar impresionisma laikmeta modi, kad daži rakstnieki (Ķeniņš, Jēkabsons u. c.) veidoja tādus vārdus kā „*zeltbirtalas*”, „*liegmeldijas*”, bet Plūdons pat aizrāvās līdz „*mājizlaupītai un druvnopoistītai tautai*” (Grīns 1942).

Jau 1942. gada rudenī presē parādījās informācija, ka iecerēts izdot tautsaimniecības terminoloģijas vārdnīcu, kurā ņemts to tautsaimniecības un juridisko disciplīnu terminus, kuras apgūst Universitātes tautsaimniecības nodaļā (Tēvija 1942b). Vārdnīcā paredzēts sniegt terminus latviski, to tulkojumu vācu valodā (iespējams, arī angļu vai franču valodā), definīciju vai īsu skaidrojumu. Īpašu interesi izraisa nodoms ievietot arī norādes uz nepareiziem terminiem, kas ieviesušies un izskaužami (Tēvija 1942b), jo tad šīs vārdnīcas sagatavošanas gaitā būtu jādefinē autoru nostāja pret daudziem zināmiem un plaši lietotiem, bet no valodnieku puses ne vienmēr atzīstamiem apzīmējumiem. Ja tas būtu īstenojies, tad šī vārdnīca iekārtojuma un koncepcijas ziņā būtu varējusi kļūt par lielisku paraugu citām. Acīmredzot darbs pie vārdnīcas prasījis vairāk laika, nekā sākotnēji domāts (tā sāka iznākt tikai 1944. gadā), turklāt tā bija kļuvusi par skaidrojošu izdevumu ar citādu valodu kombināciju (latviešu šķirkli un skaidrojumi, bet termini arī vāciski un krieviski). Diemžēl no šī lieldarba paguva iznākt tikai četras burtnīcas, 576. lappusē pusvārdā apraustoties šķirklim „Hipotēze”.

Recenziju par šīs vārdnīcas pirmajām divām burtnīcām 1944. gadā publicēja ilggadējais LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes dekāns J. Kārklīņš, minēdams iemeslus, kāpēc tā nepieciešama: 1) tautsaimniecība cieši saistīta ar ikdienas dzīvi, un daudzi tās termini tiek lietoti

ikdienas valodā, bet zinātnē tiem piešķirta cita nozīme; 2) likumu tulkotāji un lietotāji var gūt informāciju, ko attiecīgais termins nozīmē; 3) „ši zinātne tagad tik plaši sazarojusi, ka rodas nepieciešamība saskaņot savā starpā atsevišķas nozarēs lietotos terminus” (Kārkliņš 1944). Par svarīgu vārdnīcas panākumu garantu recenzents minēja ievērojamāko valodnieku, J. Endzelīna un E. Hauzenbergas-Šturmas, dalību tās veidošanā: „Viņu [valodnieku] darbs izpaužies divos virzienos – pirmkārt, izredīgējot tekstu labā latviešu valodā, kas sevišķi grūts darbs definīcijās un juridisko terminu paskaidrojums; otrkārt – daudzo nepieciešamo jaunvārdu darināšanā. No pēdējiem minēšu dažus. Līdz šim latviešu valodā trūka termina, kas atbilst vācu terminam „Betrieb”. Jaunradītais termins ir „darbokla”. [...] Bez jaunradītiem vārdiem minami arī tādi, kam atjaunota viņu aizmirstā nozīme. Šai ziņā par piemēru minams vecais tautas vārds „apkāļu tirdzniecība”, kas nozīmē vācisko „Schleichenhandel” (Kārkliņš 1944). Laikmetu maiņas dēļ gandrīz visi šie ieteikumi palika potenciālu terminu līmenī, tomēr var pieņemt, ka šī atsauksme spēja pozitīvi noskaņot pret šo izdevumu citus latviešu tautsaimniekus.

Recenzijā skats tāds konceptuāls terminoloģijas veidošanas aspekts kā valodnieku un nozares lietpratēju sadarbība, par kuras iespējamību joprojām mēdz šaubīties: „Daudzās aprindās pastāv aizspriedums, ka valodnieku līdzdalība redakcijās nozīmē valodas šablonizēšanu un dzīvās valodas attīstību nomācšanu. Spriežot pēc recenzējamās vārdnīcas, šāds aizspriedums nav pamatots, jo par spīti rūpīgai manuskriptu labošanai, valodnieki atstājuši tās citā sakarā apkarotās formas, kuras epigoni vienmēr un visur apkaro – arī tur, kur šīs formas ir isti vietā. Tā vārdnīca atšķir „līgumu līgšanu” un „līgumu slēgšanu”; tur ir arī „šaubīgi prasījumi”, ko epigoni grib pataisīt par „apšaubāmām prasībām”, kaut gan neviens tās neapšaubā!” (Kārkliņš 1944) Šai sakarā laikam vietā piebilst, ka arī mūsu dienās ir ne mazums tirānisku un šauri domājošu redaktoru, kuri nespēj līdz galam izprast ne terminoloģijas jautājumus, nedz arī nozīmes nianšes, visu labošanas darbu reducējot uz apgalvojumiem par nepareiziem vārdiem un nelatviskām konstrukcijām.

Visai būtiski ar J. Kārklīņa vērtējumu sasaucās jau 1942. gada janvārī žurnāla „Izglītības Mēnešraksts” pirmajā numurā publicētā valodai veltītā rakstu kopa. Viens no tālaika vispārējās izglītības darba vadītājiem, Pareizrakstības komisijas loceklis Hieronims Tihovskis nelielā ievadrakstā skāra vispārējās sabiedrības, valsts varas un valodas attiecības: „Valodu rada pati tauta, bet to tālāk padziļina, attīsta, izkopj rakstnieki, valodnieki un sabiedrība. Zinātnieki atrod, noteic un izskaidro valodas likumus, bet valsts likumi aizsargā rakstu valodas normas un cieņu. [...] Katras kulturālas valsts un tautas vara rūpējas par savas valodas tiesisko stāvokli.

Bet lai to panāktu, tā autoritāti un uzticību piešķir speciālistiem valodas zinātniekiem vai attiecīgām iestādēm, kā pienākums ir rūpēties par savas valodas kultūru un cieņu.” (Tihovskis 1942).

H. Tihovskis arī norāda, ka šis valodas attīstības process nebūt nav tik vienkāršs, kā varētu likties, jo ne vienmēr valodas kopēju un sabiedrības attiecībās valda savstarpēja sapratne: „Dzīves un kultūras attīstībai līdzī seko arī valoda. Daudziem jauniem jēdzieniem bija jārod latviski apzīmējumi, latviski vārdi. Daudzi nepareizi vai steigā darināti vārdi bija jāaizstāj ar saviem tautā uzglabātiem vai no jauna atvasinātiem vārdiem. Prof. J. Endzelīns ar saviem palīgiem Rīgas Latv. b-bas valodniecības sēdēs veica plašu latviešu valodas kopšanas, tīrīšanas un tālākās izveidošanas darbu. Tas bija augstākā mērā nesavtīgs kultūras darbs, kas tika darīts dziļā mīlestībā pret savu tautu un tās valodu. Darba rezultātā nāca klajā viens otrs jauns vārds, jauns darinājums vai atvasinājums, nepareizas konstrukcijas aizstātas ar latviskām. Valodnieki rīkojās ļoti objektīvi un pacietīgi. Bet nepacietīga bija mūsu pavirši augušā inteliģences daļa, kas nekad nevižoja savu tēvu valodu pamatīgi iemācīties. Tie bija kurnētāji, protestētāji un ironizētāji. Ko latviešu valodas skolotāji bija pie jauniešiem panākuši, to šie jaunieši, tikuši minētajā sabiedrības vidē, atkal pazaudēja, jo absolventi sabiedrībā neatrada pietiekoši valodas kultūras tradīciju. Bijušā valsts vara vilcinājās autoritatīvi nokārtot valodas jautājumu. [...] Tagad, kad mēs atgriežamies atkal un pilnīgi Vakareuropas kultūras tradīcijās, pienācis laiks celt godā arī valodas autoritāti. To sapratusi Izglītības un Kultūras ģenerāldirekcijas tagadējā vadība, kura uzticējusi valodas jautājumu kārtošānu valodas speciālistiem.” (Tihovskis 1942)

Minētais raksts pauž raksturīgu vācu okupācijas laika iezīmi, proti, centienus kritiski izteikties par Latvijas neatkarības posma sasniegumiem, lai uzsvērtu savu gādību par latviešu tautas garīgajām vajadzībām. Jāuzsver, ka šajā pašā žurnāla numurā ievietots arī labi zināmais J. Endzelīna raksts par pirmo oficiālo pareizrakstības vārdnīcu, kurā arī netieši raksturota iepriekšējā laikmeta varas iestāžu neizlēmība (Endzelīns 1942).

Ārstu profesionālā žurnāla izdošanai nepieciešamā atļauja tika saņemta vienīgi 1942. gada beigās, tādēļ „Ārstniecības Žurnāla” pirmais numurs datēts ar minētā gada novembri un decembri. Seši 1943. gadā iznākušie numuri līdz ar to apzīmēti ar kārtas skaitļiem no divi līdz septiņi, mulsinot mazāk zinošu lasītāju. Savukārt 1944. gadā šis pats žurnāls iznāca ar pirmskara gados (no 1923. līdz 1939. gadam) lietoto nosaukumu „Latvijas Ārstu Žurnāls”, kuru līdz tam vācu varas iestādes nebija ļāvušas izmantot. Visu desmit numuru redaktors bija ķirurģijas profesors Jēkabs Alksnis, kuram ir lieli nopelni latviešu medicīnas valodas izveidē.

Visos pirmskara gados tikai vienu reizi, 1924. gadā, galvenokārt ārstiem domātā žurnālā Kārlis Kasaparovs mēģināja uzsākt nelielu diskusiju par medicīnas terminoloģiju, bet vienīgais diskusijas dalībnieks bija Pauls Stradiņš (Baltiņš 2005 un 2008), turpretim šajā reizē iedegās visai aktīvas pārrunas par latvisko medicīnas valodu, kurā iesaistījās vairāki prominenti nozaru speciālisti. Tā ir šajā posmā plašākā publicētā rakstu kopa par terminoloģijas jautājumiem, kurā ir virkne atziņu, kas pārsniedz vienas nozares robežas.

Diskusiju aizsāka dermatovenerologa Jāņa Branta pārdomas par terminoloģijas izveides principiem: „Latviešu ārstnieciskā terminoloģijā pēdējos gadu desmitos nācis klāt daudz jaunu latvisku nosaukumu. Bet to starpā sastopami arī tādi, kas nav piemēroti vai nav labi darināti. Ļoti bieži ir latviskoti latīņu nosaukumi. [...] Latvju dainās, pasakās, teikās un arī dzīvajā valodā vēl atradīsies viens otrs labs vārds, kas jāieved latviešu ārstnieciskā valodā. Tādēļ būtu vēlams, ka latviešu ārsti, un jo sevišķi tie, kas sniedz citiem ārstnieciskās zināšanas latviešu valodā, lietotu piemērotus latviskus nosaukumus. Nosaukumi, kas nav labi darināti, jākritizē un jādod to vietā kāds labāks vārds.” (Brants 1943a). Konkretizējot priekšlikumus, autors piedāvāja savus visu ādas slāņu nosaukumus un kritizēja atsevišķus J. Prīmaņa ieteiktos anatomijas terminus. Prīmanim *pubes* ir *kaunuma mati*, Brants uzskata, ka pareizāk būtu *pavēderes mati*, *stakles mati*, tomēr vislabāk – *kūsis*, tāpat ieteica tagad konsekvēnti lietoto apzīmējumu *mata stiebrs* (Prīmanim – *mata kāts*).

J. Brants arī min sēnišlimības, kuras rada redzamu slimības klinisko ainu bez izteikta ādas iekaisuma; faktiski saprofiti, kas mājo ragādā, līdzinās sēnītēm augļu (ogu, bumbieru) mizā (tad saka, ka augļiem ir *mizas rūsa*), tādēļ pēc analoģijas šīs slimības būtu jāsauc par *ādas rūsam* (Brants 1943a). Šajā rakstā viņš detalizēti analizē arī dažus tautā lietotus slimību apzīmējumus: „*Herpes* senatnē apzīmēja arī par *svētām meitām* (Alksnis). Bet šis vārds tautā maz dzirdams. Meklējot kādu citu, vairāk sastopamu šīs slimības nosaukumu, atrodam, ka Vidzemes vidienē *herpes* dēvē par *spangalu*. Šķiet, ka vārds *spangala* cēlies no = „spanga”, bet šos vārdus gandrīz nedzird lietojam.” Aplam *herpes* saukt par *iesnu* (kaut bieži iesnām pievienojas), ME to sauc par „*iesnu ēdi*”, bet tā nebūtu labi, jo to nevar pieskaitīt ēdēm. J. Brants uzsver, ka *herpes simplex* gadījumā tipiska kvēlošanas vai dedzināšanas sajūta, tādēļ labs nosaukums *kvelde: herpes labialis* – *lūpu kvelde; herpes zoster* – *kveldroze* („sastopami gan kvēlde, gan rozes kliniskie simptomi”) (Brants 1943a).

Šo problemātiku viņš turpināja otrā rakstā, raksturodams latviešu valodas iespējas terminoloģijā: „Ļoti bieži vienam priekšmetam ir vairāki apzīmējumi. Vairāki priekšmetu vai lietu apzīmējumi ļauj izcelt, vai uzsver kādu

niecīgu priekšmeta īpatnību vai dažādību. Senie latviskie slimību nosaukumi pauž to, kā tauta slimību uztvērusi un izpratusi. Tādēļ vienai un tai pašai slimībai kādreiz sastopam vairākus nosaukumus. Slimības nosaukumi parasti atdarināti no kādas slimības īpatnējas parādības apzīmējuma. Pilnīgi neizprotot slimības būtību, nosaukumu devēji kādreiz nepareizi novērtējuši slimības parādības vai cēloņus un dažādas slimības apzīmējuši vienā un tai pašā vārdā." (Brants 1943b). Jaunu terminu darināšanā nepieciešama sadarbība, jo ārsts gan izprot būtību, bet var dot valodas ziņā nepiemērotus nosaukumus, tādēļ tie jāpārbauda un jāpieņem arī valodniekiem. „Ir vairākas slimības un slimību parādības, kurām trūkst piemērotu latvisku nosaukumu. Te parasti lieto latīņu nosaukuma latviskojumu. Šādu svešvārdu uzņemšanu valodā var pielaist un pat atzīt reti atrodamu slimību un reti novērojamu slimības parādību apzīmēšanai. Bet slimībām un slimību parādībām, kuras bieži sastopam, jāatrod latviski nosaukumi, kam ir latviskas vārdu saknes. Te vajadzīgi tādi nosaukumi, kas latvietim viegli izprotami un sniedz arī zināmu jēdziena skaidrojumu. Jo vairāk tas jāsaka par ādas slimībām un ādas slimību simptomiem. Daudzas ādas slimību parādības ir labi saredzamas un ikviens redzot tās novērtē un cenšas pat apzīmēt. Tādēļ ādas slimību un to redzamo parādību vai simptomu apzīmēšanai vēlams lietot sekojošus latviskos nosaukumus." (Brants 1943b). Lai uzskatāmi demonstrētu šo pieeju, autors sniedza sarakstu ar 92 latīniskiem medicīnas terminiem (ādas slimību un to izpausmju nosaukumiem) un to ekvivalentiem latviešu valodā, piemēram, „*eczema – slapjēde, slapjā ēde* (jāizšķir *sārtainā, mazgainā, spangainā, mitrā, krozinā, zvīņainā un vātainā slapjēde*)".

J. Branta centienus atbalstīja internists Nikolajs Vētra, kurš norādīja, ka lekcijās nākas nereti saskarties ar piemērotu apzīmējumu trūkumu un ka katrs lektors ir spiests radīt jaunus vārdus. Tā, piemēram, viņš pats sācis lietot vārdus *aknu* vai *nieru nevarība* (mūsdienās: *mazspēja*) latīņu termina *insuficiēnce* vietā (Vētra 1943). Viņš arī norādīja (Vētra 1943), cik svarīgi radniecīgu disciplīnu docētājiem lietot saskaņotu terminoloģiju: „Ar prof. Miķelsonu un ārk. prof. Rudzīti vienojāmies apzīmēt vācu „*Flattern*” par „*plandīšanos*”, „*Flimmern*” par „*mirdzēšanu*”, kaut gan man pēdējā vietā labāk patiktos teikt „*mirgošana*” vai, kā tautā saka, „*virināšanās*”. Tāpat sakām „*sirds atriju plandīšanās*”, „*sirds atriju mirdzēšana*”.” Jāteic, ka minētie termini joprojām kalpo attiecīgo sirds ritma traucējumu apzīmēšanai. N. Vētra arī piedāvāja papildināt medicīnas terminoloģiju, uzklusot „mūsu veco skolotāju – mūsu profesoru, bet sevišķi veco, laukos praktizējošo, īsto tautas valodu vislabāk pazīstošo kolēģu domas”.

Diskusijas turpinājumā psihiatrijas profesors H. Buduls uzsvēra, ka klinisko terminu latviskošana nav bijusi tik sekmīga kā anatomijas terminoloģijas izveide, par kuru īpaši rūpējies J. Prīmanis: „Slimību apzīmējumu

saturs ir plašāks un sarežģītāks par anatomisko nosaukumu saturu, kāpēc arī ir grūtāk latviskot tādus klīnisku jēdzienu apzīmējumus nekā atrast kāda locekļa vai tā daļas latvisko apzīmējumu.” (Buduls 1944) Turklāt nedrīkst radīt situāciju, kurā par klīniskiem terminiem tiktu ieteikti pārlietu daudznozīmīgi vārdi (tieši tādēļ, piemēram, nedrīkst *fistulu* saukt par *caurumu* vai *maculae* latviskot kā *plankumi*, *raibumi*), kas daudzos gadījumos var maldināt ar to saturu, jo „vislielākās grūtības medicīnisko terminu latviskošanā sagādā [...] jēdzienu identitātes ievērošana” (Buduls 1944). Šī iemesla dēļ viņš oponenta Brantam un Vētram, norādot, ka „nebūtu vēlams vispār pieņemt un nodibināt nosaukumus grozīt bez nopietnas vajadzības”, tādēļ būtu lietderīgi daudzos gadījumos paturēt latīņu apzīmējumu „tāpat anatomiskiem kā citiem medicīniskiem jēdzieniem, nedomājot nemaz par to latviskošanas vajadzību”. (Buduls 1944)

Turklāt šis process veicams ļoti piesardzīgi (Buduls 1944): „Neviena tauta ar izkoptu valodu nevar atstāt novārtā kādu savas valodas daļu, kas skar kādas zinātnes vai aroda novadu. Tāpēc nopietni jādomā un jā rūpējas arī par mūsu medicīniskās valodas izkopšanu. Visu apsverot, kas līdz šim šai virzienā darīts, rodas iespaids, ka vienu otru reizi medicīnisko terminu latviskošanas priekšlikumi bijuši sasteigti un nepietiekami pārdomāti. [...] Jaunu vārdu izgudrošana daudziem cilvēkiem nesagādā nekādas sevišķas grūtības, un, kā to zīmīgi Gēte (*Goethe*) izteicis: vārdi rodas sevišķi tur, kur trūkst skaidru jēdzienu.”

Medicīnas terminu atveide atkārtoti skarta arī gandrīz visās tā laika recenzijās par medicīnas grāmatām. Aplūkojot J. Vildes darbu par nervu slimībām, recenzents piemin gan tos jaunus apzīmējumus, kas, viņaprāt, bijuši veiksmīgi (*izaugnis*, *patrieka* u. c.), gan tos, kas liekas nepiemēroti, (*nekreilis*, *caurīte*) (Vēverbrants 1944). Tāpat arī J. Alksnis par veiksmīgiem atzina D. Biskapa lietotos ieteikumus *atveselībnieks*, *lentenis* (*lentes tārps* vietā) (Alksnis 1944).

Kopumā var apgalvot, ka aplūkojamajā posmā būtiski mainījies kā autoru loks (daudz biežāk autori bijuši prominenti nozaru speciālisti pretstatā pirmskara laikiem, kad nelielus rakstīņus visbiežāk sacerēja laikrakstu redakciju darbinieki, visbiežāk pievēršoties konkrētu valodas kļūdu skaidrojumam), tā arī rakstu saturs, jo itin bieži populāra rakstura publikācijās ietverti plaši vispārinājumi un aplūkoti vispārnozīmīgi jautājumi. Vismaz daļēji to varētu skaidrot ar zināmu nacionālo mobilizāciju inteliģences aprindās, kura centās šādā aizplīvurotā veidā paust sabiedrībai savu attieksmi pret reālo valodas apdraudējumu un stiprināt latviešu sabiedrības pašapziņu. Terminoloģijas jautājumi no šāda viedokļa bija ļoti piemērota tematika, lai politiski neitrālā veidā (ikvienā pārmaiņu laikmetā rodas daudzi jauni jēdzieni un vajadzība pēc precīziem to apzīmējumiem) ļautu uzsvērt valo-

das kvalitāti un izteiksmes bagātību iepretim dominējošai kontaktvalodai. Šai ziņā iespējams saskatīt paralēles ar Pirmā pasaules kara laiku, kad arī krasi pieauga šādai tematikai veltītu publikāciju skaits (Baltiņš 2010).

1. Alksnis, J., Bīskaps, D. Lipīgās slimības, 113 lp., III iespiedums, „Latvju grāmatas” apgāds, Rīgā, 1944. g. [Recenzija]. *Latvijas Ārstu Žurnāls*, Nr. 2, 1944, 124.–126. lpp.
2. Allunāns, J. Kopsim savu tēvu valodu. *Tēvija*, 1942, 20. aprīlī.
3. Baltiņš 2005 – Baltiņš, M. Kārlis Kasparsons kā medicīnas terminoloģijas veidotājs: idejas un veikums. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 9. Liepāja : LiePA, 2005. 201.–209. lpp.
4. Baltiņš 2008 – Baltiņš, M. Kārlis Kasparsons un Izglītības ministrijas izveide. *Laikmets un personība*, 10. Rīgā : RaKa, 2008, 12.–45. lpp.
5. Baltiņš 2010 – Baltiņš, M. Terminoloģijas vieta nacionālo ideju attīstības kontekstā : atspulgi laikrakstā „Dzimtenes Atbals” 1916. gadā. No: *No vārda līdz vārdnīcai*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2010. 8.–10. lpp.
6. Baltiņš 2011 – Baltiņš, M. Valodas jautājumiem veltītās publikācijas vācu okupācijas laika presē (1941–1944). No: *Valodas elementu cilme un attīstība*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011. 5.–8. lpp.
7. Baumanis, A. Priekš 120 gadiem. Pirmā latviešu laikraksta piemiņai. *Tēvija*, 1942, 20. janvārī.
8. Brants 1943a – Brants, J. Par latviešu ārstniecisko terminoloģiju. *Ārstniecības Žurnāls*, Nr. 2, 1943, 128.–131. lpp.
9. Brants 1943b – Brants, J. Par latviskiem slimību nosaukumiem. *Ārstniecības Žurnāls*, Nr. 3, 1943, 178.–181. lpp.
10. Buduls, H. Par medicīnisko termiņu latviskošanu. *Latvijas Ārstu Žurnāls*, Nr. 2, 1944, 112.– 115. lpp.
11. Draviņš, K. Divi rakstnieki K. Firekeri. *Tēvija*, 1942, 10. janvārī.
12. Egle, K. Sagrozīti latviski vietu vārdi. *Tēvija*, 1942, 12. janvārī.
13. Endzelīns, Jānis. Oficiālu pareizrakstības vārdnīcu klajā laižot. *Izglītības Mēnešraksts*, Nr. 1, 1942, 14.–15. lpp.
14. Grīns, J. Par rakstnieku leksiku. *Tēvija*, 1942. gada 24. oktobrī.
15. Jaunsudrabiņš 1942a – Jaunsudrabiņš, J. Valodas divainības. *Tēvija*, 1942, 11. februārī.
16. Jaunsudrabiņš 1942b – Jaunsudrabiņš, J. Valodas lokanība. *Tēvija*, 1942, 16. aprīlī.
17. Kalnačs, J. *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā, 1941–1945*. Rīga : Neputns, 2005. 303 lpp.
18. Kārklīšs, J. Tautsaimniecības vārdnīca [recenzija]. *Tēvija*, 1944, 15. maijā.
19. Ozoliņš, P. Par negadījuma vārdu. *Tēvija*, 1942, 6. maijā.
20. Rudzītis, J. Par terminoloģiju. *Tēvija*, 1942, 19. septembrī.
21. Sproģere, O. Latviešu jaunākā lirika kā valodas bagātību reprezentētāja. *Zīle* (Tēvijas literārisks pielikums), Nr. 3, 1941, 12. septembrī.
22. Švābe, A. Juris Alunāns. *Tēvija*, 1942, 9. maijā.

23. Tēvija 1941 – Latviešu valodas krātuves darbs. *Tēvija*, 1941, 13. oktobrī.
24. Tēvija 1942a – lesim talkā mūsu valodas pētniekiem. *Tēvija*, 1942, 7. aprīlī.
25. Tēvija 1942b – Izdos tautsaimniecības terminoloģijas vārdnīcu. *Tēvija*, 1942, 24. septembrī.
26. Tihovskis, H. Vispārējās piezīmes. *Izglītības Mēnešraksts*, Nr. 1, 1942, 13. lpp.
27. Unāms, Ž. Mūsu kultūras ceļi. *Laikmets*, Nr. 32, 1943, 488.–489. lpp.; Nr. 33, 504. lpp.
28. Vētra, N. Par latvisko medicīnisko valodu. *Ārstniecības Žurnāls*, Nr. 5, 1943, 341. lpp.
29. Vēverbrants, A., Vilde, J. Nervu sistēmas slimības. I daļa. Autora izdevums. 1944, 312 lpp. [Recenzija]. *Latvijas Ārstu Žurnāls*, Nr. 2, 1944, 123.–124. lpp.

DRAUDZĪGS SKATS NO MALAS

Pēteris Vanags

Valodas kopšanas un kultūras darbs Zviedrijā

1. Valodas Zviedrijā

Zviedrija – līdzīgi daudzām mūsdienu Eiropas zemēm – ir nacionāla valsts, kas savās tagadējās robežās iekļauj lielāko daļu pamattautas apdzīvotās zemes. Kaut 17. gs. Zviedrija bija Baltijas jūras lielvalsts, kurā ietilpa zviedru zemes rietumos, somu, igauņu, latviešu zemes austrumos, vācu zemes dienvidaustrumos, tomēr 20. gs., pēc Zviedrijas un Norvēģijas personālās ūnijas likvidēšanas 1905. gadā, valsts kļuva par īsti zviedrisku zemi. Tajā gan bija arī dažas tradicionālas minoritātes – pirmiedzīvotāji sāmi ziemeļos, somi ziemeļos, kā arī dažās citās vietās. Pēc Otrā pasaules kara, it īpaši pēdējā pusgadsimta laikā, minoritāšu skaits ir ievērojami pieaudzis, tomēr zviedru valoda joprojām ir neapšaubāmi dominējošā valoda, ko par savu pirmo valodu atzīst vairāk nekā 90 % valsts iedzīvotāju. Citas šodien plašāk lietotās valodas Zviedrijā ir somu, serbu (horvātu, bosniešu), arābu, asīriešu, persiešu, kurdu un spāņu valoda. Nozīmīgu vietu Zviedrijā ieņem arī angļu valoda, ko prot lielākā daļa jaunās un vidējās paaudzes zviedru. Noteiktās sfērās, ieskaitot zinātņi un augstāko izglītību, angļu valoda spēcīgi konkurē ar zviedru valodu, daļēji apdraudot tās pozīcijas.

2. Valodas politika

Zviedrijas likumos līdz pat 20. gs. beigām nekādi nebija formāli noteikts nevienas valodas statuss. Tas, protams, netraucēja zviedru valodai funkcionēt kā valsts galvenajai un oficiālajai valodai. Nedaudz paradoksāli, bet vispirms Zviedrijas likumos tika noteikts dažu oficiālu minoritāšu valodu statuss. 1999. gada Riksdāga lēmumā par nacionāli atzītām minoritāšu valodām noteica piecas valodas: somu, Tornedālas somu (*meänkieli*), sāmu, čigānu (*romani chib*) un jidiša valodu. Pirmās trīs vairākās pašvaldībās Zviedrijas ziemeļos var tikt lietotas dažādos oficiālos gadījumos – kontaktos ar tiesu, valsts iestādēm. Visu oficiālo minoritāšu valodu lietošanai un kopšanai tiek atvēlēti valsts līdzekļi. Visas šīs valodas var studēt arī

augstskolās. Somu, Tornedālas somu un sāmu valodas jau tradicionāli tika pētītas un apgūtas vairākās universitātēs, bet pēc 1999. gada izveidotas attiecīgas iespējas arī čigānu un jidiša valodai. Īpašs stāvoklis ir arī zviedru (kurlmēmo) zīmju valodai. Turklāt visiem skolas vecuma bērniem, kam mājas valoda nav zviedru valoda, ir tiesības mācīties dzimto valodu skolā. Faktiski tas nozīmē, ka pašvaldības var apmaksāt skolotājus grupu vai individuālām mācībām. Šādi Zviedrijā jau gadiem ir tikusi mācīta arī latviešu valoda.

Pēc tam, kad bija nostiprinātas minoritāšu valodu tiesības, radās balss, kas vēlējās arī zviedru valodas oficiālu nostiprināšanu. 2005. gadā Riksdāgs definēja Zviedrijas valodu politikas galvenās nostādnes un pieņēma valodu likumu, kas stājās spēkā 2009. gada 1. jūlijā. Tajā nav stingru prasību kā Latvijas un dažu citu valstu likumos, bet vispārīgi formulējumi, kas ietver galvenos valodas politikas mērķus: zviedru valodai jābūt Zviedrijas galvenajai valodai; zviedru valodai jābūt pilnīgai un sabiedrību vienojošai valodai; publiski lietotai zviedru valodai jābūt koptai, vienkāršai un saprotamai; visiem ir tiesības uz valodu (tiesības attīstīt un apgūt zviedru valodu, attīstīt un lietot dzimto valodu un oficiālās minoritāšu valodas, rast iespēju apgūt svešvalodas).

3. Valodas kopšanas institūcijas

Lai realizētu minētos mērķus, kā arī citus ar valodas saglabāšanu, kopšanu un attīstīšanu saistītus pasākumus, Zviedrijā pastāv vairākas oficiālas institūcijas. Galvenā iestāde, kas rūpējas par valodu, ir Valodas padome (*Språkrådet*). Tās pirmsākumi meklējami 1944. gadā, kad tika izveidota pirmā Padome zviedru valodas kopšanai (*Nämnden för svensk språkvård*), ko vēlāk pārsauca par Zviedru valodas padomi (*Svenska språknämnden*). Šī padome sekoja zviedru valodas attīstībai rakstos un runā, izdeva vārdnīcas, pareizrakstības rokasgrāmatas, dažādus citus izdevumus par valodas jautājumiem, kā arī žurnālu *Språkvård* („Valodas kopšana”). Padome sniedza konsultācijas valodas jautājumos iestādēm, uzņēmumiem, indivīdiem, rīkoja konferences, kursus, sadarbojās ar citām valodas kopšanas institūcijām Zviedrijā, kā arī līdzīgām padomēm citās Ziemeļvalstīs.

1975. gadā tika izveidota arī Zviedrijas somu valodas padome (*Ruotsinsuomalainen kielilautakunta*), kuras uzdevums bija kopt un attīstīt Zviedrijas somu valodu. Tā izstrādāja zviedru-somu vārdu sarakstus dažādās nozarēs, sniedza ieteikumus iestādēm, uzņēmumiem un privātpersonām par somu valodu Zviedrijas apstākļos. Šī padome izdeva arī žurnālu *Kieliviesti* („Valodas ziņas”), kā arī rīkoja seminārus.

1993. gadā tika izveidota Skaidrās valodas grupa (*Klarspråkgruppen*) valdības kancelejā, kuras uzdevums bija pārzināt un koordinēt valodas

kopšanas darbu valsts iestādēs.

2006. gadā visas trīs iestādes tika apvienotas un izveidota jauna Valodas padome (*Språkrådet*), kas ir daļa no Kultūras ministrijai pakļautās valsts iestādes Valodas un folkloras institūta (*Institut för språk och folkminne*). Tam ir nodaļas visās Zviedrijas malās. Valodas padome atrodas Stokholmā, tā ir Zviedrijas oficiālā valodas kopšanas un valodas politikas institūcija, kas rūpējas gan par zviedru, gan oficiālajām minoritāšu valodām.

Valodas padomes svarīgākais uzdevums ir sniegt bezmaksas padomus, konsultācijas un atbalstīt tos, kam ir jautājumi par zviedru, somu, čigānu un zviedru zīmju valodu. Izveidotas speciālas datubāzes *Frågelådan* („Jautājumu kaste”) un *Vastauspankki* („Atbilžu banka”), kurās atrodamas atbildes uz parastākajiem un biežākajiem jautājumiem par zviedru un somu valodas pareizības jautājumiem.

Lai sniegtu aktuālus padomus un rekomendācijas, Valodas padome seko zviedru un citu valodu attīstībai un pārmaiņām valodās. Tā dokumentē un reģistrē jaunvārdus un citus valodas jauninājumus. Padome piedalās arī dažādos projektos par valodām Zviedrijā.

Valodas padome rūpējas arī par skaidru, vienkāršu un saprotamu iesūtāžu valodu. Šai saistībā tiek izstrādāti palīglīdzekļi, rīkoti semināri, sniegtas atbildes uz jautājumiem, kā arī izdots speciāls periodisks izdevums.

Valodas padomei ir arī plaša sadarbība ar partneriem gan Zviedrijā, gan ārzemēs. Zviedrijā valodas kopšanas darbā iesaistīta ir Zviedru akadēmija, Terminoloģijas centrs, Zviedru datorterminoloģijas grupa, Mediju valodas grupa, Vietvārdu padome. Tos visus vieno tikls Valodas kopšanas grupa (*Språkvårdsgruppen*). Valodas padome sadarbojas ar līdzīgām padomēm Dānijā, Somijā, Norvēģijā, Grenlandē, Islandē, Fēru salās. Kopīgi tiek izdota gadagrāmata *Språk i Norden* („Valodas Ziemeļos”). Valodas padome ietilpst arī Eiropas Nacionālo valodu institūciju federācijā (*European Federation of National Institutions of Languages*), kurā pārstāvēta arī Latviešu valodas aģentūra.

Visu šo plašo darbu veic pamatā ap 20 cilvēku, kas strādā Valodas padomē. No tiem desmit strādā ar zviedru, bet četri ar somu valodu.

Gan informācija, gan primārā padomu iegūšanas iespēja ir pieejama Valodas padomes interneta vietnē www.sprakradet.se Tajā ir vairākas sadaļas. Sadaļā „Valodas palīdzība” (*Språkhjälp*) ir pieeja „Jautājumu kastei” (*Frågelådan*), kur iespējams atrast dažādus padomus. Īpašā sadaļā elektroniska zviedru valodas vārdnīca *Lexin*, ko ir iespējams izmantot gan kā skaidrojošu, gan kā tulkojošu. Tulkojumi ir pieejami angļiski, kā arī Zviedrijā izplatītākajās minoritāšu valodās. Sadaļā „Fakti” par valodu atrodamas atbildes uz daudziem vispārīgiem jautājumiem par valodu, piemēram, cik vārdu ir zviedru valodā; kā izskatīsies nākotnes zviedru valoda; cik valodu runā Ei-

ropā u. c. Atsevišķa sadaļa domāta tiem, kas vēlas iegūt padomus zviedru vai angļu valodā kā otrajā valodā. Te atrodama informācija par dažādiem valodas kursiem, eksaminācijas iespējām, par iespēju lasīt un klausīties t. s. vieglo zviedru valodu. Tāpat šeit sameklējama arī informācija par otrās valodas un divvalodības pētniecību Zviedrijā, kas ir ļoti aktuāla un izplatīta valodniecības joma mūsdienās. Palīdzību var atrast arī tie, kas vēlas noskaidrot kādus jautājumus par angļu valodas pareizu lietojumu.

Angļu valoda ir ļoti populāra Zviedrijā, tāpēc tās ietekme ir neizbēgama. Tomēr ne reizi vien iespējams izvairīties no nevajadzīgiem aizguvumiem vai nevēlamām konstrukcijām. Tāpēc Valodas padomes mājaslapā atrodama sadaļa „Nevajadzīgā angļu valoda”, kurā lasāms visai garš to vārdu saraksts, kam iespējamās labas atbildes zviedru valodā.

Valodas palīdzības sadaļu noslēdz plašs iespiestu izdevumu saraksts, kas var būt noderīgs tiem, kuri interesējas par valodas kopšanu un citiem ar valodu saistītiem jautājumiem.

Atsevišķa plaša sadaļa veltīta valodas kopšanai jeb valodas kultūrai. Pašā sākumā lasāma norāde, ka zviedru valodas kopēji cenšas sniegt padomu un palīdzību tiem, kam tas vajadzīgs, nevis norādīt, kas ir pareizi un kas – nepareizi. Valodas kopšanas uzdevums tiek saprasts tā, ka tai jāpadarā valoda viegli pieejama un izmantojama pēc iespējas plašākai sabiedrības daļai. Vārdu un gramatikas lietošanai jābūt vienkāršai. Bet vienlaikus valoda var būt arī jākopj un jāaizstāv tās lietojums. Agrāk valodas kopšanas galvenais darbs bija saistīts ar leksikas un gramatikas jautājumiem, taču mūsdienās uzmanība jāpievērš arī runas un teksta kopšanai.

Šai sadaļā sīkāk iztirzāta valodas politika Zviedrijā, atrodami likumi un citi normatīvi akti, kas saistīti ar valodu. Tāpat raksturots arī valodas kopšanas darbs Zviedrijā. Tas, kā jau sacīts, nekad nav bijis vērsts uz preskriptivismu, bet uz padomiem un ieteikumiem. Tādēļ valodas kopēju uzdevums vienmēr ir bijis sekot valodas pārmaiņām, lai ieteikumi atbilstu aktuālām tendencēm lietojumā, citādi tie nespēs nostiprināties sabiedrībā. Īpaša uzmanība Valodas padomes darbā pievērsta arī valodas skaidrībai. Ar skaidru valodu (*klarspråk*) tiek saprasti oficiāli iestāžu rakstīti teksti, kas ir koptā, vienkāršā un saprotamā valodā. Šādas valodas lietošana saistās ne tikai ar gramatiski un leksiski pareizu, bet arī citādā ziņā pietiekami viegli saprotamu tekstu – skaidru galveno informāciju, satura izkārtojumu un sarakstu, informatīviem virsrakstiem u. c. Šie jautājumi ir aktuāli ne tikai Zviedrijā, bet arī daudzviet pasaulē, uz ko norāda daudzas ievietotās interneta saites. Zviedrijā par to rūpējas ne tikai Valodas padome, bet arī citas iestādes, piemēram, Valdības kanceleja, valodas eksperti Tieslietu ministrijā, kā arī Eiropas Savienības institūcijās. Valodas speciālisti tāpat strādā daudzās iestāžu un pašvaldībās.

Valodas padome ir arī tā institūcija, kas reģistrē jaunus zviedru valodā ienākošus vārdus, jaunas to nozīmes un lietojumu. Te vārdi tiek tikai reģistrēti, bet netiek nekā vērtēti. Jauni vārdi tiek meklēti dienas laikrakstos, tāpat arī citviet, ieskaitot radio un televīziju. Šai darbā ir iesaistīti vairāki entuziasti no dažādām Zviedrijas malām, kas regulāri seko vietējai presei. Taču padome pieņem un pārbauda arī jebkura cita iesūtītāja ziņas. Katru gadu periodikā tiek publicēts jauno vārdu saraksts. Izdotas arī divas vārdnīcas. Plašākā no tām sniedz pārskatu par jauniem vārdiem zviedru valodā no 20. gadsimta 40. līdz 80. gadiem. Par jauniem vārdiem tiek uzskatīti gan darinājumi ar zviedru valodas līdzekļiem, gan aizguvumi. Katru mēnesi mājaslapā tiek sniegts arī kāds īpaši izvēlēts mēneša jaunvārds, piemēram, 2011. gada martā prezentēts lietvārds *prehab* 'sagatavošanās vingrinājumi, treniņš', kas ir strupinājums no *prehabtrāning*, kas savukārt darināts no latīņu valodas priedēkļa *pre-* 'pirms' un verba *habilitāre* 'padarīt piemērotu'. Maijā aplūkots verbs *vobba* 'vienlaicīgi būt bērna kopšanas atvaļinājumā un strādāt mājās', kas ir kontaminācija no verba *jobba* 'strādāt' un saīsinājuma *vab* (*vård av barn*) 'bērna kopšana'. Jauno vārdu sadaļā ir arī atsevišķs saraksts ar iesūtītiem vārdiem, ko radījuši paši lasītāji. Bieži te ievietoti arī bērnu lietoti okacionāli jaunvārdi.

Pēdējā sadaļā Valodas padomes mājaslapā ir veltīta terminiem. Te paskaidrots gan terminu nozīmīgums valodā, gan dotas saites uz dažādiem terminu sarakstiem, kā arī uz galveno Zviedrijas terminoloģijas darba organizētāju – Terminoloģijas centru (*Terminologicentrum TNC*). Šis centrs piedalās pētījumos, kā arī sniedz maksas pakalpojumus iestādēm un uzņēmumiem, kam nepieciešams izstrādāt vai precizēt terminoloģiju dažādās nozarēs.

4. Valodas padomes izdevumi

Viena no Valodas padomes darba formām ir arī dažādu valodai veltītu izdevumu publicēšana. To aizsāka jau tās priekšteces, izdodot vispirms jau grāmatu sēriju *Språknämndens skriftserie*, kurā laikā no 1945. līdz 2007. gadam iznākušas 95 grāmatas. Tās veltītas gan valodas kultūrai, gan valodas vēsturei un citiem jautājumiem. Ar Valodas padomes gādību iznākušas vairāk nekā 10 vārdnīcas – gan pareizrakstības, gan skaidrojošas, gan tulkojošas. Kopš padomes reorganizācijas 2006. gadā iznāk jauna rakstu sērija *Språkrådet skriftserie*, kurā līdz šim izdotas jau 12 grāmatas.

Valodas padome rūpējusies un rūpējas arī par periodiskiem izdevumiem. Pašlaik ar padomi tieši saistīti divi izdevumi – somu valodai veltīts žurnāls *Kieliviesti* un skaidrās valodas biļetens *Klarspråk. Bulletin från Språkrådet*, kas abi iznāk kopš 2007. gada četras reizes gadā. Iepriekš biļetenu ar neredz atšķirīgu nosaukumu no 1995. līdz 2006. gadam izdeva

Valdības kanceleja, bet *Kieliviesti* – Zviedrijas Somu valodas padome.

Zviedru valodas kopšanai padome pirms reorganizācijas no 1965. līdz 2007. gadam izdeva žurnālu *Språkvård* („Valodas kopšana”), četrus numurus gadā. Ar to var iepazīties arī vietnē www.spraktidningen.se Žurnāls bija orientēts uz plašu publiku, vienlaikus tas bija visai akadēmiski tradicionāls, jo lielākajos rakstos vienmēr bija arī atsauces uz avotiem un literatūru.

Tajā tika publicēti raksti par zviedru valodas leksiku, īpaši jaunvārdiem, atrodamai iepriekšējo gadu populārāko jaunvārdu saraksti. Diskutēts par gramatikas jautājumiem, rādot valodā notiekošās pārmaiņas, salīdzinot tās ar aprakstošo gramatiku dotumiem. Šo rakstu autori nereti ir pētnieki, kas par attiecīgo jautājumu publicējuši kādu pētījumu, aizstāvējuši disertāciju. Žurnālā pārrunāti arī valodas politikas jautājumi, analizēti pieņemamo likumu teksti. Divas nodaļas veltītas īsām ziņām. Pirmajā īsi prezentēti dažādi jauni izdevumi, kas saistīti ar valodu, tās kopšanu. Starp tiem ir gan monogrāfijas, gan rakstu krājumi un žurnāli, arī disertācijas. Reizēm aplūkoti arī ārpus Zviedrijas publicēti izdevumi. Nelielā nodaļā sniegtas atbildes uz lasītāju jautājumiem. Jautātāji var būt gan vienkārši valodas interesenti, gan cilvēki, kam darbs ar valodu ir viņu profesionāla nodarbošanās. Jautājumu loks te visai plašs – leksikas, gramatikas formu lietošana; tulkošanas problēmas; vārdu cilme u. c. Žurnālā atrodamas arī īsas ziņas par aktuālajām, kas saistītas ar valodu – konferencēm, izstādēm, jaunām interneta vietnēm, projektiem. Žurnāls iznāca līdz 2007. gadam, kad pēc iestāžu reorganizācijas tika lemts mainīt arī izdevuma veidu. Aptaujas liecina, ka žurnāla *Språkvård* lasītāju vairākums – 2/3 – bija vecumā starp 40 un 70 gadiem; no tiem vairums bija sievietes; lielākā profesionālā lasītāju grupa bija skolotāji (ap 20 %), ap 10 % bija tulkotāji. Lasītāji kopumā bija ar žurnālu apmierināti, bet visinteresantākā šķita sadaļa ar jautājumiem un atbildēm. Lasītāji vēlējās arī vēl vairāk lasīt par valodas pareizības jautājumiem, jaunvārdiem, citiem padomiem un dažādiem jaunumiem. To visu ņēma vērā, sākot jaunu izdevumu.

5. Žurnāls *Språktidningen*

No 2007. gada iznāk jaunais žurnāls *Språktidningen* („Valodas žurnāls”). To izdod sešas reizes gadā, turklāt vienreiz vai divreiz gadā tam ir arī pielikumi vai speciālnumuri. Tam ir arī mājaslapa www.spraktidningen.se, kurā daudzi materiāli ir brīvi pieejami. Te ir arī iespēja iesūtīt jautājumus un komentārus. Atšķirībā no iepriekšējā šis žurnāls ir pilnīgi neatkarīgs izdevums, kas veidots uz pašfinansēšanas principiem. Tas nozīmē, ka tā izdošana ir pilnībā atkarīga no izdevēju veiksmīgas darbības, piesaistot lasītāju uzmanību un reklāmdevējus. Cik var spriest no publikācijām, tas ir arī izdevies. Jaunais žurnāls ir pārņēmis labāko no iepriekšējā izdevu-

ma – jautājumu un atbilžu sadaļu, kas ir papildināta ar īpašu angļu valodai veltītu apakšnodaļu, kā arī informatīvo jaunumu sadaļu – grāmatu un notikumu prezentāciju. Žurnālā vairs nav atrodamī populārlīdzinātiski raksti ar atsaucēm, tie veidoti nedaudz vieglākā stilā. Mazāk ir rakstu, kas aplūko konkrētus gramatikas jautājumus, taču vairāk ir tādu, kuros rakstīts par visdažādākajiem ar valodu saistītiem jautājumiem – valodas un valodu funkcionēšanu sabiedrībā, valodu apguvi, valodu vēsturi. Žurnāla saturs vairs nav ierobežots ar Zviedriju, bieži ir stāstīts par citām zemēm, piemēram, par valodu situāciju Grenlandē, Ķīnā, Turcijā un citviet. Nereti rakstīts par dažādu cilvēku individuālo valodas pieredzi – savās domās dalās rakstnieki, tulkotāji, redaktori, starp tiem arī cilvēki, kas tikai kā pieauguši apguvuši zviedru valodu. Žurnālā skartas arī jutīgas tēmas – dažādu valodu saskarsme, attieksme pret tām gan Zviedrijā, gan citur. Rakstos atspoguļoti arī jauni sasniegumi zinātnē par valodu – pētījumi par valodas rašanos, attīstību, mainīgumu. Savdabīga un specifiski skandināviska nodaļa ir Zviedrijas rūnakmeņu apraksti – katrā numurā ir kāda akmens fotogrāfija, uzraksta un vēstures skaidrojums. Plašāku vietu ieņem arī dažādas īsas ziņas par valodu – jauni vārdi, lasītāju atsauksmes un labojumi, informācija par grāmatām. Lasītājiem nozīmīga ir jautājumu un atbilžu nodaļa. Par zviedru valodu atbildes sniedz Valodas padomes darbinieki, bet par angļu valodu – dažādu augstskolu mācībspēki. Žurnāls ir bagātīgi ilustrēts, tādējādi ne ar ko neatšķiroties no jebkura cita mūsdienīga izdevuma. Tā kā tas ir komerciāls, izdevums neiztiek arī bez reklāmām. Taču tās lielākoties tiešāk vai netiešāk arī saistītas ar valodu: informē par studiju iespējām augstskolās, valodu kursiem, valodas redaktoru un tulkotāju pakalpojumiem, grāmatām. Žurnāla numuros atrodamas arī krustvārdu mīklas un dažādi citi uzdevumi, kuros galvenā tēma ir valoda. Vasaras sākumā tiek izdoti pielikumi, kuros ir tikai dažādi interesanti uzdevumi. Nav apšaubāms, ka izdevums laikā kopš 2007. gada ir iekarojis savu lasītāju loku un tam ir droša nākotne.

Bet pati zviedru valoda tāpat kā jebkura dzīva valoda nepārtraukti mainās. 20. gadsimtā rakstu valoda piedzīvojusi vairākas redzamas izmaiņas. 1906.–1912. gadā tika veikta daļēja pareizrakstības reforma. Gadsimta vidū rakstos vispārīgi tika akceptēta runātās valodas tendence nesaskaņot vairs verbus ar vienskaitļa un daudzskaitļa teikuma priekšmetu, bet lietot tikai verba vienskaitļa formu. No lietošanas izzuda vecās optatīva jeb konjunktīva formas. 60.–70. gadu mijā veica t. s. *du* reformu – atteicās no apzīmējumiem *kungs*, *kundze*, kā arī no vienskaitļa trešās vai daudzskaitļa otrās personas vietniekvārdu lietošanas uzrunā pieklājības formā – tagad par parasto uzrunas formu gandrīz jebkurā gadījumā lietojams vienskaitļa otrās personas vietniekvārds *du* 'tu'. Zviedru valodā ienākuši ļoti daudzi jauni vārdi, jauni frazeoloģismi, aktivizējušies noteikti vārddarināšanas

paņēmienu. Šie procesi notiek nepārtraukti, kā to rāda arī raksti, jautājumi un atbildes valodas kultūras izdevumos un vietnēs. Zviedru valodas kopēji šiem procesiem seko un cenšas veicināt runas un rakstu valodas neattālināšanos, lai valoda būtu gan kopta, gan saprotama un viegli lietojama.

Laimute Balode

Skats no ziemeļiem

Lai gan no Rīgas līdz Helsinkiem irniecīgs attālums, kas mērāms tikai vienas stundas lidojumā, tomēr valodu un kultūru atšķirības ir ievērojamas. Bez šaubām, to nosaka arī latviešu un somu valodas piederība atšķirīgām valodu saimēm. Indoeiropiešu valodu pārstāvjiem vienmēr ir grūtības izprast somugru valodu struktūru, kā arī otrādi – somu studentiem baltu valodas liekas īpaši grūtas. Kāds students, pastudējis pusgadu lietuviešu valodu, paziņoja, ka tagad ir izvēlēties citu eksotisku valodu – ķīniešu, un tā, viņaprāt, nevarētu būt daudz sarežģītāka.

Gandrīz 15 gadus strādājot par viesprofesori Helsinku Universitātē (HU), ir izdevies uzkrāt ievērojamu pieredzi gan par somu studentu motivāciju, izvēloties baltu valodu studijas, gan par studiju plānošanu, gan metodoloģiju, docējot baltu valodas. Lai gan šī raksta mērķis ir iepazīstināt ar baltistikas situāciju un baltu valodu mācīšanu mūsdienā Somijā, īpašu uzmanību veltot latviešu valodas docēšanas problemātiskākajiem gadījumiem, tomēr vismaz īsi jāpieskaras arī pagātnei, baltistikas aizsākumiem šajā ziemeļvalstī.

Jāatzīst, ka ilgu laiku Baltijas valstis, kā arī baltu valodas somu sabiedrībai neeksistēja, pareizāk sakot, tās bija aiz „dzelzs aizkara” – tikai kā lielās un draudīgās kaimiņvalsts nenozīmīga sastāvdaļa.

Vienīgi zinātnieku aprindās par baltu valodām bija zināma interese. Kā pirmais būtu jāmin Helsinku Universitātes sanskrita un salīdzināmās valodniecības profesora Oto Donnera (*Otto Donner*, 1835–1909) vārds. Viņš ir publicējis Baltijas jūras somugru visvecākajiem baltismiem veltītu pētījumu (Donner 1884), kur iepazīstina ar 100 vārdiem, kurus uzskata par aizgūtiem no lietuviešu valodas, piemēram: *ankerias* ‘zutis’, *ansa* ‘lamatas’, *halla* ‘salna’, *hammas* ‘zobs’, *hanhi* ‘zoss’, *harakka* ‘žagata’, *heimo* ‘cilts’, *heinä* ‘siens’, *herne* ‘zirnis’, *hihna* ‘siksna’, *kauha* ‘kauss’, *kirves* ‘cirvis’, *käärme* ‘čūska’, *lohi* ‘lasis’, *luuta* ‘slotā’, *malka* ‘baļķis’, *puuro* ‘putra’, *seinä* ‘siena’, *taivas* ‘debess’, *terva* ‘darva’, *tytär* ‘meita’, *vako* ‘vaga’ u. c. Tiesa, jau pirms viņa vairākus no šiem iespējamajiem baltismiem bija minējis dāņu valodnieks Vilhelms Tomsens (Thomsen 1869), kas savukārt savā vēlākā apjomīgā monogrāfijā (Thomsen 1890) atbalstīja arī daudzas O. Donnera izvirzītās etimoloģijas. O. Donners ir norādījis, ka arī baltu valodās ienākuši vārdi no Baltijas jūras somugriem, taču bieži aizgūšanas virziens ir grūti nosakāms (Donner 1884, 259). Tieši šie savstarpējie aizguvumi, kā arī kopīgie ģermānismi ir tas leksi-

kas slānis, kas, studējot valodu, šķiet, atvieglo tās apgūšanu.

Vairāki vēlāka laika valodnieki arī ir interesējušies par kopīgo leksikas slāni, par aizguvumiem no baltu valodām: HU profesors Josepi Mikola (*Jooseppi Julius Mikkola*, 1866–1946) (Mikkola 1895, 1903, 1930), viņa skolnieks Eino Nieminen (*Eino Vilho Kalervo Nieminen*, 1891–1962) (Nieminen 1922, 1934, 1963), somugrists un slāvisks Jalo Kalima (*Jalo Lahja Kalima*, 1884–1952) (Kalima 1936), somu folklorists Aukusti Niemi (*Aukusti Robert Niemi*, 1869–1931) (Niemi 1913, 1925), somu valodnieks, kas Rīgā klausījis lekcijas arī pie Jāņa Endzelīna – Valentīns Kiparskis (*Valentin Kiparsky*, 1904–1983) (Kiparsky 1939)¹.

Mūsdienās ilggadējs baltu valodu kurators Helsinku Universitātes Slāvistikas un baltistikas katedrā (tagadējā Mūsdienu valodu nodaļā) ir slāvisks Kari Liukonens (*Kari Arvo Kalevi Liukkonen*, dz. 1943), stažējies Viļņas Universitātē, kur apguvis baltu valodas. Viņš ir pētījis baltu valodu vēstures problēmas, baltu un somu valodu attiecības, īpašu uzmanību veltījis aizguvumiem no baltu valodām somu valodā. Par šo tēmu K. Liukonens ir sagatavojis divas plašas monogrāfijas, pirmā no tām publicēta 1999. gadā – *„Baltisches im Finnischen“* (Liukkonen 1999), un tajā analizētas 100 somu leksēmas, kam varētu būt baltiska cilme, piemēram: *aita* 'žogs', *aurinko* 'saule', *hauki* 'lidaka', *hevonen* 'zirgs', *suola* 'sāls', *sana* 'vārds', *rauta* 'dzelzs', *ranta* 'krasts', *räntä* 'lietus ar sniegu, slapjdraņķis', *puhdas* 'tīrs', *musta* 'melns', *maito* 'piens', *lyhyt* 'īss', *lapsi* 'bērns', *särki* 'rauda [zivis]', *tuore* 'svaigs', *vain* 'tikai' u. c. Šīs monogrāfijas turpinājums, kurā analizēti citi jaunatklātie potenciālie baltismi somu valodā, nodots publicēšanai izdevniecībā.

Pēdējos gadu desmitos par baltismiem somu valodā ir interesējušies un rakstījuši arī citi pētnieki – gan somu ģermānisti (*Jorma Koivulehto*, dz. 1934, Koivulehto 1979, 1983, 1987, 1990), gan somugristi (*Seppo Suhonen*, 1938–2010, Suhonen 1980, 1988). Jaunais somu valodnieks Santeri Junttila (*Junttila*) ir veltījis vairākus darbus baltismu izpētes vēsturei Somijā (Junttila 2005, 2011).

Tomēr plašāka interese par baltu valodām saistīta ar Baltijas valstu neatkarības atgūšanu. 1990. gadā Helsinku Universitātē Slāvistikas nodaļā tika atvērta lietuviešu valodas lektorāts, pēc gada – 1991. – arī latviešu valodas lektorāts. Pirmā latviešu valodas lektore no Rīgas Valentīna Gurtaja kopā ar savu skolnieci Mirju Itkonenu sarakstīja latviešu valodas mācību grāmatu iesācējiem *„Latvia suomeksi – Tervetuloa“* (1996), kas orientēta tieši uz somu studentiem. 1995. gadā Helsinku Universitātes Slāvistikas nodaļa

¹ Plašāk par šiem somu zinātniekiem un viņu veikumu baltu un somu valodu sakaru pētniecības laukā sk. Palionis 1961, 249–253, Posti 1964, 81–87, Sabaliauskas 1966, 109–111, Kazlauskas 1968, 125, Sabaliauskas 1982, 212–216, Liukkonen 1996, Balode 2001, 5–11, Balode 2008, 104–107, Junttila 2005, 90, Junttila 2011, LKE 303, 414–415, 438–439 u. c.

tika pārdēvēta par Slāvistikas un baltistikas nodaļu (*Slavistiikan ja baltologi-an laitos*), bet 2010. gadā pēc Universitātes struktūras reformas baltistikas studijas iekļautas Humanitārās fakultātes Moderno valodu nodaļā.

Baltu valodas un kultūru Helsinku Universitātē var apgūt kā pamatpriekšmetu (bakalaura un maģistra studiju programmā), izvēloties specializāciju lietuviešu vai latviešu valodā, paralēli apgūstot arī otrās baltu valodas pamatus. Katru gadu šajā programmā tiek uzņemti 5 studenti (līdz 2006. gadam – tikai 3). Katru otro gadu tiek sākts latviešu valodas kurss un katru otro gadu – lietuviešu valodas kurss. Studenti apgūst abas baltu valodas trijos līmeņos: sākumkurss (6 akadēmiskās stundas divus semestrus), turpinājumkurss (6 akadēmiskās stundas divus semestrus) un augstākais līmenis jeb praktikums (4 akadēmiskās stundas vienu semestri). Praktiskās komunikācijas iemaņas papildina komunikācijas jeb dialogu kursi, kā arī tekstu un kontekstu speckurss. Kā ievadu studenti klausās Baltijas zemju valstniecību, tiek piedāvāti arī Lietuvas un Latvijas kultūras, literatūras un vēstures lekciju kursi, kas sākumā tika lasīti oriģinālvalodā, resp., lietuviski un latviski, bet tagad somu valodā, jo tos nāk klausīties arī citu specialitāšu studenti. Ir iespēja izvēlēties arī vairākus speckursus, kas veltīti aizguvumiem no baltu valodām, baltu valodniecības vēsturei, verbu prefiksālajai derivācijai, baltu onomastikai, leksikai, stilistikai, jaunākajai latviešu un lietuviešu literatūrai u. c. Pēc studentu pieprasījuma sākti lasīt arī tulkošanas speckursi – gan no lietuviešu, gan no latviešu valodas somu valodā. Lai gan reformas, pieskaņojoties Boloņas sistēmas prasībām, ienesa savas korekcijas, un daudzi humanitāro zinātņu kursi saīsināti līdz minimumam, tomēr baltu valodas – gan kā mazās, retās valodas, gan kā Eiropas Savienības dalībvalstu valodas – mācību kursā tiek saglabātas; to mācīšana daļēji tiek finansēta arī no Somijas Izglītības ministrijas budžeta.

Pēdējos gados HU Baltistikas studiju pamatkursus docē divas vieslektores – Aurelija Kaškelevičiene no Viļņas Universitātes un Laimute Balode no Latvijas Universitātes; baltu valodu kultūru, latviešu literatūru un vēsturi (arī valstniecību un tulkošanu) māca stundu docētāja Helena Juhansone (*Johansson*), baltu aizguvumu kursu, kā arī lietuviešu literatūras vēstures kursu un latviešu vēsturisko gramatiku – docents Kari Liukonens (*Liukkonen*). Lektorāta sākumgados studentu skaits bijis ļoti neliels – 3–4 interesenti, augstākajā līmenī ir bijis pat viens students, kas klausījās kādu atsevišķu kursu. 90. gadu beigās un jaunā gadu tūkstoša sākumā interese par baltu valodām ievērojami pieauga: sākumkursā reģistrējās 18–20 (lietuviešu valodas kursā bija pat 25) dažādu specialitāšu studenti, augstāko studiju līmeni sasniedza 6–8 studenti. Tomēr pēdējos ekonomiskās krīzes gados gandrīz visu valodu programmās (izņemot angļu un spāņu) studentu skaits ir katastrofāli sarucis, pat apdraudot programmu eksistenci.

Lielākoties baltu valodu studiju mērķis – praktiskās valodas apguve: galvenokārt somu studenti vēlas kļūt par tulkiem un tulkotājiem, citiem valodas pamati nepieciešami uzņēmējdarbībā, vēl citus apgūt kādu no baltu valodām mudina draugu, radu, ģimenes locekļu saikne ar Latviju vai Lietuvu (t. s. „otrās pusītes”). Diemžēl filoloģiskas intereses un zinātniski mērķi ir retajam. Sākumkursa pamatā ir komunikatīvā metode, tāpēc ikviena stunda tiek sākta ar sarunvalodas jautājumu apskatu (tēmas: ģimene, māja, vaļasprieks, apģērbs, veselība, pārtika, daba, laiks, svētki u. c.). Sarunvalodai seko gramatikas jautājumu kopums, kad īsumā tiek apgūti morfoloģijas pamati, konkrēti – visas vārdšķiras. Katrā nodarbībā ir iekļauta arī lasīšana (sākumā tiek lasīti adaptēti teksti, oriģinālteksu fragmenti, avīzes, sākot ar vienu teikumu, vēlāk papildinot un atstāstot vienu rindkopu u. tml.), klausīšanās (radio un televīzijas ziņu fragmenti, tautasdziesmu klausīšanās), rakstīšana (īsi stāstiņi par attiecīgo tēmu kā mājas uzdevumi, sākumposmā tiek rakstīti arī diktāti). (Balode 2008)

Latviešu valodas turpinājumkursā tiek papildināta sarunvaloda, praktizējot katru nodarbību sākt ar 3 jautājumiem, kas tiek pārrunāti pāros (piemēram: *Kā tu sevi lutini?, Kāda bija skaistākā šīs vasaras diena?, Ko tu domā, skatoties spogulī?, Ko tu gribētu mainīt savā raksturā?, Kādas ir pirmās bērnības atmiņas?, Ar kādu domu tu no rīta celies un ar kādu vakarā aizmiedz?, Ko tu jautātu burvei?, Ko nekad neaizdotu un ko nekad neaizņemtos?, Kādas 3 lietas tu ņemtu līdzi uz neapdzīvotu salu?, Ar ko gribētu dejot sveču gaismā un kāpēc?, Kāds ir tavs ģērbsšanās stils?, Kādā krāsā tu gleznotu sevi?, Ar ko tu pacienātu mani, ja es negaidīti atnāktu ciemos?* u. tml.). Jautājumi tiek piešķaņoti lekcijas sarunvalodas leksikai. Pēc tam seko gramatikas tēma, padziļinot jau apgūto un pievēršot uzmanību grūtākajam, salīdzinot ar citām indoeiropiešu valodām, kā arī ar somu valodu. Turpinājumkursā tiek lasīti oriģināltekssti – gan avīzes un žurnāli, gan dzeja (Rainis, Aspazija, A. Čaks, Z. Lazda, O. Vācietis, Ā. Elksne, M. Čaklais, M. Zālīte), gan proza (latviešu tautas pasakas, K. Skalbes, I. Ziedoņa, A. Sakses literārās pasakas, Z. Mauriņas esejas un atziņas, A. Brigaderes prozas fragmenti u. c.), gan drāma (M. Zālītes, M. Ziverta lugu fragmenti).

Praktikuma nodarbību laikā tiek lasīta un apspriesta dažādu posmu latviešu daļlīteratūra (R. Blaumanis „Salna pavasarī”, R. Ezers zooloģiskās noveles „Cilvēkam vajag suni”, „Zilonis”, R. Kalpiņa „Trīs dienas brīvībā”, J. Kli-dzējs „Cilvēka bērns”). Līdztekus tiek pilnveidota un papildināta sarunvalodas leksika, kas saistīta ar literatūras, mākslas, teātra, kino, arhitektūras, vēstures tematisko loku. (Balode 2008)

Triju gadu baltu valodu pamatstudiju laikā ir obligāti vasaras kursi, kā arī vēlamas viena semestra studijas Latvijā vai Lietuvā.

Somu studenti, jautāti par to, kas ir visgrūtākais latviešu valodas studijās, parasti norāda uz atšķirīgo, resp., uz parādībām, kas nav sastopamas viņu dzimtajā valodā.

Sākumposmā grūtības ir saistītas ar fonētiku un ortoēpiju, somu studentiem grūti atšķirt balsīgos un nebalsīgos līdzskaņus, un somu valodai neraksturīgie balsīgie tiek aizstāti ar nebalsīgajiem.

Briedis – priedis², balss – palss, banka – pankā, atbildēt – atpildēt, burka – purka, bārda – pārta, doktors – tohtors, dimants – timants, grozs – krozs, zābaki – Zāpagi. Dažreiz nākas uzminēt, ko nozīmē teikums *Viņš ir laps* (= *labs*); *Tas palstās uz...* (= *balstās*); vai tiek runāts par *tušu* vai *dušu*; kas ir *kuķis* (= *kuģis*) un kas ir *kaltiņš* (= *galdiņš*), *čīpa* (= *čība*), *kretzens* (= *gredzens*), *poka* (= *poga*), *krokotile* (= *krokodils*). Studenti ne tikai tā izrunā, bet arī tā raksta latviešu valodas vārdus. Tāpēc jau latviešu valodas kursa sākumā fonētikai un pareizai izrunai ir jāvelta ļoti liela uzmanība, daudz lielāka nekā tad, ja valodu apgūst citu indoeiropiešu valodu pārstāvji.

Šo savu „vārģo vietu” somu studenti paši apzinās, tāpēc nereti pārcenšas, tādējādi radīdami hipernormālistus, resp., hipernormālas vārģu formas (ar balsīgajiem līdzskaņiem nebalsīgo vietā), piemēram, *priede* (koks) vietā tiek rakstīta forma *briede* (*Man patīk stādīt briedes*), *trepes* vietā bieži raksta *drepes*, *trīs klades* vietā *trīs glades*, *piepildīja glāzi* vietā ir *piebildīja glāzi*. Pat, atstāstīdams latviešu tautas pasaku, kāds students raksta: *Baga, бага, ezīti!* (= *Paga, paga...*). (Balode 2008) Bieži kopā ar studentiem atceramies reklāmas saukli *Draugu un trauku nekad nav par daudz!*, mēģinot atšķirt, kādu jēdzienu kura leksēma apzīmē.

Grūtības ir arī šņāceņu, kā arī līdzskaņu kopu un afrikātu izrunā (īpaši vārģa sākumā), jo somu valodā šādas skaņu kopas nav sastopamas. Tieši tāpēc tiek praktizētas ātrrunas: *Šaursliežu dzelzceļš; Aiz šķūņa sēž zaķis; Zvaigznes un zvaigznītes krīt spainī; Streb stipri pupu putru, tad tu būsi stiprs; Zviegtin zviedza zviedru zirgi zvīrgzdupītes maliņā; Dzīvo dzīvē dzīvu dzīvī...* u. tml. Savukārt palatālo līdzskaņu *ķ* un *ģ*, kā arī šauro un plato patskaņu *e*, *ē* izruna somu studentiem problēmas nesagādā. Arī garie patskaņi *ā*, *ē*, *ī*, *ū* somiem ir pilnīgi saprotami, jo eksistē arī somu valodā, tikai tiek apzīmēti ar dubultburtiem *aa*, *ee*, *ii*, *uu*. Arī divskaņu /ie/ un /uo/ izruna somiem šķiet pašsaprotama, vienīgi rakstos viņi /uo/ bieži atveido kā *uo*, rakstīdami *Suomija, somu valuoda, kuoks, luogs, ruoka, puoga, suoma* u. tml.

² Rakstā izmantoti piemēri no Helsinku Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Moderno valodu nodaļas dažādu gadu studentu rakstu darbiem.

Arī ortogrāfija, resp., daudzās latviešu valodas diakritiskās zīmes, nav viegli apgūstama un iegaumējama. Sākumposmā studentiem tās šķiet mazsvarīgas un nenozīmīgas. Šāda attieksme bieži noved pie pārpratumiem – tikai pāris piemēru no studentu darbiem:

Pie gultas stāvēja jaunas cibas (= čības).

Pirku kucītes (= kūciņas).

Salikteņu bieza (= pārlika) lietošana.

Dzemperins (= džemperītis).

Leksika. Apgūstot latviešu valodas leksiku, somu studentiem grūtības rodas īpaši tādēļ, ka nav nekādu asociāciju ar dzimto valodu, nav zināmas indoeiropiešu saknes, ar ko salīdzināt (protams, vieglāk tiem studentiem, kuri jau apguvuši vairākas indoeiropiešu saimes valodas). Tiesa, grūti iedomāties somu studentu, kam nebūtu pilnīgi nekāda priekšstats par indoeiropiešu valodām, jo skolā apgūst vismaz 2–3 svešvalodas, un tā ir šo studentu priekšrocība, salīdzinot, piemēram, ar latviešiem, kuri sāk apgūt somu valodu, pirms tam nepazīdami somugru valodu struktūru. Parasti iesācēji priecājas, kad izdodas atrast kopīgas saknes vārdus, bet tie lielākoties mēdz būt kopīgi aizguvumi – kopīgi ģermānismi (latviešu valodā ienākuši no vācu, bet somu valodā galvenokārt no zviedru valodas) vai kopīgi slāvismi, kā, piemēram:

latv. *tornis* – s. *torni*, *glāze* – *lasi*, *plūme* – *luumu*, *ķirsis* – *kirsikka*, *sīpols* – *sipuli*, *dilles* – *tilli*, *tulpe* – *tulppaani*.

Gadās arī semantikas pārpratumi, sal.:

s. *kaali* 'kāposts', *takka* 'kamīns', *kaste* 'rasa'.

Šāds studenta eksāmenā rakstītais teikums varbūt skan kā dzeja: *Vīrs veikalā nopirka šķēres, nazi un vasaru*, bet tas ir visai ikdienišķs, prozaisks teikums, jo somu valodā vārds *vasara* nozīmē 'āmurs' (tas ir sens aizguvums no ģermāņu valodām). Teikums *Mana mamma ir skolas rektore*, nozīmē, ka mamma strādā par skolas direktori (sal. s. *rehtori* 'rektors, skolas direktors').

Bieži studējošajiem jukas rada savstarpēji līdzīgi skanošie latviešu vārdi, ko grūti iegaumēt, piemēram:

No rīta lasu auzas (= avīzes).

Uz jumta sēž varde (= vārna).

Viņai mugurā ir skaists tārps (= tērps).

Viņa nēsā aizkarus (= auskarus).

Te ir putni: vārna, zvirbulis un bezgalīga (= bezdelīga).

Man garšo zemnieces (= zemenes).

Es gludinu savu krēsli katru vakaru (= kreklu).

Protams, ka problēmas valodas apguves procesā rada arī grūtīte, sarežģītie vārdi, kas studentu darbos neatpazīstami pārveidojas, piemēram:

zīlnirgs, zirgnīls, mīlzirgs (= nīlzirgs); uzceloša saule (= uzlecoša); turbulenta sieviete (= korpulentā).

Bieži vien studējošajiem arī vārdnīca nepalīdz, ja tur nav sīkāka paskaidrojuma, verbu rekcijas vai vismaz leksēmas lietošanas piemēra. Tā rodas šādi kļūdaini teikumi:

Sunim patīk guļā zem ābeles. (= gulēšana)

Stadions bija katru reizi pilnīgs. (= pilns, pārpildīts)

Istabā bija daudz tukšu apjomu priekš dejas. (= telpas)

Ja es būtu prezidents, es gulētu vienmēr vēlu. (= ilgi)

Es vispirms kartupeļus sadragāju. (= samīcu)

*Viņi dziedāja un žūpoja alu. (Ja vārdnīcā netiek norādīts, students nevar zināt, ka verbs *dzert* ir transitīvs, bet *žūpot* ir intransitīvs).*

Vārdnīca (sk. *Latviešu-somu, somu-latviešu vārdnīca* 1997, 65, 66) nepalīdz atšķirt latv. vārdus *garša* un *gaume*, jo tiem abiem somu valodā atbilst viens vārds – *maku*, tādēļ rodas vairākas kļūdas:

Tāda ir mana mūzikas garša.

Asu ēdienu gaume man patīk.

Pēc garšas mēs ar māsu atšķiramies.

Vēl viens piemērs, kas rāda plašākas divvalodu tulkojošās vārdnīcas nepieciešamību: somu verbam *saada* minētajā vārdnīcā (1997, 377) tiek dotas pamatnozīmes ‘saņemt, dabūt’, ‘drikstēt’ un ‘panākt, lai dara’, bet netiek minētas visas verba nozīmes un nozīmju nianšes, trūkst tādu kā ‘iegūt (izglītību, grādu, amatu)’, ‘dabūt (darbu, atļauju)’, ‘dzemdēt (bērnu)’, tāpēc studentiem rodas grūtības šādos teikumos (teikuma konstrukcijas tiek kalķētas):

Viņi saņēma vēl vienu bērnu. (= Viņiem piedzima vēl viens bērns)

Būšot pusaudze, es saņēmu jaunu suni. (= Pusaudzes gados es ieguvu

jaunu suni)

Gadu gaitā es esmu saņēmis vairāk drošību. (= ieguvu lielāku drosmi)

Tēvs saņēma darbu dzelzceļā. (= dabūja darbu)

Es saņēmu vietu šajā firmā. (= dabūju vietu)

Morfoloģija un vārddarināšana. Viens no aktuālākajiem un „sāpīgākajiem” jautājumiem somu auditorijā ir nomena dzimtes jautājums. Piemēram, jau pirmajās stundās nākas atbildēt uz tādiem jautājumiem: *Kā latvieši var zināt, ka ābols ir vīriešu dzimtē, bet ābele sieviešu dzimtē?, Kāpēc auditorijā, kurā ir 9 meitenes un 1 puisis, ir jāsaka visi, nevis visas?*

Pat pēc triju gadu studijām nereti dzimte tiek jaukta, piemēram:

Dzīvoklī ir tikai viens istaba.

Dzīve būs vieglāks.

Šis ir jauns vīrietis, viņai ir brilles.

Viņam ir lieli ausis un tumši brūni uzacis.

Man ir garderobē vienkārši drēbes.

Es protu ar prātu pārvaldīt manus jūtus.

Gribu uzjautrināt ar anekdotiem.

Es apbēdināta no sliktas rezultātes.

Vēl viena latviešu valodas īpatnība, kas atsevišķi jāizskaidro somu studentiem, ir deminutīvu forma un to lietošana. Tā kā somu valodā deminutīvās formas tikpat kā netiek lietotas, šo formu pārpilnība baltu valodās parasti izraisa izbrīnu. Studenti tās cenšas lietot savā runā, bet dažreiz gadās arī pārpratumi, piemēram:

Atbrauca Anniņa un Mārtinītis.

Manas garšas kārpītes nav tik attīstītas.

Īpaši grūti iegaumējamas neregulārās deminutīvu formas, kuras tiek aizstātas ar it kā regulāriem darinājumiem: *sunīņš, govīte, zosiņš, balsīņš, sir-dīte, sirziņš vai sidriņš* u. c.

Gan ar morfoloģiju, gan ar fonētiku ir saistīta vēsturiskā konsonantu mija, kas gan teorētiski somiem ir saprotama (jo arī somu valodā tāda pastāv), taču praktiski atcerēties konkrētos gadījumus nav viegli. Nereti pār-cenšoties līdzskaņi tiek pārveidoti arī tur, kur nav vajadzības to darīt:

Istabā daudz plaukšu. (= plauktu)

Piemēri, kuros par līdzskaņu miju aizmirsts:

Snieg man, lūdzu, sieru! (= *sniedz*)

Lapsa nobeiga vistu. (= *nobeidza*)

Pie grūtākajiem latviešu morfoloģijas tematiem studenti vienmēr nosauc verbu prefiksu un prepozīciju lietojumu. Virzības vārdiem izskaidrot prefiksu lietojumu var ar loģikas likumiem – tur kļūdu ir mazāk, taču lielākās grūtības ir ar citiem, īpaši pārnestās nozīmes darbības vārdiem. Dažas prefiksālo verbu lietošanas kļūdas:

Mēs ar draugiem nosūtījām sev galdu restorānā. (= *pasūtījām*)

Vēl drusku pagulēju un izlutināju sevi. (= *palutināju*)

Izvilku rokā adītus cimdus. (= *uzvilku*)

Zivis sapeldēja prom. (= *aizpeldēja*)

Es jau sen tev izrakstīju vēstuli. (= *uzrakstīju*)

Nodokļu birojā jāpapildina daudzas anketas. (= *jāaizpilda*)

Direktors ieņēma darbā jaunu sekretāri. (= *pieņēma*)

Kalpone aptīrīja (!) kundzes māju. (= *iztīrīja*)

Mācoties prepozīciju lietojumu, visgrūtāk atcerēties, ka latviešu valodas rekcija daudzskaitli var nesakrist ar vienskaitļa rekciju. Piemēram:

Atklātne no ārzemes viņu uzjautrināja. (+ vsk. Gen., bet + dsk. Dat.)

Es gribu uzzināt par latviešu dialektus. (+ vsk. Acc., bet + dsk. Dat.)

Pie galda un pie durvju. (+ vsk. Gen., bet + dsk. Dat.)

Parasti somu studenti pie grūtākajiem tematiem vēl min:

pirmās konjugācijas (jeb „īso”) verbu tagadnes formas (*Viņš noliec grāmatu savā skapī. Viņa pazusa tajā pašā brīdī.*),

atgriezeniskos darbības vārdus (ne tikai formas, bet arī lietojuma dēļ) (*Autobuss pieturās šeit. Cilvēki ātri novocojās. Šis pāris grib šķirt. Lieldienās pieidalisim nelielā braucienā. Viņa krāso sevi ļoti ilgi.*),

nominatīva lietojumu pēc debitīva formām (*Man ir jāsaglabā veselību, tīrību un labu slavu. Man ir jāslauc putekļus.*),

akuzatīva lietojumu imperatīva konstrukcijās ar transitīviem vārdiem (somu valodā šajās konstrukcijās tiek lietots nominatīvs) (*Turi šīs galvā! = Turi šo galvā! Tver mana roka! = Tver manu roku*),

adjektīva ar noteikto galotni locīšanu (*Liekas, ka man ir divas kreisajās rokas, bet neviena labaja. Nodod vārdnīcu nākamajiem.*),

dažādus vietniekvārdus (*Kaut kā dēļ mūsu ģimenē ēda aitas gaļu Liel-*

dienās.),

dubultnoliegumu, ko somiem nav viegli izprast (*Neviens cilvēks var saprast to.*),

divdabjus (*No rīta saimnieks bija ļoti pārsteidzis. Es esmu pierasts ar savu izskatu.*) u. c.

Vārddarināšanā kļūdas galvenokārt saistītas ar kalku problēmu, resp., studenti veido burtiskus tulkojumus no savas dzimtās valodas, piemēram:

mākoņains un pusmākoņains (s. *pilvinen* ja *puolipilvinen*),
ēdu bifšteku ar francūžiem kartupeļiem (= *frī kartupeļiem*, s. *ranskalainen peruna*),

sportists tramplinlecētājs/tramlinlēkātājs.

Man kā somiskam vīrietim ir grūti to pasacīt.

Bieži vārdi tiek veidoti pēc analogijas ar jau apgūtajām vārddarināšanas paradigmām, piemēram:

Viņš ir peldējists un slēpojists (veidots pēc analogijas ar *sportists, motociklists*).

Dvēselīga dzīve. Dzīvosim drošīgi mūsu kopīgajā Eiropā (veidots pēc parauga *laime, laimīgs, laimīgi; veiksmē, veiksmīgs, veiksmīgi*).

Kaimiņš ir labs, bet kaimiņa ir slikta (veidots pēc vīr. un siev. dzimtes parauga: *skolotājs – skolotāja, pārdevējs – pārdevēja*). Analogi veidots piemērs: *Plavā ganijās auns un divas aunas* (= *aitas*).

Īpaši daudz somu valodā ir salikteņu, ko studenti burtiski pārceļ latviešu vai lietuviešu valodā, piemēram:

polisstacija (s. *poliisiasema*),
traukiskapis (s. *astiankaapi*),
naktskostīms (s. *yõpuku*),
sviestpiens (= *paniņas*),
zivjupode (= *akvārijs*),
es dzīvoju rindamājā (s. *rivitalo*).

Studenti, kā jau visur pasaulē, izceļas arī ar izdomu – ja neatceras īsto vārdu, tad sacer jaunu:

mazā saulgrieze (= *pīpene*, pirms tam auditorijā bijām lasījuši Annas Sakses „Pasakas par ziediem”),
skaņu atklauvētājs (= *skaņu atskaņotājs*),

šķīvjuapskaņotājs (= plašu atskaņotājs),
kabatas lupata (= kabalakatiņš),
lampa ar kājām (= stāvlampa),
pūstmaizīte (= mīksta smalkmaizīte),
saimniecību preču veikals (= saimniecības preču veikals)
vaga starp acīm (= grumba),
jumtā ir pīpe (= uz jumta ir skurstenis),
Blaumanis apzīmo ... (= apraksta),
„Titāniks” nogrima aiziešanā (= turpceļā).

Dažreiz rodas gan leksiski, gan gramatiski jaundarinājumi, ko, kā mēdz teikt, pat „domādams neizdomāsi”, piemēram:

visapakšējākais stāvs,
personības vietniekvārds (= personas vietniekvārds),
naudas maksīšs (= macīšs),
dažādas piedevumas (= piedevas),
atriebās par ļaudarbību (= ļaundarību).
Mans mīlulis ir rudzupuķe (= mana mīļākā puķe)
Mani vecīti satikās pirms Otrā pasaules kara (= vecvecāki).

Sintakse. Protams, apgūstot jaunu valodu, ir grūti izvairīties no kalku veidošanas arī sintaksē: tiek burtiski tulkotas dzimtās valodas sintaktiskās konstrukcijas, tādējādi radot kļūdas latviešu valodā, piemēram:

Es nepatīk nopirkt to (s. minā en pidā).
Kad es palikšu sešdesmit... (s. kun täytän kuusikymmentä..).
Viirs strāda robežā (s. rajalla).
Gridā ir paklājs (s. lattialla).
Attēli ir sienā (s. seinällä).
Galdā ir balts lakats (s. pöydällä).
Griestos ir lampa (s. katolla).
Spoguļa virsmā ir daudz putekļu (s. pinnalla).
Aizmīrsu lietussargu no mājām.
Pirku pienu no veikala.
Es pārvietoju auto no garāžas ielai.
Pirku biļeti uz telefonu.
Bērnu grāmata uz manu dēlu.
Es atbildēju taviem jautājumiem.

Šajos gadījumos ļoti svarīgi, lai baltu valodu lektors varētu salīdzināt

ar attiecīgajām somu valodas konstrukcijām, norādot atšķirības un „klupšanas akmeņus”.

Visbiežāk sastopamas kļūdas, kas saistītas ar verbu atšķirīgo rekciju:

Viņš man izturējās slikti (= pret mani).

Neviens nevar sekot manas dīvainas domas (= dīvainām domām).

Vai tu pievienosies mūsu uzskatā (= uzskatiem)?

Es biju slim un paliku uz mājām (= mājās).

Skatos slalomu no televizora (= pa televizoru).

Lai arī parasti tiek uzsvērtā baltu valodu brīvā vārdu kārta teikumā, tomēr gadās arī ar vārdu secību saistītas kļūdas. Somiem visbiežāk problēmas rodas ar latviešu palīgvārdu *vēl*, īpaši teikumos ar noliegumu: somu valodā eksistē tās pašas nozīmes līdzīgi skanošs un etimoloģiski radniecīgs vārds *vielā*, taču teikumā tas parasti lietojams pēc nolieguma rādītāja vai arī pēc verba, teikuma beigās:

s. ei vielā – latv. vēl ne,

Ja es ne vēl guļu,... (= ja es vēl neguļu).

Gribēdama sagraut mītu par somu humora izjūtas trūkumu, minēšu pāris piemēru no manu studentu rakstu darbiem. Somu studentiem humora stīga bieži ir smalkāka, dziļāk noslēpta, virspusēji grūtāk pamanāma, ārzemniekiem bieži nesaprotama, taču viņi prot pasmieties arī par sevi. Lūk, kāda sākumkursa studenta elektroniskā pasta vēstulīte, kurā Tuomass raksta (teksts nelabots) (12.01.2004):

Sveiki!

Es ne protu nākt šodien latviešu valodas stundā, diemžēl. Trešdien es būšu atkal kopā ar jūs. Šodien man nebija laika. Kāds mājas darbs mums ir?

Es un daudz kļūdu.

Vēl pāris piemēru no Esas Jusi un Juhas sacerējumiem (ar visām kļūdām) – tā ir atbilde uz jautājumu: *Ar kādu domu tu no rīta celies?* – *Rītā man vēl nav nekāda doma. Tikai pēc divas tases kafijas būs domju.* Cita atbilde – uz jautājumu par braukšanu ar auto: *Kā es varu atminēt, kāds ir gāzes un kāds ir bremzes bedālis? Ko darīt, ja riepās nav gaisu? Ko nozīmē visi ceļa zīmes?*

Kā zināms, mācoties svešvalodas, ir jāreķinās arī ar citu valodu interferenci, kas dažreiz palīdz, bet dažreiz traucē. Piemēram, ja latviešu valodu mācās students, kas jau apguvis lietuviešu valodu (vai arī otrādi), tad pirmā apgūtā valoda, protams, daudzējādā ziņā var palīdzēt (īpaši leksikas apgu-

vē), bet var arī būt par traucēkli. Piemēram, šādas kļūdas ir radušās lietuviešu valodas interferences rezultātā:

Naktī ir mēness un zvaigzdes (= zvaigznes, sal. liet. žvaigždės).

Pēc tam viņš ēja ārā (= gāja, sal. liet. ėjo).

Brīvlaikā man patik rakstīt namu darbu (= mājas uzdevumu, sal. liet. namų darbas).

Lūdzu glāzi apelsīnu sulu (= sulas, sal. liet. sulčių, lietota dsk. forma latv. vienskaitļa vietā).

Tarp kokiem (= starp, sal. liet. tarp medžiu, prepozīcija pārveidota lietuviešu valodas ietekmē).

Vakareuropa (= Rietumeiropa, sal. liet. Vakarų Europa) u. c.

Var minēt arī dažus krievu valodas interferences piemērus:

Puķi sauc maks (= magone, sal. kr. мак).

Divas paaudzes atpakaļ. (= pirms divām paaudzēm, sal. kr. назад).

Tieši studentu darbu kļūdu analīze palīdz latviešu valodas lektoram mācību procesā uzsvērt visgrūtāk apgūstamās lietas. Bez jau pieminētajām fonētikas, leksikas, morfoloģijas un sintakses apguves grūtībām, ar kurām nākas saskarties somu studentiem, apgūstot baltu valodas, vēl eksistē arī cita rakstura problēmas, kas saistītas ar mazo Helsinku Universitātes baltistikas studentu skaitu, kurš, kā jau minēju, vēl samazinājies pēdējos ekonomiskās krīzes gados. Ir nopietnas grūtības studiju laikā atrast prakses vietu, kā arī pēc absolvēšanas – darbavietu atbilstoši izglītībai. Daudzi baltu valodu studenti savu nākotni vēlētos saistīt ar tulka vai tulkotāja profesiju, bet mūsdienu grāmatu tirgū nav pieprasījuma pēc mazo tautu literatūras (patiesības labad jāpiebilst, ka Somijā ir ļoti maz tulkota latviešu un lietuviešu literatūras klasika). Nevar noliegt, ka ir daudzas Somijas firmas un uzņēmēji, kas veiksmīgi darbojas Baltijas valstīs, tomēr galvenokārt šajos darījumos tiek izmantota angļu valoda. Tādējādi, lai Somijā izvēlētos un studētu grūtās baltu valodas, ir jābūt stiprai gribai un skaidrai motivācijai.

Vienīgā vieta Somijā, kur iespējams iegūt akadēmisko izglītību (bakalaura un maģistra grādu) baltu valodās, ir Helsinku Universitāte. Turku Universitātē un Tampere Universitātē kādu laiku darbojās latviešu valodas un lietuviešu valodas kursi, taču šobrīd tādu vairs nav. Samērā regulāri notiek latviešu valodas sabiedriskie kursi Helsinku satelītpilsētās – Espo un Vantā. Īpaši par baltu kultūras (tostarp arī valodas) popularizēšanu rūpējas Done-laiša biedrība (lietuviešu draugu biedrība) un Rozentāla biedrība (latviešu draugu biedrība), kuras ik gadus organizē sabiedriskos kursus savās telpās.

Starp citu, Rozentāla biedrība regulāri savus biedrus iepazīstina arī ar latgaliešu rakstu valodu un izloksnēm, rīkojot īpašus kursus un ekskursijas. Pēdējos gados Helsinku Universitātes Aleksandra institūtā (*Alexanteri-instituutti*) tiek lasīti lekciju cikli par Austrumeiropas (arī Baltijas valstu) kultūras, ekonomikas, vēstures un citiem sabiedriski aktuāliem jautājumiem.

Saisinājumi

HU – Helsinku Universitāte

dz. – dzimis

kr. – krievu

latv. – latviešu

liet. – lietuviešu

s. – somu

sal. – salīdzini

u. c. – un citi

1. Балодэ, Л. Ёозеф Миккола и балтийские языки. *Slavica Helsingiensia*. 21. *Papers in Slavic, Baltic and Balkan Studies*, Helsinki, 2001, p. 5.–11.
2. Balode, L. Balstistika Somijā – pagātne un nākotne. *Latvijas Universitātes raksti. Valodniecība. Somugristika*, Rīga, 2006, 14.–21. lpp.
3. Balode, L. Baltu valodu studijas un problēmas Somijas universitātēs. *Etniskums Eiropā*: sociālpolitiskie un kultūras procesi (Ethnicity in Europe: Sociopolitical and Cultural Processes). Starptautiskā zinātniskā konference, 2007, 24.–26. maijs, Rēzekne, 2008, 104.–114. lpp.
4. Donner, O. Über den Einfluss des Litauischen auf die finnischen Sprachen. *Techners Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* I, Heilbronn, 1884, p. 257–271.
5. Junttila, S. *Thomsenista Kalimaan. Vanhimpien itämerensuomalais-balttilaisten kielikontaktien tutkimushistoria vuoteen 1936*. Pro gradu – tutkielma. Helsinki, 2005.
6. Junttila, S. Collection of forgotten etymologies. Revisiting the most improbable Baltic loanwords in Finnic. *Language Contact in Times of Globalization. Studies in Slavic and General Linguistics* – 38, Amsterdam, New York, 2011.
7. Kalima, J. *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia XV, Helsinki, 1936.
8. Kalima, J. *Balticofennica*. *Virtittäjä* 45, Kotikielten Seura, Helsinki, p. 206–211.
9. Kazlauskas, J. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius, 1968.
10. Kiparsky, V. *Die Kurenfrage*, Helsinki, 1939.
11. *Latviešu-somu, somu-latviešu vārdnīca*. Sast. Marja Pajula, Iveta Vanhanena, Jelena Samcova. Rīga: Norden, 1997.
12. Liukkonen, K. Kalima (until 1906 Landgren), Jalo Lahja. In: *Lexicon Grammaticorum*. Tübingen, 1996.

13. Liukkonen, K. *Baltisches im Finnischen*. Helsinki, 1999.
14. Mikkola, J. Litauische Lehnwörter im Slavischen. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. Hgb. Von Bezzenberger, 1895, s. 21, 118–121.
15. Mikkola, J. J. Baltisches und Slavisches. *Öfversigt af Finska vetenskap/societetens förhandlingar XLV*, 4, Helsingfors, 1903.
16. Mikkola, J. Vecākie sakari somu un baltu valodu starpā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1930, Nr. 9, 436.–446. lpp.
17. Niemi, A. R. *Tutkimuksia liettualaisten kansanlaulujen alalta*. Helsinki, 1913.
18. Niemi, A. R. *Liettualainen kirjallisuus*. Helsinki, 1925.
19. Nieminen, E. *Der urindogermanische Ausgang -äi des Nominativ-Akkusativ Pluralis des Neutrums im Baltischen*. Helsinki, 1922.
20. Nieminen, E. Der Stammaslaut der in Urfinnische entlehnten baltischen -ä-Feminina und die Herkunftsfrage. *Filologia Ugro-Finnica*. 1934, 22, p. 5–66.
21. Nieminen, E. Beiträge zu den baltisch-ostseefinnischen Berührungen. Rakstu krājums. *Veltījums akadēmīķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*. Rīga, 1959, 201.–210. lpp.
22. Nieminen, E. *Finnisch kantele un die damit verbundenen Namen baltischer Musikinstrumente*. Helsinki, 1963.
23. LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius, 1999.
24. Ojansuu, H. *Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin. Vähäisiä kirjelmiä XLIX*, Helsinki, 1921.
25. Palionis, J. Lietuvių kalbos dalykai naujesniuosiuose E. Niemineno lingvistiniuose darbuose. *Kalbotyra*, 1961, 3, l. 249–253.
26. Posti, L. Eino Vilho Kalervo Nieminen. *Sitzungsberichten der Finnischen Akademie der Wissenschaften*. Helsinki, 1964.
27. Sabaliauskas, A. Josepis Mikola. *Baltistica*, II (1), p. 109–111.
28. Sabaliauskas, A. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija*. II, Vilnius : Moksas, 1982.
29. Suhonen, S. Balttilaisten lainasanojen levikistä ja merkityspiirteistä itämerensuomalaisissa kielissä. *Virittäjä* 84, Helsinki, p. 189–210.
30. Suhonen, S. Die baltischen Lehnwörter der finnisch-ugrischen Sprachen. *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*, Leiden; New York; København; Köln, 1988, p. 596–615.
31. Thomsen, W. *Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske. En sproghistorisk undersøgelse*. København, 1869.
32. Thomsen, W. *Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog: en sproghistorisk undersøgelse*. København, 1890.

Rūpes par valodas pareizību un „mīts par nesaprotamību”

Kas īsti ir valodas pareizība? Tas nav precīzi definējams, zinātnisks termins. Varētu sacīt, ka „pareiza” valoda ir tāda, kas atbilst kāda cilvēka vai cilvēku grupas pieņemtajām normām un priekšrakstiem. Pasaules valodniecībā jau gandrīz gadsimtu pastāv termins **preskriptivisms** (cēlies no latīņu vārda *praescriptio* ‘priekšraksts’), ar kuru apzīmē tādu nostāju, kas pieprasa valodā stingri ievērot pareizību un cīnīties pret kļūdām vai citiem priekšrakstu pārkāpumiem (piemēram, nevēlamiem aizguvumiem). Par šo tēmu jau sen tiek lauzti šķēpi. Gandrīz visa tradicionālā Rietumu kultūra balstījās uz preskriptīvu valodas kopšanu (par savas valodas pareizību un „tīrību” ir raizējušies gan senie romieši, gan renesanses laika franči un itāļi, gan daudzu citu laikmetu un zemju ļaudis), taču 20. gadsimta gaitā Rietumu valodniecībā preskriptivisms bieži ir ticis nosodīts. Daudzi valodnieki, it īpaši Rietumpasaulē, uzskata, ka valodu vispār nevar uzskatīt par pareizu vai nepareizu, ka var tikai runāt par valodas lietojuma atbilstību situācijai u. tml. It sevišķi angļu valodas vidē daudzi pētnieki apgalvo, ka jebkas, ko vien pieaudzis un garīgi vesels cilvēks var pateikt savā dzimtajā valodā, jau pēc definīcijas ir pareizs; nepareiza varot būt vienīgi cilvēka runa nepilnīgi apgūtā svešvalodā (sk., piem., Trudgill 2003, 29). Centieni ar preskriptīvu likumu palīdzību iegrožot valodas pārmaiņas ir tikuši uzskatīti par tumsonīgiem vai vienkārši bezjēdzīgiem; izvairīšanās no tādiem elementiem, kas „piesārņo” valodu (resp. pūrisms) reizēm pat tiek saistīta ar ksenofobiju¹. Pēc daudzu 20. gadsimta britu, amerikāņu u. c. pētnieku domām, valodniekam valoda jānovēro kā putna dziesma vai jebkura cita dabas parādība, neizsakot nekādus vērtējumus par tās „pareizību” un nekādā veidā nemēģinot to ietekmēt. Tos likumus un normas, kas valodai ir būtiskas, visi tik un tā zinot jau instinktīvi, bet tie preskriptīvie likumi, kas tiek pasniegti gramatikas rokasgrāmatās un mācībgāratās, esot tikai *ne-*

¹ Piem., kanādiešu sociolingvists Džordžs Tomass (Thomas 1991) lieto terminu „ksenofobiskais pūrisms” vienkārši kā metaforisku apzīmējumu tam pūrisma paveidam, kas īpaši vērsās pret citvalodu aizguvumiem, savukārt franču sociolingvists Filips Blanšē (Blanchet 1998a, 1998b) gluži apzināti saista valodas pūrismu ar ksenofobiju, rasismu, etnocīdu u. c.

svarīgas dekorācijas (Pinker 1994, 372).

Vai tā ir vai nav?... Mūsu dabiskie instinkti vai arī mūsu kultūrvēsturiskā pieredze (vai visdrīzāk abi kopā) pretojas šādam apgalvojumam. Mēs dziļi sirdī jūtam, ka valodas „pareizības” kopšanai tomēr ir kāda būtiska, vārdos pat neizsakāma nozīme; un mēs esam uzauguši un skolojušies, lasot un dzirdot aizrādījumus, ka latviski pareizi esot jāsaka *runa ir*, nevis *runa iet* u. tml. Pat, ja mēs šiem aizrādījumiem nepiekrītam – un daudzos gadījumos gluži pamatoti, – mēs tos neapzināti uztveram kā daļu no tās kultūras un ētiskajām vērtībām, kas mūs veidojušas. Bez šaubām, valoda mainās; tajā ienāk jauni vārdi un jaunas vārdu nozīmes, mainās arī gramatiskās konstrukcijas, un, kā palaikam daži asprāši ir dzirdēti sakām, – ja valodā nenotiktu pārmaiņas un „klūdas”, tad mēs joprojām runātu indoeiropiešu pirmvalodā. Tad kāpēc cilvēki tomēr grib tiekties pēc valodas pareizības?

20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā šim jautājumam arvien objektīvāk pievērsušies dažādi Rietumvalstu sociolingvisti, secinot, ka arī preskriptīvismam (lai cik nezinātnisks un bezjēdzīgs tas reizēm liktos) ir būtiska sociāla, psiholoģiska u. c. loma. Kā sacījis kanādiešu valodnieks Dž. Čamberss, *šķiet, ka visām attīstītām sabiedrībām ir raksturīgi spriedumi par valodas lietojumu. (...) Tie ir tik dziļi iesakņojušies sociālajā uzvedībā, ka droši vien ir daļa no cilvēka dabas* (Chambers [2002] 2004, 4–5). Citiem vārdiem sakot, tiekties pēc pareizības ir mūsu dabā. Anglofonās pasaules sociolingvisti parasti izceļ „pareizas” valodas un sociālā prestiža vēsturisko saikni, kas nav pilnībā zaudējusi savu nozīmi pat šodienas demokrātijas un vienlīdzības apstākļos. Citās kultūrās, kā norādījuši vairāki pētnieki, valodas pareizības un „tīrības” uzturēšana palaikam ir saistīta ar tautas nacionālo identitāti un pašapziņu. Savukārt mani gadu gaitā veiktie pētījumi un kop-sakarību meklējumi ir noveduši pie atziņas, ka tas preskriptīvisma virziens, kas galvenokārt rūpējas par kādas valodas „glābšanu” no citas valodas ietekmes (it sevišķi, ja šo valodu runātājus saista sarežģītas politiskas un vēsturiskas attiecības), nevis veicina neiecietību, bet gan, iespējams, tieši palīdz izvairīties no vardarbīgiem etniskiem konfliktiem un „nolaist tvaiku”, ļaujot antipātijām izpausties tikai valodas līmenī (sk. arī: Strelēvica-Ošiņa 2010; Strelēvica-Ošiņa 2011).

Vārdu sakot, rūpēties par valodas pareizību būtībā nav nekas slikts. Taču mūsdienu pasaulē tas būtu jādara pēc iespējas saprātīgākā un racio-nālākā veidā. Valodas pareizības un „tīrības” ideoloģija nereti tiek balstīta uz dažādiem viegli atmaskojamiem mītiem, kas labi domātos nolūkus var padarīt smieklīgus sabiedrības acīs. Piemēram, ļoti izplatīts mīts ir tas, ka valoda laika gaitā degradējas, pasliktinās utt. Vārdu sakot, „kad mēs augām, tad gan tā negāja”, „agrāk zāle bija zaļāka” utt. ... Kurš gan ņemtu par pilnu šādus apgalvojumus, it īpaši, iepazīstoties ar vēsturi un saprotot, ka visos

laikos ir pastāvējuši gan dažādi netikumi, gan arī valodas pārmaiņas, aizguvumi, kļūdas un cilvēku neapmierinātība ar citu cilvēku valodas lietojumu. Piemēram, pirmās Latvijas Republikas laiku (ko ne viens vien uzskata par latviešu valodas pareizības „zelta laikmetu”!) Jānis Endzelīns raksturojis šādi: [...] *stipri vien jau ir mums vājināta tīrā valodas izjūta! [...] latvieši paši, iepazīnušies ar vācu un vēlāk arī ar krievu valodu, sāka domāt un runāt vācu resp. krievu valodas garā. Bērniem tāda sabojāta valoda jālasa grāmatās un laikrakstos un jāklausās no saviem skolotājiem.* (Endzelīns 1932, 9) Vēl citi mīti saistās ar jauno tehnoloģiju kaitīgo ietekmi uz valodas pareizību, ar sazvērestības teorijām par valodas apzinātu „degradēšanu” u. c.

Taču šoreiz sīkāk aplūkosim kādu visai izplatītu pieņēmumu, kuru esmu piedāvājis saukt par „**mītu par nesaprotamību**” (sk. arī: Strelēvica-Ošiņa 2011). Tas ir viedoklis, ka „nepareizu” valodu nav iespējams saprast. Kaut gan atsevišķos gadījumos valodas kļūdas un neprecizitātes tiešām var izraisīt pārpratumus, parasti tomēr lasītājs vai klausītājs spēj saprast izteikuma vai teksta jēgu arī tad, ja tajā ir drukas kļūdas, gramatiskās kļūdas vai tml. Taču nesaprotamība bieži tiek izmantota kā arguments, nosodot valodas kļūdas – varētu pat teikt, ka „nesaprotamības mīts” ir jau kļuvis par tradicionālu stilistisku līdzekli šādos gadījumos. Piemēram, 2001. gadā, tuvojoties Rīgas astoņsimtgades svētkiem, pilsētā parādījās svētku afišas ar vairākām drukas kļūdām (piemēram, vārda „Rīga” vietā rakstīts „Rūga”). Kāda televīzijas raidījuma žurnālisti uz ielas aptaujāja cilvēkus, jautājot, ko viņi domā par šīm afišām. Daži bērni to izlasīja, pasmejās un teica: „Pareizi taču jābūt „Rīga”, vai ne?” Taču vairāki pieaugušie tēlotā nopietnībā apgalvoja, ka viņi nesaprotot, kas afišās rakstīts; tās esot rakstītas sazin kādā valodā, bet ne jau latviski. Protams, ka „Rīgas” vietā nodrukātā „Rūga” u. c. kļūdas svētku afišās bija muļķīga paviršība un apkaunojums to autoriem – bet kurš gan noticētu, ka lasītāji patiešām nesaprata afišu tekstu?

Izlikšanās pārprotam kādus patiesi vai šķietami nepareizus izteikumus nereti tiek iecerēta kā dzēlīgs humors, tēmeļs uz valodas neprašām, bet reizēm tas izklausās visai nepārliciecināši. Tā pazīstamais dabas pētnieks Guntis Eniņš savulaik vēstulē avīzei „Diena” šādā veidā apcerējis dažādus vairāk vai mazāk kļūdainus valodas lietojuma gadījumus, piemēram: *Guntis Ulmanis reiz teica apmēram tā: „Jaunās valdības premjerministru es nosaukšu kaut kur nākamās nedēļas sākumā.” „Kaut kur?” Pili, Saeimā, tirgus laukumā?... (Eniņš 2002).* Jā, protams, frāzi „kaut kur” var uzskatīt par nevēlamu rusicismu, jo latviešu valodā, atšķirībā no krievu valodas, to parasti nelieto laika nozīmē, bet vai tiešām kaut viens Latvijas latviešu sabiedrības pārstāvis varētu citēto teikumu pārprast?... Labi domātās pamācības efekts ir zudis.

Vēl lielākas šaubas raisa kāda komentāra autore internetā: *No sirds izsmējos, kad Latvijas televīzijas ziņu lasītāja vienvakar aprīļa beigās ar nopiet-*

nu sejas izteiksmi paziņoja, ka maija pensijas izmaksāšot ātrāk [izcēlums šeit un citur mans – D. S.-O.]... *Nu, nodomāju, būs jāpavēro, cik ātri maksās. (..) Nekā, maksāja parastajā tempā* (...). *Maija pensijas gan izmaksāja dažas dienas ātrāk nekā parasti* (Dafne 2008). Kādiem gan būtu jābūt apstākļiem, lai patiešām nesaprastu, ka attiecīgajā kontekstā (tāpat kā daudzos citos kontekstos) „ātrāk” var nozīmēt arī „agrāk”, un lai par to vēl no sirds izsmietos...

Gadās arī asprāši, kas izliekas nesaprotam tik dabisku un latviešu valodai tipisku parādību kā pagātnes lietojums tādās frāzēs kā *Kāds tev / jums bija uzvārds?* (kur pagātnes lietojums norāda uz to, ka informācija tika dota jau agrāk, bet jautātājs to aizmirsis, nevis uz to, ka tiek jautāts par pagātni), un atbild: *Nevis bija, bet joprojām ir, Vai tu domā manu pirmslaulību uzvārdu?* u. tml. Pat rakstnieks Pauls Bankovskis kādā pirms vairākiem gadiem tapušā rakstā ironiski aplūkojis dažādas, viņaprāt, nepieņemamas konstrukcijas, izlikdamies tās pārprotam, tomēr beigās reālistiski piebilstams: *Labi, labi, tā jau tikai piesiešanās pie vārdiem. Mazdrusiņ sapurinoties, tīri labi var saprast, ko cilvēks vēlēties domāt un teikt* (Bankovskis 2000). Kas arī bija jāpierāda – to darīsim nedaudz vēlāk.

„Mīts par nesaprotamību” reizēm balstās ne tikai uz reāliem valodas lietojuma piemēriem, bet pat liek darināt tādus ar nolūku. Piemēram, t. s. „Endzelīna ortogrāfijas” (konkrēti – grafēmu *ŗ* un *ch*) aizstāvji nereti izmanto nesaprotamību kā argumentu, kāpēc šīs grafēmas, viņuprāt, jāatjauno, lai latviešu valodu atkal padarītu „pareizu”². Tāpēc šī viedokļa pārstāvju tekstos palaikam tiek piesaukts Kārļa Krūzas dzejolis „Agrais arājs” ar rindām *Kā gadiem aru es, tā aŗu* (...), *Lai zeltā pārvērst varu vaŗu* utt. – kā apliecinājums, ka pat vesels teksts varot kļūt nesaprotams, ja nelieto *ŗ* (sk., piem., Dzeguze 1998). Taču, pirmkārt, vai ir korekti par nesaprotamības pierādījumu izmantot tādu tekstu, kur vārdu spēles nenoliedzami ir veidotas apzināti? Ja labi pacenšas, var uzkonstruēt vēl sarežģītāku teikumu, kura saprašanu atvieglo *ŗ* lietojums (kamēr platais un šaurais ē, kā arī stieptās un nestieptās intonācijas tik un tā jānojaus pēc konteksta), piemēram: *Silē auzas bērū bērū bērū bērū mielastā* (kur izmantotas formas no darbības vārda *bērt*, īpašības vārda *bērs* un lietvārdiem *bēris* un *bēres*). Otrkārt, vai dzejolis, kurā parādītos frāzes *es veŗu veŗu veŗu* (no vārdiem *velt*, *veļi* un *veļā*) vai *es roku ar roku* (no vārdiem *rakt* un *roka*), arī šo pārprotamo homoformu esamību liktu pasludināt par lielu problēmu un „nepareizību”, kas jālabo ar rakstības reformas palīdzību?... Vārdu sakot, homonīmi un homoformas ir katrā valodā, bet dabiskos (ne apzināti inscenētos) apstākļos tās nekādu

² Piem., valodniece Rasma Grīse apgalvo, ka *ŗ* un *ch* *atmetums mazina izteiksmes precīzumu (jūk vārdi un locījumi)* [...] un rada pārpratumus saziņā un zinātņu terminoloģijā. Jo, rakstot *vajadzīgā ŗ vietā r* un *ch vietā h*, *simtiem vārdu un terminu vai to locījumu vienādojas, tāpēc ka zūd atšķirība, ko dod fonoloģiskie pretstati r : ŗ, h : ch. Rodas neskaidribas un pārpratumi* (...) (Grīse [2002] 2005, 74).

lielu nesapratni un pārpratumus parasti tomēr neizraisa.

Pētījumi kognitīvajā lingvistikā un arī citās nozarēs liecina, ka tie gadījumi, kad kļūdaini vai citādi nepilnīgs teksts patiešām ir nesaprotams, ir diezgan reti. Piemēram, jau minētais psiholingvists S. Pinkers demonstrē, ka ir iespējams saprast teikumu, kur katrā vārdā visi patskaņi aizstāti ar burtu x, un šo pašu teikumu, lai gan ar nedaudz lielākām grūtībām, iespējams saprast arī tad, ja patskaņus izmet vispār (Pinker 1994, 181). Kognitīvās lingvistikas un psiholingvistikas speciālists Moše Enisfelds (*Moshe Anisfeld*) norāda, ka vecāki spēj saprast mazo bērnu gramatiski nepilnīgos izteikumus, jo viņi labi pazīst savu bērnu runas īpatnības, kā arī sarunas vidi un kontekstu (Anisfeld 1984, 176). Savukārt Linda Lauze pētījumā par sarunvalodas sintaksi uzsver, ka *sadzīves situācijās bieži tiek lietoti izteicieni, kuru nozīme klausītājam ir saprotama, tikai apvienojot gan verbālo, gan ekstralingvistisko informāciju* (Lauze 1999, 197). Varam secināt, ka tieši konteksts un ekstralingvistiska informācija bieži mums palīdz pareizi saprast „nepareizu” valodas vienību vai tekstu.

Arī gramatiski pareizas, bet pārprotamas konstrukcijas mēs vairumā gadījumu atšifrējam pareizi. Tas ir iespējams, pateicoties mūsu iepriekšējām zināšanām. Tādi teikumi kā, piemēram, S. Pinkera citēts avīžraksta virsraksts „*Squad Helps Dog Bite Victim*”³ (Pinker 1994, 119), vai arī kādā avīzē redzētais sludinājums *Pārdod dzīvokli Rīgā, labā Staļina laika mājā* gan var likties smieklīgi, tomēr nav pārprotami, jo to neļauj konteksts un mūsu zināšanas par reālo pasauli un to, kādi vārdu savienojumi ir iespējami. (Ātrās palīdzības brigāde nemēdz palīdzēt suņiem sakost cilvēkus, savukārt vārdkopa *labais Staļins* mūsdienu latviešu tekstā diez vai būtu iespējama, bet *Staļina laika māja* gan.)

Arī Deivids Kristals (*David Crystal*) ir uzsvēris konteksta nozīmi „nesaprotamo” vai „pārprotamo” konstrukciju izpratnē: *Konteksts ir viena lieta, ko preskriptīvie autori nekad neņem vērā. Taču tas ir ļoti svarīgs. [...] Te ir piemērs no nesen izdotas [gramatikas] rokasgrāmatas. [Tās autors] Džons Hamfrijs dzirdējis pa radio sakām: „Driving from the airport, the flags were fluttering proudly”⁴. Viņš piebilst: „Tie gan bijuši attīstīti karogi!” Taču nekad, nekad mūžā taču neviens šo teikumu neizprastu nepareizi. Šis teikums nav pārprotams tā vienkāršā iemesla dēļ, ka karogi paši nevar braukt. (Crystal [2006] 2007, 152) Mazliet tālāk autors atzīst, ka ir, protams, atsevišķas situācijas, kur līdzīgs divdabja teiciens būtu pārprotams – taču tas nenožīmē, ka šādu konstrukciju nedrīkstētu lietot nekad (turpat, 153).*

³ Pareizais tulkojums ir [*Glābēju*] brigāde palīdz suņa koduma upurim, bet teikumu gramatiski var interpretēt arī kā *Brigāde palīdz sunim sakost upuri*.

⁴ *Braucot no lidostas, lepni plivoja karogi. Angļu vārds drive ('braukt'; vadīt [transportlīdzekļi]) vēl spilgtāk nekā latviešu „braukt” izsaka paša braucēja aktivitāti, tāpēc saistīt to ar karogiem būtu pavisam neiespējami, kaut arī teikuma konstrukcija, burtiski to interpretējot, liktu tā domāt.*

Jāpiebilst, ka arī latviešu valodā sastopams līdzīgs „divdomīgs” divdabja teiciens, kura lietojumu tradicionāli uzskata par pārprotamu un nepareizu tajos gadījumos, kad ar divdabja *-ot, -oties* izteiktās darbības veicējs nav tas pats, kurš veic teikuma galvenajā daļā izteikto darbību. Respektīvi, frāze *ejot mājās, es satiku kaimiņu* tiek atzīta par pareizu, bet *ejot mājās, spīdēja saule* – par nepareizu. Taču te drīzāk gribas piekrist R. Grīslis domām, kura uzskata, ka valodnieki reizēm *nepelnīti izsmej* (..), *nopel un koriģē tāda tipa īsu, ērtu un latviski pareizu izteiksmi kā sienu vedot, uznāca lietus* (..)⁵ (Grīslis [1991] 2007, 234). Ja neskaita dažus retus izņēmumus, konteksts palīdz šādu konstrukciju saprast pareizi, un tas, ka šī konstrukcija ir tik izplatīta, rāda, ka tā ir dabiska parādība latviešu valodā.

Šo tēmu – nesaprotamību kā preskriptīvistu galveno argumentu – skārusi arī sociolingviste Debora Kamerona. Viņasprāt, uzskatīt, ka valodā tik daudz kas ir pārprotams, *nozīmē uzskatīt, ka cilvēki nav gudrāki par datoru pareizrakstības pārbaudīšanas programmu* (spellcheck program). *Mēs taču visu laiku liekam lietā savas radošās spējas, lai saprastu jaunus vārdus vai vecu vārdu jaunas nozīmes. Ja tas nebūtu iespējams, tad reklāmas vai daiļliteratūra [...] vispār būtu nesaprotamas.* (Cameron 1995, 24)

Vai gan tas, ka gandrīz jebkurš dzimtās valodas teksts vai izteikums (arī kļūdainais vai neveikls) ir saprotams, nozīmētu, ka tāpēc no kļūdām nav jācenšas izvairīties?... Protams, nē. It īpaši publiski pieejamos tekstos kļūdas nebūtu attaisnojamas, jo tās var liecināt gan par autora zināšanu trūkumu, gan arī par neuzmanību un nevižību, par nekārtīgi padarītu darbu un necieņu pret savu lasītāju vai klausītāju. Taču, kā redzējām, ne jau nesaprotamība ir loģiskākais un pārliecinošākais arguments, ko izmantot, rūpējoties par valodas pareizību.

⁵ R. Grīslis te atsaucas uz kādu Laimdota Cepliša rakstu (1982, 210–212), kur kritizētas šādas divdabju teicienu konstrukcijas un viena no tām – no rīta spodrinot, (..) apavi iegūst spīdumu – ilustrēta ar karikatūru, kur apavi spodrina paši sevi.

1. Anisfeld, M. *Language Development from Birth to Three*. Lawrence Erlbaum Associates, 1984.
2. Bankovskis, P. Pārdabiskais tepat. *Diena*, 2000, 25. aprīlis.
3. Blanchet 1998a – Blanchet, P. 1998 *Langues, identités culturelles et développement : quelle dynamique pour les peuples émergents?* [tiešsaiste] Conférence, Cinquantenaire de la Revue Présence Africaine, UNESCO [skatīts 3.08.2011.]. Pieejams: <http://www.la-science-politique.com/revue/revue0/langues.htm>
4. Blanchet 1998b – Blanchet, P. *Introduction à la complexité de l'enseignement du français langue étrangère*. Louvain-la-Neuve : Peeters, 1998.
5. Cameron, D. *Verbal Hygiene*. London : Routledge, 1995.
6. Ceplītis, L. Kļūmīgi divdabju ar -ot, -oties lietojumi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 17. laidiens. Rīga : Avots, 1982, 210.–212. lpp.
7. Chambers, J. K. Studying Language Variation : an Informal Epistemology. *The Handbook of Language Variation and Change*. Eds. J. K. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes. Blackwell Publishers, [2002] 2004.
8. Crystal, D. *The Fight for English. How Language Pundits Ate, Shot, and Left*. Oxford University Press, [2006] 2007.
9. Dafne. Komentārs pie L. Ušackas raksta *Nu, moins, kāda latviešu valoda!* [tiešsaiste]. 2008, 28. maijs. Pieejams: www.diena.lv
10. Dzeguze, Ā. Kāpēc turpinām graut latviešu gramatisko sistēmu? *Nacionālā Neatkarība*, 1998, 22.–29. aprīlis.
11. Endzelīns, J. *Dažādas valodas kļūdas*. Rīga : Zvaigzne, 1932.
12. Eņiņš, G. Tēvu zemes valodai kapu rok. *Diena*, 2002, 30. marts.
13. Grisle, R. Vai galīgi nogalēsīm labdarīgo ģ un ch? *Spēkildze I.* : populārvalodniecisku rakstu izlase. Rīga : Antava, [2002] 2005, 74.–76. lpp.
14. Grisle, R. „Ja sāls nederīga...”, literāro valodu normējot. *Spēkildze II.* : populārzinātnisku un kultūrvēsturisku rakstu izlase. Rīga : Antava, [1991] 2007, 232.–253. lpp.
15. Lauze, L. Sarunvalodas sintakses izpētes sociolingvistiskie aspekti. *Linguistica Lettica* 5. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 1999, 196.–206. lpp.
16. Pinker, S. *The Language Instinct*. Penguin Books, 1994.
17. Strelēvica-Ošiņa, D. *Valodas pareizības izpratne un preskriptivisma cēloņi un sekas: Latvijas un pasaules pieredze : promocijas darba kopsavilkums*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2010.
18. Strelēvica-Ošiņa, D. *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptivisma vēsturē, teorijā un praksē*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.
19. Thomas, G. *Linguistic Purism*. London and New York : Longman, 1991.
20. Trudgill, P. A *Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh University Press, 2003.

VALODAS VĒSTURE

Ilja Seržants

Vēsturiskā valodniecība un latviešu valoda

1. Ievads

Dažās latviešu, kā arī lietuviešu valodas mācībgrāmatās var lasīt, ka latviešu valoda ir pieskaitāma pie senās indoeiropiešu valodu saimes, ka tā ir radniecīga tādām valodām kā sanskrits vai latīņu valoda. Jāpiebilst, ka gandrīz visas¹ citas mūsdienu Eiropas valodas piemēram, franču un angļu valoda, ir tikpat senas un arī tikpat radniecīgas valodas sanskritam un latīņu valodai kā latviešu valoda. Lai arī šī radniecība nav raksturīga tikai latviešu valodai, tai pašā laikā tieši mūsdienu baltu valodas, t. i., lietuviešu un latviešu valoda, ir **visarhaiskākās** jeb **viskonservatīvākās** no visām dzīvajām indoeiropiešu valodām. Abas šīs valodas ir mainījušās vismazāk, salīdzinot ar citām indoeiropiešu valodām. Savukārt konservatīvismam un arhaiskumam šajā ziņā nav nekāda sakara ar senumu vai ģenētisko tuvību sanskritam vai kādai citai senai indoeiropiešu valodai. Gan latviešu, gan vēl lielākā mērā lietuviešu valoda ir unikāla ar to, ka abās valodās daudz kas palicis nemainīgs vairāku tūkstošu gadu gaitā, tādējādi saglabājot senās (t. i., ļoti agrīni fiksētas) indoeiropiešu valodas parādības. It īpaši ar savu locījumu sistēmu un brīvu vārdu izvietojuma kārtību teikumā tās ļoti līdzinās, piemēram, sanskritam. Tātad, ja mēs salīdzinām baltu valodas ar modernām indiešu valodām, t. i. sanskrita vai tā variāciju pēctečiem, piemēram, hindi, mēs redzam, ka hindi valodā jau ļoti maz kas atgādina sanskrita gramatisko sistēmu (protams, joprojām hindi valodā vēl var atpazīt veselu rindu leksēmu), jo, piemēram, visi indoeiropiešu valodas un senindiešu locījumi šeit ir zaudēti, un jaunajiem locījumiem un teikuma struktūrai ir pavisam cita organizācija.² Šajā ziņā baltu valodas ir daudz līdzīgākas sanskritam nekā tā tiešais pēctecis hindi, kas, protams, ir apbrīnojami. Līdzīgi ir ar modernajām romāņu valodām, kuras ģenētiski, protams, ir tuvākas latīņu valodai, bet pēc savas struktūras daudz mazāk to atgādina nekā latviešu valoda. Tomēr

¹ Izņemot tādas valodas kā basku, maltiešu, somu, igauņu, sāmu valoda, kuras nepieder pie indoeiropiešu valodām.

² Sašķeltā pagātnes ergativitāte (*split past ergativity*) nosaka, ka agenss/darītājs tiek marķēts (ar ergatīvu) un pacienss/cietējs paliek nemarķēts, nedaudz atgādinot latviešu struktūru pasīvā, piem., *māja ir tēva uzcelta*.

jāpiebilst vēlreiz, ka tas nav saistīts ar to, ka baltu valodas ģenētiski būtu tuvākas sanskritam nekā hindi vai tuvākas latīņu valodai nekā itāļu valoda, bet gan ar to, ka abas baltu valodas apbrīnojamā kārtā ir saglabājušas indoeiropiešu pirmvalodas locījumu sistēmu.

Apgalvojums, ka valoda ir mūsu kultūras sastāvdaļa, varētu skanēt pat triviāli, tomēr tas tā ir. Valodas vēsture lielā mērā ir tautas, šīs valodas runātāju, vēstures spogulis, šīs tautas mentalitātes vai, labāk, pasaules uztveres vēsture. Interesanti ir arī tas, ka valodas vēsture ir daudz demokrātiskāka nekā reālā „notikumu” vēsture: šeit nevar būt totalitāru, visu noteicošu vadoņu un nav vergu. Ja, piemēram, kāds ir izgudrojis jaunu vārdu, šis vārds netiks automātiski pieņemts un lietots runājot. Tikai tad, ja šis vārds valodas lietotājiem iepatiksies, izrādīsies lietojams un apzīmēs nozīmīgu jēdzienu, tikai tad šo vārdu sāks lietot, un līdz ar to tas pakāpeniski iekļausies valodas „ķermenī”. Tādējādi notiek nosacīts runātāju balsojums: visiem runātājiem ir salīdzinoši līdzīgas tiesības pieņemt vai noraidīt. Protams, cilvēkiem ar augstāku sociālo statusu ir vairāk iespēju ietekmēt „balsotājus”, tomēr, nesaņiedzot „balsotāju” vairākuma atbalstu, jauns vārds valodā nekad neienāks. Vēl vairāk „demokrātijas” ir gramatikas jomā: kaut arī piespiest runātājus lietot kādu jaunu vārdu vēl ir iedomājams, tas nebūt nav iespējams ar kādu gramatikas vienību.

Šī raksta mērķis ir noteikt tos cēloņus, kas noved pie valodas izmaiņām un kas var bremzēt valodas mainīgumu.

2. Valodu evolūcija

Lingvistiskā zinātne, īpaši vēsturiski salīdzināmā valodniecība, ļauj mums izsekot valodas vēsturei, tās metamorfozēm. Tomēr īpaši jāuzsver, ka valodas nerodas tukšā vietā un neevolucionē (saprotot ar evolūciju pārtaupšanu kvalitatīvi jaunā līmenī, skat. turpmāk), vismaz tajā laika posmā, kurš ir pieejams vēsturiski salīdzināmajai valodniecībai.³ Valodnieki novēro, kā senās valodas mainās, sajaucas asimilācijas gaitā vai arī izzūd, bet evolūcijas process tādā nozīmē, ka no kādas primitīvas valodas (piemēram, dzīvnieku valodas) attīstās valodas ar sarežģītāku, daudzlīmeņu struktūru (kā tas ir visās zināmās valodās), gandrīz nav vērojams. Izņēmumi ir t. s. *pidžinvalodas* (angl. *pidgin*), kuras rodas īpaši noteiktos apstākļos, kad ir nepieciešams komunicēt cilvēkiem, kuri nerunā viens otra valodā. Tādas situācijas bieži rodas tirdzniecības apstākļos. *Pidžinvalodas* atšķiras no citām valodām arī ar to, ka tām nav dzimtās valodu runātāju – tās ir valodas, kas abām pusēm ir jāmācās un ko lieto tikai īpašās sociālās dzīves situācijās.

³ T. i., arī vēsturiski salīdzināmajām metodēm ir savas robežas: noteiktā rekonstrukcijas dziļumā valodniekam vienkārši beidzas dotumi, un jebkāda tālāka rekonstrukcija ir pārāk spekulatīva (t. i., arvien vājāk pamatota).

Tiklīdz – un tādi gadījumi ir zināmi un pētīti – dzimst bērni, kas sāk lietot šo valodu kā dzimto vai pirmo valodu, šī valoda piedzīvo ļoti strauju attīstību: vienas paaudzes laikā šeit attīstās gramatika, leksika papildinās ar tādiem vārdiem, kuri tirdzniecībā nebija nepieciešami, bet ikdienā ir vajadzīgi utt. Tādā veidā rodas valoda, izejot visas valodu attīstības stadijas, vienas vai dažu paaudžu dzīves laikā. Tādu valodu dēvē par kreolisko valodu. Visvairāk tādu pidžinu un kreolisko valodu ir fiksēts Āfrikā, bet arī Eiropā tās kādreiz eksistējušas, piem., t. s. *russennorsk* „krievnorvēģu” valoda, kurā savā starpā runāja skandināvu un krievu tirgotāji.

Varētu vēl minēt kurlmēmo valodas, kuras pašlaik strauji attīstās gan savā gramatikā, gan leksikā. Šīs valodas savā izpausmē un izcelsmē nav saistītas ne ar vienu parasto valodu. Šīm valodām ir savas valodas saimes un ģenētiskā piederība.

Kā jau minēts, parasti valodas nedzimst un neuzrodas embrionālā stāvoklī, attīstoties tālāk par „normālo” vai komplekso valodu. Senās valodas ir tikpat kompleksas un attīstītas kā mūsdienu valodas un otrādi. Mainās tikai valodu struktūra, mainās izpausmes līdzekļi un atsevišķu līdzekļu sarežģītība gan semantikā (t. i., valodas elementu nozīmēs un funkcijās), gan šo elementu morfoloģiskajā un sintaktiskajā organizācijā (t. i., formālajās īpašībās, kombinācijās un lietošanas principos). Tā, piemēram, indoeiropiešu pirmvalodā nebija prepozīciju, kas ļautu precizēt (lokālas, temporālas, loģiskas utt.) attiecības starp teikuma sastāvdaļām. Tomēr prepozīcijas ir mūsdienu latviešu valodas neatņemama sastāvdaļa. Tāpat indoeiropiešu pirmvalodā, piemēram, nebija atstāstījuma izteiksmes (piem., *žurnālisti apgalvo, ka Zatlers esot labs kandidāts*), bet latviešu (un arī lietuviešu) valodā šī kategorija ir attīstījusies. Indoeiropiešu pirmvalodā šeit būtu lietojams vienkārši indikatīvs. Arī noteiktība (angl. *definiteness*) nebija nekādā veidā gramatizēta indoeiropiešu pirmvalodā, bet latviešu valodā to izsaka speciālās adjektīva galotnes, sal. *skaists* un *skaistais*. Tāpat šajā jomā baltu valodas ir bagātākas nekā indoeiropiešu pirmvaloda. No otras puses, baltu valodās ir daudz vājāk attīstīts verba aspekts, sal. opozīciju starp aoristu un imperfektu sengrieķu valodā. Šī opozīcija izteica runātāja skata punktu (angl. *view point*), ko nevar izteikt latviešu valodā ar gramatiskajiem līdzekļiem.⁴ Tāpat latviešu valodā nav tādu kategoriju kā intensīvs, statīvs u. c.

Rezumējot secināms, ka valodas atšķiras ar to, uz kādu lingvistiski jēdzienisku nianšu izpausmi tās fokusējas un kādas atstāj vājāk izteiktas.

⁴ Piem., ja skata punkts iekļāva plašāku redzesloku nekā pati situācija, ko izsaka verbs, lietoja aoristu; ja skata punkts bija šaurāks jeb, citiem vārdiem, tika iekļauts situācijas redzeslokā, tad tika izmantots imperfekts.

3. Kāpēc valoda mainās?

Izmantojot vēsturiski salīdzināmo metodi, mums ir iespēja rekonstruēt kādus senus valodas stāvokļus. Tā mēs varam noteikt, ka pirmbaltu valodā, t. i., valodā, no kuras radusies gan latviešu, gan lietuviešu valoda (blakus senprūšu, kuršu, jātvingu valodām), kādreiz bijusi arī nekatra dzimte. Šīs dzimtes pēdas vēl manāmas tādos apstākļa vārdos kā *tuvu* no pirmbaltu **tuvu-d* (kur **-d* ir bijusi nekatras dzimtes galotne). Vai, piemēram, mēs varam noskaidrot tādu lokatīva locījuma izmantošanu kā *Kopš bērnības eju baznīcā* vai *let pirtī ir veselīgi* ar virziena (uz kurieni?), nevis vietas nozīmi (kurā vietā?). Tāda lokatīva izmantošana nav iespējama lietuviešu valodā, kur lokatīvs tiek lietots tikai ar vietas un nekad ne ar virziena nozīmi, – kaut arī abas valodas ir radniecīgas, turpinot lielā mērā to pašu no pirmbaltu valodas mantoto locījumu sistēmu.

Kāpēc tas tā? Izmantojot vēsturiski salīdzināmo valodu rekonstrukcijas metodi, var secināt, ka agrāk pirmlatviešu valodā bijuši divi locījumi: lokatīvs (ar vietas nozīmi, tātad „kurā vietā?” un pareizāk tas būtu saucams par inesīvu) un illatīvs (ar virziena nozīmi, tātad „uz kurieni?”) ar šādām galotnēm:

	uz kurieni?	kurā vietā?
viensk.	<i>*pirtīna</i>	<i>*pirtīji(e)/</i> <i>*pirtij(e)</i>
daudzsk.	<i>*pirtīsna</i>	<i>*pirtīsi(e)</i>

Vēlāk, visām pirmlatviešu valodas galotnēm saīsinoties, šie locījumi sakrita:

	uz kurieni?	kurā vietā?
viensk.	<i>*pirtīn(a)-</i>	<i>*pirtīji(e)-</i>
daudzsk.	<i>*pirtīsna(a)-</i>	<i>*pirtīsi(e)-</i>

Lietuviešu valodā tādu galotņu saīsinājuma nebija, tāpēc šajā valodā saglabājušās vecās formas, piem., liet. dialektos ir illatīvs viensk. *pirtyn* (kur ar *y* apzīmē garo *ī*), lokatīvs viensk. *pirtyje*. Arī senlatviešu tekstos (t. i., 16. gs. tekstos) ir illatīva formas ar *-n*.

Lūk, tā iznācis, ka abi locījumi sakrituši vienā locījumā ar tādu daudzveidīgu nozīmi. Šodien jau notiek jauns process, lai atkal formāli sašķeltu šīs nozīmes un illatīva vietā (*kopš bērnības eju baznīcā*) ir atnākusi analītiskā konstrukcija *eju uz baznīcu*, jo dažreiz ir pragmatiski svarīgi atšķirt starp „kurā vietā?” un „uz kurieni?”. Tā, piemēram, teikums *zīvis lec upē* tiek lietots parasti inesīva nozīmē, tātad, vietas nozīmē, taču, ja kāds makšķernieks

savu lomu noliks upes krastā, tad teikumā *zivis lec upē* lokatīvam *upē* ir illatīva jeb virziena nozīme.

3.1. Valodas mainīgums

Pirms tiks apskatīti rekonstrukcijas principi (sk. 3.2. sadaļu), pievērsīšu uzmanību tam, kas ir valodas mainīgums un kā un kāpēc vispār valoda mainās, un tad atgriezīšos pie rekonstrukcijas.

Valodas mainīgums ir svarīgs lingvistisks fenomens un jēdziens. Tas ietver visdažādākos procesus, kas ietekmē un vada valodu izmaiņas. Diemžēl šodien vēl visi valodas mainīguma cēloņi nav noskaidroti, tāpēc arī pareģot nākamās izmaiņas vēl nav iespējams. Bet tomēr mēs šodien jau daudz vairāk zinām par to, kā tas notiek un kādi mehānismi šeit ir iesaistīti.

Attiecībā uz iepriekšējo valodas stāvokļu rekonstrukciju ir svarīga šāda īpatnība: parasti arī vismazākās izmaiņas atstāj pēdas blakus esošajos valodas slāņos šādā secībā: *pragmatika ~ diskurss ~ sintakse ~ morfosintakse ~ morfoloģija ~ morfonoloģija ~ fonoloģija ~ fonētika*.⁵

Tā, piemēram, **pragmatikas vai diskursa motivētas, spontānas konstrukcijas var pārtapt sintaktiskās un gramatiskās konstrukcijās** ar noteiktu gramatisko nozīmi un ar noteiktu to izmantošanas obligātību attiecīgajos kontekstos. **Sintaktiskās konstrukcijas var pārtapt morfoloģiskās konstrukcijās**, tā, piemēram, latviešu valodas debitīvs ar prefiksu *jā-*, kas agrāk ir bijis patstāvīgs vārds ar līdzīgu nozīmi kā 'ko', piem. **man ir maize, jā ēst*, t. i. *man ir maize, ko ēst*.⁶ Tātad tas, kas agrāk bija divas klauzas (minimālie teikumi), katra ar savu predikātu, kļuva par vienu klauzu un par vienu predikātu: *ir jāēd*.⁷ Līdzīgi tas notika ar vēlējuma izteiksmi, kas radās no saliktā predikāta ar diviem verbiem: *būtu < *būtum bime* (sal. liet. *būtume*).⁸ **Morfoloģiskais inventārs var pārtapt morfonoloģiskās vai vispār fonoloģiskās parādībās**. Tā, piemēram, vārdā *suns* ģenitīvā notiek līdzskaņu mija (*suņa*), bet vārdam *galds* tās nav. Šī ir morfonoloģiska parādība (tādā ziņā, ka *sun-* un *suņ-* ir alomorfi latviešu valodā, kuru distribūciju nosaka morfoloģija, t. i., locījumi), kura atspoguļo kādreizējo morfoloģisko atšķirību: vārdam *suns* ir sens atvasinājuma sufikss **-uōn* (sal. sengrieķu *k-ū-ōn* 'suns' vai lietuviešu *šuo* 'suns'), bet vārdam *galds* ir atvasinājuma sufikss **-o-* (piem., sengrieķu *log-o-s* 'vārds'). Līdz ar daudzām fonētiskām

⁵ Tā pazīstams ir valodnieku teiciens: *today's morphology is yesterday's syntax* 'šodienas morfoloģija ir vakardienas sintakse'.

⁶ Veclatviešu tekstos un vēl šodien izloksnēs var sastapt tieši šo esamības nozīmi: *man nav jāēd* 'man nav ko ēst' blakus vajadzības nozīmei 'man nav jāēd'.

⁷ Vēlāk infinitīva forma tika aizstāta ar trešo personu; bet infinitīvs ir vēl saglabājies tādā formā kā *jābūt*.

⁸ Palīgdarbības vārds *bi-* ir vecs optatīvs no *būt* (kas vēl sastopams veclietuviešu rakstos; *bi-* forma sastopama arī latv. pag. *bi-ja*); tāpat arī *jeb*, vecliet. (Mažvidas) *jei-beg* [jei-bei] = kr. *еслу бы* ar nozīmi 'ja būtu'.

izmaiņām un saīsinājumiem šie sufiksi latviešu valodā kļuva ļoti līdzīgi, atstājot pēdas tikai šajā līdzskaņu mijā. Kamēr agrāk šiem sufiksiem bija atšķirīgas nozīmes, šodien latviešu valodā šai mijai semantiskā nozīme vairs nepiemīt. Turklāt – un tā ir arī svarīga vecas parādības iezīme – šī mija **nav** īpaši **produktīva**, t. i., leksēmu grupa, kurā pārstāvēta šī mija, ir ierobežota un jaunus locekļus vairs nepieņem (tā ir t. s. **slēgtā klase**, sal. angl. *closed class*). Tātad, ja valodā ienāk (piem., kā aizguvums) jauns vārds ar līdzīgu izskaņu, mijas klasē tas netiks pieņemts, bet tiks locīts bez mijas (kā *galds*). Arī tie vārdi, kuri agrāk tika lietoti ar miju, zaudē šo īpatnību un kļūst pielīdzināmi vārdiem bez mijas. Tāds ir, piemēram, vārds *Valdis*, kura ģenitīvam jābūt – un tas agrāk tā arī ir bijis – *Valža*, bet šodien vairākums lieto ģenitīvu *Valda*. Tas parāda, ka arī mijas klase zaudē locekļus un kļūst mazāk produktīva. Tātad tālākajā nākotnē latviešu valodā, iespējams, vairs nebūs līdzskaņu miju.

Šeit ir jāmin, ka valoda ir kā cilvēka organisms, kas vienmēr cenšas atjaunot svarīgo un izvairīties no liekā. Šajā ziņā līdzskaņu mija ir lieka, jo tai nav (vairs) funkcionālas slodzes (kura tika zaudēta tajos tūkstošos gadu, kamēr kāda indoeiropiešu cilts daļa pārvērtās par latviešiem). Citiem vārdiem, kāpēc gan jāizrunā tas, kas nesatur nekādas nozīmes, tikai tradīcijas dēļ?

Tajā pašā laikā valodā nemitīgi rodas jaunas parādības. Tā, piemēram, vajadzības izteiksme, būdama visai nesena (tās rašanos un ienākšanu valodas sistēmā varētu datēt ar apmēram 16.–17. gs.), ir interesanta jauna parādība, kuras nav ne lietuviešu valodā, ne somu kaimiņiem. Pats fakts, protams, ka kaut kas mirst un kaut kas jauns rodas, var tikt uztverts dažādi, un cilvēkiem par to parasti ir atšķirīgi viedokļi: daži nožēlo, ka kādas parādības valodā atmirst, to lietošana pārtop par izglītības pazīmi (jo tādas parādības turpina pastāvēt tikai rakstu valodā), taču jaunas parādības dažreiz uzskatāmas par sarunvalodas piederumu, un parasti tās ilgi netiek pieņemtas tā sauktajā literārajā valodā. Vispār literārā valoda atpaliek no sarunvalodas parasti par pāris gadsimtiem gandrīz jebkurā kultūrā.

Ja mēs uzskatām – kā tas arī šodien ir pieņemts kognitīvajā lingvistikā –, ka valoda ir sociālās komunikācijas sastāvdaļa, t. i., iekļaujas kopumā, kurā ietilpst arī žesti, mājieni, pozas, sejas kustības utt., tad mēs varam pamānīt līdzīgu attīstību arī šajā sfērā. Tā, piemēram, mēs varētu pieņemt, ka cepures noņemšanai, cilvēkiem satiekoties, kādreiz ir bijusi kāda praktiska nozīme. Vēlāk šis žests kļuva par draudzības deklarēšanu, bet pats praktiskais iemesls pazuda. Citiem vārdiem sakot, mēs īsti nezinām vairs, kāpēc jānoņem cepure, lai parādītu cieņu savam *vis-à-vis*, bet tomēr darām to, jo vienkārši zinām, ko tas nozīmē komunikācijā, un zinām, ka mūsu *vis-à-vis* to arī zina un attiecīgi interpretēs mūsu žestu. Šodien šis žests ir novecojis,

un to lieto reti, tas arī kļuvis par izglītības, pat arī par konservatīvisma simbolu. Tas pats notiek arī valodā: mēs īsti vairs nezinām, kāpēc, piemēram, vienskaitļa datīva locījuma 1.–3. dekl. galotne ir *-m* latviešu valodā. Mēs nezinām, ka šī galotne ir aizgūta no pronomenu deklinācijas (sal. lietuv. nomen dat. viensk. *-ui*, piem., *Jon-ui* „Jānim”, bet pronomenu *j-am* „viņam”), kur arī šī galotne tika saīsināta no **-mōi* (piem., senlietuv. *j-a-mui*, kriev. *j-e-mu*, sanskr. *ta-smāi*). Savukārt šī galotne **-mōi*, ko var rekonstruēt indoeiropiešu pirmvalodā, var būt radusies jau indoeiropiešu pirmvalodā no kāda postfiksa (tas savukārt no postpozīcijas). Tā pirmatnējā nozīme ir uz mūžiem aizmirsta, kaut arī tā joprojām tiek lietota jau citādā (t. i. datīva) funkcijā. Bet arī pats datīvs sācis atkāpties no savas pirmatnējās teritorijas. Tā, piemēram, arvien vairāk lieto prepozīciju *priekš*, lai apzīmētu to personu vai priekšmetu, kuru labā kaut kas tika/tiek/tiks izdarīts (beneficiensa jeb ieguvēja nozīmē). Iespējams, tas notiek, lai skaidrāk atšķirtu turētāja (posesora) nozīmi no ieguvēja (beneficiensa) nozīmes, piem.: (posesora un beneficiensa n.) *Tev ir šī grāmata* vs. *Priekš tevis ir šī grāmata* (tikai beneficiensa nozīmē). Bet kādreiz gan beneficiensa, gan posesora nozīmē lietoja tikai datīvu.

Tātad, kā redzams, viena no senas parādības iezīmēm valodā ir tās **neproduktivitāte** un **ierobežotība** ar tikai dažām leksēmām kurām tā (piem., noteikta līdzskaņu mija), piemīt. Otrā pazīme ir tās **necaurspīdība** (latviešu datīvs) vai, citiem vārdiem, **idiosinkrātija**.

Kā piemēru var ņemt tādus adverbus kā *kurp*, *lejup* vai *mājup*. Kopīgais šiem adverbiem ir elements *-p* vārdu galā, kas nav vairs morfoloģiski caurspīdīgs mūsdienu latviešu valodā. Ir skaidrs, ka šim elementam ir (vai kādreiz ir bijusi) noteikta nozīme: visiem šiem adverbiem ir vietas nozīme, kaut gan tiem nav lokatīva galotnes, sal. *kur*, *lejā*, *mājā*, kuras parasti kodē vietas nozīmi. Skaidrs ir arī, tas ka šis elements *-p* nav produktīvs mūsdienu latviešu valodā, jo to nevar lietot kopā ar citām leksēmām ar to pašu nozīmi (piem., **bazzīcup* neeksistē) un tas vispār sastopams samērā reti. Tātad iekšējā rekonstrukcija šajā gadījumā liek domāt, ka elements *-p* ir kaut kas sens un ir saistīts ar vietas nozīmi. Protams, ar to nepietiek. Tagad jāskatās, kas atrodams tuvu radniecīgās valodās, tātad, pirmkārt, lietuviešu un senprūšu valodā. Izrādās, ka senprūšu valodā nekā tamlīdzīga nav, toties lietuviešu valodā ir. Senlietuviešu valodā, kā arī lietuviešu aukštaišu austrumu izloksnēs vēl 20. gadsimta vidū tika lietoti pat divi locījumi ar galotni *-p*, kuriem piemita lokālā nozīme. Tātad šeit mums ir gan formāla atbilstība (lietuviešu *-p* atbilst latviešu *-p* un var tikt rekonstruēts austrumbaltu pirmvalodā), gan arī semantiski funkcionāla atbilstība: abās valodās *-p* figurē kā vietas apzīmējuma līdzeklis. Lietuviešu izloksnēs ir divi vietas apzīmējuma locījumi: allatīvs (pie kā virzās?) un adesīvs (pie kā ir?) ar ga-

lotni *-p*, respektīvi: *Dievop* '(virzīties) pie Dieva' un *Dieviep* '(būt) pie Dieva'. Salīdzinot latviešu *mājup* [burtiski] 'uz māju', liekas, ka šeit mums ir saglabājusies sena allatīva locījuma forma. Skatoties tālāk un ņemot vērā tādas lietuviešu izlokšņu formas kā *ades*. *Dieviepi* vai all. *Dievopi*, mēs varam secināt, ka gan allatīvam gan adesīvam ir bijusi kopīga postpozīcija *-pi*, kas ir etimoloģiski radniecīga prepozīcijai latv. *pie*, liet. *prie*. Turklāt liet. *Dievie-* un *Dievo-* ir senas lokatīva un ģenitīva formas. Arī no latviešu valodas mēs zinām, ka prepozīcija *pie* pārvalda ģenitīvu (tāpat arī lietuviešu valodā). Līdz ar to *Dievo-* kā senas ģenitīva formas rekonstrukcija ir apstiprināta. Arī vārds *mājup* ir viegli izskaidrojams kā daudzskaitļa ģenitīvs *māju* pluss postpozīcija *pie*, tai saīsinoties līdz *-p*. Tā kā latviešu valodas fakti šeit atbilst lietuviešu valodas dotumiem, mēs varam droši rekonstruēt gan allatīvu (ar ģenitīvu pamatā), gan adesīvu (ar lokatīvu pamatā) austrumbaltu pirmvalodā. Savukārt pilnīgs tādu formu trūkums senprūšu valodā norāda uz to, ka šie locījumi ir tikai austrumbaltiem raksturīga parādība, un pirmbaltu valodā, no kuras attīstījās austrumbaltu (lietuviešu un latviešu) un rietumbaltu (senprūšu) pirmvalodas, tādu locījumu vēl nebija. Tas arī apstiprinās ar citu radniecīgu valodu dotumiem. Tā, piemēram, ne slāvu, ne ģermāņu, ne sanskrita valodās tādi locījumi nav fiksēti, līdz ar ko ir skaidrs, ka šie locījumi ir pilnībā austrumbaltu parādība.

Pats fakts, ka šie sekundārie vietas locījumi (liet. *vietininkai*) radušies tieši austrumbaltu valodās, ir ļoti nozīmīgs. Pirmkārt, tas ļauj relatīvi datēt sekundāro lokālo locījumu rašanos: *terminus ante quem*⁹ ir lietuviešu un latviešu valodu sašķelšanās, *terminus post quem* – austrumbaltu pirmvalodas un rietumbaltu pirmvalodas sašķelšanās (jo šo locījumu nav senprūšu valodā); zinot arī absolūto datējumu, var pieņemt, ka sekundāro locījumu rašanās notikusi starp 5. gs. pirms mūsu ēras un mūsu ēras 5. gs. Tas ir arī laiks, kad baltu ciltis nonāca ciešā kontaktā ar somu ciltīm. Tieši Baltijas jūras somu valodās ir dažādi vietas locījumi, tostarp arī allatīvs un adesīvs (piem., igauņu vai somu valodā). Valodniecībā nav šaubu par to, ka tieši kādas Baltijas jūras somu valodas ir ietekmējušas austrumbaltu pirmvalodu un devušas paraugu sekundāro vietas locījumu veidošanai. Uz to norāda gan minētie fakti, gan arī šo locījumu līdzīgais morfotaktiskais princips, proti, *daļēji aglutinējošs* (angl. *agglutinative*). Aglutinējošā locījumu morfoloģija paredz, ka gramatiskie marķieri ir sadalāmi: šajā gadījumā viena galotņu daļa ir atbildīga par locījuma nozīmi, otra – par gramatisko skaitu. Tā, galotne *-p(i)* lietuviešu valodas izloksnēs apzīmē kustību pie kādas personas vai kāda priekšmeta neatkarīgi no tās / tā skaita, tātad, allatīva nozīmē:

Dievo-p (vsk. allatīvs) versus *Dievum-p* (dsk. allatīvs).

⁹ T. i., laiks pirms kā.

Turpretī skaņām vai zilbei, kas atrodas pirms *-p*, nepiemīt allatīva nozīmes. Latviešu valodā aglutinācijas vairs nav: šeit viena galotne apzīmē gan gramatisko skaitu, gan locījumu (piem., lok. *cirk-ā/cirk-os*) un līdz ar to nav sadalāma sastāvdaļās. Interesanti, ka pirmsbaltu valodā aglutinācijas arī nebija, un šie sekundārie locījumi ir gandrīz vienīgais gadījums ar aglutināciju baltu valodu vēsturē. Tātad – kā šie locījumi varēja rasties baltu valodās? Atbilde uz minēto jautājumu meklējama, kā jau norādīts, valodu kontaktos.

3.2. Valodu kontakti

Kas īsti notiek valodu kontaktu procesā? Vispārīgi ņemot, valodu kontaktu procesā notiek kopējas valodnieciskās telpas veidošana; tiek veidots kopējs lingvistisko paņēmienų pulss. Tas var ietvert dažāda veida aizguvumus (gan parastos vārdu aizguvumus, gan arī vārdu „pielāgošanu” jeb „kalkēšanu”¹⁰), morfoloģisko struktūru pielāgošanu, sintaksisko konstrukciju aizgūšanu jeb asimilāciju līdz pat morfoloģiskā materiāla (sufiksu, prefiksu, galotņu utt.) aizgūšanai. Arī fonētikā un fonoloģijā notiek skaņu pielāgošana. Tas notiek, lai abu valodu runātājiem nenāktos mainīt skaņu artikulāciju, pārlēdztos no vienas valodas uz otru. Dažreiz aizgūšanas virzienu, t. i., valodu devēju un valodu ņēmēju ir ļoti grūti noteikt, jo nav vēsturiski drošu dotumu. Dažreiz aizgūšana kā tāda arī nemaz nenotiek: valodām apmainoties un pielāgojoties savā starpā, tiek veidota kopīga „gramatika”, it kā kopīgām pūlēm un nevis uz vienas valodas rēķina. Šī kopīgā gramatika ir metavaloda jeb, vienkāršāk sakot, „kopīgā valodas ideju telpa”. Šīs „idejas”, protams, runātāji katrā kontaktvalodā realizē citādi, ar savu morfoloģiju, leksiku, fonētiku utt., bet idejas paliek tās pašas. Jebkurš, kas ir mācījies svešvalodas, zina, ka nekad nepietiek vienkārši ar morfoloģijas un vārdu apguvi, jāzina arī, kādas „idejas” slēpjas aiz morfoloģisko marķieru un leksēmu kombinācijām. Citiem vārdiem sakot, piemēram, angļu valodā, mēs nedrīkstam vienkārši tulkot vārdu pēc vārda no latviešu valodas, jo gramatiskas „idejas” angļu valodā ir citādas nekā latviešu valodā, sal. pareizo latviešu teikumu a) un tā burtisko tulkojumu angļu valodā c):

a) <i>Man</i>	<i>bija jālasa</i>	<i>šī grāmata</i>
b) <i>Мне</i>	<i>было нужно прочитать</i>	<i>*эта книга/эту книгу</i>
c) <i>*To me</i>	<i>was must read</i>	<i>this book</i>
d) <i>I</i>	<i>had to read</i>	<i>this book</i>

Kaut gan angļu piemērā c) ne tikai latviešu izejteikuma leksika, bet arī morfoloģija ir atspoguļota pareizi, pats angļu teikums c) nekādā ziņā

¹⁰ Piem., *tālrunis* no vācu *Fernsprechanlage*, burtiski ‘tāl-run-iekārta’ vai grieķu *tele-fon*, burtiski ‘tāl-skaņa’, *ap-galvot* no vācu *be-haupten* (kur *-haupt-* ‘galva’), *isziņa* no angļu *short message* utt.

nav pareizs. Vienkārši jāzina, ka angļu valoda lieto citu „ideju” jeb konceptualizāciju (angl. *conceptualization*) vajadzības izteikšanai: kamēr latviešu valodā *ši grāmata* izsaka ar nominatīvu apzīmētu teikuma fokusu, apkārt kuram grupējas pārējie situācijas dalībnieki (proti, *man*), angļu valodā turpretim fokusā ir tā persona, kurai šis teikums nosaka vajadzību. Angļu valodā vispirms apraksta personu un tikai tad – kādas viņai ir vajadzības, bet latviešu valodā apraksta vispirms vajadzības/nepieciešamības un tikai tad, – kādai personai tās ir uzliktas.

Ciešs valodu kontakts veido, kā jau minēts, kopīgu ideju telpu. Kā redzams no krievu valodas piemēra, krievu valodai piemīt tā pati vajadzības situācijas konceptualizācija kā latviešu valodai; atšķirības te ir tikai kodējuma, t. i., fonētikas un morfoloģijas ziņā: kamēr latviešu valoda kodē vajadzību ar prefiksu *jā-*, krievu valoda kodē to ar modālo paligpredikātu *nužno*, bet principiālas jeb, precīzāk, konceptuālas, atšķirības (kā ar angļu valodu) šeit nav. Latviešu literārajā valodā tiek lietots nominatīvs objekta apzīmējumam (*ši grāmata*), krievu valodā – akuzatīvs, kaut arī senkrievu valodā šeit arī tika lietots nominatīvs. Tātad krievu valodā šeit notiek konceptuāla pietuvināšanās koncepcijai, kas vērojama angļu piemērā, bet latviešu valodā šeit labāk saglabā pirmatnējo ideju. Kaut arī ne gluži, jo pirmās un otrās personas pronomeni arī latviešu valodā tiek lietoti tikai ar akuzatīvu (piem., *Man ir jāredz tevi/*tu*).

Atgriežoties pie sekundārajiem locījumiem, kā jau teikts, var secināt, ka tie radušies valodu kontakta rezultātā, šajos kontaktos iesaistoties Baltijas jūras somu valodām, kurām ir seši lokālie locījumi. To vidū ir arī adesīvs un allatīvs. Šie locījumi Baltijas jūras somu valodās (piem., igauņu, karēļu un somu) arī ir aglutinējoši (atkal tā pati ideja, tas pats loģiskais princips!), un tie arī nav mantoti no somugru pirmvalodas,¹¹ bet veidojas vēlāk – jau Baltijas jūras somu pirmvalodā. Tātad analoģiskas aglutinācijas parādības rašanās austrumbaltu pirmvalodā acīmredzot bija Baltijas jūras somu valodu ietekmēta. Kaut gan pats ietekmes fakts ir nenoliedzams, varētu iebilst, ka varbūt tā ir austrumbaltu pirmvaloda, nevis Baltijas jūras somu pirmvaloda, kas bijusi sekundāro lokālo locījumu epicentrs, un ka tikai no austrumbaltu pirmvalodas šī parādība būtu izplatījusies tālāk uz Baltijas jūras somu pirmvalodu. Jautājums par epicentriem un par to, kas ir devējvaloda, ir svarīgs, bet dažreiz grūti risināms. Taču šajā gadījumā liekas, ka alternatīvais scenārijs nav pamatots. Fakts, ka lokālo aglutinējošu locījumu Baltijas jūras somu valodās ir vairāk, nekā jebkad ir bijis austrumbaltu valodās, kā arī aglutinācijas produktivitāte somu (bet ne baltu) valodās, skaidri liecina

¹¹ Kaut gan arī ungāru valodā (kura arī pieder pie somugru valodām) ir daudz vietas locījumu, starp somugriem nav šaubu par to, ka Baltijas jūras somu valodās šie locījumi ir jauninājums.

par to, ka lokālo locījumu epicentrs atradies Baltijas jūras somu valodās.

Kaut arī visbiežāk, pat visās sabiedrībās, valda uzskats, ka aizguvums (gan leksisks jeb materiāls, gan ideju aizguvums jeb strukturāls) ir kaut kas slikts, kā nespēja rīkoties ar esošo valodas inventāru, šis piemērs, liekas, skaidri demonstrē, ka valodu kontakti un pati aizgūšana nav nekas slikts valodai, bet var bagātināt valodu un radīt jaunas izpausmes iespējas, šajā gadījumā – jaunus locījumus.

Ideju aizguvums notiek ne tikai valodā, bet arī kultūrā, ekonomikā un vispār ikdienā, kur tas ir nevis kaut kas slikts, bet gluži otrādi – ļoti noderīgs, veselīgs un dažos gadījumos ļoti nepieciešams fenomens. Turklāt valodu kontakti var palīdzēt konservēt valodas sistēmu – valodas konservatīvisms sabiedrībā vienmēr tiek uzskatīts par estētiski vēlamāko un tiek ļoti bieži pretstatīts sarunvalodai, kas esot neizglītības iezīme. Labs blakusvalodu konservējošās ietekmes paraugs ir vērojams vācu valodas locījumu sistēmā. Vācu valoda ir vienīgā no Eiropas ģermāņu valodām,¹² kur saglabājušies locījumi (nominatīvs, akuzatīvs, datīvs un ģenitīvs), kamēr citās ģermāņu valodās locījumu gandrīz vairs nav (izņemot pronomenu locījumus un dažas ģenitīva atliekas, kā angļu *'s* un norvēģu vai zviedru *-s*). Ņemot vērā, ka vispār lielākajā Eiropas valodu daļā locījumu vairs nav, vācu valoda šeit stipri atšķiras no pārējām blakusesošajām valodām (no *Standard Average European* – SAE¹³). Liekas, šī atkāpšanās no Rietumeiropas prototipa var būt saistīta ar ciešiem kontaktiem ar slāvu valodām, kur joprojām ļoti attīstīta ir locījumu sistēma, šajā gadījumā konkrēti ar rietumslāvu valodām: poļu un čehu valodu. Arī pašā Vācijas teritorijā joprojām eksistē vēl viena rietumslāvu valoda, proti, sorbu valoda. Austrumvācu vietvārdi un vēsture nenoliedzami liecina par ciešām saitēm ar rietumslāviem. Tādos cieša kontakta apstākļos rietumslāvu un vācu valodu runātājiem veidojies kopīgais meta-valodas modeļa pulss, kopīgais domu komplekts, ko tie analogiski realizē savās, kaut arī dažādās, valodās, un kas neļāva locījumiem zust. Liekas, ka līdzīga konservējoša ietekme uz latviešu valodu savulaik bijusi Baltijas jūras somu valodām. Blakus sekundāro locījumu veidošanai austrumbaltu pirmvalodā šī ietekme skar arī citus locījumus un locījumu sistēmu vispār. Tā, piemēram, latviešu valoda joprojām saglabā posesīvo konstrukciju no pašiem indoeiropiešu pirmvalodas laikiem (t. i., vismaz pirms 6000 gadiem!), varbūt kā vienīgā no mūsdienu indoeiropiešu valodām. Sengrieķu, latīņu,

¹² Islandiešu valodā (kas arī ir ģermāņu valoda) arī saglabājušies šie četri locījumi; taču šī valoda drīzāk pieder pie SAE perifērijas gan ģeogrāfiski, gan lingvistiski.

¹³ Gan romāņu valodu grupas (franču, itāļu, spāņu u. c.), gan ģermāņu valodu grupas (nīderlandiešu, norvēģu, zviedru, dāņu, angļu u. c.) valodām ir kopīgas daudzas parādības, kas nevar būt nejaušas, bet drīzāk radušās Rietumeiropas valodu ciešo savstarpējo kontaktu rezultātā. Jēdziens SAE apzīmē šo kopīgo paradību kompleksu. (Haspelmath, Martin 2001, 1492–1510).

bet vēl vairāk sanskrita valodā posesivitāte tika izpausta ar konstrukciju:

posesors datīvā + kopula jeb sintaktiskā saitiņa + posesums nominatīvā
 Man ir mašīna.

Ši ir vienīgā nemarķētā posesīva konstrukcija latviešu valodā. Kādreiz šī konstrukcija eksistēja arī lietuviešu valodā (un joprojām vēl ir atrodama lietuviešu valodas izloksnēs, īpaši pie Latvijas robežas), bet lietuviešu kopvaloda ir zaudējusi šo konstrukciju un ieviesusi jaunu – ar speciālo verbu, kas izsaka posesivitāti – liet. *turėti*.

posesors nominatīvā + posesivitātes verbs + posesums akuzatīvā
Tu turi mašīnq?
 'Tev ir mašīna?'

Uzreiz redzams, ka šīs konstrukcijas tips atbilst *SAE* posesivitātes tipam, kas lietuviešu valodā, visticamāk, ienācis ar poļu valodas starpniecību. Latviešu valoda arī bijusi pakļauta šī tipa ietekmei, proti, to ietekmējusi vācu valoda, kurā posesivitāte izteikta līdzīgi kā lietuviešu valodā – ar speciālo posesivitātes verbu *haben*. Bet latviešu valodā vecais, indoeiropiešu, tips saglabājās, iespējams, tieši Baltijas jūras somu un krievu valodas ietekmē, sal.:

(igauņu)	<i>Mul</i>	<i>on</i>	<i>auto</i>
(somu)	<i>Minulla</i>	<i>on</i>	<i>auto</i>
(glosējums)	man: ades. vsk.	ir: 3.pers.viensk.	mašīna: nom. vsk.
(krievu)	<i>U menja</i>	<i>jest</i>	<i>mašīna</i>
(glosējums)	pie manis	ir	mašīna
(tulkojums)	'Man ir mašīna'		

Kā redzams, igauņu, somu, krievu un latviešu valodā ir tā pati konceptualizācija, tā pati ideja, izsakot piederību. Atšķirība ir tikai pirmā daļnieka (*man*) kodējumā: somu, igauņu un krievu valodas izmanto ideju *pie kā* (adesīvs), bet latviešu valoda – *kam* (datīvs). Šajā ziņā krievu valodā vērojama lielāka Baltijas jūras somu valodu ietekme nekā latviešu valodā.

Valodu kontaktu rezultātā notiek arī citi procesi. Piemēram, latviešu valodas pārvaldījums *es drikstu* (ar nominatīvu), iespējams, krievu valodas ietekmē, tiek aizstāts ar *man drikst* sarunvalodā (tātad ar datīvu). Tas veicina datīva locījuma nostiprināšanos latviešu valodā, kas, liekas, arī konsekratīvi ietekmē valodu.

Bet ir arī pretējas tendences. Latviešu valodas zilbju intonāciju sistēma sarūk, īpaši pilsētās runātajā valodā. Tas, iespējams, saistīts ar to, ka

blakusesošajām valodām zilbju intonāciju vispār nav (Baltijas jūras somu valodās, krievu, vācu valodā) vai arī tās strauji zūd (lietuviešu valodā). Baltu valodām tik raksturīgās divdabju konstrukcijas bieži vien tiek aizstātas ar pakārtotiem teikumiem. Baltijas jūras somu valodu ietekmē latviešu pirmvaloda zaudējusi brīvo vārda akcentu, kas bija raksturīgs gan indoeiropiešu pirmvalodai, gan baltu pirmvalodai un vēl ir saglabājies lietuviešu valodā. Iespējams, ka līdz ar uzsvara nostiprināšanos uz pirmās vārda zilbes latviešu pirmvaloda piedzīvojusi totālu galotņu zilbju saīsināšanos (kas nav noticis lietuviešu valodā, piem., ģen. latv. *galv-ā-s*, bet liet. *galv-ō-s* (īss patskanis latviešu valodā, bet vēl garš – lietuviešu). Kaut arī latviešu valoda saglabāja šeit patskaņa kvalitāti un nepārverta to par o, tā zaudēja garumu.

Nobeigumā jāpiebilst, ka valodu kontaktu rezultātā paralēli līdzīgam fonētikā un (retāk) morfoloģijā valodas tuvinās viena otrai galvenokārt ideju līmenī. Cieša kontakta apstākļos runātājiem nākas nemītīgi pārslēgties no vienas valodas uz otru un atpakaļ, kas noved pie tā, ka saziņas daļībnieki ne vienmēr spēj mainīt attiecīgās idejas/konceptualizācijas. Rezultātā neapzināti tiek pārnestas idejas no vienas valodas uz otru, mainot tikai virspusējo realizāciju (kodējumu). Tas, protams, notiek īpaši ciešā valodu kontaktā, kad runātājiem ikdienā jālieto dažādas valodas, piem., Šveicē.

3.3. Citi iespējamie iemesli valodas pārmaiņām

Tika apskatīts, kādi iemesli var ietekmēt pārmaiņas valodā: viens no galvenajiem iemesliem – valodu kontakti. Bet ir arī citi iemesli. Viens no nozīmīgākajiem ir ekonomija. Runātāji vienmēr cenšas izpausties pēc iespējas īsāk un ātrāk, kas visbiežāk noved pie vārdu garuma saīsināšanās. Kā jau minēts, latviešu pirmvalodā visas galotnes (izņemot īsos *-i* un *-u*) tika saīsinātas: garie patskaņi kļuva par īsiem, diftongi kļuva par monoftongiem jeb patskaņiem, īsie patskaņi pazuda. Tomēr galotnes nevar saīsināties bezgalīgi, jo to funkcija ir kodēt locījumus (t. i. semantiskās attiecības starp teikuma locekļiem). Ja galotnes pārstātu pietiekami atšķirties saīsināšanās rezultātā, tās zaudētu šo savu sākotnējo funkciju. Tāpēc valodas tiecas pēc skaidrības. Tā, piemēram, latviešu pirmvalodā datīva galotne **-ai* un **-oi* (sal. liet. *-ai* un *-ui*) saīsinājās līdz *-i* (piem., *pa labi roki*), lokatīva galotne (o-celmos) bija **-i* (no **-ie < ie. *-oi*), arī dsk. nominatīva galotne bija *-i*. Viens un tas pats fonētisks kodējums dažādām lietām (homonīmija) valodās mēdz būt, bet vienmēr līdz noteiktai pakāpei. Lai atkal formāli varētu atšķirt šos locījumus, tika izmantotas pronomenu galotnes dat. *t-a-m* tika izplatīts uz nomeniem, tātad dat. vsk. **cīlvēk-i* tika aizstāts ar *cīlvēkam* (pēc pronomena *t-am* parauga). Lokatīva galotne vsk. o-celmos tika pārņemta no *ā*-celmiem: vsk. lok. **rati* tika aizstāts ar *ratā* (pēc *mājā* parauga). Tātad par spīti būtiskam galotņu saīsinājumam locījumi tika „izveseļoti” ar prono-

minālajām un citām galotnēm, lai arī turpmāk pildītu savu funkciju.

4. Rekonstrukcijas metode

Pēc vēsturiski salīdzināmās metodes rekonstrukcija notiek divos posmos: virzoties no vēlāka perioda parādībām uz agrākā laika posmā pastāvošajām īpatnībām, vispirms notiek *iekšējā rekonstrukcija* un tikai tad *ārējā rekonstrukcija*.

4.1. Iekšējā rekonstrukcija

Kā jau izriet no paša jēdziena, rekonstruējot valodu agrākos posmus, valodas ir jāsalīdzina. Salīdzinājums tiek veikts vispirms ar tuvradu un tikai pēc tam ar tālradu valodām. Turklāt noteikta informācijas daļa ir arī pašā pētāmajā valodā. Jo, kā jau minēts, valodas parādības neizzūd pēkšņi, bet parasti pāriet citā valodas slānī, atstājot pēdas. Parasti valoda nav tikai viens homogēns slānis, bet sastāv no dažādiem dialektiem, no kuriem katrs arī var saglabāt kādas senas parādības, kas jau ir izmirušas literārajā valodā. Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs, piem., vēl sastopamas visas vēlējuma izteiksmes personu galotnes, sal. 3. pers. *caltu* (literārajā valodā *celtu*), 1. pers. *caltum*, 2. pers. *caļtim*, 1. pers. dsk. *caltumem*, 2. p. dsk. *caltumet*. (Cibuļš, Leikuma 2003)

Ņemot vērā, ka arī lietuviešu valodā vēlējuma izteiksmē verba galotne mainās atkarībā no personas, var secināt, ka tieši personas formas ir veca parādība, bet vienas morfoloģiskās formas izmantojums visām personām ir vēlāks izlīdzinājums. Šeit darbojas rekonstrukcijas princips, kas aizgūts no klasiskās filoloģijas, kur tas tiek lietots tekstu analizē: lat. *lectio deficiatior potior* ('sarežģītākais lasījums ir stiprāks'). Šis princips nosaka, ka, ja viena teksta manuskripti atšķiras kādā teksta vietā, sarežģītākais lasījums ir senāks, jo pārrakstītāji drīzāk būs aizstājuši sarežģītāko variantu ar vienkāršāko, nevis otrādi.

Mūsu gadījumā ir līdzīga situācija: divas valodas/dialekti (augšzemnieku latgaliešu un lietuviešu aukštaišu) liecina par konjugācijas esamību, bet latviešu literārajā valodā tās nav. Loģiski iespējamāks ir tāds scenārijs, kurā latviešu literārā valoda vienkāršojusi konjugāciju, atstājot tikai vienu formu, nekā pieļāvums, ka lietuviešu aukštaišu un latviešu latgaliešu dialektā no vienas vienīgas formas radusies vesela konjugācija. Protams, tas nav vienīgais arguments, kāpēc tiek uzskatīts, ka konjugācijas esamība ir senāka. Turklāt pastāv arī fakts, ka lietuviešu un latgaliešu varianti ir formāli viens un tas pats, tātad nevarēja rasties divās atsevišķās valodās neatkarīgi. Arī pati forma *celtu*, būdama senā supīna forma, diezin vai būtu bijusi lietojama bez palīgverba, jo supīns nav finīta forma.

Lūk, šāds vēsturiskas informācijas ieguves ceļš tiek saukts par *iekšējo*

rekonstrukciju. Iekšējā rekonstrukcija ir iespējama, pateicoties ļoti svarīgam apstāklim, proti, tādai jebkuras valodas īpatnībai, ka valodas parādības (piem., gramatiskās kategorijas, skaņas, morfoloģiskais inventārs) neizzūd vienā acumirkli un bez pēdām, bet parasti saglabājas tuvos valodas līmeņos.

4.2. Ārējā rekonstrukcija

Principiāli ārējā rekonstrukcija neatšķiras no iekšējās. Tādi paši principi tiek piemēroti arī šajā rekonstrukcijas posmā. Taču šeit tiek izmantots ārējais materiāls, t. i., materiāls, ko dod tālradu valodas un viņu iekšējās rekonstrukcijas. Piemēram, ne indiešu valodu iekšējā rekonstrukcija, ne sengrieķu (ieskaitot dažus sengrieķu dialektus: joniešu, doriešu, eoliešu un lineārās rakstības B tekstus), ne tohāru valoda u. c. neļauj rekonstruēt vēlējuma izteiksmi indoeiropiešu pirmvalodā līdzīgu tai, kāda ir rekonstruējama pirmbalto valodā. Ja tā būtu pastāvējusi indoeiropiešu pirmvalodā, noteikti būtu palikušas pēdas kaut vai vienā no indoeiropiešu valodu grupām. Tā kā šādu liecību nav, tiek uzskatīts, ka vēlējuma izteiksme ir tīra baltu valodu parādība. Bet atkal – tas nav vienīgais arguments, kāpēc vēlējuma izteiksme baltu valodās tiek uzskatīta tikai par šo valodu inovāciju, nevis par mantojumu no indoeiropiešu pirmvalodas. Proti, indoeiropiešu pirmvalodā arī bija vēlējuma izteiksme (*optatīvs* un dažos gadījumos tika lietots arī *konjunktīvs*), kas parādās gandrīz visās senajās indoeiropiešu valodās (sengrieķu, sanskritā un citur). Interesanti, ka *optatīvs* mantots arī baltu un slāvu valodās, bet šeit tas pārņēma pavēles izteiksmes funkcijas, piem., latv. *nes-ie-t*. Diftongs *-ie-* ir indoeiropiešu optatīva sufikss, kas izsaka vēlējumu, piemēram, sengrieķu *pher-oi-te* '[grib, lai] jūs atnestu!'. Baltu valodu diftongs *ie* ir radies no indoeiropiešu diftongiem **ei*, **oi* un **ai* un līdz ar to formāli pilnībā atbilst sengrieķu formai.

Tā kā sanskrita sufiksam *-ē-* (kas ir radies no diftonga **oi-* vai **ei-*) ir tā pati funkcija kā sengrieķu sufiksam *-oi-*, loģiskāk pieņemt, ka šajās senajās valodās ir saglabājusies sufiksa senākā nozīme, kamēr baltu un slāvu valodās kādreizējā vēlējuma izteiksme kļuvusi par pavēles izteiksmi.

5. Vēsturiskā valodniecība un latviešu valoda (kopsavilkums)

Raksta ievadā tika minēts, ka latviešu valoda ir ļoti arhaiska indoeiropiešu valoda, saglabājusi daudz ko no indoeiropiešu pirmvalodas, piem., savu bagāto morfoloģiju. Bet latviešu valodas arhaiskums neattiecas tikai uz formāliem kritērijiem. Latviešu valoda saglabājusi arī daudz ko no konceptualizācijām, mainot tikai tās kodēšanas materiālu (t. i. virspusējo morfoloģisko kodējumu). Tāpēc latviešu valoda stipri atšķiras, piemēram, no Eiropas prototipa (*SAE*), kaut arī nenoliedzams ir arī tas, ka Eiropas prototi-

pa iezīmes pakāpeniski iekļāvušās latviešu (un lietuviešu) valodā.¹⁴ Kaut arī Eiropas mērogā latviešu valoda stipri atšķiras no SAE prototipa, salīdzinot to ar SAE plašākā kontekstā, piem., skatot arī Āfrikas vai Āzijas valodas, kur atšķirības no SAE valodām ir daudz lielākas un nopietnākas, protams, kļūst skaidrs, ka latviešu valoda pēc savas struktūras tomēr ir Eiropas/SAE valoda.

Otrajā raksta sadaļā raksturots, ka valodas parasti nerodas tukšā vietā, ne no kā, bet mainās, asimilējoties jaunam lingvistiskajam kontekstam un arī citu iemeslu dēļ. Līdz ar to var mainīties valodas organizācija jeb sistēma, un valodas jomās, kuras agrāk nebija fokusētas, var attīstīties dziļāka un detalizētāka organizācija un otrādi. Tā Eiropas valodās (SAE) attīstījusies noteiktības kategorija (radušies noteiktie un nenoteiktie artikuli u. tml.), kas agrāk indoeiropiešu valodā nebija tik sīki un smalki kodēta (parasti izmantoja attiecīgas leksēmas, piemēram, norādāmos pronomenus ar nozīmi 'šis' vai 'šis te', kuri nespēj atklāt visas ar artikuliem izsakāmās nianšes). No otras puses, Eiropas valodas gandrīz zaudēja iespēju fokusēties uz dažādām darbības nianšēm, piemēram, *braukt* un *braukāt*, *vilkt* un *valkāt*. Tās SAE valodās izsakāmas leksiski, t. i., ar kādu adverbu kā *bieži* vai *parasti*. Šis ir indoeiropiešu valodas mantojums.

Savukārt trešajā sadaļā tika apskatīti iespējamie valodas mainīguma cēloņi. Protams, šodien lingvistiskā zinātne nevar modulēt iespējamās izmaiņu tendences valodās, prognozējot tās vai citas valodas nākotni. Tomēr daži izmaiņu procesi ir labi zināmi un ir sīki izpētīti. Blakus valodu kontaktiem (kur arī ir ļoti daudz paveidu un izpausmju veidu) ir iekšējie valodu attīstības faktori, piemēram, analoģija, ekonomija utt.

Noslēgumā īsi akcentēts, kā tiek veikta valodu rekonstrukcija un ar ko nodarbojas vēsturiskā valodniecība.

1. Cibuļs J., Leikuma, L. *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. Rīga, 2003.
2. Haspelmath, Martin. The European linguistic area: Standard Average European. In: *Handbuch der Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. Vol. 20.2, 2001, pp. 1492–1510.

¹⁴ Piem., *tas/tā* lietošana noteiktā artikula nozīmē.

VĀRDS UN TĀ LIETOJUMS

Anna Vulāne

Augu tauku un krējuma maisījums Latvijas lingvistiskajā ēdienkartē

2011. gada sākums. Apmācies, vēss februāra rīts – sākas mēneša 8. diena. Miegaini un ne tik miegaini lasītāji atver laikrakstus, skatītāji ieslēdz kādu no TV programmām, bet klausītāji – radio ziņu raidījumiem...

Un tad tas notiek! Daudzus Latvijas krējuma un nekrējuma jeb *krējuma izstrādājuma* baudītājus un nebaudītājus kā zibens spēriens no skaidrām ziemas debesīm pārsteidz laikrakstā „Diena” publicētā aģentūras LETA ziņa: „Krējuma izstrādājumu varētu dēvēt par *krējumeli*, šādu priekšlikumu aģentūrai LETA puda Valsts valodas aģentūras (VVA) Konsultāciju daļas konsultante Dite Liepa.” (Trifanova 2011)¹ Raksta autors ir izrāvušis no konteksta vienu teikumu, nav pat izsekojisī savai domu gaitai un nav pamānījis, ka dažas rindiņas tālāk citētā D. Liepa, kura tikai nošķir neatbilstošo atvasinājumu *krēmelis* (<*krēms*) no vārddarināšanas ziņā atbilstošā darinājuma *krējumelis* (<*krējums*), tomēr **neiesaka** izmantot šo nosaukumu: „Taču *krēmelis* neatbilst vārddarināšanas normām un valodnieki nekad to neatbalstīs. Pareizi būtu *krējumelis*. Savukārt *krējumelis* manās ausīs skan nicinoši, ko piešķir izskaņa *-elis*, piemēram, *bērnelis*, *knēvelis* u. tml.” stāsta D. Liepa (LETA)¹. Katrs filoloģiski kaut cik izglītots cilvēks (kādi, nenoliedzami, ir žurnālisti) zinās, ka vārdējuma izteiksmes forma latviešu valodā netiek izmantota apgalvojuma atziņas izteikšanai un terminus nedarina ar tādiem līdzekļiem, kam ir emocionāli ekspresīva nokrāsa. Nekorektajam virsrakstam „Krējuma izstrādājumu iesaka dēvēt par *krējumeli*” ziemīgi mierīgajā valodas vidē tiešām ir sprādziena efekts – par *krējumeli* runā gan plašsaziņas līdzekļos, gan dažādās iestādēs, gan virtuvēs un mājas saietos. Protams, katram rakstam seko desmitiem un pat simtiem komentāru. Faktiski gandrīz nepamanīta paliek 7. februārī *Dienas Biznesā* publicētā ziņa *Krējuma izstrādājuma* vietā *krēmelis* (Dieziņa 2011₁) un raksts *nra.lv* „*Krējuma izstrādājumu* turpmāk varētu saukt par *krēmeli*” (NRA), ar ko būtībā sākas diskusija par šo nosaukumu. Informatīvajā rakstā atreferēta saruna ar Zemkopības ministrijas Veterinārā un pārtikas pārstrādes departamenta direktora vietnieci Daci Uguri: „Produkts paliks tas pats, bet ir jāliek kāds

¹ Rakstā galvenokārt izmantoti dažādās interneta vietnēs publicētie raksti un komentāri.

cits vārds," teic Ugure, uzsverot, ka ar nosaukumiem klajā nāksot paši ražotāji un viņu mārketinga speciālisti. Viņa noliedz, ka ražotāji jau būtu nākuši klajā ar kādām idejām, taču, kā vēsta laikraksts „Dienas Bizness”, viens no variantiem, ar ko aizstāt *krējuma izstrādājumu*, esot *krēmelis*. Tomēr Zemkopības ministrijas pārstāve ir pārliecināta, ka šī versija, visticamāk, esot tikai runu limenī. „To, kā nosaukt, domās paši ražotāji,” viņa uzsver. „Tāpēc viņiem ir dots pusotrs gads, lai nerastos zaudējumi saistībā ar sagatavoto marķējumu un paspētu informēt patērētājus, ka produktam būs cits nosaukums.”

Kāpēc pēkšņi šāda plašsaziņas līdzekļu interese par ražojumu, kas ar uzrakstu *SKĀBĀ KRĒJUMA izstrādājums* jau vairākus gadus dižojas veikalu plauktos? Aplūkojot to tuvāk, redzam, ka visu ražotāju piedāvātajā logo vārds *krējums* grafēmiski dominē, arī apzīmētājs *skābā* ir pietiekami labi ieraugāms. Tātad – visa būtiskā informācija ir vizuāli spēcīga. Savukārt norāde, ka tas ir tikai *izstrādājums*, gandrīz vai ar lupu jāmeklē. Sīkrakstā lasāmā informācija par šī ražojuma sastāvu liecina, ka dažā labā *izstrādājumā* krējuma daudzums nav nosakāms, jo procenti norādīti tikai aiz augu taukiem.

No vienas puses, patērētājs ir mierīgi pircis surogātu un priecājies par it kā lēto preci, nav īpaši protestējis pret nezināmas izcelsmes augu taukiem un varbūt pat ticējis, ka tas tiešām ir krējums (mūsdienās pārtikas ķīmija ir sasniegusi tādu attīstības līmeni, ka speciālisti ar aromatizatoriem spēj radīt ilūziju, ka attiecīgais izstrādājums ir piens, biezpiens, krējums, gaļa utt., kaut arī tam cilmes ziņā nav nekāda sakara ar šiem produktiem), no otras – iedzīvotāju iebildumus, ka vārds *izstrādājums* ir grūti salasāms, neviens nav ņēmis vērā – diemžēl ES un Latvijas likumi un noteikumi neregulē burtu lielumu uz etiķetes. Lai vai kā – rosinājums atklāt ražojuma būtību jau nosaukumā un iespējamā varianta piedāvājums rada emocionāli verbālu sprādzienu – komentāru vietas plašsaziņas līdzekļos, interneta čalotavas, tērzētavas, čivinātavas, forumi u. tml. piepildās gan ar lietišķiem, saprātīgiem ieteikumiem, gan ar nepatiku pret kvalitatīvas pārtikas prasībām neatbilstošas produkcijas ražošanu, gan arī ar izsmieklu un pārmetumiem valodniekiem. Šķiet, ka *krējumelis* kļūst par pusgada, bet, iespējams, visa gada nozīmīgāko vārdu un neveiksmīga darinājuma simbolu. Kas tad īsti noticis?

Ieskatisimies priekšvēsturē

2003. gada 16. septembrī tiek pieņemti MK noteikumi Nr. 521 „Klasifikācijas, kvalitātes un marķējuma prasības piena produktiem, saliktiem piena produktiem un piena produktu izstrādājumiem”², kas noteica to, ka

² Zaudējuši spēku ar 01.02.2011. Ministru kabineta noteikumiem Nr. 97 „Noteikumi par klasifikācijas, kvalitātes un marķējuma prasībām piena produktiem un saliktiem piena produktiem” (Latvijas Vēstnesis, 19 (44170), 03.02.2011.).

„piena produktu izstrādājumu tirdzniecības nosaukumu veido, attiecīgajam piena produkta tirdzniecības nosaukumam pievienojot vārdu *izstrādājums*”, kā arī to, ka tad, ja izstrādājumam pievienoti augu tauki, marķējumā jābūt norādei „ar augu taukiem” (MKN 521). Tomēr ražotājs nesteidzas ievērot noteikumus, Pārtikas veterinārais dienests to nekontrolē un, kā liecina publikācijas presē, *krējuma izstrādājums* veikalu plauktos parādās tikai 2008. gadā (Kalniņa 2008), jo 2007. gada rudenī Pārtikas un veterinārais dienests ir vienojies ar krējuma ražotājiem, ka „no 2008. gada 1. februāra jāsāk ievērot jau četrus gadus spēkā esošos Ministru kabineta noteikumus, kas aizliedz krējuma izstrādājumu saukt par krējumu, jo tā tiek maldināti pircēji un iedibināta negodīga konkurence” (Kalniņa 2008).

Ja sākotnēji varēja cerēt, ka minētajā ražojumā ir vismaz kāda daļa krējuma, tad mūsdienās pircējam tiek piedāvāta arī prece, kurai krējums palicis tikai nosaukumā. Šādā gadījumā nosaukums *skābā krējuma izstrādājums* ir ne tikai produkta sastāvam neatbilstošs – tas jau vedina domāt par pircēju maldināšanu. Pret iespēju piedāvāt pircējam nosaukumam neatbilstošu preci vēršas gan ES regula (Padomes 2007. gada 22. oktobra Regula (EK) Nr. 1234/2007), gan LR Zemkopības ministrijas izstrādātie Ministru kabineta noteikumi Nr. 97 „Noteikumi par klasifikācijas, kvalitātes un marķējuma prasībām piena produktiem un saliktiem piena produktiem”, kas stājas spēkā 2011. gada 4. februārī. Tajos noteikts, ka, sākot ar 2012. gada 1. septembri, uz iepakojuma nedrīkstēs lietot vārdu *izstrādājums* kopā ar piena produkta nosaukumu, kā tas bija līdz šim. Saskaņā ar Eiropas Komisijas Padomes regulas Nr. 1234/2007 otro punktu „*piena produkti* ir produkti, kas iegūti vienīgi no piena, ar nosacījumu, ka drīkst pievienot to ražošanai nepieciešamās vielas, ja šīs vielas neizmanto, lai pilnībā vai daļēji aizvietotu kādu no piena sastāvdaļām. [...] Attiecībā uz produktiem, kas nav aprakstīti šā pielikuma II punktā, nevar lietot ne tādu marķējumu, komercdokumentus, reklāmas materiālus vai jebkura veida reklāmu, kura noteikta 2. panta 1. punktā Padomes Direktīvā 84/450/EEK (1984. gada 10. septembris) par maldinošu un salīdzinošu reklāmu (2), ne jebkādu noformējumu, kurā apgalvots, netieši norādīts vai kas vedina domāt, ka produkts ir piena produkts”. Tātad ražotājam jāatrod vārds dažādu *izstrādājumu* nosaukšanai, jo tad, ja kāda produkta ražošanā izmantoti augu tauki, eļļas u. tml., tā nosaukumā nedrīkst izmantot īstā produkta nosaukumu. Piemēram, ja piena taukus krējumā daļēji vai pilnībā aizvieto ar augu taukiem, kas ir plaši izplatīta prakse, tad jāizvēlas tāds ražojuma nosaukums, kurā nebūtu vārda *krējums*. Regulā noteikti arī piena produktu aizsargājamie nosaukumi – *krējums*, *siers*, *sviests* u. c. Tiesa, Regulā ir arī *atkāpes*, kuras ražotājs var veikli interpretēt un izmantot savā labā. Jācer, ka tas tomēr nenotiks. Līdz 2012. gada 1. septembrim pašiem ražotājiem ir jāievieš jauni nosaukumi tiem produk-

tiem, kuros kāda piena sastāvdaļa tiek aizvietota ar citu sastāvdaļu, un, sākot ar šo datumu, uz iepakojuma nedrīkstēs parādīties piena produkta nosaukums, ja iepakojumā tirgotajam produktam pievienoti augu vai kādas citas izcelsmes (bet ne piena) tauki. Tāpēc patērētājam būtu jāprieccājas par šo lēmumu, nevis jāgānās, kā tas lasāms daudzos jo daudzos komentāros, kas pievienoti rakstiem par *krējumi*. A. Jundze pamatoti norāda, ka „ES regula ir ļoti svētīga Latvijas sabiedrībai. Tā radīs iespēju beigt mānīt pircējus. Nav normāli, ka krējuma vai siera imitācija Latvijas veikalos tikpat kā nav atšķirama no dabiskiem produktiem, bet iepakojums likumā atļautā kārtībā sniedz maldinošu informāciju. Diezin vai veikalā izdosies atrast produktu, uz kura etiķetes vārds *krējums* tiktu rakstīts mazākiem burtiem nekā vārds *izstrādājums*. Diemžēl krējuma izstrādājums ne tuvu nav krējums, un ES regula pamatoti neļauj lietot piena produktu nosaukumus tiem darinājumiem, kam pievienoti augu tauki, bet no piena, iespējams, nav ne smakas. Tā ir pircēju smadzeņu skalošana, nebūt ne tik nevainīga. Aizvien vairāk pasaulē ieskanas balsis, kas apgalvo, ka lētā palmu eļļa, kas tiek dāsni pievienota it visam, cilvēka organismā nepārstrādājas un ir tam kaitīga. Skaidrs, ka tie pagaidām ir tikai viedokļi. Tikmēr, kamēr droši nebūs pierādīts, ka tas vai cits augu valsts tauku surogāts ir kancerogēns vai citādi bīstams, ražotāji visur pasaulē dažādus lētus augu taukus lietos, atsaucoties uz to, ka pirkspēja, lūk, ir tāda, kā ir.” (Jundze 2011)

Kas notiek tālāk?

Kādu brīdi presē ik pa laikam parādās viena otra publikācija (Dieziņa 2011, Graudiņš 2011, Jundze 2011, Kalniņa 2011, Kārklis 2011, Petrāne 2011, LETA u. c.), kam seko komentāri un arī lasītāju piedāvātie *krējuma izstrādājuma* nosaukuma varianti, izskan kāds viedoklis televīzijā, radio. Tiesa, tā arī netiek atsaukta maldinošā ziņa, ka valodnieki ieteikuši izmantot nosaukumu *krējumelis*, tieši otrādi, tiek apgalvots, piemēram, „Tikmēr valodnieki jau ieteikuši krējuma izstrādājumu dēvēt par *krējumi*” (LETA₂ 2011). Pēc dažām dienām gan K. Kārklis rakstā tiek publicēta objektīva informācija, dodot iespēju Latviešu valodas aģentūras speciālistei *Dr. philol.* Ditei Liepai pateikt, ka „Valodnieki nevienu brīdi krējuma izstrādājumu nav piedāvājuši saukt par *krējumi*”, tomēr tas neliedz daudziem rakstītājiem arī turpmāk šo vārdu saistīt ar valodniekiem.

Jau 2011. gada 10. februārī LETA ziņo, ka piensaimnieku, Pārtikas un veterinārā dienesta un Zemkopības ministrijas pārstāvji vienojušies, ka „krējuma izstrādājumu, kam tiek pievienoti augu tauki, turpmāk varētu dēvēt par *taupkrējumu*” (LETA₂). Tiesa, kārtējo reizi saskaramies ar izteikumu interpretāciju žurnālistes gaumē; kā liecina raksta saturs, šis apgalvojums ir neprecīzs, jo LPCS valdes priekšsēdētājs Jānis Šolks tikai pieļauj iespēju, ka

viens no izstrādājuma nosaukuma variantiem varētu būt *taupkrējums*, bet sarunas par vienu nosaukumu vēl turpināsies. Savukārt PVD Pārtikas uzraudzības departamenta direktors Ernests Zavackis norāda: „Būtībā mums vienalga, kāds būs nosaukums. Kā likumdevējs noteiks, tā arī kontrolēsim.” Arī citu publikāciju saturs liecina, ka vienošanās nav panākta un nosaukuma meklējumi turpinās.

14. februārī tiek publicēta informācija, ka Latviešu valodas aģentūra (LVA) nolēmusi rīkot konkursu, aicinot iesūtīt jaundarinājumus līdz 28. februārim. V. Skujiņa norāda: „Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija kopā ar pārtikas tehnologiem, piensaimniekiem vērtēs piedāvātos vārdus un izvēlēties labskanīgākos, jo šiem vārdiem jābūt tādiem, lai tos var atvasināt.” Nav gan skaidrs, kāpēc no krējuma aizvietotāja nosaukuma būtu jādarina atvasinājumi, jo tam līdz šim nav bijis atvasinātu produktu. Varētu sagaidīt, ka nepieciešams tāds darinājums, kura derivatīvo modeli varētu izmantot arī citu pārtikas produktu aizvietotājnosaukumu darināšanā, tomēr šāda prasība var radīt arī nopietnas problēmas, jo atsevišķu nosaukumu darināšanā modelis var nederēt. Turklāt jāņem vērā arī tas, ka dažādus aizvietotājus ražo no atšķirīgām izejvielām, tāpēc vēl jo vairāk šāda pieeja nešķiet sevišķi funkcionāla.

Līdz konkursa beigām LVA rīcībā nonāk daudz ieteikumu *krējuma izstrādājuma* nosaukšanai. Apkopojot visu materiālu, balsošanai par jauno nosaukumu tiek izvēlētas 50 valodas vienības. Kā liecina LVA dati, balsošanā par jaunu nosaukumu krējuma izstrādājumam piedalījās 3257 cilvēki. Visvairāk jeb 764 balsis ieguvis vārds *greilis*, otrs populārākais vārds ir *puskrējums*, par kuru nobalsojuši 560 cilvēki, trešais – *augu tauku krēms*, kas saņēmis 357 balsis. Savukārt par *krējumeli* nobalsojuši 300 cilvēki. Aptaujas rezultāti tika iesniegti Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijai, kura 15. martā ir uzklusījusi arī piensaimniekus un pārtikas tehnologus. Kā liecina preses publikācijas, komisijas priekšsēdētāja Valentīna Skujiņa šo operatīvi organizēto un pietiekami reprezentatīvo aptauju vērtējusi ļoti atbilstoši, norādot, ka „interneta aptaujas priekšlikumi tika atzīti par nekvalitatīvi plašu aptauju. Visus internetā iesniegtos priekšlikumus esam nodevuši piensaimniekiem, lai viņi novērtē, vai kāds no tiem der. Tika pieļauta doma, ka varbūt nevajag mainīt nosaukumu, bet ir jāpalielina produkta nosaukumu burtu izmērs uz iepakojuma” (Kārkliņš 2011.). Domāju, ka vēlme iztikt tikai ar burtu lieluma maiņu nav veiksmīga, jo tad netiktu ievērota prasība neizmantojot aizvietotāja nosaukumā oriģinālprodukta vārdu un arī patērētājiem norāde uz krējumu produktā, kurā krējuma vispār nav, būtu kārtējais maldinājums. Nav arī saprotama kritika par internetaptaujas plašumu, tieši otrādi, iesaistoties lielākam daudzumam cilvēku, ir cerība, ka radīsies oriģināls piedāvājums, arī balsojumam izvēlētais 50 leksēmas ne-

pārsniedz kvalitatīvai atlasei pieņemamu daudzumu.

Kāds ir piedāvājums?

Lai vērtētu potenciālu terminu, jāņem vērā ne tikai norāde, ka tajā neiederas vārds *krējums*, bet arī terminu izstrādes principi.

Saskaņā ar ISO 704 prasībām terminam jābūt tādām, lai tam piemistu caurredzamība, sistēmiskums, atbilstīgums, valodiskā ekonomija, atvasināmība. Būtiska pazīme ir arī valodisks pareizums, kas nozīmē to, ka jaundarinātais vai aizgūtais termins ir pielāgots attiecīgās valodas sistēmai, atbilst tās normām. Ne mazāk svarīgs ir arī norādījums, ka terminradē priekšroka dodama dzimtās valodas vārdiem. Varētu vēl piebilst, ka, radot terminu, jāņem vērā arī tas, vai jaunais vārds iederas attiecīgā etnosa valodas pasaulīnā, tostarp arī metaforu sistēmā, jo, kā zināms, daudzu terminu pamatā ir metafora.

Termins ir valodas zīme, kas attiecas uz konkrētu profesionālo sfēru. Kā norāda K. Averbuhs un V. Skujiņa, tā būtības izpratnes pamatā ir uzskats, ka termins ir funkcionāla vienība, vārds īpašā funkcijā, jo leksiskajai vienībai terminoloģismu piešķir tās lietošanas sfēra un funkcionālā nozīme (Skujiņa 1993, 7). Zinātniska termina uzdevums ir izteikt, respektīvi, nosaukt (nominēt) un iezīmēt, t. i., ar minimāliem valodas līdzekļiem ieskicēt (definēt) attiecīgās nozares jēdzienu iespējami precīzi, reizē norādot uz šī jēdziena vietu attiecīgās nozares jēdzienu sistēmā (Skujiņa 1993, 8). Tādēļ, terminoloģizējot leksēmas, nepieciešams tā izvēlēties termina struktūru, lai tajā izteiktu attiecīgā jēdziena būtiskās pazīmes – tās, kuras ir nepieciešamas un pietiekamas.

Pirms meklēt nosaukuma *krējuma izstrādājums* vietā citu vārdu, LZA Terminoloģijas komisijai sadarbībā ar nozares speciālistiem būtu beidzot jātiek skaidrībā, ko drīkst un ko nedrīkst darīt, jo, lasot publikācijas plašsaziņas līdzekļos, rodas iespaids, ka ne viena, ne otra puse nav īsti izpētījusi normatīvos aktus (sk. iepriekš citēto). Manuprāt, gan Regulā, gan citētajos MK noteikumos nepārprotami pateikts, ka tādu produktu, kuru ražošanā izmantoti ne tikai piena, bet arī citi tauki, nosaukumā nedrīkst izmantot oriģinālprodukta (šajā gadījumā – krējuma) nosaukumu. Tas savukārt nozīmē, ka no sabiedrības atzītajiem un ieteiktajiem vārdiem izmantojami tikai daži un ka ļoti apšaubāma iespēja atrast vienu modeli, ko varētu izmantot visu *izstrādājumu* nosaukumu darināšanā. Šķiet, nekur nav arī noteikts, ka nosaukumā jāparādās pievienoto izejvielu vārdam, tāpēc prasība minēt augu tauku nosaukumu arī nebūs vietā. Ir jābūt ļoti stingriem noteikumiem par produkta sastāva informatīvo daļu, kurā jānosauc visi komponenti un piedevas, turklāt tekstam jābūt izlasāmam bez lupas. Piemēram, norāde uz sviesta paciņas *tauki* – 82 % uzskatāma par informatīvi nepieņemamu, jo

nav pateikts, vai tie ir piena vai augu tauki.

Tālāk pievērsīsimies piedāvāto vārdu analīzei.

Apkopojot dažādos komentāros piedāvātās un konkursam iesūtītās leksēmas, vērojamas vismaz četras viedokļu grupas:

- lietišķi ierosinājumi gan krējuma, gan citu piena un citu produktu aizvietotāju nosaukšanai, kuros tomēr lielākoties izmantots oriģinālprodukta nosaukums,
- emocionāli ekspresīvi komentāri, kuros dominē nepatika pret aizvietotāju ražošanu, pircēju maldināšanu, valodniekiem un tādu leksēmu piedāvājums, kurām ir negatīva konotācija,
- komentārs, lielākoties kritisks, bez piedāvājuma,
- uzskats, ka nekas nav jāmaina, jo nosaukums jau ir.

Nemot vērā gan to, ka daudzi pircēji nepamana uzrakstu *izstrādājums* vai pat nezina, ar ko atšķiras krējums no izstrādājuma, gan normatīvos dokumentus, kuru pamatideja ir saistīta ar nepieciešamību novērst iespēju maldināt patērētāju, nosaukums ir jāmaina, turklāt leksiskā līmenī, nevis tikai palielinot burtu izmēru.

Tā kā rakstos sākotnējā informācija nebija pietiekami precīza, turklāt, piedāvājot atvasinājumus *krēmelis*, *krējumelis*, lasītājs *a priori* tika orientēts darināt leksēmas, motivācijai izmantojot vārdu *krējums*, tad lielākā daļa nosaukumu ir šī vārda dažādās variācijas. Tieši informācijas nepilnīguma, nevis analfabētisma dēļ maz ir tādu lasītāju, kuri uztvēruši pastarpināti pausto domu, ka *izstrādājumu* nosaukumā vārdu *krējums* nevajadzētu izmantot. Protams, daļa lasītāju pret risināmo jautājumu ir izturējušies ironiski un piedāvājuši nosaukumus, kas neder zīmolam.

Lasītāju piedāvātie nosaukumi un komentāri liecina, ka lielai daļai cilvēku produktu aizvietotāju ražošana saistās ar piederību Eiropas Savienībai un rada dziļu nepatiku pret šādu izstrādājumu parādīšanos pārtikas tirgū. Var saprast patērētājus, kuriem jau sen ir apnicis, ka pārtikas tirgus ir pārpildīts ar nenosakāmas izcelsmes un neizdibināma sastāva ražojumiem, ka ražotājs vai tirgotājs regulāri nodarbojas ar pircēju maldināšanu, sniedzot nepilnīgu vai melīgu informāciju par to vai citu pārtikas produktu. Tāpēc saprotama arī vēlme nosaukumā atspoguļot šo negatīvo attieksmi, tādējādi pievēršot pircēja uzmanību tam, ka tas, kas izskatās un pat garšo kā krējums, sviests, siers, medus utt., ir tikai veikla šo produktu imitācija. Maize, kas ir uzpūsta kā pūpēdis, bet zaudējusi īstas maizes garšu, gaļu, kas kļuvusi nedabiski slapja, ieguvusi mākslīgu sārtumu vai žāvējuma izskatu, desas, kurās ir tikai atmiņas par gaļu, piens, kas var mēnešiem glabāties, pazīstami konfekšu nosaukumi, bet nepazīstama garša... Tas viss būtībā uz-

skatāms par pircēju mērķtiecīgu mānīšanu. Dusmas un aizvainojums par to izpaužas ne tikai komentāros, bet arī piedāvātajos vārdos.

Latviešu valodas nominācijas tradīcijā ir vērojama tendence nekvalitatīvu, normai neatbilstošu priekšmetu un parādību nosaukšanai izmantot ļoti tiešus un ne visai glaimojošus apzīmējumus, kas redzams arī konkrētajā gadījumā. Darinot krējuma izstrādājuma iespējamo nosaukumu, komentāru autori izmanto vārdus *viltus*, *falšs*, *mānīt*, *melis*, *vājš*, *lēts*, *nabags*, *mēsls*, *sūds*, celmus *pseido-*, *erzac-* u. c., kas norāda uz ko netikamu, nepieņemamu, nevērtīgu, piemēram: *viltotais krējums*, *viltus krējums*, *viltkrējums*, *falškrējums*, *krēju+māns*, *krējum+māns*, *krēju+melis*, *nabagsmāķis*, *badakrējums*, *vājkrējums*, *pseudokrējums*, *erzackrējums*, *eirosūds*. Negatīvā attieksme tiek pausta arī ar vārddarināšanas morfēmām, piemēram, piedēkli *-el-*, kas atvasinājumam piešķir pamazinājuma, niecinājuma vai nicinājuma nokrāsu: *kreimelis*, *krēmelis*, *krējumelis*, *surogātēlis*.

Kaut arī piedēklim *-ekl-* negatīvā nokrāsa nav tipiska – ar to iespējams darināt tikai atsevišķus negatīvi vērtētu reāliju nosaukumus (*riebeklis*, *pretekļis*), tomēr arī šī morfēma konkrētajā kontekstā izmantota negatīvas attieksmes paušanai, darinot atvasinājumus *viltekļis*, *lētekļis*.

Zināmu negatīvo nokrāsu konsituatīvi iegūst arī atvasinājumi ar piedēkli *bez-*, *ne-*, kas izsaka kaut kā neesamību, trūkumu vai noliegumu, piemēram, *bezkrējums*, *nekrējums*.

Protams, nedz ētiski, nedz estētiski, nedz no runas kultūras viedokļa nav pieņemami emocionāli spilgti marķēti, vienkāršrunas limenim atbilstoši nosaukumi vai barbarismi. Tomēr ražotājiem derētu ieklausīties verbālajos signālos, piemēram, *Kāpēc ļauj ražot kaitīgas pārtikas, aizliegt un viss. Paši sevi indējam. Nu cik ilgi ēdisim to, kas rada alerģiju pret visu. Veikalā ieejot, drīz būs jālieto maska. Ja krējuma vietā traukā ir augu tauki, tad tā arī saukt. Kas grib, lai pērk, bet nemānīt ar kādu tur krējuma aizstājēju. Laika ekonomijai iepakojumam ir jābūt krasi atšķirīgam, novietot atsevišķos plauktos, lai nesajūk. Tā arī uzrakstīt SUROGĀTS un tālāk ar mazitiņiem burtiņiem – ar piena, siera un krējuma izskatu³, un apsvērt, vai tiešām ir vērts ieguldīt līdzekļus veselīguma ziņā apšaubāmas, Latvijas iedzīvotāju ēšanas paradumiem un izpratnei par kvalitatīvu pārtiku neatbilstošas produkcijas ražošanā.*

Daudzi rakstītāji rosinājuši krējuma aizvietotāja nosaukumā izmantot norādi *surogāts*. Ja tas atbilstu ES regulai un MK noteikumiem, tad derivatīvo modeli *surogāt+produkta nosaukums* varētu labi izmantot daudzu *izstrādājumu* nosaukšanai. Akcentējot šo informatīvo zīmi arī grafēmiski, varētu nodrošināt to, ka patērētājs nemaldīgi atšķirtu īsto produktu no modificētā, piemēram, *SUROGĀTKrējums*, *SUROGĀTsviests*, *SUROGĀTsiers*,

³ Šeit un turpmāk izmantoti lasītāju komentāri portālā *delfi.lv* un *apollo.lv*.

SUROGĀTsaldējums, SUROGĀTdesa utt. Turklāt šis derivatīvais modelis latviešu terminoloģijā jau tiek izmantots, lai nosauktu to, kas neatbilst reālijas būtībai, piemēram, *surogātpasts* 'elektroniskais liekpasts vai nevēlama un uzbāzīga intereškopu apziņošana, kas ne tikai tērē klientu laiku, spiežot tos lasīt nevajadzīgu e-pastu, bet arī aizņem lielu tīkla joslas platumu' (ITTEA terminu datubāze). LLVV vārds *surogāts* skaidrots kā *līdzīgs, bet mazvērtīgāks (vielas, materiāla u. tml.) aizstājējs* (LLVV 7₂, 286). Svešvārdu vārdnīcā atrodamā mazliet plašāka informācija: *surogāts* (lat. *surrogatus* 'izvēlēts cita vietā') – nepilnīgs aizstājējs, līdzīgs, bet mazvērtīgāks materiāls, ražojums u. tml. (SV 764). Nevienā no leksikogrāfiskajiem avotiem nav norādīts, ka vārdam *surogāts* būtu pejoratīva nokrāsa. Varam secināt, ka tīri semantiski *surogātkrējums* būtu pietiekami precīzs *izstrādājuma* apzīmētājs. Tiesa, valodas lietotāju apziņā pirmais komponents ne ar ko vērtīgu nesaistās un ir nojaušama negatīvā attieksme, bet piedāvātais *izstrādājums* arī nevar pretendēt uz augstvērtīga pārtikas produkta statusu. Tā kā jebkura ražojuma vērtējumā galvenās ir patērētāja intereses, viņa tiesības iegādāties kvalitatīvu preci un saņemt ne tikai pietiekamu, bet arī ikvienam saprotamu, labi saskatāmu informāciju par tās izcelsmi, sastāvu, tad nosaukums, kurā vizuāli akcentēta informatīvi primārā daļa, varētu būt pieņemams. Šādā aspektā lasītāju piedāvātais derivatīvais modelis *produkta nosaukums+māns*, piemēram, *krejmāns* vai *krejMĀNS*, *pienmāns*, *siermāns*, *sviestmāns*, kurā uzmanību piesaista 2. komponents, arī būtu pietiekami informatīvs, tomēr terminu izstrādes kritērijiem ne visai atbilstošs darinājums. Kaut arī latviešu valodā funkcionē saliktenis *vājpiens*, tomēr vārds *vājkrējums*, šķiet, nebūtu piemērots nosaukums, jo *vājpiens* ir tāds piens, kurā ir maz tauku, nevis kuram kaut kas piejaukts, piemēram, pieliets ūdens. Noraidāmi derivatīvi līdzīgie nosaukumi ar barbarismiem pirmajā komponentā – *erzackrējums*, *falškrējums*, jo tie neatbilst literārās valodas normām.

Kopumā salikteni un saliktenatvasinājumi veido lasītāju ieteikto jaun darinājumu plašāko grupu. Vārds *krējums*, tā sakne vai celms atrodams lielākajā daļā darinājumu. Piedāvāti vairāki salikteni, kuru otrais komponents ir vārds *krējums*, bet pirmais – lietvārds, īpašības vārds vai darbības vārds, tā forma, kas norāda uz minētā produkta nepietiekamību, neatbilst normai, ieguves, lietojuma specifiku vai citām pazīmēm, piemēram, *puskrējums*, *pienkrējums*, *augkrējums*, *simulkkrējums*, *maldkrējums*, *vājkrējums*, *īpaškrējums*, *mazkrējums*, *maltkrējums*, *baltkrējums*, *lejkrējums*. No piecdesmit konkursam pieteiktajiem nosaukumiem pirmajā desmitniekā iekļuvuši salikteni *puskrējums* (17,2%), *maldkrējums* (3,1%), *augkrējums* (3,1%), *vājkrējums* (2,4%) un saliktenatvasinājums *augtaucis* (2,5%).

Gadījumā, ja normatīvajos aktos noteiktais tiktu interpretēts tā, ka

oriģinālprodukta nosaukumu drīkst izmantot, tad varētu apsvērt vārdu *augkrējums*, *puskrējums*, *taupkrējums* izmantošanas iespēju. Vārdā *augkrējums* apvienoti abu sastāvdaļu nosaukumi, bet, tā kā motivācijai izmantota vārdkopa *augu krējums*, tad saliktenis norāda, ka krējums ir gatavots no augiem, kas, protams, neatbilst realitātei. Vārds *puskrējums* ir semantiski veiksmīgāks darinājums, jo motivētājlietvārda celms *pus-* ir daudznozīmīgs un var norādīt, ka saliktena otrajā daļā nosauktais:

- pēc lieluma, apjoma ir puse vai aptuvena puse no kāda priekšmeta, veidojuma, parādības,
- pēc savām funkcijām, attiecībām pret kaut ko ir daļējs, nav pilnīgs,
- materiāls ir izmantots daļēji, kopā ar ko citu.

Saliktena pirmais komponents var norādīt arī uz daļēju līdzīgumu saliktena otrajā daļā nosauktajam (LLVV 6₂, 447–448).

Acīmredzot arī lasītājiem šīs semantiskās kopsakarības šķitušas pietiekami nozīmīgas, jo par leksēmu *puskrējums* nobalsojuši 560 aptaujas dalībnieku. Tomēr šādu apzīmējumu varētu izmantot tikai tai produkcijai, kuras sastāvā tiešām būtu krējums, bet *izstrādājumiem*, kuru ražošanā krējums nav izmantots, būtu nepieciešams cits nosaukums, piemēram, no vārdkopas *augu tauki* darinātais saliktenatvasinājums *augtaucis*. Iespējams, ka šāds šķirums būtu ērts pircējam, tomēr, kā zinām, no augu taukiem ražo arī citus pārtikas izstrādājumus, tāpēc attiecināt vārdu *augtaucis* uz vienu no paveidiem nebūtu korekti.

Pēc senāka derivatīvā parauga *taupsviests* ‘ar sviestu sakausēti tauki’ (Bušmane 2007, 189) darināts lietvārds *taupkrējums*, par kuru nobalsojuši 47 (1,4%) respondenti. Kaut arī no vārddarināšanas un terminoloģijas viedokļa tas ir samērā veiksmīgi darināts saliktenis, tomēr no informatīvā viedokļa dominējošā atkal ir daļa *krējums*, kas neatbilst piedāvātās preces būtībai.

Aptaujas dalībnieki ir piedāvājuši arī saliktenus, kuru pirmais komponents ir sakne *krej-*, *krēj-*, *krēm-* vai celms *krējum-*, piemēram, *krejmasa*, *krejmiksis*, *krējdelis*, *krējture*, *krējumbāze*, *krējumbumbulis*, *krējumveids*, *krėjumbalts*, *krejsapnis*, kas lielākoties neatbilst terminoloģijas vajadzībām nedz derivatīvi, nedz semantiski. Iespējams, varētu diskutēt par vārdu *krejmasa* un *augkreja* piemērotību.

Arī starp saliktenatvasinājumiem nav atrodami terminam atbilstoši darinājumi. Saliktais celms darināts no lietvārda *krējums* saknes vai celma *krēj-*, *krėjum-*, *krēm-* un saknes *veid-*, *viet-*, *līdz-*, *dar-*, *tauk-*, *tap-*, pievienojot tam galotni *-is*, piemēram, *krėjumveidis*, *krėjveidis*, *krėjumvietis*, *krėjvietis*, *krėjumlīdzis*, *krėjumdaris*, *krējdaris*, *krėjtapis*, *krēmtauķis*. Šie vārdi tomēr nav

piemēroti *krējuma izstrādājuma* nosaukšanai, jo lielākoties neatbilst latviešu valodas vārddarināšanas modeļiem un izsaka citu nozīmi nekā nepieciešams. Arī salikteni *skābkrēms*, *vājkrēms* un salikteņatvasinājums *krēmtauķis* attiecināmi uz *krēmu*, nevis *krējumu*, savukārt salikteņatvasinājumi *pien-tauks* un *augkreja* ir derivatīvi un semantiski ne visai veiksmīgi darinājumi, jo lietvārds *tauki* latviešu valodā funkcionē tikai daudzskaitļa formā, tāpēc otrais komponents uztverams kā īpašības vārda homonīms, savukārt darinājumam *augkreja* ir ļoti neskaidra un semantiski nepārlicieņošā motivācija un līdz ar to – arī visa vārda nozīme ir grūti izsecināma.

Piedāvātas arī analītiskās leksēmas, piemēram, *krējuma tume*, *krējuma aizvietotājs*, *mākslīgais krēms*, *piena krēms*, *tauku pasta*, *augu tauku krēms*, *baltais biezais* u. tml., no kurām tikai nosaukums *krējuma aizvietotājs* semantiski atbilst izvīrītajam mērķim un var tikt izmantots, ja neizdodas rast labāku nosaukumu. Tiesa, tajā akcentēta izstrādājuma funkcija un izmantots arī vārds *krējums*. Pārējie varianti nosauc citas reālijas – krēmu, pastu, kas nav identificējamas ar krējumu. Izloksnēs sastopams apzīmējums *piena tume* (Bušmane 2007, 133–134), bet tas tiek attiecināts uz krējumu, norādot, ka tā ir bieza, satumējusi piena virskārta. Varbūt var apsvērt iespēju izmantot vārdu *tume* (vai salikteni *tauktume*), kas ar galotni *-e* darināts no darbības vārda *tumēt* (<**tumt* 'tapt biežam') (Karulis II 1992, 440) un mūsdienu latviešu valodā funkcionē ar nozīmi 'viendabīgs biezināts šķidrums, ko iegūst, piemēram, novārot putraimus, pievienojot šķidrumam miltus' (LLVV₈ 1996, 19). Izmantojot salikteni ar sakni *tauk-* pirmajā komponentā, tiktu radīts nošķīrums no parastās tumes, ko izmanto kulinārijā, un pievienota informācija par tauku (piena vai citu) klātbūtni šajā izstrādājumā.

Daudzi lasītāji ir ieteikuši dažādus atvasinājumus – gan izlokšņu vārdus, gan individuālus darinājumus –, kuru pamatā ir vārdi *krējums*, *kreims*, *krēms*, *krejot*, *kraistīt*, *skābs* u. c. Tie ir prefiksālie atvasinājumi ar *aiz-*, *bez-*, *ie-*, *ne-*, *no-*, *pa-* (*aizkrējums*, *bezkrējums*, *iekrējums*, *nekrējums*, *nokrējums*, *pakrējums*), kas vai nu norāda uz krējuma neesamību, vai arī izsaka to, ka nosauktajai reālijai ir kāda saikne ar krējumu, tomēr tam raksturīgās pazīmes nepiemīt pilnā mērā. Semantiski iederīgs būtu atvasinājums *pakrējums* (1,5%), kurā priedēklis *pa-* norāda uz līdzīgumu, atbilstību vai pakārtojumu tam, ko izsaka motivētārvārds. Diemžēl šim vārdam latviešu valodā jau ir sava funkcionālā niša – to izmanto, lai nosauktu plānu krējuma kārtu, kas paliek virs sarūguša piena pēc krējuma virskārtas noņemšanas (LLVV₆, 1986, 182).

Savdabīgi darināts vārds *ATkrējums* (1%), kura komponents *AT* asociējas ar priedēkli *at-*, bet patiesībā ir abreviatūra no *augu tauki*. Diemžēl šī informācija derivātā nav nolasāma, līdz ar to semantiski atvasinājums kļūst nesaprotams, jo priedēklis *at-* tiek izmantots, lai darinātu lietvārdus, kas

apzīmē parādības, norises, stāvokļa atkārtojumu vai to, kas vērsti atpakaļ.

Internetā atrodamajos komentāros ir samērā daudz sufiksālo atvasinājumu, kas darināti gan ar aktīviem, gan arī ar mazaktīviem vai mūsdienu vārddarināšanā vairs nefunkcionējošiem piedēkļiem: *-av-* (*krējava*), *-āt-* (*krējumāts*), *-el-* (*krējumelis*, *krēmelis*, *kremele*), *-ekl-* (*krēmeklis*), *-en-* (*kreimene*, *kreimens*, *kreimenis*, *krēmenis*, *kriemenis*, *krējumenis*), *-ēn-* (*krējumēns*, *kreimēns*), *-iņ-* (*krējumiņš*), *-in-* (*krējumīns*), *-īt-* (*krējumītis*, *krējumelītis*, *krēmenīts*, *kreimenīts*, *krēmītis*, *kreimenīte*), *-niek-* (*krējnieks*, *krējenieks*, *krējumnieks*, *kreimenieks*), *-n-*, (*kraitnis*, *skābnis*), *-okl-* (*krejoklis*), *-ol-* (*krejole*), *-on-* (*krējonis*), *-uc-* (*kreimucis*), *-ur-* (*krēmurs*).

No aptaujā piedāvātajiem sufiksālajiem atvasinājumiem vislielāko piekrišanu guvis vārds *krējumelis* (300 balsis, 9,2 %). Acīmredzot tieši nevērtīguma nokrāsa, ko šim atvasinājumam piešķir piedēklis *-el-*, aptaujas dalībniekiem šķitusi pietiekami svarīga, lai atklātu *izstrādājuma* būtību un paustu negatīvo attieksmi pret pašu preci.

Daudzi atvasinājumi darināti, motivācijai izmantojot ne tikai vārdu *krējums*, bet arī vārdus *krejot*, *kreims*, *krēms*, *kraistīt*.

Vārds *krejot* latviešu valodā cēlies no *kriet* 'atdalīt, nosmelt' (Karulis 1992, 422), tāpēc veidojas tikai pastarpināta semantiskā saikne ar *krējuma izstrādājumu*, jo tas tiek iegūts no jau nokrejota krējuma (ja tas vispār ir izmantots) un citiem taukiem. Savukārt vārdus *kreims* un *krēms* izloksnēs izmanto kvalitatīva krējuma nosaukšanai, tāpēc daļai lietotāju šāds darinājums var asociēties ar krējumu. Turklāt latviešu valodā ir arī aizguvums *krēms*, kam ir cita nozīmju sistēma un funkcionālā sfēra, tāpēc šī vārda izmantojums var radīt pārpratumus.

Daži piedāvātie atvasinājumi izloksnēs funkcionē ar citu nozīmi, tāpēc to attiecinājums uz *krējuma izstrādājumu* nebūtu ieteicams. Piemēram, par *krējumnieku* izloksnēs tiek saukta ķērne, *kreimeni* – krējuma konfekte un puķe, savukārt deminutīvi tiek attiecināti uz pašu krējumu. Jāņem vērā arī vārddarināšanas līdzekļa nozīme, jo produkta nosaukšanai nevar izmantot atvasinājumus, kuru piedēklis izsaka vietas, darbarīka, procesa u. tml. nozīmi. Ņemot vērā minētos apsvērumus, no piedāvātajiem atvasinājumiem iespējams izvēlēties vārdus *skābnis*, kas norāda uz izstrādājuma garšas īpatnībām, bet neatklāj tā saturu, vai *taucis*, kas izsaka to, ka attiecīgais produkts ir cēlies no taukiem. Tomēr jāņem vērā, ka valodas lietotāju apziņā vārds *tauki* parasti tiek saistīts ar gaļas, nevis piena produktiem. Interesants ir vārds *krēmurs* – okazionālisms, kura darināšanā acīmredzot izmantota vārda *krēms* sakne un sens, bet mūsdienu latviešu valodā neaktīvs piedēklis *-ur-*. Nepierastā skanējuma dēļ šis vārds lietotāju apziņā tikai attālināti varētu saistīties ar vārdu *krēms* un neradītu pārpratumus, tāpēc varētu apsvērt tā izmantošanas iespēju.

B. Bušmanes pētījumā „Piena vārdi” minēti atsevišķi interesanti vārdi, kas mūsdienu cilvēka apziņā nesaistās ar krējumu, jo netiek izmantoti nedz literārajā valodā, nedz izloksnēs. Iespējams, tie noderētu *izstrādājuma* nosaukšanai. Viens no tiem ir Vircavā reģistrētais krējuma nosaukums *kamara* (ME II, 148) – labskanīgs un ērti lietojams vārds, kas tiek skaidrots kā ‘virsējā krējuma kārta rūgušpienam’ (Bušmane 2007, 126). Kā leksiskais dialektisms tas tiek izmantots garozas – sacietējušas virsējās, ārējās kārtas – nosaukšanai (LLVV₄, 113). Vārds ir lietots ar nozīmi ‘sērsna, garoza, (cūkas speķa) ādiņa’, bet cilmes ziņā K. Karulis to saista ar nozīmi ‘tas, kas apklāj, aizsedz’ (Karulis I 1992, 374). Kā norāda B. Bušmane, krējuma nosaukums veidojies ar nozīmes pārnēsumu, resp., konkretizācijas rezultātā un pārnēsuma pamatā ir semantiskais elements ‘virsējā, ārējā kārta’ (Bušmane 2007, 127). Tā kā *krējuma izstrādājumā* no krējuma arī bieži vien palikusi tikai garozas kārta, tad šāds tālāks nozīmes pārnēsums, iespējams, būtu pieņemams. Vārds ir labskanīgs, normāla garuma, ērti lietojams, neasociējas ar krējumu.

Un visbeidzot – vārds, kas guvis vislielāko atbalstu – par to nobalsojuši 764 cilvēki no 3257 aptaujas dalībniekiem. Tas ir vārds *greilis*. Rezultāts ir paradoksāls, jo komentāros dažādās interneta vietnēs neizdevās atrast atsauksmes par labu šim vārdam. Iespējams, ka patiesību ir izteicis kāds komentētājs – *aptauja tika apzināti izgāzta, balsojot par idiotisku vārdu – lai parādītu ierēdņiem viņu stulbumu* (Diena.lv). Tā liek domāt arī uzjautrināšanās komentāros un aicinājums balsot – lai pašiem jautrāk un nīstajiem valodniekiem sliktāk. Tā kā vārda *greilis* nozīmi, šķiet, vairākums balsotāju nemaz nezināja, tad šāds rezultāts ir jo divvaināks. Diemžēl jāsecina, ka šajā gadījumā liela daļa cilvēku nav pat mēģinājuši iedziļināties jautājuma būtībā, izmantojuši iespēju kārtējo reizi izgāzt žulti pār valodniekiem, lielākoties paši neiesakot nevienu *krējuma izstrādājuma* nosaukšanai derīgu vārdu, un nu uzjautrināti gaida, kas notiks tālāk. Nožēlojami un skumji.

Ko tad latviešu valodā nozīmē vārds *greilis*? Tas ir izmantots, lai nosauktu liku cilvēku (Karulis I 1992, 316). Vainīgu izloksnē, piemēram, tiek izmantots darbības vārds *greiļot* ‘greizi virzīties’, apstākļa vārds *greiliski* ‘greizi’ (Ādamsons, Kagaine 2000, 223). Ja izmantojam nozīmes pārnēsumu, tad krējuma izstrādājumu var saukt arī par *greili*, jo tā sastāvs ir sagrozīts, neatbilst tiešajam (taisnajam) saturam, cilvēkiem veidojas greizs priekšstats par krējumu utt. Tomēr iebildumus rada skaniskais tēls – šo vārdu runā viegli sajaukt ar līdzīga skanējuma leksēmu *kreilis*. Jāņem vērā arī klaji nicinošā attieksme pret *greilis* iespējamo izvēli *krējuma izstrādājuma* nosaukšanai.

Diemžēl jāatzīst, ka aptaujā un konkursā nav iegūts cerētais rezultāts, jo piedāvātie krējuma un augu tauku maisījuma nosaukumi vai nu neatbilst prasībai neizmantojot imitētā pamatprodukta vārdu, vai arī nav pieņemami no nominācijas, terminoloģijas principu vai valodas normu viedok-

Ja. Lai jauna vārda meklējumi būtu lietderīgi, piena nozares speciālistiem vispirms vajadzētu formulēt precīzas prasības – kas jāņem vērā, izvēloties *krējuma izstrādājuma* nosaukumu. Apkopotajā materiālā ir vairāki vārdi (*taupkrējums, SUROGĀTkrējums, puskrējums, krejmasa, augkreja, pakrējums, kamara, krēmurs*), par kuru lietderību var spriest piensaimnieki un terminologi, respektējot ne tikai Regulu, MK noteikumus un ražotāja vēlmes, bet arī un jo īpaši – pircēja tiesības saņemt kvalitatīvus pārtikas produktus un precīzu, nepārprotamu informāciju par to izcelsmi un saturu. Tās būtisks komponents ir korekts nosaukums.

Pagaidām Latvijas lingvistiskajā ēdienkartē funkcionē vecais augu tauku un krējuma maisījuma nosaukums *krējuma izstrādājums*, bet jaunais vēl gaida savu meistar.

1. Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca*. 1. sēj. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2000.
2. *Balsošana par krējuma izstrādājuma nosaukumu ir beigusies* [tiešsaiste]. LVA. [Skatīts 12.09.2011.]. Pieejams: http://www.valoda.lv/Arhivs/Balsošana_par_kreju-ma_izstradajuma_nosaukumu_ir_beigusies/864/mid_543
3. Bušmane, B. *Piena vārdi*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
4. Diena.lv – Krējuma izstrādājumu vēlas saukt par *greili* [tiešsaiste]. Komentāri. *Diena*, 12.03.2011. [Skatīts 13.03.2011.]. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/kreju-ma-izstradajumu-velas-saukt-par-greili-771053?cp=3#comments>
5. Dieziņa 2011₂ – Dieziņa, S. *Krējumelis konkurēs ar taupkrējumu* [tiešsaiste]. *Dienas Bizness*. Rīga, 11.02.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://www.db.lv/tirdznieciba/partika/krejumelis-konkures-ar-taupkreju-mu-235211>
6. Dieziņa 2011₁ – Dieziņa, S. *Krējuma izstrādājuma vietā krēmelis* [tiešsaiste]. *Dienas Bizness*. Rīga, 07.02.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://www.db.lv/tirdznieciba/partika/kreju-ma-izstradajuma-vieta-kremelis-234961>
7. Graudiņš, U. *Krēmelis, krējumelis vai krēmeklis?* [tiešsaiste]. *Latvijas Avīze*, Rīga, 09.02.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: http://la.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=297799:krmelis-krjumelis-vai-krmeklis&catid=82&Itemid=106; http://news.lv/Latvijas_Avize/2011/02/09/Kremelis-krejumelis-vai-kremeklis
8. Interneta lietotāji grib krējuma izstrādājumu saukt par *greili* [tiešsaiste]. *Kas jauns*, 12.03.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/42342/interneta-lietotaji-grib-kreju-ma-izstradajumu-saukt-par-greili>
9. Jundze, A. Lingvistiska izvarošana vai smadzeņu skalošana? *NRA*, Rīga, 14.02.2011.
10. ISO 704:2000/TC37/SC1. *Terminology work. – Principles and methods* [online]. [Cited 13.09.2011.]. Pieejams: <http://www.ap233.org/ap233-public-information/reference/ISO-FDIS-704-Terminology-Development.pdf>
11. Kalniņa, I. *Krējums un krējuma izstrādājums – ar ko tie atšķiras?* [tiešsaiste]. *Brīvā Daugava*, 14.02.2008. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://www.bdaugava.lv/?kat=>

1&news_id= 5828

12. Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga : Avots, 1992.
13. Kārklīš 2011₁ – Kārklīš, K. Konkursā meklēs labāko „krējumela” nosaukumu [tiešsaiste]. NRA, 14.02.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://zinas.nra.lv/latvija/41394-konkursa-mekles-labako-krejumela-nosaukumu.htm>
14. Kārklīš 2011₂ – Kārklīš, K. Krējuma izstrādājumu ierosina saukt par krēmurīti, falškrējumam un krējdēlu [tiešsaiste]. NRA, 02.03.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://zinas.medianams.asp.lv/latvija/42488-krejuma-izstradajumu-ierosina-saukt-par-kremuriti-falskrejumu-un-krejdelu.htm>
15. Kārklīš 2011₃ – Kārklīš, K. Atliek krējuma izstrādājuma vārda meklēšanu [tiešsaiste]. NRA, 17.03.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://zinas.nra.lv/latvija/43540-atliek-krejuma-izstradajuma-varda-meklesanu.htm>
16. Kļanska, D. *PVD par marķēšanas prasību pārkāpšanu „Rankas pienam” piemērojīs Ls 250 naudas sodu*. Rīgā, 13.04. 2010. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://www.agropols.lv/?menu=45&newsid=93278>
17. LLVV₄ – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga : Zinātne, 1980.
18. LLVV_{6.1}. – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6.1. sēj. Rīga : Zinātne, 1986.
19. LLVV_{6.2}. – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6.2. sēj. Rīga : Zinātne, 1987.
20. LLVV_{7.2}. – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7.2. sēj. Rīga : Zinātne, 1991.
21. LLVV₈ – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 1996.
22. LETA₁ – LPCS: „Rankas piens” maldina patērētājus, pievienojot augu taukus skābam krējumam [tiešsaiste]. Leta, 18.03.2010. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/lpcs-rankas-piens-maldina-pateretajus-pievienojot-augu-taukus-skabajam-krejumam.d?id=30694287>
23. LETA₂ – *Taupkrējums, krējumveidis, puskrējums! Kā saukt krējuma izstrādājumu?* [tiešsaiste]. Leta, 10.02.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://www.apollo.lv/portal/life/articles/229213>
24. LETA₃ – *Maldkrējums, augtaucis, nekrējums...* [tiešsaiste]. Leta, 28.03.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://www.apollo.lv/portal/life/articles/233586>
25. LETA₄ – *Krējuma izstrādājumu iesaka dēvēt par krējumeli* [tiešsaiste]. LETA. Diena, 08.02.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/krejuma-izstradajumu-iesaka-devet-par-krejumeli-766653>
26. LZA TK ITTEA terminu datubāze. *Surogātpasts* [tiešsaiste]. Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm. LZA Terminoloģijas komisija. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=surog%C4%81tpasts&list=&lang=LV>
27. Magone, E. Ar skābo krējumu vairs nemānīsies. *Nedēļa*, Rīga, 12.01.2008.
28. MK 521 – *Klasifikācijas, kvalitātes un marķējuma prasības piena produktiem, saliktiem piena produktiem un piena produktu izstrādājumiem*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 521, Rīgā, 16.09. 2003. [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, 129 (2894), 19.09.2003. Stājas spēkā 01.05.2004.; zaudējis spēku 04.02.2011., ar grozījumiem. [Skatīts 12.03.2011.]. Pieejams: <http://www.likumli.lv/doc.php?id=79107>
29. MK 97 – *Noteikumi par klasifikācijas, kvalitātes un marķējuma prasībām piena produktiem un saliktiem piena produktiem*. MK noteikumi Nr. 97 [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, 19 (4417), 03.02.2011., stājas spēkā 04.02.2011. Pieejams: <http://www.>

likumi.lv/doc.php?id= 225278&from= off

30. Milenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj. Rīga, 1923–1932.
31. NRA – „Krējuma izstrādājumu” turpmāk varētu saukt par „krēmeli” [tiešsaiste]. *nra.lv*, Rīga, 08.02.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://zinas.nra.lv/latvija/41020-krejuma-izstradajumu-turpmak-varetu-saukt-par-kremeli.htm>, arī http://www.financenet.lv/zinas/365088-krejuma-izstradajumu_varetu_aizstat_kremelis
32. Petrāne, L. Piedāvā vairākas alternatīvas krēmelim [tiešsaiste]. *Dienas Bizness*, Rīga, 10.02.2011. [Skatīts 9.09.2011.]. Pieejams: <http://www.db.lv/tirdznieciba/partika/krejuma-izstradajuma-vieta-kremelis-234961?cp= 2#comments>
33. Skujiņa, V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga : Zinātne, 1993.
34. SV – *Svešvārdu vārdnīca*. J. Baldunčika red. Rīga : Jumava, 1999.

Ārija Ozola

Dīvainā dižķibeļe

Vārds *dižķibeļe* latviešu valodā ir ienācis pavisam nesen – ap 2009. gadu, kad mūsu valstī sākās krīze, par kuru vēl nevēlējās atklāti un patiesi runāt, jo cerēja, ka krīzi valstī varbūt izdosies novērst. Un kādu personu ieteiktais šāda stāvokļa apzīmējums *dižķibeļe* daudziem šķita ļoti piemērots kā termina *krīze* aizstājējvārds. Šis vārds – *dižķibeļe* – ātri izplatījās presē un citos informācijas līdzekļos, protams, arī tautas valodā. Notika pat tā, ka *dižķibeļe* 2009. gada aptaujās tika minēta gan starp gada labākā vārda, gan starp gada nevārda pretendentiem.

Lai izvērtētu, kāpēc saliktenis *dižķibeļe* ir parasts vai neparasts darinājums, jāapzinās kā adjektīva jeb īpašības vārda *dižs*, tā arī lietvārda *ķibeļe* semantika un lietojums mūsu valodā. Latviešu valodas adjektīvs *dižs*, tāpat kā lietuviešu valodas *didis* „liels” (ģen. *didžio*), ir senas cilmes vārds, kas nācis no indoeiropiešu pirmvalodas. „Līdz 19. gs. otrai pusei vārds *dižs* bija pazīstams galvenokārt Kurzemē, kur tas lietots kā adjektīva *liels* absolūts sinonīms, bet atvasinājums *dižans* ar nozīmi ‘smalks, skaists, izcils, brašs’. No tā *dižums* ne tikai ‘lielums’, bet arī ‘cēlums, brašums’ un *dižoties*.. ‘centsties izcelties citu vidū, lepoties, lielīties’.. Šo vārdu nozīme ietekmējusi arī adjektīva *dižs* nozīmi, kad tas 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā ieviesās citu novadu valodā..” (Karulis 1992, 222)

K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā”, kuru rediģējis un papildinājis J. Endzelīns (ME), adjektīvam *dižs* ir fiksētas trīs leksiskās nozīmes: 1. Liels. *Diža (liela) slava, mazs tikums*. 2. Cienijams, aristokrātisks, cēls, cildens. *Dižu ļaužu bērniņš biju*. 3. Apstākļa vārda funkcijā kā verba vai adjektīva nozīmes pastiprinātājs, uzsvērējs. *Diži piekust. Kāzas diži svinēt. Diži vecos laikos*. (ME I, 475)

Mūsdienu skaidrojošajās vārdnīcās – „Latviešu literārās valodas vārdnīcā (LLVV)”, „Latviešu valodas vārdnīcā” (LVV) abos izdevumos, kā arī „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (MLVV) interneta versijā (www.tezaurs.lv/mlvv) adjektīva *dižs* skaidrojumi ir līdzīgi kā K. Mīlenbaha vārdnīcā, bet leksisko nozīmju leksikostilistikās diferenciācijas norādes visās mūsdienu vārdnīcās gan ir ļoti atšķirīgas.

Līdzīgi kā K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” arī „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” adjektīvam *dižs* ir dotas trīs leksiskās nozīmes, no kurām divas attiecinātas uz folkloras valodu: 1. folk. Liels. *Bandinieki rudzus sēja Diža ceļa maliņā*. .. *Tu, māsiņa, dižākā, nerāj mani mazāko*. 2. folk. Ba-

gāts, varens. *Diži radi, bajāriņi, stūma mani lejiņā..* 3. Izcils, nozīmīgs. *Pagājušā gadā apritēja gadsimta ceturksnis no dižā latviešu Tautas dzejnieka Raiņa nāves...* (LLVV 2, 369)

„Latviešu valodas vārdnīcā” (LVV) – gan 1987. gada, gan otrajā – 2006. gada – izdevumā adjektīvam *dižs* ir dotas tikai divas leksiskās nozīmes, pirmajā nozīmē saskatot poētisku stilistisku nokrāsu, bet otro nozīmi raksturojot kā dialektālu: 1. poēt. Cildens, izcils. *Diži darbi, sasniegumi, pānākumi.* 2. apv. Liels. *Diža upe. Diža auguma vīrs.* (LVV 1987,190; LVV 2006, 251)

„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” (MLVV) interneta versijā adjektīvam *dižs* arī ir fiksētas tikai divas leksiskās nozīmes, atsevišķi nošķirot semantisko niansi ‘bagāts, varens’ kopā ar norādi par tās lietojumu folkloras valodā: 1. Liels. *Diži akmeņi. Loms nav nekāds dižais. Dižā māsa.* // folk. Bagāts, varens. *Diži radi.* 2. Izcils, nozīmīgs. *D. sasniegums. D. arhitektūras meistardarbs. D. aktieris, mākslinieks.* (MLVV)

Šāda norāžu dažādība liecina, ka visai grūti ir noteikt, vai vārdam *dižs* piemīt kāds nozīmes papildkomponents, un liela nozīme te ir arī subjektīvajam faktoram.

Adjektīvs *dižs* ir viens no tiem adjektīviem latviešu valodā, ar kuru darināts samērā daudz salikteņu. K. Milēnbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” ir ievietoti 70 salikteņi ar *diž-*: 64 lietvārdi un 6 adjektīvi, piemēram, *dižozols, dižvaronis, dižvīrs, dižciltīgs*. Mūsdienās salikteņu darināšana ar *diž-* joprojām ir produktīva. Īpaši daudz salikteņu ar *diž-* ir dzīvnieku un augu dzimtu, sugu nosaukumos, piemēram, *dižodu dzimta (Bibionidae), dižzirnekļu dzimta (Pisauridae), dižskābaržu dzimta (Fagaceae)*. Arī citās nozarēs ir radīti termini ar *diž-*, piemēram, mežsaimniecībā: *dižmežs* – no sēklām cēlusies audze; *dižstāds* – liela izmēra, 1–2 m augsts, parasti lapkoku stāds. Vārda *dižs* izmantošana terminoloģijā liecina par to, ka tas ir stilistiski neitrāls.

Latviešu valodā ir parasts, ka sakne *diž-* saaug saliktenī ar pozitīvas vai neitrālas nozīmes lietvārdu vai īpašības vārdu, pozitīvi izceļot un uzsverot salikteņa otrās daļas lietvārda vai īpašības vārda apzīmētās reālijas vai jēdziena lielumu, apjomu, nozīmīgumu, cēlumu u. tml., piemēram, *dižegle, dižakmens, dižkareivis, dižciltīgs*. Īpašības vārda *dižs* sakne *diž-*, kļūdama par salikteņa daļu, šī īpašības vārda pozitīvās nozīmes semantisko komponentu nezaudē. Tomēr pēdējos gados, iestājoties ekonomiskajai krīzei mūsu valstī, radies arī jaunvārds *dižķibele* – tāds dīvains saliktenis ar *diž-*, jo *ķibele* norāda uz stāvokli, kas nu nekādi nav labs un vēlams. Arī mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās lietvārds *ķibele* ir uzskatīts par sarunvalodas vārdu un skaidrojumi ir līdzīgi: ‘nepatikšanas, nepatīkams atgadījums; liksta’. (LVV 2006, 659)

Tomēr valodas lietotājiem, īpaši žurnālistiem, vārds *dižķibe* ir iepatiesies, un šī patika turpinās joprojām. Lūk, daži piemēri no preses slejām:

„Globalizācijas *dižķibe* [virsraksts] ..kāda būs pasaules *dižķibes* ietekme uz pasaules politiku?” (Raudseps 2009); „*Dižķibes* laikā privātais bizness Ilzei tik labi nevedas.” (Podniece 2009); „Sirsnība *dižķibes* laikā nav aizmirsta.” (Vincevs 2009); „Globālās *dižķibes* iespaidā teju visu civilizēto pasauli ir piemeklējušas problēmas ar fiskālās disciplīnas ievērošanu.” (Fridriksons 2010); „Valūtas kari un tirgus sargāšana bremsē izklūšanu no *dižķibes*.” (Vēvers 2010); „...meži ir vairākkārt glābuši Latvijas ekonomiku krīzes situācijās – gan pagājušā gadsimta divdesmitajos gados, gan arī *dižķibes* laikā.” (Šteinfelde 2011)

Dažkārt par apzīmējuma *krīze* aizstājējvārdiem lieto arī salikteņus ar *liel-*: *lielķibe*, *lielķeza* u. tml., piemēram, „Ķeza vai *lielķibe*?” (Līce 2009); „...*lielķibes* nāk un aiziet, bet vide paliek.” (Ceriņa 2009); „Viņi nav pesimisti, zina, ka *lielķibe* beigsies.” (Tilļa 2010); „Dzīve Salacgrīvā nav iestigusī *lielķezas* dūksnājā. Tur pierasts saimniekot, domājot par attīstību.” (Grunte 2010)

Pret šādu salikteņu ar *liel-* lietošanu sarunvalodā atbilstošā situācijā nekas nebūtu iebilstams, jo polisēmiskā īpašības vārda *liels* semantika to pieļauj. Proti, viena no vārda *liels* leksiskajām nozīmēm ir: ‘tāds, kas ir plaši izvērsti, arī izpaužas spēcīgi, intensīvi’, attiecinot to gan uz pozitīvu, gan negatīvu psihisku stāvokli, situāciju, darbību, norisi, piemēram, *liels prieks*, *lielas bēdas*, *liels notikums*, *liela nelaime*. (LLVV 4, 677) Vārdu *liels* attiecina arī uz visdažādākā veidā raksturotu cilvēku: ‘tāds, kam piemīt ļoti pozitīvas vai negatīvas rakstura, personības īpašības’, piemēram, *liels varonis*, *liels nelietis*, *liels melis*. (LLVV 4, 677)

Taču īpašības vārda *dižs* semantika nesaistās ar kaut ko negatīvu. Sakām: *ir notikusi liela nelaime*, bet nesakām, ka *ir notikusi diža nelaime*, nesakām arī, ka kāds ir *dižs nelietis* vai *dižnelietis*. Tāpēc šķiet, ka latviešu valodā par vēlamiem nebūtu uzskatāmi jaundarinājumi, kuros adjektīva *dižs* sakne *diž-* ir pievienota negatīvas nozīmes vārdam. Patlaban saistībā ar ilgušo krīzes situāciju valstī šādu vārdu ir saradies daudz – *dižķibe*, *dižķeza*, *dižkrīze*, *dižliksta*, *dižnelaime* u. c. Vai visi šie neparastie vārdi iesakņosies mūsu valodā vai zudīs reizē ar krīzes pārvarēšanu un beigšanas valstī, to uzzināsim tikai laika gaitā. Lai nu kā, *dižķibeli* aizmirsuši neesam arī 2011. gada rudenī, par to liecina publikācija *Latvietis un viņa dižķibe* (Jaunzeme 2011). Reizē ar izmaiņām sabiedrībā, sekojot paaudžu maiņai, mainās arī valoda.

Avoti

- Fridriksons, M. Preventīvs piedāvājums. *Diena*, 2010, 30. okt., 2. lpp.
- Jaunzeme, G. Latvietis un viņa dižķibeļi. *Latvijas Avīze*, 2011, 25. nov., 16. lpp.
- LETA. Par veiksmīgāko atzīst „glābējsilīti”. *Latvijas Avīze*, 2010, 19. janv., 5. lpp.
- Līce, A. Ķeža vai lielķibeļi? *Latvijas Avīze*, 2009, 27. maijs, 3. lpp.
- Podniece, I. Dāvanām naudu netaupa. *Diena*, 2009, 31. jūl., 18. lpp.
- Raudseps, P. Globalizācijas dižķibeļi. *Diena*, 2009, 1. aug., 2. lpp.
- Šteinfelde, I. Meža vērtība pieaug. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2011, 1. marts, 9. lpp.
- Vincevs, A. Sirsnība dižķibeles laikā nav aizmirsta. *Latvijas Avīze*, 2009, 29. sept., 23. lpp.

1. Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I sēj. Rīga : Avots, 1992.
2. LLVV 2 – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga : Zinātne, 1973.
3. LLVV 4 – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga : Zinātne, 1980.
4. LVV 1987 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1987.
5. LVV 2006 – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006.
6. ME I – Milēnbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. 1. sēj. Labojis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. Rīga : Izglītības ministrijas izdevums, 1923.
7. MLVV – LU Latviešu valodas institūts. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* : A–Ļ [tiešsaiste]. Red. Ieva Zuicena. Rīga, 2003–2008 [skatīts 21.09.2011.]. Pieejams: www.tezaurs.lv/mlvv

VĀRDS IZLOKSNĒS

Anna Stafecka

Iz novadu valodas pūra lādes

Vai tiešām es i tik liks, ka mans pakrēslis i tik liks? – jautājusi kāda sieva Limbažu pusē. Šai pusē, tāpat kā Ziemeļkurzemē, sieva var būt tikai *liks*, nevis *lika*, jo lībiskajā dialektā nav sieviešu dzimtes, šeit ir vispārināta vīriešu dzimte. Minētajā piemērā ar nozīmi ‘cilvēka ēna’ lietots vārds *pakrēslis*, kas lielākajā Latvijas daļā parasti apzīmē koka ēnu. Savukārt Augšzemē un Latgales dienvidu daļā cilvēka ēnu sauc *sejs*, bet lielākajā daļā Latgales – *susātivs*.

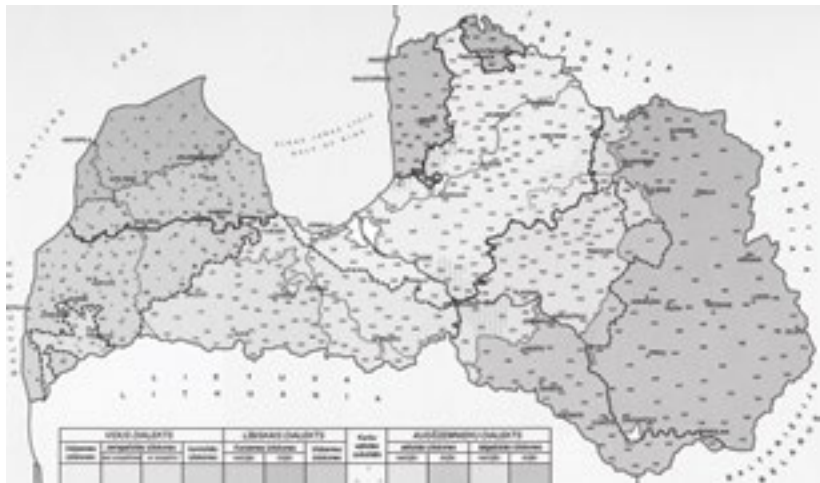
Mūsu valodu nebūt nerunā visur vienādi – *ik pēc zemes gabaliņa griež savādu valodiņu*, – saka tautasdziesma. Tas liecina, ka cita novada valodas īpatnības tiek uztvertas kā kaut kas svešs vai nepareizs. Par to ir gadījies pārliecināties arī daudzās ekspedīcijās, kad sava izloksne runātāju apziņā ir *pareiza*, bet citas – *nepareizas*.

Latvija ir viena no nedaudzajām Eiropas valstīm, kur salīdzinoši labi ir saglabājušies vēsturiskie dialekti, kas ir seno cilšu valodu turpinājums ar daudzām pārmaiņām un ietekmēm. Tradicionāli latviešu valodā izdala trīs dialektus – vidus, lībisko un augšzemnieku dialektu (sk. karti), kuri apvieno pāri par 500 izlokšņu. Izloksnēm, izlokšņu grupām un dialektiem raksturīgas vairākas kopīgas pazīmes – intonācijas, skaņu atbilstmes, dažādas morfoloģiskās īpatnības, arī leksika, semantika un sintakse. Izloksnes ir veidojušās feodālisma laikos, kad zemnieki dzīvoja vairāk vai mazāk noslēgtu dzīvi savas muižas vai draudzes teritorijā. Nereti izlokšņu nošķirtību veicināja arī dabas objekti – ezeri, purvi, meži. Ir gadījumi, kad neliela upe ir pat veselas izlokšņu grupas robeža.

Ja mēs dotos ceļojumā no Latvijas rietumiem uz austrumiem un rūpīgi ieklausītos vietējās izloksnēs, *ik pēc zemes gabaliņa* sadzirdētu arī *savādu valodiņu*.

Kurzemes ziemeļos bez jau minētā sieviešu dzimtes zuduma varētu dzirdēt, piemēram, vēl arī vārdus ar saīsinātām un aprautām galotnēm. Arī citviet Kurzemē saka *duj* un *dubens*, *zuve* un *suvēns*, *dārbs* un *ziergs*. Dzirdēsim arī mikstināto *ŗ* (*kŗupis*, *asaris* – *asaŗa*). Koka galotni šeit sauc *galuokne*, čiekuru – *ciekurs*, čaga ir bērza piepe, *tītarzāle* vai *tītarenes* – pelašķi, rudzupuķi Ziemeļkurzemē sauc *zīdene* vai *žīdene*, rudenī Kurzemē zied *sili* vai *sīls* ‘virši’, *kļava* daudzviet Kurzemē, tāpat kā Latgalē, ir *kļavs*, pīlādis –

bucene vai *pucene*, salu sauc *kalva*, kartupeļus – *rāceņi*, kāļus – *sprūtes*. Gandrīz visā Kurzēmē nesaka *liels*, bet gan *dižs*. Un kur vēl daudzie salikteņi ar *diž-* (*dižistaba*, *dižraušis*, *dižozals*, *dižkliņģers*, *dižceļš*)! Odus te sauc par *knaušiem*, sienu vālu par *spaili*, stārķi par *svēteli*, *svētputnu* un *gandru*, dzīvuot (arī *dzievāt*, *dzīvāt*) nozīmē 'strādāt', bet *stulbs* ir 'akls' un *sebs* ir 'vēls'. Tie ir tikai daži vārdi, kas raksturīgi Kurzemes novadam.

Latviešu valodas dialekti (*Baltu valodu atlanta karte*)

Arī citur Latvijā atradīsim tikai attiecīgajam novadam raksturīgas valodas īpatnības. Zemgalē retumis varbūt izdosies saklausīt t. s. anaptiksi jeb patskaņa iespraudumu starp līdzskaņiem (*dar^abs*, *zir^ags*, *var^ana*, *bir^ze*, *vir^sus* u. c.), ko uzskata par mantojumu no zemgaļu valodas. Zemgalei arī raksturīgi *u*-celma lietvārdi daudzskaitleņi (*pelus* 'pelavas', *ragus* 'ragavas' u. c.). Līdzīgi kā lielākajā daļā Vidzemes, meža ogas zilenes šeit sauc par *glāzenēm*, bet dārza ogas ērkšķogas – par *stiķenēm*, spīlarkls ir *cacītis*. Arī vārds *sādža* (varianti *sāža*, *sāžus* u. c.), kas latviešu literārajā valodā ir aizguvums no lietuviešu valodas, sastopams Zemgales izloksnēs, piemēram, *sādža*, *tagad ciems* Elejā, *senāk sauca par sādžām*, *tagad saka* — *ciems* Iecavā, *Rūduļu sādža* Ukros, *tādas vairākas zemnieku mājas kuopā i sādža* Vecumniekos. Latviešu valodas vārds *sādža* (un varianti) veido nepārtrauktu kopējo areālu ar lietuviešu valodas vārdu *sodžia*. Gan latviešu izlokšņu *sādža* (un varianti), gan lietuviešu izlokšņu *sodžia* (un varianti) izplatīti senajā zemgaļu teritorijā.

Zemgales austrumu daļā jeb Augšzemē runātās izloksnes savukārt pieder pie augšzemnieku dialekta Zemgales sēliskajām izloksnēm, un

tām ir līdzība gan ar Vidzemē runātajām sēliskajām izloksnēm ap Madonu (galvenokārt intonāciju ziņā), gan ar Latgales, jo īpaši Dienvidlatgales izloksnēm (skaņu atbilstmēs, leksikā, semantikā). Tā, piemēram, gan Latgales dienvidos, gan Augšzemē kartupeļus nevis rok, bet *kaš*, *sūrs* šeit nozīmē 'sālš' (*sūra gaļa*), *smagi* – 'ļoti, lielā mērā' (*smagi labs ceļš*). Šajā novadā sastopami aizguvumi no lietuviešu valodas, piemēram, *dāržine* 'neliels siena šķūnītis pļavā', *ģirts* – 'piedzēries'.

Vidzeme ir novads, kurā pārstāvēti visi trīs latviešu valodas dialekti. Tās rietumos (galvenokārt gar Rīgas jūras līča piekrasti) stiepjas Vidzemes lībiskās izloksnes, kas radniecīgas Kurzemes lībiskajām jeb tāmnieku izloksnēm. Savukārt Vidzemes centrālās un dienvidrietumu izloksnes pieder vidus dialektam. Ja nonāksim Valmieras, Cēsu, Valkas vai Smiltenes pusē, varbūt gadsies dzirdēt tādas darbības vārdu nākotnes formas kā *birīs* 'birs', *lijīs* 'līs', *nācīšu* 'nākšu', *mirīšu* 'miršu'. Viena no raksturīgākajām šīs puses valodas pazīmēm ir pamazināmo vārdu jeb deminutīvu izskaņas *-īns* (arī *-īts*), *-īna* (*kalnīns*, *ganīns*, *ciemīts* 'ciemiņš', *taciņa* u. c.). Sastopami arī daudzi šai pusei raksturīgi apvidvārdi. Tā *spice* ir koka galotne, pīlādzi šeit sauc par *pīleņģi*, zīlenes – par *glāzenēm*, avenes par *aviesenēm*, rutku – par *ruku*, usnes ir *gušņas*, linus nevis plūc, bet *rauļ*, sienu nevis grābj, bet *kasa ar grābiķi*, papuvi sauc par *pūdējumu*, rudzu kūlis ir *kuopa*, māla klons ir *kuls*, zvīrbulis – *ciguzis*, vēdzele ir *kuncele*, krupis – *kaupiņš*, varde – *konna*, sesks – *dukuris*, bet vārdam *pulkstenis* ir arī nozīme 'zvans' (lai atceramies kaut vai pazīstamo J. Poruka dzejoli par Ziemassvētku vakaru, *kur maigi dziedot, pulksten's kan*).

Gan Vidzemes lībiskajās, gan Vidzemes vidus izloksnēs visai daudz aizguvumu no ziemeļu kaimiņiem igauņiem, piemēram, *roida* 'gruži, netīrumi', *iet ukā* 'iet bojā', *tosa* 'tvans', *viška* 'liekšķere'.

Ja nonāksim, piemēram, Valkā vai Ērgemē, tad tur var ne tikai cepuri likt galvā, bet arī *likt* mēteļi mugurā vai *likt* bikses kājā, *ap galdu* nozīmē 'zem galda' utt.

Vidzemes dienvidaustrumos, dienvidos un ziemeļaustrumos runā augšzemnieku dialektu. Šis dialekts daudz lielākā mērā nekā citi atšķiras no latviešu literārās valodas. Tajā izšķir divas galvenās izlokšņu grupas – sēliskās izloksnes un latgaliskās izloksnes. Ap Madonu, Lubānu runā Vidzemes sēliskās izloksnes. Tām raksturīga kāpjošā vai kāpjoši krītošā zilbes intonācija, kas parasti saglabājas, arī šī novada cilvēkam runājot literārajā valodā. Vidzemes ziemeļaustrumu daļa ap Alūksni un Gulbeni arī pieder pie augšzemnieku dialekta, tās ir nedzīlās jeb Vidzemes latgaliskās izloksnes ar izteiktu laužto intonāciju. Gan sēliskajām, gan latgaliskajām izloksnēm Vidzemē raksturīgi kopīgi skaņu pārveidojumi, piemēram, *darbs* > *dorbs*, *lapa* > *lopa*, *vakars* > *vokars*, *piens* > *pīns*, *pieci* > *pīci*, *kuoks* > *kūks*, *pirts* >

pierts, durt > duort vai *dūrt*. Netrūkst arī šim novadam raksturīgo vārdu. Vidzemes sēliskajās izloksnēs, iespējams, dzirdēsim tādus vārdus kā *virsaune* 'koka galotne', šeit saka *galvenes* 'zīlenes', kartupeli, tāpat kā Zemgales sēliskajās izloksnēs jeb Augšzemē, sauc par *tupeni*, ķiploku par *svēteni* vai *svētini*, kāli – par *griezni*. Ar nozīmi 'kartupeļus rakt' šeit saka *tupeņus maukt*, garens siena krāvums ir *stirta* – vārds, kura izplatības areāls turpinās Augšzemē un tālāk Lietuvā, tā aptverot seno sēļu teritoriju.

Arī Vidzemes latgaliskajās izloksnēs ap Gulbeni un Alūksni ir ne mazums apvidvārdu. Viens no bagātīgākajiem izloksņu vākumiem šajā pusē ir filoloģes Maigas Putniņas veikums Sinolē, no kurienes gandrīz pusgadsimta garumā sakrāts ne mazums savdabīgu vārdu, daļa no kuriem mūsdienās, iespējams, jau piemirsti, piemēram, *dzedziēde* 'atmata', *dorba lauznis* 'strādīgs cilvēks, smaga fiziska darba darītājs', *bailums, dziļums* 'atvars', *iela* 'grēda' (*piecērt jaunā mēnesie lopu kuokus, vosarā dzīs atvases, visa iela zaļa*); *kuozavs* 'putnu būritis' (*agrāki (strodu) kuozavu like kļovā*), *lauza* – 'vētras izlauzts mežs' (*lauzas – lieli meži, kur vējs kuokus izlauzis, tā viņi stāvē, turpot puve*), *pamašlapas* 'māllēpenes' (*ka ruoze – ta sēja klātu pamašlapas un kur satūskis bija*), *skaitīgs* 'dusmīgs', *stembans, suopans* 'piemircis koka gabals', *subati* // *supatas* 'vecas drēbes', *šķirgata* 'ķirzaka', *žīvati* 'mājlopi'. Ķirbi var saukt arī par *putras ābolu*, baltās vizbulītes – par *vistu kājām*, baravikas – par *cietenēm*, kazenes – par *mallažām aviekstenēm*.

Kalnienā (vākusi filoloģe Sarmīte Balode) reģistrēti tādi vārdi kā *zamlīst* 'palīst apakšā', *zamgrūst* 'pagrūst apakšā', *birga* 'tvans', *štaķenes* 'ērķšķogas', mitra zema vieta ir *suoklis, cinkulis* ir sasalušas zemes kukurznis, *vokans, vaskis* (tāpat kā Ziemeļlatgalē) nozīmē 'dzeltens', ķirzaku sauc *šķirglata, pakulis* ir sesks, *žīgurs* vai *žvīgurs* – zvirbulis, vārdam *rīvulis* ir nozīme 'trauku plauksts', *vairuojamā glāze* (*gluoze*) nozīmē 'palielināmais stikls'. Vārds *aitiņas* apzīmē ne tikai mājlopu, bet arī sīkus gubu mākoņus, *bullītis* ir gan mājlops, gan airu laiva, bites dzīvo *mājiņā, skapītī* un *kuozavā*, senāk arī *bluķī, blusiņas* var būt gan augs (parastā trīsene), gan cimdu raksts, *tulzna* var būt ne tikai beršanas vai apdeguma rezultātā radies ar šķidrumu pildīts zemādas pūslis, bet arī neliels lietus mākonis. Vārds *sauss* var nozīmēt 'loti daudz', bet *luste* var būt ne tikai 'prieks', bet arī 'labības nezāle lāčauza'.

Daudzi šajās izloksnēs sastopamie vārdi izplatīti arī Latgales ziemeļu un centrālajās izloksnēs, piemēram, *alpa* 'brīdis', *kalvis* 'kalējs', *laiška* 'liekšķere', *lataka* 'lāsteka', *milzīgi* 'loti', *pakulis* 'sesks', *pārņica* 'pavārņica', *sābris* 'kaimiņš', *salts* (*solts*) 'auksts', *sirmā stunda* 'krēslas stunda', *skuts* 'biezs sīku koku mežs', *skambāt* 'sīki skaldīt, sasmalcināt', *strucis* 'neliela mucīņa', *šautrs* 'irdens', *vuška* 'aita'.

Visvairāk no literārās valodas atšķiras Latgales izloksnes. Tajās sastopami ne tikai daudzi skaņu pārveidojumi (daļa no tiem jau minēta, runājot

par Vidzemes latgaliskajām un sēliskajām izloksnēm), bet arī saglabātas vairākas senas morfoloģiskās parādības. Minēsim raksturīgākās no tām. Latgales izloksnēs nereti sastapsim darbības vārdu nenoteiksmes formas ar senāko galotni *-ti* vārdos *ēsti*, *dzerti*. Sibīrijas latgalieši, kas no Latgales izceļojuši 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, šo galotni runāja arī citos vārdos, kas liecina, ka senāk tā bijusi daudz plašāk izplatīta. Daļā izlokšņu joprojām izplatītas sieviešu dzimtes nomena vienskaitļa ģenitīva un daudzskaitļa akuzatīva un instrumentāla kopīgās formas, piemēram, *ai rūkys struodoj* 'ar rokām strādā'; *vys's vītys apīt* 'visas vietas apiet'; *mežs klausuos ar auss*, *teirums verās ar acs* 'mežs klausās ar ausīm, tīrums skatās ar acīm'. Raksturīgas arī ar priedēkļiem atvasināto darbības vārdu atgriezeniskās formas ar *-sa-* un *-za-* iespraudumu starp priedēkli un sakni: *apsaviļkt*, *sasatikt* (arī *sazatikt*). Latgales izloksnēs dzirdēsim tādas darbības vārdu pagātnes formas kā *vede*, *nese* (*es vežu*, *nešu*), ziemeļu un dienvidu izloksnēs – *melavu*, *runavu*, vēlējuma izteiksmes formas ar atšķirīgām galotnēm katrai personai kompakti sastopamas galvenokārt Latgales dienvidu daļā (*es runātum*, *tu runātim*, *mēs runātumem*, *jūs runātumet*, *viņš*, *viņa*, *viņi*, *viņas runātu*). Aiz darbības vārdiem, kas izsaka virzību, saglabāts supīns (*īsim sīna pļautu*, *ame mauduotūs* 'ejam peldēties').

Sevišķi bagāta ir Latgales izlokšņu leksika un semantika. Šeit jāmin apvidvārdi, kuri kompakti sastopami Latgales izloksnēs, taču nereti to izplatības areāls iesniedzas arī Vidzemes augšzemnieku un Zemgales sēlisko izlokšņu teritorijā, piemēram, *salts* 'auksts', *timss* 'tumšs', *pērkuons grauž* 'rūc', *guns* 'uguns', *kalvis* 'kalējs', *kūds* 'vājš', *klāvs* 'kūts'.

Latgales izloksnēs saglabātas arī senas vārdu nozīmes. Pierobežas izloksnēs vecākās paaudzes runā varbūt vēl izdosies saklausīt vārdu *jāt* ar nozīmi 'braukt' (starp citu, to kā vienīgo šīs darbības apzīmēšanai lieto Sibīrijas Timofejevkas latgalieši, kuri *jāj* gan ar mašīnu, gan vilcienu). Īpašības vārdam *dails* šeit ir nozīme 'diezgan liels', apstākļa vārds *daili* nozīmē 'diezgan daudz', bet apstākļa vārdam *dižan* (*dyžan*, *dižan*) ir nozīme 'ļoti.' Savukārt *netiklis* nozīmē 'slinks, sliņķis'.

Kaut gan Latgales izloksnes vēsturiskās attīstības gaitā ir slāvu (poļu, krievu, baltkrievu) valodu ietekmētas (pārējie Latvijas novadi, kā zināms, atradās vācu kultūras un arī valodas ietekmē), joprojām šeit saglabājušies daudzi mantoti vārdi, kuriem atbilstmes nereti rodamas arī lietuviešu valodā. Tā, piemēram, koka galotni Latgalē sauc *viršūne* (*vidersune*), sal. arī liet. *viršūnė*, *pelėda* (*palāda*), tāpat kā liet. *pelėda*, nozīmē 'pūce'; la. *aruods* un liet. *aruodas* – 'apcirknis', *skaitīt* (*skaiteit*, *skaitēt*) un liet. *skaityti* ir nozīme 'lasīt', vārdam *stulps* 'stabs' atbilst liet. *stulpas*, *kalvis*, tāpat kā liet. *kalvis*, nozīmē 'kalējs', *visad* (*vysod*) un liet. *visada* ir nozīme 'vienmēr'. Sastopamas arī daudzas Latgales izlokšņu un lietuviešu valodas vārdu nozīmju atbilstmes,

piemēram, *atiet*, tāpat kā lietuviešu *ateiti* lieto ar nozīmi 'nākt šurp', vārdu *duobe* Latgalē lieto ar nozīmi 'bedre', sal. arī liet. *duobė*, meža ogas kazenes Latgalē sauc *melnās aviešas*, *avieši*, *aviekstenes* u. c., kas semantiskās motivācijas ziņā saskan ar liet. *juoda avietė* (liet. *juodas* 'melns', *avietė* 'avene'). Latgales dienvidos un daļēji arī Augšzemē ciemu sauc *sala*, arī Lietuvas austrumu daļā vārdam *sala* ir nozīme 'ciems'. Galvenokārt Latgalē vārdam *maize* ir arī nozīme 'labība' (*maizi siej*, *maizis teirums*, *pļauņ maizeiti*), arī lietuviešu valodā vārdam *duona* 'maize' dažās izloksnēs ir šī nozīme. Augam, kuram latviešu literārajā valodā ir nosaukums *pelašķis*, daļā Latgales austrumu izlokšņu (arī izloksnēs ap Alūksni) ir nosaukums *asins* (*ašņa*) *zāle*, sal. arī liet. *kraujažolė* (*kraujas* 'asinis', *žolė* 'zāle').

Valodā atspoguļojas arī novadu vēsturiskā attīstība. Nereti Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē lietotajiem vāciskas cilmes vārdiem atbilst slāvismi Latgalē, piemēram, *bumbiere* un *gruša*, *gruža*; *ķirsis* un *vīšņe*; *ķieģelis*, *stieģelis* (Kurzemē) un *ceglis*; *kleita* un *sukne*. Taču dažkārt tieši Latgales izloksnēs saglabājušies mantoti vārdi, bet pārējos novados un literārajā valodā ir ģermānismi – *sānkauls* (*suonkauls*) un *riba*, *ziest* (*zīst*) un *smērēt*, *galds* un *dēlis* vai slāvismi (*darīt* (*dareit*) un *strādāt*).

Reizumis viena un tā paša vārda nozīme dažādos novados (dažkārt pat viena dialekta robežās) var atšķirties, tā atspoguļojot vārda nozīmju nevienmērīgo attīstību. Tā vārdu *sēta* Vidzemē (arī Zemgalē un Augšzemē) lieto ar nozīmi 'žogs', Kurzemē un Zemgalē šis vārds apzīmē pagalmu (šajā areālā pazīstams arī nosaukums *sētsvidus*), Latgalē *sēta* (> *sāta*) ir lauku mājas. Vārds *risaks* Sinolē, piemēram, nozīmē 'pelēkais zaķis', taču Latgales centrālajās izloksnēs tas ir 'rikšotājs zirgs', *Jepeste* Sinolē ir 'atlūzums no celma pie nozāģēta koka', bet Latgalē – 'noplīsusi vilnas zeķe'.

Izloksnes joprojām glabā valodas bagātības, kaut arī tās strauji zūd. Vienlaikus šajās bagātībās atklājas arī kultūrvēsturiska informācija. Tā, piemēram, *pelašķa* nosaukumi *mēra puķe*, *asinszāle*, *ašņazāle*, *ašņadzira* liecina par šī auga izmantošanu tautas medicīnā. Latgalē sastopamajā lielajā varavīksnes nosaukumu dažādībā (*dardedze*, *garvelce*, *garvėdzele*, *Dieva luoks*, *Dieva juosta*, *saules juosta*, *tēva juosta*) ne tikai atklājas cilvēku tēlainā domāšanu, šeit saglabātie nosaukumi ar komponentu *luoks*, *juosta* rāda paralēles ar radniecīgiem nosaukumiem ne vien lietuviešu valodā, bet arī kašubu un pat Balkānu tautu valodās. Vairāki ogas zīlenes nosaukumi izloksnēs motivēti ar galvas reiboni, ko izraisa asā purva vaivariņu smarža (tie parasti aug kopā ar zīleņu mētrām): izloksnēs ap Madonu – *galvenes*, savukārt Latgalē tām ir nosaukumi *reibines*, *galvvāršas*, aizguvumi no lietuviešu valodas *ģirtuokles*, *ģirtines* (saistāmi ar *ģirts*, liet. *girtas* 'piedzēries'), līdzīga motivācija ir pierobežas izloksnēs sastopamajam slāvismam *pjaņicas*. Liela nosaukumu dažādība ir arī vairākiem kultūraugiem, piemēram, kartupelīm

(kartupelis, kartiņš, kartups, rācenis, tupenis, zemes pupa, zemes ābuols, buļve, guļba, uļbiks u. c.), arī kartupeļu rakšanu apzīmē dažādi vārdi – Kurzemē *jem*, Vidzemē ap Madonu *mauc*, Vidzemē un Latgalē *lasa*, Dienvidlatgalē *kaš*. Ērkšķogas sauc *krizduoles*, *krizduoļi* (Kurzemē), *stiķenes* (Zemgalē, Vidzemē), *asuokles* (osūklis), *agradi*, *agresti*, *ogruškas* (Latgalē).

Izlokšņu vārdi arī vieno Latvijas novadus. Daži apvidvārdi, kas izplatīti Kurzemē, sastopami arī dažviet Vidzemē izlokšnēs ap Madonu, piemēram, salas (arī paugura plāvā, mežā, sausākā vietā purvā) nosaukums *kalva*, ziemas kviešu nosaukums *pūri*, siena vāla nosaukums *spale*, vārds *dzīvuot* (arī *dzīvāt*, *dzievāt* u. c. varianti) ar nozīmi 'strādāt' u. c.

Vairāki kopīgi vārdi vieno Latgali un Lejaskurzemi, piemēram, darbības vārds (sviestu) *nīt* ar nozīmi '(sviestu) gatavot', kas visai kompakti sastopams Latgalē un tikai atsevišķās Vidzemes un Zemgales sēliskajās izlokšnēs, konstatēts arī Lejaskurzemē. Arī dabas parādības apzīmējums (pērkons) *grauž* 'rūc', kas izplatīts Latgalē, retāk Vidzemes dienvidaustrumos, sastopams Lejaskurzemē. Ar nozīmi '(malku) zāgēt' Latgalē, Ziemeļaustrumvidzemē, kā arī daļā Vidzemes sēlisko izlokšņu un Augšzemes austrumu daļā izplatīts verbs (malku) *griezt*, kas reģistrēts arī Lejaskurzemē, tāpat arī vārds *galds* 'dēlis'. Nosaukums *ceplā sluota*, kas raksturīgs Latgalē, arī sastopams Kurzemē, *ceplis puškuros* 'līdz pusei izkurējusies krāsns', kas minēts Kurzemē, reģistrēts arī Latgalē.

Izlokšņu vārdi nereti palīdz noskaidrot vietvārdu cilmi, piemēram, vietas nosaukums *Pūru kalns* Kurzemē liecina, ka tajā vietā, iespējams, sēti kvieši jeb *pūri*. Savukārt šāds nosaukums Latgalē ļautu iedomāties kalnu purvā (*pūrā*). Ziemeļaustrumvidzemē un vietumis Latgalē sastopamo vietu nosaukumu *Cīņkls* (*ceinaklys*) vai *Cīņjums* (*ceineims*) cilme meklējama senajā līduma nosaukumā *cīņkls* (*ceinaklys*). Vienlaikus apvidvārds kā vietvārdu komponents nereti ir liecība par šī apvidvārda kādreizējo plašāku izplatību, piemēram, vietu nosaukumi ar komponentu *megnīs* 'mednīs' (*Megņu mežs*, pļavas nosaukums *Megņ-riest* u. c.) liecina, ka šis vārds senāk ticis plašāk lietots arī Ziemeļkurzemē un Kurzemes rietumu daļā. Vietvārdi liecina arī par Kurzemē sastopamā līduma nosaukuma *puosums*, kā arī par jau minētā Latgales vārda *cīņkls* kādreizējo plašāku lietojumu.

Tā runā Latvijas novados¹

Lībiskais dialekts

Kurzemes lībiskās izloksnes

Dundaga (materiālu vācēja S. Dravniece):

Uz zemēm tam, kādz būs laiks, i dikt liel nozīm. Tapeic kattars tuo pūles noteikt uz priekš, kā vien māk un zin. Es vel bi pavisem maz, ka dzirdē rūns pa laik. Mūsmājes kattars kout kuo zinē pateikt pa laik.

Vassar ļoudz vēles tād laik, kādz visvairak vaidziks – kādreiz liet, kādreiz sous laik – un tuo tad arvien prōve uzmint. Kattars sovādak pētē laik uz nākše dien.

Mums, bēņem, vaidze soul, tuo mēs gaidē kattar dien. Mēs vakrēs skrēj gattēvs malē skattēs debēss. Ja debēss bi skaidars, tad zinē, ka rīt būs smuks laiks. Ja debēss bi sarkans – tas uz vēj, bet, ja soul ebrīd mārkinēs – tas uz liet.

Meits teic – nu gan būs liets – knoušēl tā krīt virsē, ka ne atskoutēs, mušš liž accēs, dēgnē, un guojs bizē.

Vidzemes lībiskās izloksnes

Svētciem (materiālu vācējs E. Putniņš):

Pret Pusstarpim (ir) akmeņkrouls jūra un tagad souc Tončiks. Ir tāds sēkls jūra aiz stāvejim klintim uz Ķurmrag pus, un tuo souc par Olm. Nuo Salacgrīv uz Ainaž pus tur jūra i sēkls, kuo souc Turs. tas i diezgan liel gabal jūra. Uz tuo kaln dziļums i astoņ metr. Nuo Turs kaln uz nordōst i sēkls, kuo souc pa Kuģ rav. Dziļums vienc, koma div metri normāla ūdeni. Ķēgul rava kādreiz bi zuš viets. Šķīstar rag gala iecienits viet, kur laš murds liek.

Vidus dialekts

Vidzemes vidus izloksnes

Kūdums (materiālu vācējs R. Grabis):

Priekšistabā bi kuls, māla kuls. Plīts priekšā tas bi tāds šur tur izdauzīts, bedrainc. Tur kulā bi tāds plakans akmenc, ku varēja kād^u malkas gabal^u saskaldīt smalkāk, nuo sveķaina gabal^u nuoplēst skalus iekuriem. Griestⁱ bi nuo vienādā platumā apzāģētiem dēļiem, tie bi sistⁱ tā pamīš^us, divⁱ tād^u gabalīn^u vienc nuo uotr^a un trešais tiem virsū, tādā kā trini^{tī}, triniša griestⁱ. Balkas bi rēsna^s, abzāģēt^as, četrkantīg^as, vis^as vienād^as.

Ērgeme (pierakstījusi E. Kagaine):

Kas ta tas pa garuo lietu vienā dienā! Garais lietus i ta, ka list vairākas dienas nuo vietas. Redzēs, vai šuodie akal liijs, vai. Ka lietus list un saule spīd –

¹ Izmantoti LU Latviešu valodas institūta dialektu materiāli un publicētie darbi (sk. literatūras un avotu sarakstu). Izlokšņu tekstu paraugi doti vienkāršotā fonētiskajā transkripcijā.

tās bāra bēru asaras.

*Tādi nuomazgāti ziepu gabalīni jāliek puodā, lai kūst ārā.
Kā tik nejauki var gulēt – galva atkarinā apakaļ, liec tak ķīsinu ap galvu!
Jāliek gaļa augšā, lai vārās. Nupat likšu puodīnu augšā un uzvārīšu pienu.
Ka jau mežā brauca, ta lika praķi mugrā, kamzuoli lika apakšā un vesti virsu.
Ap ceļkaulim sējusi tādus lakatus, bikses jau ta [senāk] nebi, kuo kājā likt.*

Kurzemes vidus izloknes

Nīca (pierakstījusi B. Bušmane):

*Jumim cepu gārdu rausi Nuo trijām labībām: Nuo miežiem, nuo rudziem,
Nuo baltiem pūrīšiem. Taga vairāk ziemas pūrus audzē, vasaras bi kvieši, ziemas –
pūri.*

*Dzīvāja caurus vakarus – ielipa mazuo lampeli, pakabināja pie sienas, un
ta jau dzīvāja a mazuo lampeli. Sanij tuo dzēltņuo sviestu, ta sāk taisīt tuo
kaseni 'balto sviestu'.*

Nuosazviedza kumelinis, kapu sētu pajājuot.

Kuo līdz liepu platas lapas, kad tās ziemu nezaļava?

Zemgaliskās izloknes (pierakstījusi Z. Birzniece 1983):

Džūkste

*Ka nu mākam jūgt, ta varam braukt – vasaru a ratiem, ziemu – a ragūm,
kad būs labs ceļalaiks, iejūgsim kamanās, bet, ja būs vajadzība, brauksim pār-
jūgā.*

*Ratiem i skāres, asis, riteņi un ilksis. Skāres i ratu vir'sus ar visām daļām
bes riteņiem.*

*rāceņus ka stāda, a cacīti izdzēn vagas, isvēd sēklu, sievas iet rindā a rā-
ceņu kurvjiem ruokā, rāceņus mēzdamas vagās, tad rāceņus apvaguo – vagas
ar cacīti aizaļ ciet. priekš augšā nākšanas nuocē a kuoka ecēkšām un tad, ja
iespējams, ik pa nedēļai līdz ziedēšanai pavaguo. Pirmuoreiz vaguājuot, dak-
šu arklis ir bez galdiņa, pārējās reizas arklam piesiets galdiņš klāt, lai vagas
izdzēn dziļākas un tukšākas un lai rāceņi tiek vairāk a zemēm apmēsti.*

Augšzemnieku dialekts

Nedziļās (Vidzemes) latgaliskās izloknes

Sinole (pierakstījusi M. Putniņa):

Ar īlanu jūras nasasildisi.

*Ok zuvs, zuvs! līņi k°ā maizes klaipi, raudas k°ā plaukstas, asari k°ā cimdi, lida-
kas k°ā molkas škilas, vēdzeles k°ā ar kaķa golvām.*

Cilvāks napastāvīgs kā pavasara laiks.

Tevi jau gaida kā siltas griķu maizes. Griķu karaša tok bij dies – siltu ar pienu mirdams ār varēja ēst.

Ar odatu navar kara apkaut.

Izgāžas k°ā zediņu sāta, izrādās uz°āru, izlielās.

Mēness nu jou ir tik liels k°ā sirpīts (-tis). ka sirpīša likumiņā iekš var ieņemt lobuo ruoku, ta vacs mēness, ka sirpīti var saņemt ar kreisuo ruoku, tad jauns.

Kalniena (pierakstījusi S. Balode):

Apriebies kā rūgta nāve: mousu muojās parasti zīmās vakariņās vuorija auzu ķeiseļi. man smeķēja, bet citi taica, ko ešut apribīs kuo roukta nāve.

Pakaļa plaiksnī 'pamalē zibeņo, bet pērkona grāvieni nav dzirdami': nakti ir gaidami līti ar pārkunu, jū visa pakaļa jau plaiksnī. bišku jau zibiņaj, nij 'kuodu roucinu viel nav, nij 'kas nav dzierdams, to soka: pakaļa plaiksnī, tod jau carams ir uz pārkunu.

Pāriet par prātu 'aizmirst': pa 'visam puorguoja par pruoitu, ko šudin cuoļus Kollamuižā puordūs.

Slābs nāk zemē: nu gon leist piec troka – sluops nuok zemē.

Uzkāpt apsē 'apvainoties': kū nu darīsam, ko kaimiņīne ir saskaitusēs. pappā taica, ko nu gon Ruttuka ir uskuopuse apsē, a mammiņa taica: ko vajadzēs kū aizņemtīs, to kuops zemē nu apsēs.

Dziļās (Latgales) latgaliskās izloksnes

Nautrēni (pierakstījusi A. Stafecka):

Maizis kvāšni taisē nu āglis, lyka i ūzula goldus, keidus treis, tūlaik maizeitā loboik aug. Jaunai kvāšņai nīkuo i navāg – iztryni ai upynuojim i labi.

Maizeiti ka gordoiku gribieji izcāpt, tūlaik jau iudinī vādzē ijaukt, jau taidā iudinī, ka syt zeileitis, vēļ navard jis, a tai viņ. Sutkovū maizeiti taisē, nu, vot, ijauce nadaudzoik, pastuovē. Pimāram, reitā as ijauču, iz pušdiņu otkon jau dajaucu drusceņ myltu, vēļ i vokorā. A vusu tūlaik jau apmeicieji, taida sku-obsolduo maize bie. A tai jau ka mozoik tūs bie myltu i ka švakoiki, tūlaik, vot, lyka vusu kū kluot: i žmyku, i uļbikus, kas kuram bie.

Maizis meikli lik iz luopstys, zamaškā lik kļova lopys, vosorā var likt kuopustu lopys. Kļova lopys salosa rudinī, saver vērtinēs, lai juos nasazagrīžās, i nūlīk klietī. Iztaisa kukuli, izvalk iz juo kristeni i saun cepļi. Cepļis jau ir izslauceits ai cepļa slūtu. Cepļa slūta ir nu prīdis zoru. Seņoik slaucieš ai vacuom izparneicom slūtom.

Kalupe (pierakstījusi A. Reķēna):

Ka jauna maizis baļgā, īber suoļa, tūlaik ilīk seipūla, ar zemneicu vai upy-

nuoja lopys smagi izberš baļgi i namozgoj, pastuov, tūlaik jauc myltu maizi. Ļjavam viersu apbuorsta ar mīltim, ka iļavs ryugst, puorpleist, puorsašķirās, var pazeit, ka ryugst. Maizis baļgi apsadz ar pologu i issadz viersā kažuku. Jū vairuok izkuļcinej sitneicys iļavu, jū jei palik boltuoka i gorduoka. meikļa ceļās iz augšu, meikļa kuop iz augšu.

Ar dzeļža skruki izmaisa ūglis ceplie. Ka maizis ceplis izakurīs, ūglis izrauš uo-rīnie. Iztaisa nu bārza žogoru (ar vysom lopom) požogu. Ar požogu izslauka teiru cepli. tagad lik vairuok kukuļš iz bleku. Izsvīš myltu is ceplā pods, ka dak mīlti, tūlaik veļ požogu pamiercej iudinie i padzysynoj ar slapņu požogu cepli. Kuopustu lopys zam kukuļa iz luopstys ūka, ka nanūsazistu i nasaduktu maizā.

Zemgales sēliskās izloksnes

Dignāja (pierakstījusi I. Indāne):

Nu t^oādu lelu uppu tur na:v mums. T^oāda nalela up^eīte, Bārzupeite, Cauņupeite. Tur jau mes gōam. Tur ta^edi otvōri. Nu ta tur mes gō^ajām moudō-tīs. Mums jau natteice – peldētīs. Maut, es maun^u. Vai ta mes, bārny, mō^acčⁱm! Tōpāt pisaķeram pi kōdas sīkstas un ar kō^a jom sytamīs. Azars ar nav ūels. Tur tac ūūļu azars, bet tas ira – steigna apakša. Steign^a. Tada k^oūdra. Kas tur i. Grimst īkšā.

Maļnys kar^aūtis kō^a čēvis kō^ajš.

Dzeivoj kō^a suņc ar kači.

Kreit kō^a mušys iz mada.

Zyrgam tikpot niķu koa su:ņam blu:su.

Kūdas coukas – ka kauli in ō^ada. coukys – ka vējs gō^aš apkō^art.

Kō^apēc tu brauc ar sīna vazumu pa prišku?

Lai dūmoj zyrgs, tam ūlō^aka golva.

Vidzemes sēliskās izloksnes

Dzelzava (pierakstījusi M. Poiša):

Vacajā ūhuolā. Tur ūulējām. L^oavās bija. Cyts pie cyt. Viena l^oav^a, uotr^a aukstek – viens uz uotrs. Lūkšāna? Vokorā, kotreis, ka gāa gulēt. Un rīitos ot-kol. Rīituos moz. Vokoruos galvānais rīituos ar reižiem. Nu kā tie ūkuoluotāj tur kuruoreis.

Cesvaine (pierakstījusi M. Poiša):

Tā jou or yr, ka a^s juu septiņⁱ gādi sāku iet gonuos. Tad gāj pie mā^etes-mā^et bij uz graud^a.

As bij septiņi gadi veca, nu moza bij nū augum. Un ta nu tagat bij jāganā. Abar nū – mozs gonc. Nū navar! Tys vienc vepris. Un tas bij ieg°ājs kartupeļu uotra m°ājā. Nu mā°te nāk ar žogor° souju aļ°muguras, un – kad es nuogānījse kartupeļ°s esuot.

Katra izloksne ir maza valoda, kas nemitīgi mainās. No aktīvā lietojuma izzūd vārdi, kas apzīmē jēdzienus un reālijas, kuras mūsdienās vairs nav aktuālas, piemēram, ar seno zemkopību (darbarīkiem, riju, kulšanu) saistītā leksika. Literārās valodas ietekmē izloksnes nivelējas un zūd. Ar vecākās paaudzes runātājiem kapu kalniņā aiziet bagātīga un neatgūstama informācija, kuru neesam varējuši vai neesam vēlējušies apgūt, tā darīdami sevi daudz nabagākus. Ir pēdējais laiks celt godā mūsu izloksnes, kas, tāpat kā katra tautastērps, ir katra novada identitātes zīme.

Novadu valodas jeb dialekti ir tas spogulis, kurā mēs vislabāk redzam, no kurienes nākam un uz kuriem ejam. Kādi ir pavedieni, kas mūs saista ar kaimiņu tautām. Caur novada valodu mūs uzrunā vārdi, intonācijas un krāsas, kas tuvas un mīļas no bērnības, kas rada stabilitāti un drošību. Tā ir valoda, kas nāk no tautas dzīlēm un veldzē dvēseli. Tajā skan asiņu balss, kas vieno abas vēl dzīvās baltu valodas.

Valodnieks Kārlis Milēnbahs, kurš krustām šķērsām bija izstaigājis Latvijas novadus, vākdams valodas materiālus lielajai *Latviešu valodas vārdnīcai*, savulaik rakstīja: *Izloksnēs burbuļo mūsu valodas bagātība. No šā avota mums ik dienas jo vairāk jāsmej. To darīdami, kuplināsim savu valodu ar istām rotām. Vai nav pēdējais laiks iztīrīt no aizmirstības un nicinājuma sārņiem šo avotu, lai mūsu valoda varētu smelties no tā?*

1. *Augšzemnieku dialekta teksti. Latgaliskās izloksnes.* Sast. N. Jokubauska. Rīga : Zinātne, 1983.
2. *Baltu valodu atlants. Prospekts / Baltų kalbų atlasas. Prospektas. / Atlas of the Baltic Languages. Prospect* (sastādītājas un ievada autores / sudarytojos ir įvado autorės / editing and introduction by: A. Stafecka, D. Mikulēnienē; karšu komentāru autores / žemėlapių komentārų autorės / map commentaries by: A. Stafecka, I. Jansone, D. Mikulēnienē, A. Leskauskaitė, R. Bacevičiūtė, D. Kardelytė-Grinevičienė, karšu datorvariantus veidojis / žemėlapių kompiuterinį variantą parengė / map computer graphics by E. Trumpa), Rīga; Vilnius : Latvijas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas / The University of Latvia, The Latvian Language Institute of the University of Latvia / The Institute of the Lithuanian Language, 2009, 184 (ar 12 baltu valodu ģeolingvistiskajām kartēm).
3. Balode, S. *Kalnienas grāmata.* Zin. red. A. Stafecka. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008, 560 + XXXII lpp.
4. Birzniece, Z. *Zemgalisko izlokšņu teksti.* Rīga : Zinātne, 1983.
5. Dravniece, S. *Dundagas izloksnes teksti.* Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008.

6. Indāne, I. *Dignājas izloksne*. Rīga : Zinātne, 1986.
7. *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. B. Bušmane, B. Laumane, A. Stafecka. Zin. vad. B. Laumane. Rīga : Zinātne, 1999.
8. Poiša, M. *Vidzemes sēliskās izloksnes*, II. Rīga : LULaVI, 1999.
9. Putniņš, E. *Svētciema izloksnes apraksts*. Rīga : Zinātne, 1985.
10. *Sinoles grāmata*. Sast. un zin. red. A. Stafecka. Rīga : LU LaVI, 2009, 400 + XXXII lpp. M. Putniņas Sinoles izloksnes apraksts un izloksnes ilustratīvie materiāli).

VĀRDNĪCAS

Liene Markus-Narvila

Cittautu pieredze kā impulss latviešu dialektālās leksikogrāfijas attīstībai

Viens no nozīmīgākajiem mūsdienu vārdnīcu veidiem ir dialektālās vārdnīcas, kuru galvenais uzdevums ir „atklāt leksēmas reģistrāciju, nozīmi un lietojumu konkrētā izloksnē (vai izloksnēs)” (Kagainē 1999, 67). Reģionālās kultūras aspektā izloksņu vārdnīcām ir īpaša vieta, tajās atklāta katra reģiona etnogrāfija, kultūra, vēsture, iedzīvotāju pasaules uzskats un pasaules uztvere. Šo jautājumu aktualizē N. Labuņeca (*Н. Лабунец*): „Reģionālās kultūras aspektā dialektālā vārdnīca rada īpašu interesi, jo tieši dialektālā vārdnīca atspoguļo nacionālās pašapziņas avotus”¹ (*Лабунец*). Šīs vārdnīcas akumulē tautas nacionālo atmiņu un veido savdabīgu barjeru pret nacionālo garīgo vērtību izkliedēšanu (Боратова 1998, 119); šīs vārdnīcas arī ļauj rekonstruēt tradicionālās kultūras garīgās un materiālās izpausmes (Брысина 2005, 109; par to arī Калиткина, 12–19).

Eiropā dialektu un izloksņu vārdnīcas tiek veidotas jau vismaz kopš 17. gs., kad kļājā nāk *Glossarium Bavaricum* (*Bavārijas vārdnīca*, 1689), kas ir ne tikai aizsākums Bavārijas dialektoloģijā, bet arī vecākā izloksnes vārdnīca vāciski runājošajā reģionā (Niebaum 1979, 345; Goggolori 1997 / 98, 6; Löffler 2009, 15–17). Šo vārdnīcu sastādījis J. L. Prāšs (*J. L. Prasch*), veidojot to kā pielikumu savai disertācijai *Dissertatio altera de origine Germanica linguae Latinae*. Vārdnīcā iekļauts ap 600 vārdu senbavāriešu dialektā (Tauber 1993, 217).

Savukārt latviešu dialektālajā leksikogrāfijā nav vērojama liela vārdnīcu bagātība. Šo problēmu A. Tīmuška akcentē jau 1997. gadā (Tīmuška 1997, 44). Īpaši situācijas uzlabojumi nav vērojami arī šobrīd, 2012. gadā – vēl joprojām trūkst atsevišķām valodas parādībām veltītu vārdnīcu, dažādu tematisko vārdnīcu u. tml., tāpēc var apgalvot, ka latviešu valodniecībā ir pietiekami daudz neizmantotu iespēju. Lai priekšstats par šīm iespējām būtu skaidrāks un līdz ar to tiktu veicināta latviešu dialektālās leksikogrāfijas iespēju pilnīgāka un daudzveidīgāka realizācija, ir vērts varbūt tuvāk

¹ Šeit un turpmāk tulkojums mans – L. M.-N.

iepazīties ar šajā rakstā īsi aplūkoto cittaautu pieredzi dialektālo vārdnīcu sastādīšanā.

L i e t u v i e š u dialektālajā leksikogrāfijā tiek šķirti 2 vārdnīcu veidi:

- 1) pilna jeb izsmeljoša tipa vārdnīcas, kurās doti visi kādā noteiktā izloksnē lietotie vārdi;
- 2) diferenciāla tipa vārdnīcas, kurās fiksēta tikai no citām izloksnēm un literārās valodas atšķirīgā leksika (Jakaitienē 2005, 113–114).

No teritoriālā viedokļa raugoties, dialektālās vārdnīcas iedalāmas 3 apakšveidos: 1) vienas izloksnes vārdnīca; 2) dialektu vai izlokšņu grupu vārdnīcas; 3) visu kādas valodas dialektu vārdnīcas (Vitkauskas 1970, 154; Jakaitienē 2005, 113–114).

Plaša izlokšņu vārdnīcu daudzveidība sastopama k r i e v u dialektālajā leksikogrāfijā. Šeit pastāv vairāki dialektālo vārdnīcu iedalījuma principi:

I. Pēc aptvertās teritorijas:

- 1) monodialektālas vārdnīcas jeb vienas izloksnes (vai dialekta) vārdnīcas;
- 2) polidialektālas vārdnīcas jeb vairāku dialektu vai izlokšņu grupu vārdnīcas;
- 3) daudzdialektu vai apvienotās vārdnīcas.

II. Pēc hronoloģijas:

- 1) sinhroniskās vārdnīcas (apraksta kāda konkrēta laikposma dialektālo leksiku);
- 2) diahroniskās vai salīdzinoši vēsturiskās vārdnīcas (atspoguļo dažādus izlokšņu attīstības posmus).

III. Pēc vārdnīcā iekļaujamās leksikas atlases kritērijiem:

- 1) pilna tipa vārdnīcas (nediferenciāla tipa);
- 2) diferenciāla tipa vārdnīcas.

IV. Pēc vārdu sistēmiskā saistījuma atspoguļojuma:

- 1) sistēmiskās vārdnīcas;
- 2) apkopojošās vārdnīcas.

V. Pēc iekļauto vārdu aprakstīšanas pilnības:

- 1) akadēmiskās vārdnīcas;
- 2) uzzīņu vārdnīcas.

VI. Pēc leksikografēšanas mērķa:

- 1) skaidrojošās dialektu vārdnīcas;
- 2) salīdzinoši vēsturiskās dialektu vārdnīcas;
- 3) etimoloģiskās dialektu vārdnīcas u. c. (sk. Колокольцева; Нефедова 2003, 16–23, Русский язык).

Jāpiebilst, ka krievu dialektālajā leksikogrāfijā 20. gs. izdots ap 100 dialektālo vārdnīcu: gan pilna un diferenciāla tipa vārdnīcas, gan tematiskās vārdnīcas, gan arī vārdnīcas, kas ir iepriekšējo izlokšņu vārdnīcu materiālu apkopojumi u. tml. (plašāk sk. ДС).

Arī v ā c u dialektālajā leksikogrāfijā sastopamas dažāda veida dialektālās vārdnīcas un to iedalījuma principi. H. Nibaums (*H. Niebaum*) dialektu vārdnīcas dala divējādi:

- 1) diatopiskās vārdnīcas – iekļauta vēsturiski vai lingvistiski saistītas teritorijas valoda (novada vai vairāku apdzīvotu vietu vārdnīcas);
- 2) sintopiskās (lokālās) vārdnīcas – iekļauj vienas apdzīvotas vietas dialektālo leksiku (Niebaum 1979, 347–353).

D. Štelmahers (*D. Stellmacher*) dialektu vārdnīcas iedala trīs tipos:

- 1) tradicionālās diatopiskās novada vai teritoriālās vārdnīcas;
- 2) sintopiskās lokālās vārdnīcas;
- 3) plaša apvidus uzzīņu vārdnīcas (Stellmacher 1986, 40–42).

Kā redzams, dialektālo vārdnīcu iedalīšanā pastāv dažādi kritēriji, kā arī sastopami dažādi vārdnīcu tipi. P. Kīns (*P. Kühn*) minēto vārdnīcu klasifikācijai piedāvā izmantot šādus

kritērijus:

- 1) pēc teritoriālā iedalījuma;
- 2) pēc metodes, kā tiek izvēlēts šķirkļa vārds;
- 3) pēc vārdnīcā iekļautā materiāla izvēles;
- 4) pēc vārdnīcas mērķa un izmantojamības;
- 5) pēc šķirkļa uzbūves principiem (plašāk par to Kühn 1982, 703–705).

Izlokšņu vārdnīcu atšķirības var raksturot pēc dažādiem kritērijiem. Tradicionāli vārdnīcu veidošanā tiek izmantots lingvistiskais kritērijs (izloksne, izlokšņu grupa, dialekts, leksikas atlase u. tml.), taču blakus tam – arī tādi raksturojumi kā *leksiskā materiāla kvantitāte* (lingvostatistika), *ģeogrāfiskais kritērijs*, *sociālais kritērijs* (teicēju daudzums, viņu radnieciskās saites utt). Nereti vārdnīcās tiek izmantota arī vairāku minēto kritēriju savija.

Raksta turpinājumā aplūkoti daži raksturīgākie izlokšņu vārdnīcu veidi, kas jaunu vārdnīcu sagatavošanā varētu būt labs ierosmes avots arī latviešu leksikogrāfiem.

Tematiskās vārdnīcas

Dialektālajā leksikogrāfijā sastopamas dažāda veida *t e m a t i s k ā s v ā r d n ī c a s*, kuru lomu akcentē ārzemju valodnieki (sk., piem., Анянъева 2006, 9–16). Latvijā šo tēmu aktualizē B. Bušmane, norādot, ka „latviešu dialektālajā leksikogrāfijā līdzās apvienotās izlokšņu vārdnīcas, atsevišķu izlokšņu resp. izlokšņu grupu vārdnīcu izstrādei būtu vēlams leksikogrāfiski apkopot arī izloksnes resp. izlokšņu dotumus leksiski tematiskās grupās” (Bušmane 2009, 155). Latviešu valodniecībā līdz šim šo vārdnīcu funkcijas faktiski veikušas atsevišķas monogrāfijas, piem., B. Laumanes *Zivju nosaukumi latviešu valodā* (1973), kas pēc Otrā pasaules kara ir pirmais nozīmīgākais tematiskais pētījums latviešu dialektoloģijā, A. Reķēnas *Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās* (Reķēna 1975), B. Laumanes *Zeme, jūra, zvejvietas. Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē* (Laumane 1996), I. Ēdelmanes, Ā. Ozolas *Latviešu valodas augu nosaukumi* (Ēdelmane, Ozola 2003), I. Jansones *Galvas segas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā* (Jansone 2003), B. Laumanes *Smalki lija zelta lietus: Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā* (Laumane 2005), B. Bušmanes *Piena vārdi. Piena produktu nosaukumi latviešu valodā* (Bušmane 2007), I. Kurzemnieces *Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs* (Kurzemniece 2008).

2010. gadā B. Bušmane un A. Timuška papildinājuši un elektroniskā veidā publicējuši K. Draviņa vācu valodā rakstīto manuskriptu *Stendes izloksnes vārdu krājums*, kas arī var tikt uzlūkots par tematisko vārdnīcu. Leksemas te kārtotas dažādās tematiskajās grupās: *Debess. Atmosfēra, Zemes virsma, Augu valsts, Lopi un lopu audzēšana, Sabiedriskā dzīve, Mēri, Veselī-*

bas kopšana u. c. Pozitīvi vērtējams tas, ka *Stendes izlokšnes vārdu krājumā* iekļauti arī īpašvārdi – dzīvnieku vārdi, iesaukas, palamas u. tml. leksika, piem., sieviešu personvārdi:

Añmadža [Madža] ♦ *Añma*: ž [Māž (ā-St.)] – Anna–Margarethe;

Biļīze ♦ *Biļīz*: – Sybille–Luise (Draviņš 2010, 688–689).

Publikācijā iekļautie īpašvārdi atklāj būtisku papildu informāciju par izlokšnes vārdu krājumu.

Lai gan minētie darbi netiek dēvēti par vārdnīcām, daļēji tie pilda vārdnīcu funkcijas – sniedz vārdu skaidrojumus, dod ilustratīvos piemērus, norāda leksēmas reģistrācijas vietu; tie ietver arī būtisku kultūrvēsturisku un pasaules uztverei raksturīgu papildinformāciju – atklāj apģērbu valkāšanas tradīcijas, ar laikapstākļiem saistītos ticējumus u. tml. Lielākajā daļā minēto grāmatu dots arī vārdu alfabētiskais rādītājs, kas atvieglo šo grāmatu lietošanu, kā arī palīdz tās izmantot kā vārdnīcas.

Vācu valodniecībā tematiskās vārdnīcas sagatavojis, piem., H. Gēls (*H. Gehl*): *Wörterbuch der donauschwäbischen Bekleidungsgewerbe* (Gehl 1997; *Donavas švābu apģērbu izgatavošanas amatu vārdnīca*, 1997), *Wörterbuch der donauschwäbischen Landwirtschaft* (Gehl, 2003; *Donavas švābu lauksaimniecības vārdnīca*, 2003), *Wörterbuch der donauschwäbischen Lebensformen* (Gehl 2005; *Donavas švābu [sociālā?] dzīvesveida vārdnīca*, 2005).

Krievu leksikogrāfijā K. Demidova (*К. Демидова*) sagatavojusi *Системный словарь предметно-обиходной лексики говоров Талицкого района Свердловской области* (*Sverdlovskas apgabala Taļicas rajona izlokšņu ikdienas reāliju nosaukumu sistēmisko vārdnīcu*, 1986). Vārdnīcai materiāli vākti ekspedīciju un praktikumu laikā no 1960. gada līdz 1985. gadam, vārdnīcā iekļaujot gan izlokšņu, gan vispārlietojamo leksiku (Демидова 1986, 10). Autore norāda, ka vārdnīcā iekļauti vārdi, kas attiecas uz 12 tematiskajām grupām: *apģērbs, augļi, ārstniecības augi, dārzeni, istabas augi, materiāli, nezāles, ogas, pārtika, pārtikā lietojami savvaļas augi, trauki, ūdensaugi* (Демидова 1986, 10), piemēram:

Аржанйна [...] Хлеб из ржаной муки, выпекаемый в печи. [...]

Балáнда [...] Любая недоброкачественная пища. [...] (Демидова 1986, 23, 24)

Ir sagatavota arī vārdnīca *Словарь метеорологической лексики орловских говоров* (*Orlas novada izlokšņu meteoroloģiskā leksika*, 1997), kuras aktualitāti nosaka tas, ka „meteoroloģiskā leksika ir viena no izlokšņu

leksiskās sistēmas mazāk pētītajām daļām” (Макушева 1997, 3). Vārdnīcas pamatā bagātīga kartotēka, kas iegūta, izmantojot *Словарь орловских говоров* (Orlas novada izlokšņu vārdnīca, 1989–1996), kuras pamatā ir kartotēka ar vairāk nekā 1,5 miljoniem kartotēkas vienību (Макушева 1997, 4).

Izdoti arī 5 sējumi *Тематический словарь говоров Тверской области* (Tveras apgabala izlokšņu tematiskā vārdnīca, 2003–2006). Leksika vārdnīcā apkopota vairāk nekā 20 tematiskajās grupās un 160 apakšgrupās, piem.: *метеорологiskās parādības, būves* (Кириллова, Новикова 2003, 17–21, 88–159), *apavi, ēdiens* (Кириллова, Новикова 2004, 40–49, 95–118), *augu pasaule, dzīvnieku pasaule* (Кириллова, Новикова 2006, 7–54, 55–102).

Aspektu vārdnīcas

Ārvalstīs sastopamas arī dažādām valodas parādībām veltītas vārdnīcas jeb t. s. a s p e k t u v ā r d n ī c a s. Plaša šo vārdnīcu pieredze ir gan krievu, gan vācu dialektālajā leksikogrāfijā.

Krievijā šajā jomā aktīvi darbojas Sibīrijas valodnieki. Sagatavota, piemēram, *Фразеологический словарь русских говоров Сибири* (Sibīrijas krievu izlokšņu frazeoloģijas vārdnīca, 1983), kas ir diferenciāla tipa vārdnīca, kurā iekļauts ap 7000 frazeoloģisku vienību, no kurām galveno daļu veido individuālie frazeoloģismi (Федоров 1983, 3, 4). Vārdnīcas ievaddaļā, raksturojot apkopotos frazeoloģismus, tās sastādītāji norāda, ka lielākajai daļai šo frazeoloģisko teicienu pamatā ir vietējā izloksne, citi pēc savas izcelsmes ir vēsturiskais mantojums un perifērajās izloksnēs saglabājušies kā relikti, trešo grupu veido vispārzināmo frazeoloģismu varianti (Федоров 1983, 4). Līdz ar frazeoloģijas materiālu autori, izmantojot attiecīgas norādes, vārdnīcā iekļāvuši arī sakāmvardus un parunas, kas gan netiek uzskatīti par frazeoloģiskām vienībām, bet ir nozīmīgs izpētes materiāls gan valodniekiem, gan arī etnogrāfiem, folkloristiem, rakstniekiem u. c.; daži piemēri:

АНОШИТЬ. ○ **Ано́ху ано́шить.** Бездельничать, валять дурака. – [...] *Ходит со двора на двор, Аноху аношит целны сутки, ничо не хотит делать по домашности* (Сузун. Новосиб., 1975);

ЯКОВА. ○ **Бéзо вся́кого Я́кова.** Экспресивн. Просто, без затруднений; запросто, без стеснения. – *Проходи, садись безо всякого Якова* (Омск., 1972) [...] – *Лес на берегу лежит, привезу безо всякого Якова да и все* (Кемер. Кемер., 1972; Федоров 1983, 86 224).

A. Aņikins (A. Аникин) sagatavojis ap 4000 šķirkļu lielu vārdnīcu: *Этимологический словарь русских диалектов Сибири: Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков* (Sibīrijas dialektu eti-

moloģiskā vārdnīca: aizguvumi no urāliešu, altajiešu un paleoaziātu valodām, 1997; atkārtots izdevums – 2000). Tā ir pirmā pabeigtā etimoloģijas vārdnīca austrumslāvu leksikogrāfijā (Журавлев 2001, 250). A. Аңикина darbam raksturīga lingvistiskās analīzes stingrība, īpaša uzmanība izlokšņu vārdu un frazeoloģismu semantikai, korekta pieeja lingvoģeogrāfiskās informācijas izmantošanā, centieni pēc materiāla pilnības, solīds bibliogrāfiskais materiāls (Журавлев 2001, 251). Vārdnīcas *Этимологический словарь русских диалектов Сибири: Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков* galvenais „mērķis ir [...] sniegt pēc iespējas pilnīgāku Sibīrijas pamatiedzīvotāju apelatīvās izlokšņu leksikas aizguvumu krājuma aprakstu [...]” (Аникин 2000, 6). Pateicoties dažāda veida vēsturisko vārdnīcu pieredzei, A. Аңикина sagatavotajā vārdnīcā ir izdevies ieviest vēsturiska tipa vārdnīcu komponentu (Аникин 2000, 9).

Uzmanību piesaista arī *Мотивационный диалектный словарь (говоры Среднего Приобья)* (*Dialektālā motivācijas vārdnīca (izlokšnes Obas vidusteces baseinā)*, 1982–1983), kas ir īpašs notikums dialektālajā leksikogrāfijā un kam nav analogu ne Krievijas, ne pasaules leksikogrāfijā (Блинова 1982, 3). Vārdnīcas priekšvārdā teikts, ka tā ir „jauna tipa vārdnīca, kam leksikogrāfiskā formā jāatklāj leksisko vienību motivācijas attiecības” (Блинова 1982, 3). Vārdnīcas šķirklī atklāti dialektālā šķirklja vārda leksiskie un strukturālie motivētāji, piem.:

БАБУШКА [...], БАУШКА [...]. Мать отца или матери.

ЛМ: **баба** ‘бабушка’ (8) и – **бабка** (4).

СМ: **дедушка** ‘отец отца или матери’ (20); старушка ‘старая женщина’ (1); **мнучка** ‘дочь сына или дочери’ [...];

ПАМЯТЛИВЫЙ [...] Обладающий хорошей памятью.

ЛМ: **память** ‘запас впечатлений, хранимых в сознании’ (6), **помнить** (2).

СМ: **хлопотливый** ‘обладающий хлопотливостью’ (1). [...] (Блинова 1982, 25; Блинова 1983, 11)

Materiāli vārdnīcai apkopoti ilgākā laika posmā: no 1946. gada līdz 1981. gadam (Блинова 1982, 3). Veidotāji to raksturo kā diferenciāla tipa sistēmisku vārdnīcu (plašāk par to Блинова 1982, 14–15). N. Голев (*Н. Голев*), iznākot vārdnīcai, tās recenzijā norāda: „Diez vai [...] ir iespējams novērtēt visas dialektālās motivācijas vārdnīcas sniegtās perspektīvas. Skaidrs, ka tās ir ievēribas cienīgas. Leksikogrāfiskais darbs, kas ir liela kolektīva daudzu gadu darba rezultāts, ir nozīmīgs ieguldījums zinātnē un dod ierosmi jauniem pētījumiem.” (Голев 1982, 63). Valodnieks arī min, ka vārdnīcas oriģinalitāte atklājas gan vārdu atlasē, gan vārdnīcas šķirklja

strukturā un tās komponentos, gan arī leksikografiskā apraksta priekšmetā (Голев 1982, 62).

Vāciski runājošo zemju leksikogrāfijā aspektu vārdnīcas ir, piem., M. Mangolda (*M. Mangold*) *Saarbrücker rückläufiges Wörterbuch: Reimwörterbuch und Rückläufiges Wörterbuch der Saarbrücker Mundart* (Mangold, 1986; *Zārbrikenes inversā vārdnīca: atskaņu un inversā Zārbrikenes izloksnes vārdnīca*, 1986) vai E. Braunas (E. Braun) *Saarbrücker Homonymwörterbuch (Zārbrikenes homonīmu vārdnīca*, 1989), kurā ievietoti Zārbrikenē lietotā vācu valodas varianta artikulu, substantīvu, pronomenu, adjektīvu, verbu, adverbu, prepozīciju, konjunkciju un interjekciju homonīmu pāri (Braun 1989, 13–92).

Š. Vinters (*S. Winter*) veidojis *Kölsches Synonymwörterbuch. Wie säht mer söns noch för: arbeide, Blötschkopp, drinke, flöck, Jeck, kriesche, Puute, rähne, schwade, verkloppe, Zömmelöm?* (*Ķelnes izloksnes sinonīmu vārdnīca* [...], 2003), kurai materiāli sporādiski vākti kopš 1970. gada; tajā ietverts ap 4000 sinonīmu vairāk nekā 800 sinonīmu grupās, kas lasītājam dod iespēju atrast sinonīmu grupās sev piemērotākos izteicienus starp vārdiem, kam līdzīga nozīme (Winter 2003, 7).

Latviešu leksikogrāfijā minēto jomu pārstāv M. Putniņas un A. Timuškas *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca* (2001), „kurā ar leksikogrāfijas līdzekļiem atklāta kāda viena noteikta valodas parādība, šajā gadījumā salīdzinājumi, [kas] dod bagātu faktu materiālu tālākiem pētījumiem, sastatījumam un salīdzinājumam ar analogām komparatīvkonstrukcijām citās izloksnēs un citās latviešu valodas sistēmās...” (Putniņa, Timuška 2001, l).

Kā redzams, interese par šo valodas slāni ir jau ilgstoša un joprojām ne-zūdoša (par to sk., piem., Timuška 1998, 188–193), un SISV apliecina, ka šāda veida izlokšņu dotumi ir vērtīgs pētniecisks un kultūrvēsturisks materiāls (sk. arī Markus-Narvila 2008, 154).

Dialektāli vēsturiskās vārdnīcas

Krievu valodniecībā izdotas arī dialektāli vēsturiskās vārdnīcas. Piemēram, G. Hristosenko (*Г. Христосенко*) un L. Ļubimovas (*Л. Любимова*) sagatavotās *Материалы для регионального исторического словаря нерчинских деловых документов XVII–XVI вв.* un *Региональный исторический словарь нерчинских деловых документов XVII–XVIII вв.* (*Materiāli reģionālajai vēsturiskajai Ļerčinskās 17.–18. gs. lietišķo dokumentu vārdnīcai* un *Reģionālā vēsturiskā Ļerčinskās 17.–18. gs. lietišķo dokumentu vārdnīca*, 1997–1998). Šīs vārdnīcas materiāls ir dažāds un atšķirīgs. Vārdnīcā iekļautā leksika pārstāv visus raksturīgākos lietišķās sarakstes veidus: atmiņas un cara rīkojumus, civilo un garīgo iestāžu rīkojumus, ieņēmumu-izdevumu grāmatas, iepirkumu dokumentus, kancelejas rīkojumus, vēstules un pārskatus par dažādu sūdzību izdošanu,

par vīna pārdošanu un saņemto naudu u. tml. (Христосенко, Любимова 1997, 4–5). Darba ievadā minēts, ka vārdnīcā aplūkotā leksika ir „nacionālās vēstures un kultūras spoguļis” (Христосенко, Любимова 1997, 5). No hronoloģiskā viedokļa vārdnīcā iekļauto leksiku var dalīt divos slāņos: 1) leksika, kas nav saglabājusies mūsdienu krievu literārajā valodā vai tā lietojama ar citu nozīmi vai citā kontekstā; 2) leksika, kas raksturīga mūsdienu izloksnēm vai vienkāršrunai (Христосенко, Любимова 1997, 6).

Pie dialektāli vēsturiskajām vārdnīcām pieskaitāma arī *Словарь русской народно-диалектной речи в Сибири XVII – первой половины XVIII в.* (Sibīrijas 17.–18. gs. pirmās puses krievu (tautas) izlokšņu vārdnīca, 1991). Vārdnīcā attēlotais periods atspoguļo Sibīrijas izlokšņu veidošanās laiku. Par galvenajiem avotiem vārdnīcā izmantoti: arhīvu fondu materiāli, publicētie valodas pieminekļi, ņemti vērā speciālie pētījumi par Sibīrijas krievu izlokšņu attiecīgā laika perioda vārdu krājumu; kopā 44 avoti (Панин 1991, 3, 176–177). Sagatavojot šo vārdnīcu, tika izmantoti galvenokārt divi kritēriji, kas apliecinātu Sibīrijas 17.–18. gs. avotu vārdu piederību tautas izloksnēm:

1) specifiski leksiskais – vārds apzīmē reālijas vai jēdzienus, kas aktuāli tā laika izloksnes lietotājiem;

2) vēsturiski funkcionālais – vārds saglabāties mūsdienu krievu valodas izloksnēs; papildus izmantots arī leksiski gramatiskais kritērijs (Панин 1991, 5).

Arī latviešu dialektālajā leksikogrāfijā nepieciešams pievērst vairāk uzmanības vēsturiskajam aspektam, izlokšņu vārdnīcās iekļaujot jau agrāk izdotu izlokšņu tekstu un aprakstu ekscerptus, kā arī agrāko laiku vārdnīcu materiālus (G. Manceļa *Lettus*, ME, EH u. c.), kas daļēji darīts, arī izdodot iepriekš minēto K. Draviņa sagatavoto manuskriptu *Stendes izloksnes vārdu krājums*.

Diasporu jeb valodu salu vārdnīcas

Nozīmīga vieta dialektālajā leksikogrāfijā ierādāma *d i a s p o r u* jeb *v a l o d u s a l u* vārdnīcām, kas austriešu un vācu leksikogrāfijā ir aktuāls pētniecības objekts.

Diaspora: kādas tautas, etniskas vai reliģiskas grupas daļa, kas atrodas ārpus zemes, kurā tā cēlusies (LVV 2006, 240).

Vācu leksikogrāfijā parasti tiek lietoti termini *valodu sala* (*Sprachinsel*) jeb *anklāvs* (*Enklave*).

Anklāvs jeb valodas sala [...] vispārīgā nozīmē ir katrs ģeogrāfiski precīzi lokalizējams valodas variants, kas atšķiras no tam apkārt esošās valodas formas un kam raksturīgas īpašības, kurām ir zināma saistība ar valodas variantu, kas lokalizēts aiz apkārt esošā valodas varianta ārējām robežām.

Visbiežāk šādas valodu salas izveidojas reliktu areālā, kas dažādu iemeslu dēļ nav piedalījies valodas pārmaiņu procesā[...] (Bußmann 2008, 163).

Dialektismi valodas salu vārdnīcās visbiežāk mēdz būt skaidroti divējādi: gan diasporas dzimtajā valodā (piem., vācu literārajā valodā), gan arī tajā valodā, kuras teritorijā minētā diaspora uzturas (piem., itāliešu, ungāru u. c. valodās).

Šāda vārdnīca, piem., ir *Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart von Pladen/Sappada in Karnien (Italien) von Maria Hornung mit Verwertung der Sammlungen von O. Pietro Sartot Schlossar (Sappada–Rom)* (Hornung, Schlossar 1972; Marijas Hornungas *Pladenas/Sapadas reģiona Karnijā (Itālijā) vācu valodas salas dialekta vārdnīca, kurā izmantoti O. Pjetro Sarto Šlosāra krājumi*, 1972). Lai gan vārdnīca publicēta 1972. gadā, tajā galvenokārt atspoguļota 20. gs. 20.–30. gadu leksika. Te minama arī E. R. Roulija (E. R. Rowley) *Fersentaler Wörterbuch: Wörtverzeichnis der deutschen Sprachinselmundart des Fersentals in der Provinz Trient/Oberitalien. 40 000 Einträge. Dialekt-Deutsch-Italienisch (Augšitālijas Trento provinces Ferzentāles vācu valodas salas vārdu reģistrs*, 1982), kurā ievietota 4 ciemu leksika, kas lietota ikdienas saziņā. Vārdnīcas pamatavoti ir izlokšņu ieraksti un valodnieciskas piezīmes no 1974. gada līdz 1982. gadam (Rowley 1982, 10–12).

A. Gaseres (A. Gasser) un I. Geieres (I. Geyer) *Wörterbuch der deutschen Mundart von Tischelwang / Timau (It.) (Tišelvangas / Timavas (Itālijā) vācu izlokšnes vārdnīca*, 2002). Šīs vārdnīcas materiālu veido ap 9000 ierakstu, vārdnīcā iekļauts ap 4700 leksēmu, kas apkopotas ilgākā laika periodā, izmantojot ne tikai abu autoru veiktos pierakstus, bet arī citu autoru darbus, piemēram, arī divas disertācijas par šī reģiona leksikas īpatnībām (Gasser, Geyer 2002, 11–13).

Vācu dialektālajā leksikogrāfijā aktīvi norit darbs arī pie ASV un Kanādā lietotās vācu valodas pētniecības. Iznākusi, piem., H. Šēra (H. Scheer) sastādītā vārdnīca *Die deutsche Mundart der Hutterischen Brüder in Nordamerika* (Scheer 1987; *Hutera brālības vācu dialekts Ziemeļamerikā*, 1987) un K. R. Bīma (C. R. Beam) *Pennsylvania German Dictionary. English to Pennsylvania Dutch (Pensilvānijas vācu vārdnīca. Angļu-Pensilvānijas vācu valoda*, 1982), kas veidota kā tulkojošā vārdnīca, piem.:

commonly, adv. gwehnlich;

song, n. es Liedl, pl. Lieder; es Liedel, Liedli; es Singschtick, pl. Sings-ticker, cf. es Schelmlied = roguish song (Beam 1982, 27, 137).

Arī latviešu valodniecībā var runāt par diasporas valodas pētniecību un vārdnīcu veidošanas lietderību. Aktuāls šis jautājums ir, piem., Sventājā, Būtiņģē (kopš 1921. gada 20. martā pieņemtās Latvijas-Lietuvas robež-

konvencijas šī teritorija iekļauta Lietuvā) un Sibīrijā runātās latviešu valodas sakarā. 20. gs. beigās un 21. gs. sākumā Būtiņģē un Sventājā notikušas vairākas gan Liepājas Universitātes rīkotas mācībspēku un studentu ekspedīcijas, gan Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta un Latviešu folkloras krātuves pētnieku ekspedīcijas, bet Sibīrijas latviešu valodu pētījuši Latvijas Universitātes un Sanktpēterburgas Valsts universitātes mācībspēki un studenti. Šajās ekspedīcijās apkopotie izlokšņu materiāli, iespējams, var kalpot arī plašākai Lietuvas latviešu valodas un Sibīrijas latviešu resp. latgaliešu valodas vārdnīcai. Daļēji šie materiāli apkopoti izdevumos *Sibīrijas latviešu dziesmas* (2009), *Pa vējame es dziedāju. Sventājas dziesmas* (2010), kas ir nozīmīgs solis ceļā uz diasporās runātās latviešu valodas tālāku zinātnisku izpēti.

Diasporu vārdnīcas ir interesantas arī sociolingvistiskajā skatījumā saistībā ar iedzīvotāju iekļaušanos jaunajā sabiedrībā un izlokšnes funkcijām tajā, kā arī ar to, kā dažādi sociālie faktori (iedzīvotāju integrācija vietējā sabiedrībā, tās saliedētība; reliģiskās un kultūras dzīves tradīcijas u. tml.) ietekmē izlokšni.

Pilsētu valodas vārdnīcas

Īpašu grupu veido vārdnīcas, kurās aplūkota *v i e n a s p i l s ē t a s* un tās tuvākās apkārtnes *l e k s i k a*. Šādas vārdnīcas sastopamas austriešu un vācu dialektālajā leksikogrāfijā. Iemesls šādu vārdnīcu tapšanai ir pilsētas izlokšņu runātāju īpatsvars, kas nereti aptver pat vairākus miljonus iedzīvotāju.

Šāda veida vārdnīcas ir, piem., V. Teišla (*W. Teuschl*) sagatavotā *Wiener Dialekt Lexikon* (*Vīnes dialekta leksikons*, 1990), kas plānota kā visaptveroša, resp., pilna tipa vārdnīca; tajā iekļauts viss apzinātais Vīnes dialekta vārdu krājums un to „var izmantot zinātkārie, valodas interesenti, valodas nezinātāji, izglītoties gribošie. Vārdnīca izmantojama arī Vīnes dialekta mīļotājiem, ģermānistiem un tiem, kas par tādiem grib kļūt, un visbeidzot tiem, kas ik dienu saskaras ar Vīnes dialektu” (Teuschl 1990, 5; sal. arī vēlāk izdotās Vīnes izlokšnes vārdnīcas, piem., Hornung, Grüner 2002).

Līdzīga veida vārdnīca ir P. Šlobinska (*P. Schlobinski*) *Berliner Wörterbuch. Der aktuelle Sprachschatz des Berliners* (*Berlīnes vārdnīca. Aktuālais Berlīnes iedzīvotāju vārdu krājums*, 1993), kurā iekļauta Berlīnē un tās tuvākajā apkārtņē runātā leksika. Atsevišķiem vārdiem dotas arī cilmes norādes, vārdnīcā ievietoti arī dažādi izteicieni berlīniešu izlokšnē:

„**Gang** >>Warum is dit wieder nicht im Jange?<<, Warum funktioniert es nicht?“;

„**Schamsel** (frz. mamselle) liederlich aussehendes Frauenzimmer“ (Schlobinski 1993, 75, 159).

Pie šī tipa varētu pieskaitīt arī krievu valodā A. Ivanovas (А. Иванова) sagatavoto *Словарь говоров Подмосковья* (Pietaskavas izlokšņu vārdnīca, 1969). Materiāli šai diferenciāla tipa vārdnīcai apkopoti laika posmā no 1956. gada līdz 1968. gadam; vārdnīcā netiek atspoguļots toponīmiskais un onomastiskais materiāls, kā arī netiek iekļauti vienkāršrunas vārdi (Иванова 1969, 3, 5). Pozitīvi vērtējams, ka vārdnīcā augu nosaukumiem doti arī latīniskie ekvivalenti, piem.:

АКАТНИК (АКАТНИК), а., м. Желтая акация, Саргана frutex.
Акатник – кусты такие, цветы жолтыи патом стручки, зёрна в них.
[..] (Иванова 1969, 12)

Leksēmas ar neskaidru cilmi vai grūti nosakāmu morfēmisko sastāvu A. Ivanova atzīmējusi ar trīsstūra (△) zīmi, tādējādi tos labi izceļot citu vārdu starpā, piem.:

△ АМЕЛЪЯНКА (АМЭЛЪАНКЪ), и., ж. 1. Танец. [...] 2. Песня. [...] 3. Гармоника. [...]
[...] △ БАБА-ЯГА (БАБЪ ІАГА), и., ж. Растение. [...] (Иванова 1969, 14, 16)

Pilsētu valodas vārdnīcas iespējams veidot arī latviešu dialektālajā leksikogrāfijā. Protams, Latvijas pilsētās iedzīvotāju skaits nav tik liels kā Austrijā, Krievijā vai Vācijā, tāpēc arī valodiskās atšķirības nav tik izteiktas, taču arī Rīgas, Daugavpils, Liepājas vai kādas citas pilsētas vārdnīca būtu nozīmīgs devums latviešu valodniecībā, kas atklātu pilsētā runātās izlokšnes galvenās tendences, atspoguļotu iedzīvotāju nodarbošanos, migrācijas ceļus, sakarus ar citvalodu runātājiem, pilsētas iedzīvotāju etnisko sastāvu, noslāņošanas u. tml.

Ģimenes vārdnīca

Savdabīgu ceļu dialektālajā leksikogrāfijā izvēlējusies J. Koroļova (Е. Королева), veidodama vienas ģimenes vārdnīcu (*Дialeктный словарь одной семьи*, 2000). J. Koroļovas teicēji bijuši viņas ģimene – vecāmāte, vekaistēvs, māte un krustmāte ar vīru, kas ir Pleskavas apgabala Pitalovas rajona pamatiedzīvotāji (Королёва 2000, I 5). Parasti gan izlokšņu vārdnīcu veidošanā iztauģāts plašāks teicēju skaits, lai gan arī „ģimenes valoda par galveno avotu izmantota ne vienam vien leksikogrāfiskam darbam” (Laumane 2004, 200; sk. arī teicēju sarakstu ĒIV, KIV, VIV). J. Koroļovas veidotā vārdnīca īpaša arī tādēļ, ka tajā neierobežotā skaitā ievietota toponīmiskā un onomastiskā leksika, kā arī iekļauti folkloras materiāli (sakāmvārdi, parunas, mīklas u. c.), akcentējot to dažādos variantus, kas spilgti atklāj folkloras dzīvotspēju mūsdienās. Autorei svarīgi šķitis šajā vārdnīcā iekļaut arī

religīso leksiku un visus izloksnē konstatētos frazeoloģismus un salīdzinājumu konstrukcijas (Королёва 1999, 99–102; Королёва 2000, I 8–13):

МА́РГОС, -а/-у, м. *Изморось*. А показáлось: ма́ргось – дожди́ны на нóс ка́пали! ЗК Ой, сего́дня ма́ргос;

ФІ́ЧКА, -и, ж. *Кукиш, фи́га*. МБ Жи́чка- жи́чка, на́ тебé фи́чку! (о лечении ячменя: три раза показывают нарыву кукиш и произносят эти слова). Заговор (Королёва 2000, I 118; II 106).

J. Koroļovas sagatavotā vārdnīca ir nozīmīga arī tāpēc, ka spilgti atklāj dažādus ekstralingvistiskus faktoros. Piemēram, atsevišķa psiholingvistika pētījuma vērts ir autores novērojums, ka teicēja Z. Koroļova, kas pasīvi pārvalda izloksni (viņa tikai afekta vai stresa stāvoklī lieto izlokšņu leksiku ar spilgti ekspresīvu nokrāsu), līdz ar vecuma palielināšanos, arvien vairāk lieto neitrālo izlokšņu leksiku, kā arī arvien vairāk atceras dialektā dziedātas dziesmas, jokus, bērnu spēles u. tml. (Королёва 2000, I 7; par to arī Laumane 2007, 377).

Reģionālas populārzinātniskas vārdnīcas

Dialektālajā leksikogrāfijā izplatītas arī reģionālās populārzinātniskās dialektu un izlokšņu vārdnīcas. Tāda ir, piem., vārdnīca *Lexikon Südtirolerisch-deutsch. Wörterbuch und Übersetzungshilfe für Fremde, Touristen und Zugereiste ausgewählt und mit Zeichnungen von Hanspeter Demetz* (Dienvidtiroliešu-vācu leksikons. Vārdnīca un palīgīdzeklis tulkošanā svešautiešiem, tūristiem un iebrucējiem, 1999), kuras ievadā minēts: „Tā nav zinātniska vārdnīca. Tas ir kā izpētes gājiens caur mūsu vārdu krājumu, kas cēlies no mūsu pašu personīgā vārdu krājuma, nejauši dzirdēts uz ielām un krogos, veidojies no jauniešu un paziņu runātā žargona [...]” (Demetz 1999, 6). Šajā vārdnīcā doti ap 2500 vārdu un izteicienu tulkojumi no dienvidtiroliešu izloksnes vācu literārajā valodā bez izlokšņu piemēriem un sīkāka vārdu gramatiskā vai etimoloģiskā skaidrojuma (plašāk sk. Demetz 1999, 17–115).

Uzmanību piesaista vārdnīcas, kas veidotas karikatūristiskā stilā. Piemēram, H. Prinstera (*H. Prinster*) vārdnīca *Griß di? Mein Tiroler Wörterbuch. Lustiger Sprachführer der Tiroler Mundart* (*Esi Dieva svētīts? Mana Tirolas vārdnīca. Jautrs ceļvedis dienvidtiroliešu izloksnē*, 2003), kurā tulkojošā daļa papildināta ar savdabīgām un lasītāja uzmanību piesaistošām karikatūrām, kā arī ar papildu informāciju par tiroliešu izloksnes gramatiku, praktiskiem teicieniem un virzienu nosaukumiem tiroliešu izloksnē; vārdnīca arī iepazīstina lasītāju ar tiroliešiem raksturīgajiem pulksteņa laika nosaukumiem un sievietes un vīrieša ķermeņa uzbūves nosaukumu atšķirībām tiroliešu izloksnē u. tml.

(plašāk sk. Prünster 2003, 5–49). Būtiski, ka vārdnīcai kā papildu materiāls klāt pievienots kompaktdisks, kurā iekļauta izloksnē rakstīta dzeja un stāsti, kas lasāmi papildus vārdnīcas šķirkljiem (sk. Prünster 2003).

Līdzīgi veidota H. Bruknera (H. Bruckner) vārdnīca *Mostviertlerisch von A bis Z. Mundart aus dem westlichen und mitleren Niederösterreich* (No A līdz Z Mostfirtleras izloksnē. Lejasaustrijas rietumu un vidus izloksne, 1999), kurā autors norāda: „Biedējošs ir ātrums, kādā izzūd mūsu dzimtā valoda, Mostfirtleras izloksne. Šī grāmata ir (visticamāk nesekmīgs) mēģinājums šai modei pretoties un mūsu dialektu atkal ielikt visu mutēs. Vismaz šajā grāmatā tam jā saglabājas iekonservētam.” (Bruckner 1999, 4. vāks).

Populārzinātniskais vārdnīcu veidošanas paņēmieni attīstāms arī latviešu dialektālajā leksikogrāfijā. To iespējams izdarīt, pateicoties vietējās izloksnes runātājiem – entuziastiem. Latviešu leksikogrāfijā šāda tipa vārdnīca ir U. Grīnberga un L. Reiteres sagatavotā *Īs ventiņ gramatik un vārdnic jeb „bliņķs” ventiņmēle* (2010). Šeit nepilnās 48 lpp. apkopot gan dažu latviešu rakstnieku sarakstīti darbi lībiskajā dialektā, gan neliela izloksnes gramatika, kur aplūkotas intonācijas, skaņu mācība, sieviešu dzimtes zudums un vārdšķiru (lietvārdu, īpašības vārdu, skaitļa vārdu, vietniekvārdu, prievārdu (arī priedēkļu), saikļu, apstākļa vārdu, darbības vārdu) spilgtākās iezīmes, aiz katras nodaļas pievienojot arī praktisko uzdevumu (sk., piem., Grīnbergs, Reitere 2010, 12, 15, 19). Iekļauta neliela *Ventiņ vārdnic*, kas veidota, kārtojot vārdus pa tematiskajām grupām, piem.: *Visriņķe ap cilik, Dāršens parikts, Daba, Ēvergēlibis dabe, Smukvardiņ*, kā arī iekļauti atsevišķi izteicieni ventiņu izloksnē.

Daži piemēri:

Kraķs	trijkājis; vecs cilvēks ar spieķi	kraķ taīs no treīžubur;
Žļurb	dubļi	ritens i žļurbēs;
Ešķeķ	kaitināt	tas nāv nekāds jēmes, viš tik grib meitīķ izešķeķ

(Grīnbergs, Reitere 2010, 29, 36, 41).

Lai gan vērojamas dažas valodnieciskas un ortogrāfiskas neprecizitātes (piem., platais ē attēlots kā e ar nāseņa zīmi: ē), jāuzsver, ka šī nelielā vārdnīca ir nozīmīgs ieguldījums latviešu dialektālajā leksikogrāfijā, jo ir pirmā populārzinātniskā (arī tematiskā) izloksņu vārdnīca latviešu valodā, un, kā uzsver gramatikas un vārdnīcas sastādītājs U. Grīnbergs: „[...] ventspilniekiem un pilsētas viesiem nav vajadzīgi strīdi par „riktīgo” un „neriktīgo” ventiņu valodu. Visas formas, ko lieto ventiņi, ir „riktīgas”!” (Grīnbergs, Reitere 2010, 7).

Par populārzinātnisku un daļēji arī par izloksņu vārdnīcu var uzskatīt J. Kursītes sagatavoto eklektisko *Neakadēmisko latviešu valodas vārdnīcu jeb*

novadu vārdeni (2007). Kā min Dz. Hirša: „Vārdnīca ir vērtība tāpēc, ka, pirmkārt, ir gudra cilvēka skats uz valodu, un, otrkārt, leksēmas ir aktivizētas līdz pat lingvistiskās preces vērtībai, kas dod savu ieguldījumu latviešu valodas konkurētspējai valodas tirgū.” (Hirša 2007, 2) J. Kursīte savas vārdnīcas īpatnību akcentē, rakstīdama: „Akadēmiskā vārdnīcā [...] visiem punktiem ir jābūt saliktiem uz visiem „i”. Neakadēmiska vārdnīca [...] šur tur var ne tikai palikt bez punktiem uz „i”, bet arī apzināti tos neiekļaut. [...] Vienlaikus šī nav literārās valodas vārdnīca, bet nav arī izlokšņu vārdnīca.” (Kursīte 2007, 5) Diskutējama varētu būt vārdnīcā ievietoto leksēmu izvēle, tās pamatojums. Kā uzsverts darba ievaddaļā, te apkopoti gan Latvijas izloksnēs sastopami vārdi, gan diasporā (Kanādā, Zviedrijā, Krievijā) lietotie, gan individuāli veidojumi, senvārdi un jaunvārdi – viss, kas autorei šķitis gana vērtīgs un atmiņā paliekošs, lai tiktu iekļauts vārdenē – aizmirstu vārdu vai zināmiem vārdiem retāk lietotu nozīmju noliktavā, no kuras katrs var paņemt sev saistošo valodas vārdu un to nozīmju daļu (Kursīte 2007, 5). Taču šāda vārdu izvēles nekonsekvence un sajaukums, kā arī, piemēram, stilistisko un ekspresīvo u. c. norāžu trūkums liedz lasītājam gūt pilnīgu priekšstatu par vārdnīcā ievietotajām leksēmām, to lietošanas lauku. Autore subjektīvisms leksēmu atlasē neļauj arī vārdnīcu pieskaitīt kādai noteiktai vārdnīcu grupai. Valodnieks O. Bušs uzsver: „[...] vārdene – tas jau varētu būt pavisam cits žanrs (tā to autore izdevuma ievadā skaidro), relatīvi brīvi veidots teksts, kurā šķirkļa vārds nav vis apkalpojamais kungs un ķēniņš (kā, tikai nedaudz pārspilējot, var teikt par šķirkļa vārdu tradicionālā vārdnīcā), bet tikai pirmais starp līdzīgajiem, viens no *lasāma* teksta elementiem un līdzeklis teksta organizēšanai – varbūt mazliet līdzīgi dzejoļa nosaukumam dzejas krājumā.” (Bušs 2007, 2)

Daļu vārdu J. Kursīte devusi bez fiksēšanas vietas, taču no valodnieciskā un vēl jo vairāk no vārdnīcas lietotāja viedokļa būtu lietderīgi uzzināt, kurā Latvijas novadā vai diasporā vārds lietots; vai tas sastopams tikai vienā vai vairākos novados.

Jāmin, ka daudz vārdu autore smēlusies no latvju dainu materiāla, kurā bagātīgi atspoguļota izlokšņu leksika, kā arī no dažādiem literāriem vai valodnieciskiem avotiem (par to sk. Kursīte 2007, 515–524). Taču arī šeit ne vienmēr ievērota konsekvence, būtu arī vēlams, lai vārdnīcā tiktu dots pilnīgs avotu saraksts, nereti nekonsekvences vērojamas atsauču lietošanā: vārda atsauces nepilnīgas vai to lietojums maldinošs, piem., šķirkļos *apakšīņas*, *aplancīt*, *galinieks*, *iejavs*, *lietīgs* (Kursīte 2007, 15, 99, 119, 176; sal. *apakšīņas* EH I 71; *aplancīt* EH I 97; *galinieks* ME I 592; *iejavs* ME II 22–23; EH I 517; *lietīgs* ME II 507, EH I 757). Arī Dz. Hirša norāda, ka „dažviet klibo norāžu sistēma [...]”. Tas mazliet maldina vārdenes lietotāju, liekot domāt, ka tieši vārdene min vārdu pirmoreiz” (plašāk sk. Hirša 2007, 2).

2009. gadā latviešu leksikogrāfijā turpinās *vārdeni* sērija. Klajā nāk

J. Kursītes *Tautlietu vārdene* (2009). Pati autore atzīst, ka vārdnīcas nosaukums savdabīgs un tas prasa plašākus skaidrojumus, tāpēc norāda, ka tautlietas: „ir tas, kas attiecas uz tautas tradīcijām visdažādākajās izpausmēs.” (Kursīte 2009, 6). Vārdnīcā iekļautas leksēmas, kas pārstāv trīs grupas: 1) garīgie priekšstati, 2) lietiskie priekšstati, 3) sabiedriskie un ģimeniskie, mantiskie priekšstati (plašāk sk. Kursīte 2009, 6–8). Arī izmantotos avotus autore dalījusi vairākās grupās: 1) publicētie folkloras avoti, 2) teicēju sacītais, kas savākts Latvijas novados un latviešu diasporā, 3) daiļliteratūra, dokumentārā literatūra, 4) zinātniskā un izziņas literatūra – dažāda veida vārdnīcas, enciklopēdijas (Kursīte 2009, 8). Te galvenokārt iekļauti tikai to reāliju skaidrojumi, kas attiecas uz folkloriski centrētām tautlietām. Autore min, ka tur, kur tas bijis iespējams, viņa centusies vārdiem sniegt arī cilmes skaidrojumus, taču jāpiebilst, ka šis princips netiek konsekventi ievērots. Atsevišķām leksēmām cilme uzrādīta, piemēram: *nātns*, *stirpa*, *vācele*, *zēvele* u. c., taču nekas par cilmi nav minēts pie leksēmām *seija* (sk. ME III 813), *stuka* (sk. ME III 1102), *vindele* (sk. ME IV 599) u. c. Arī šajā vārdnīcā vietumis atsauču lietojums maldinošs: leksēma *seģene* atklāta, neizmantojot I. Jansones monogrāfiju *Galvas segas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā*, kur ir plašs un daudzveidīgs šīs leksēmas raksturojums, kā arī atsauce uz vārda lietojumu *Latvju dainās* (Jansone 2003, 77–84), savukārt leksēmai *ķikuzis* ‘pīga’ dota vien atsauce uz Z. Ligeru *Latviešu etnogrāfiju* (Ligers, 1952), lai gan šī leksēma, piemēram, fikseta jau ME no Zaļmuižas (sk. ME II 379); līdzīgas nekonsekvences vērojamas arī pie leksēmām *pliederis*, *tilināt* u. c.

Gan valodnieku, gan lasītāju attieksme pret šāda veida vārdnīcām var būt dažāda, bet, neraugoties uz minētajām nekonsekvencēm, nevar nepiekrist M. Baltiņas domai: „J. Kursītes no dažādiem avotiem izvēlēto vārdu apkopojumu var uzlūkot par provokāciju. Tūlīt jāpiebilst, ka provokācija ir rosinoša, pat veselīga. Tā izteikties vedina ne tikai filologu vidē, bet arī plašākā vidē, kur ir interese par valodu, izskanējušie vērtējumi un vērojumi.” (Baltiņa 2008, 12)

Sociolingvistisko un ekstralingvistisko un kritēriju izvēle vārdnīcu veidošanā

Nereti, veidojot izlokšņu vārdnīcu, vērā tiek ņemti arī dažādi sociolingvistiski un ekstralingvistiski faktori: piem., vārdu atlase tiek veikta ne tikai pēc izplatības, bet arī pēc *religiskās piederības* u. tml.

Religiskā piederība

Arī ticība (religiskā piederība) ir pazīme, kas var tikt likta vārdnīcas veidošanas pamatā. Uz šo pazīmi balstās I. Grekas-Pabisovas (*I. Grek-Pabisowa*) un I. Mariņakovas (*I. Maryniakowa*) veidotā vārdnīca *Słownik gwary*

starowierców mieszkających w Polsce (Polijā dzīvojošo vecticībnieku izloksnes vārdnīca, 1980), kuras kartotēkas materiāls ir ap 30 000 kartotēkas vienību no 26 apdzīvotiem punktiem; aptaujāts 90 teicēju. Vārdnīcas materiāls vākts laikā no 1966. gada līdz 1977. gadam. Tā uzskatāma par diferenciāla tipa vārdnīcu, kurā iekļauti gan magnetofona lentēs fiksētu sarunu atšifrējumi, gan arī izmantota aptaujas metode; vārdnīcā ņemti arī piemēri no teicēju vēstulēm, kā arī folkloras materiāli (Grek-Pabisowa, Maryniakowa 1980, VI–XIII).

Līdzīga vārdnīca veidota arī krievu dialektālajā leksikogrāfijā: *Словарь говоров старообрядцев (семейских) Забайкалья (Aizbaikāla vecticībnieku (semeisku) izloksnes vārdnīca, 1999)*, kas ir diferenciāla tipa skaidrojošā vārdnīca ar aptuveni 8000 skaidrotām leksēmām (ieskaitot variantus), piem.:

АНБАР ЛОПОТНОЙ [анбáр лапатно́й]. Хозяйственная постройка для хранения вещей. – *Мы в анбáри лапатно́м храни́ли оде́жу* [...]; **БА́БКА**¹ [ба́пка]. [...] 1. Устар. Женщина, оказывающая помощь при родах; повивальная бабка. [...]. – *До́ма хва́тят ро́ды – скаре́й ба́нку зва́ли, ана́, ба́бничила*. [...] 2. Знахарка. [...] *Ба́пка ра́ньше усé тра́вы зна́ла, кака́ ат како́й балéзни* [...] (Юмсунова 1999, 24, 27)

Materiāli vārdnīcai vākti vairākās Burjatijas Republikas un Čitas apgabala apdzīvotās vietās. Minētā vārdnīca ir pirmais mēģinājums aptvert šāda veida leksiku; vārdnīcā iekļauti ekspedīciju (1977–1998) materiāli (Юмсунова 1999, 7–8, 18–20). Vārdnīcas veidotāji min, ka „kultūrvēsturiskā un zinātniskā [vārdnīcas – L. M.-N.] vērtība vispirms ir tā, ka te atspulgu rod unikāli un aizmirsti vissenākie krievu valodas leksikas slāņi, kā arī tiek atklātas [...] izloknes transformācijas, kuru cēlonis ir gandrīz 250 gadus ilgušie starpdialektu un starpvalodu kontakti ar Sibīrijas ilgdzīvotāju izloksnēm un burjatu izloksnēm [...]” (Юмсунова 1999, 7) T. Kogotkova īpaši uzsver, ka vārdnīcas specifiku veido vārdu tematiskā grupa, kas reti sastopama citās vārdnīcās vai arī tajās vispār netiek atspoguļota, proti, reliģiskās jeb kulta sfēras leksika. Vārdi, kas tieši saistīti ar vecticībnieku unikalitāti, veido 10 procentus no kopējā vārdnīcā esošo vārdu skaita. Tie ir gan dažādu vecticībnieku kulta priekšmetu un to daļu nosaukumi, gan kristību apģērbu apzīmējumi, arī darbību apzīmējumi un vēl daudz kas cits, kas papildināti ar spilgtu ilustratīvo materiālu (Журавлев 20012, 259, Короткова, plašāk sk. arī vārdnīcas pielikumu, kur ietverti, piem., etnogrāfiskie zīmējumi un ilustrācijas).

Reģiona dabas objekts

Iepriekš minētās citvalodu vārdnīcas liecina, ka dialektālajā leksikogrāfijā dominējošs ir reģionālais vārdnīcu veidošanas kritērijs, kad izloksnes robežas ir relatīvi vienotas ar kultūrvēsturiskā apgabala robežām (varbūt mazāk ar reģionu saistītas minētās vecticībnieku vārdnīcas). Taču sastopamas arī dialektālās vārdnīcas, kuru izpētes reģiona pamatā ir kāds ievērojams *d a b a s o b j e k t s*, tāda ir A. Gerda (*А. Герда*) vadībā tapusī vārdnīca *Селугер: Материалы по русской диалектологии: Словарь* (*Seligers: materiāli krievu dialektoloģijā. Vārdnīca*, 2003–2007). Seligers – tie ir 23 ezeri, 165 salas, desmitiem līču, attek un ūdens klajumu; šis reģions ne reizi vien ir piesaistījis lingvistu un novadpētnieku uzmanību: tapuši izlokšņu apraksti, lingvistiskais atlants, arheoloģiskie un antropoloģiskie pētījumi (par to sk. Герд 2003, 3–4). Šāda veida vārdnīcas uzdevums ir ne tikai atspoguļot konkrētā reģiona savdabīgo leksikas materiālu, bet arī atspoguļot novada komplicēto saimnieciski ekonomisko dzīvi (zvejniecību, tirdzniecību, amatniecību), kā arī tautu migrācijas ceļus. Vārdnīcas galvenais redaktors A. Gerds norāda, ka *Seligers* – „tas ir pēdējais savienojošais krievu reģionālo vārdnīcu ķēdes posms [ceļā] no Barenca jūras līdz Smolenskai un Maskavai” (Герд 2003, 5).

Jāuzsver, ka daudzu vārdnīcu veidotāji meklē arī savdabīgu vidusceļu, apvienojot vairākus kritērijus vai cenšoties atrast jaunu, nebijušu pieeju dialektālajā leksikogrāfijā. Krievu leksikogrāfijā šāda vārdnīca ir *Псковский областной словарь с историческими данными* (*Pleskavas apvidus vārdnīca ar vēsturiskiem datiem*, 1967–2008), kas ir pilna tipa reģionāla vēsturiska vārdnīca, kurai materiāli vākti Pleskavas apgabala apdzīvotās vietās: Aševas, Ostrovas, Pitalovas, Pleskavas u. d. c. rajonos, kā arī daļā Latvijas un Igaunijas teritorijas (sk. Ларин 1967, 6–7; 27–41; 1973, 7–9; 1976, 4–5; 1979, 4–5 u. c.), un kuras sagatavošanai apkopots vairāk nekā miljons kartotēkas vienību (Ларин 1967, 3). Vārdnīcā iekļauti ne tikai ekspedīcijās iegūtie izlokšņu materiāli, bet izmantoti arī senāki rakstu pieminekļi – dokumentu ekscerpti, folkloras materiāli u. tml. (Ларин 1967, 3).

Līdzīgu kompromisu meklē arī baltkrievu valodnieku veidotās vārdnīcas *Тураўскі слоўнік* autori (*Turavas vārdnīcā*, 1982–1987; vārdnīcas kartotēka ir vairāk nekā 60 000 kartotēkas vienību, kas iegūtas, apsekojot 33 ciemus; pirmajā sējumā (A–G) ir 3275 vārdi). Šis vārdnīcas sastādītāji meklē kompromisu starp pilna un diferenciāla tipa vārdnīcu, uzsverot, ka tā ir tradicionālās leksikas pilna vārdnīca (Крыўіцкі, Цыхун, Яшкін 1982, 5, 9, 16).

Līdzīgu ceļu gājis arī poļu leksikogrāfs B. Sihta (*B. Sychta*), veidodams savu darbu *Ślownictwo Kociewskie na tle kultury ludowej* (*Kocevas leksika*

tautas kultūras gaismā, 1980). Te ievietoti gan izlokšnei tipiskie vārdi, gan arī plašs papildu materiāls – izlokšnē rakstīta dzeja, skaitāmpantiņi, izteicieni, mīklas, rīmes u. tml., piem.:

buc! interj. 'wykrzyknik naśladujący uderzenie kamieniem'. ◇ Wierszyk podczas podrzucania dziecka na kolanie:

Hopapa, hopapa, hopapa!

Tak pan jeże po obeże,

Sługa za nim porwał kamień,

Buc! buc! pana w łeb. (Sychta 1980, 50)

Kā redzams pēc apkopotā materiāla, **dialektālo jeb izlokšņu vārdnīcu** iedalījumā tiek ņemti vērā lingvistiskie un ekstralingvistiskie kritēriji.

1. **Vārdu atlases kritērijs:**

- pilna tipa izlokšņu vārdnīcas;
- diferenciāla tipa izlokšņu vārdnīcas;

2. **Ģeolingvistiskais kritērijs (teritoriālais kritērijs):**

- dialektu jeb plaša reģiona vārdnīcas;
- izlokšņu grupu vai vairāku izlokšņu vārdnīcas;
- lokālās (viena ciema, vienas izlokšnes, vienas ģimenes) vārdnīcas;
- diasporu jeb valodas salu vārdnīcas;
- pilsētu valodas vārdnīcas.

Ārzemju izlokšņu vārdnīcu veidošanas pieredze liecina, ka dialektālajā leksikogrāfijā dominējošs ir reģionālais vārdnīcu veidošanas kritērijs, kad izlokšnes robežas ir relatīvi vienotas ar kultūrvēsturiskā apgabala robežām. Taču sastopamas arī dialektālās vārdnīcas, kuru izpētes reģiona pamatā ir kāds ievērojams dabas objekts, piem., *Селужер: Материалы по русской диалектологии: Словарь*.

3. **Lingvistiski statistiskais kritērijs (izmantoto apvidvārdu daudzums):**

- plaša apjoma izlokšņu vārdnīcas (izmantoti vairāki miljoni kartotēkas vienību);
- vidēja apjoma izlokšņu vārdnīcas (izmantoti vairāki simti tūkstoši vai desmiti tūkstoši vienību);
- maza apjoma izlokšņu vārdnīcas (izmantoti daži tūkstoši kartotēkas vienību).

4. **Sociolingvistiskie un ekstralingvistiskie kritēriji:**

- teicēju skaits un radnieciskās attiecības (piem., J. Koroļovas *Диалектный словарь одной семьи*);
- teicēju ticība vai reliģiskā piederība (piem., vecticībnieku izlokšņu vārdnīcas)

- leksikas vēsturiskums (piem., G. Hristosenko un L. Ļubimovas *Региональный исторический словарь нерчинских деловых документов XVII-XVIII вв.*);
- leksikas tematiskais aspekts (piem., Š. Vintera *Kölsches Synonymwörterbuch. Wie säht mer söns noch för: arbeide, Blötschkopp, drinke, flöck, Jeck, kriesche, Puute, rähne, schwade, verkloppe, Zömmelöm?*);
- vārdnīcas populārzinātniskais aspekts (piem., V. Lesona *Kölsch von A bis Z. Handwörterbuch für Eingeborene, Zugezogene und Durchreisende*).

Kā redzams no aplūkotā vārdnīcu klāsta, izlokšņu vārdnīcas gan kvantitatīvā, gan kvalitatīvā ziņā mēdz būt dažādas. Nav iespējams runāt par vienotu pieeju izlokšņu vārdnīcu veidošanā, jo darbs pie izlokšņu vārdnīcas ir meklējumiem un atradumiem bagāts process, tāpēc ikvienas jaunas vārdnīcas izstrādei autors var pieiet radoši. Izlokšņu vārdnīcu īpatnība ir arī tā, ka ne vienmēr kvantitāte un pat arī ne zinātniskā kvalitāte un precizitāte ir noteicošā; viens no galvenajiem mūsdienu izlokšņu vārdnīcu kritērijiem ir spēja ieinteresēt lasītājus – gan filologus, gan vietējās izlokšnes runātājus un valodas entuziastus.

1. Baltiņa, M. Kam skan(ēs) vārds? *Diena*, 2008, 2. aprīlis, 12. lpp.
2. Beam, C. R. *Pennsylvania German Dictionary. English to Pennsylvania Dutch*. Pennsylvania : Historic Schaefferstown, 1982. 180 S.
3. Braun, E. *Saarbrücker Homonymwörterbuch*. Saarbrücken : Saarbrücker Druckerei und Verlag, 1989. 373 S.
4. Bruckner, H. *Mostviertlerisch von A bis Z. Mundart aus dem westlichen und mitleren Niederösterreich*. Tausend : Eigenverlag : Hubert Bruckner, 1999. 183 S.
5. Bušmane, B. *Piena vārdi. Piena produktu nosaukumi latviešu valodā*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007. 514 lpp.
6. Bušmane, B., Hirša, Dz., Lāms, E., Ozola, I., Silis, J., Šuplinska, I. Valoda un vide. No: *Letonikas trešā kongresa zinātniskie raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2009, 149.–177. lpp.
7. Bušs, O. Tomēr vārdene. No: *Kultūras Forums*, 2007, 7.–14. septembris, Nr. 35, 2. lpp.
8. Bußmann, H. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 4. Auflage. Stuttgart : Kröner, 2008. 815 S.
9. Draviņš 2010 – *Stendes izlokšnes vārdu krājums – Wortschatz der Mundart von Stenden*. Kārļa Draviņa vācu valodā rakstīto manuskriptu pap. un red. Bušmane, Timuška [tiešsaistē skatīts 2011. gada 10.jūnijā]. LU Latviešu valodas institūts, 2010, XXXV + 743 lpp. Pieejams: <http://www.nacionala-identitate.lv/uploads/2010/stende.pdf>
10. Demetzz 1999 – *Lexikon Südtirolerisch-deutsch. Wörterbuch und Übersetzungshilfe*

- für Fremde, Touristen und Zugereiste ausgewählt und mit Zeichnungen von Hanspeter Demetz.* Bozen : Edition Raetia, 1999. 118 S.
11. EH I, II – Endzelins, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīcai.* 1.–2. sējums. Rīga : 1934–1946.
 12. Edelmane, I., Ozola, Ā. *Latviešu valodas augu nosaukumi.* Rīga : Augsburgas institūts, 2003. 494 lpp.
 13. ĒIV I–III – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērgemes izloksnes vārdnīca.* 1.–3. sējums. Rīga : Zinātne, 1977.–1983.
 14. Gasser, A., Geyer, I. *Wörterbuch der deutschen Mundart von Tischelwang / Timau (It.) : für die Sprachgemeinschaft von Tischelwang / Timau.* Wien : Praesens, 2002. 603 S.
 15. Gehl, H. *Wörterbuch der donauschwäbischen Bekleidungsgewerbe.* Sigmaringen : Thorbecke, 1997. 619 S.
 16. Gehl, H. *Wörterbuch der donauschwäbischen Landwirtschaft.* Stuttgart : Steiner Verlag, 2003. 664 S.
 17. Gehl, H. *Wörterbuch der donauschwäbischen Lebensformen.* Stuttgart : Steiner Verlag, 2005. 984 S.
 18. Goggolori 1997/98 – Bayern als Vorreiter – Prash, Schmeller und deren Wörterbücher des Bayerischen Dialekts. In: *Goggolori. Aus der Werkstatt des Bayerischen Wörterbuchs* 1997/98, Nr. 1, S. 6.–7.
 19. Grek-Pabisowa, I., Maryniakowa, I. *Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsce.* Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk : Zakład narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1980. 407 str.
 20. Grinbergs, U., Reitere, L. *Is ventin gramatik un vārdnīc jeb bliņķs ventinmēle.* Ventspils : SIA „Resintro”, 2010. 48 lpp.
 21. Hirša, Dz. Ceļā uz valodas nākotni. No: *Kultūras Forums*, 2007, 7.–14. septembris, Nr. 35, 2. lpp.
 22. Hornung, M., Grüner, S. *Wörterbuch der Wiener Mundart.* 2. Auflage mit rund 1000 neuen Stichwörtern und Ergänzungen. Wien : ÖBV Pedagog. Verlag, 2002. 806 S.
 23. Hornung, M., Schlossar, P. S. *Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart von Pladen / Sappada in Karnien (Italien).* Wien : H. Böhlau, 1972. 525 S.
 24. Jakaitienė, E. *Leksikografija.* Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005. 324 p.
 25. Jansone, I. *Galvas segas un plecu segas : lingvistiskais aspekts latviešu valodā.* Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2003. 399 lpp.
 26. Kagaine, E. Izlokšņu vārdnīcas un to loma vēsturiskajā valodniecībā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti: Rakstu krājums* 3. Liepāja : LPA, 1999, 65.–75. lpp.
 27. KIV I–II – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca.* 1.–2. sējums. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1998.
 28. Kursīte, J. *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb Novadu vārdene.* Rīga : Madris, 2007. 527 lpp.
 29. Kursīte, J. *Tautlietu vārdene.* Rīga : Nemateriālās kultūras mantojuma valsts aģentūra, 2009. 559 lpp. VIV I–II – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainīžu izloksnes vārdnīca.*

- 1.–2. sējums. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2000.
30. Kurzemiece, I. *Žogu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008. 256 lpp.
31. Kühn, P. Typen lexikographischer Ergebnisdarstellung. In: *Dialektologie* : ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung. Erster Halbband. Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1982, S. 702.–723.
32. Laumane, B. *Zeme, jūra, zvejvietas* : Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē. Rīga : Zinātne, 1996. 400 lpp.
33. Laumane, B. Recenzija : E. E. Королёва. Дialektnый словарь одной семьи. No: *Linguistica Lettica*, 13. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2004, 199.–205. lpp.
34. Laumane, B. *Smalki lija zelta lietus* : Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā, I. Liepāja : LiePA, 2005. 414 lpp.
35. Laumane, B. Rucavas izloksnes dzīvotspēja. No: *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja : LiePA, 2007, 363.–378. lpp.
36. Ligers, Z. *Latviešu etnogrāfija*. Apgāds „Tauta”, 1952. 229 lpp.
37. Löffler, H. *Dialektologie. Eine Einführung*. Günter Narr Verlag, 2009. 158 S.
38. LVV 2006 – *Latviešu valodas vārdnīca*. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Rīga : Avots, 2006. 1216 lpp.
39. Mangold, M. *Saarbrücker rückläufiges Wörterbuch* : Reimwörterbuch und Rückläufiges Wörterbuch der Saarbrücker Mundart. Saarbrücken : Druckerei und Verlag, 1986. 362 S.
40. Markus-Narvila, L. Rucavas izloksnes vārdnīcas šķirkļa vārdu atlasē principi un kritēriji. No: *Letonikas otrais kongress. Kurzemes novada kultūrvēsturiskais mantojums, tā izpēte un saglabāšana*. Liepāja : LiePA, 2008, 146.–174. lpp.
41. ME I–IV – Milenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sējums. Rīga, 1923.–1932.
42. Niebaum, H. Deutsche Dialektwörterbücher. In: *Deutsche Sprache*. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation. 7. Jahrgang, 1979. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1979, S. 345.–373.
43. Prünster, H. *Griß di? Mein Tiroler Wörterbuch. Lustiger Sprachführer der Tiroler Mundart*. Amstetten : Verlag 66, 2003. 240 S.
44. Putniņa, M., Timuška, A. *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2001. 294 lpp.
45. Reķēna, A. *Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās*. Rīga : Zinātne, 1975. 708 lpp.
46. Rowley, A. R. *Fersentaler Wörterbuch* : Wörtverzeichnis der deutschen Sprachinselmundart des Fersentals in der Provinz Trient / Oberitalien. 40 000 Einträge. Dialekt-Deutsch-Italienisch. Hamburg : Helmut Buske Verlag, 1982. 295 S.
47. Scheer, H. *Die deutsche Mundart der Hutterischen Brüder in Nordamerika*. Wien : VWGÖ, 1987. 321 S.
48. Schlobinski, P. *Berliner Wörterbuch. Der aktuelle Sprachschatz des Berliners*. Berlin : Arani, 1993. 200 S.
49. Stellmacher, D. Der Benutzer des Dialektwörterbuchs. Gibt es eine Antwort auf

- die ungeklärte Frage der Wörterbuchforschung (Metalexikographie)? In: *Lexikographie der Dialekte. Beiträge zu Geschichte, Theorie und Praxis*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1986, S. 35.–45.
50. Sychta, B. *Słownikto Kociewskie na tle kultury ludowej*. Tom I–III. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk : Zakład narodowy imienia ossolińskich wydawnictwo Polskiej Adademii Nauk, 1980–1985.
 51. Tauber, W. *Mundart und Schriftsprache in Bayern (1450–1800). Untersuchungen zur Sprachnorm und Sprach-normierung im Frühneuhochdeutschen*. Berlin; New York : Walter de Gryeter Verlag, 1993 [tiešsaiste] : e-grāmata. [Google books] : books.google.com, 2008. [skatīts 2007. gada 15. martā]. Pieejams: http://books.google.com/books?id=oyGXodKTY_gC&pg=PA218&lpg=PA218&dq=glossarium+bavaricum&source=web&ots=IIAEOJu9o&sig=0DitEpE_PyMD0akvS0o74R33yY#PPA218,M1
 52. Teuschl, W. *Wiener Dialekt Lexikon*. Wien : Verlag Karl Schwarzer, 1990. 268 S.
 53. Timuška, A. Dialektālu aspekta vārdnīcu izveides aktuālās problēmas. No: *Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelina 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes*. 1997, 20. februāris. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1997, 34.–35. lpp.
 54. Timuška, A. Dialektālu aspekta vārdnīcu izveides aktuālās problēmas. No: *Linguistica Lettica*, 2. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 1998, 188.–196. lpp.
 55. Vitkauskas, V. Tarmių žodyno tipai ir sudarymo principai. Iš: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*. A serija, 2(33). Vilnius : Valstybine politines ir moskslines literatūros leidykla, 1970, p. 153–170.
 56. Winter, S. *Kölsches Synonymwörterbuch. Wie säht mer söns noch för* : arbeide, Blötschkopp, drinke, flöck, Jeck, kriesche, Puute, rähne, schwade, verkloppe, Zömmelöm? Köln : J. P. Bachem Verlag, 2003. 502 S.
 57. Ананьева, Н. Лексика польских говоров восточнославянского и балтийского пограничья в лексикографическом аспекте. Из: *Proceeding of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists*. Riga : Latvian Language Institute, University of Latvia, 2006, p. 9.–16.
 58. Аникин, А. Е. *Этимологический словарь русских диалектов Сибири* : Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков. Москва, Новосибирск : Наука, 2000. 470 с.
 59. Блинова 1982–1983 – *Мотивационный диалектный словарь (говоры Среднего Приобья)*. Под ред. О. И. Блиновой. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1982–1983.
 60. Блинова, О. И. Томская лингвистическая школа (взгляд изнутри и извне) [tiešsaiste]. Из: *Вестник Томского государственного университета*, т. 266, январь 1998 года. [skatīts 2010. gada 10. februārī]. Pieejams: [http://www.tsu.ru/webdesign/tsu/Library.nsf/designobjects/vestnik267/\\$file/tomling.html](http://www.tsu.ru/webdesign/tsu/Library.nsf/designobjects/vestnik267/$file/tomling.html)
 61. Богатова, Г. А. Размышления после международного съезда русистов в Красноярске. Из: *Вопросы языкознания*, 1998, № 3, с. 115–122.
 62. Брысина, Е. Диалектный словарь как форма отражения языковой картины мира диалектоносителей. Из: *Международный сборник научных трудов* : Материалы по русско-славянскому языкознанию. Воронеж : ВГУ, 2005, с. 104–110.

63. Герд 2003–2007 – *Селигер* : Материалы по русской диалектологии : Словарь. Вып. 1–3. Под ред. А. С. Герда. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003–2007.
64. Голев, Н Рецензия на „Мотивационный диалектный словарь” [tiešsaiste]. Из: *Известия Сиб. отд. АН СССР. Сер. истории, филологии и философии*. Вып. 1. Новосибирск, 1982, с. 62–63. [Skatīts 2009. gada 21. jūlijā] Pieejams: <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z65.html>
65. Демидова, К. И. *Системный словарь предметно-обиходный лексики говоров Талицкого района Свердловской области*. Свердловск : Свердловский государственный педагогический институт, 1986. 103 с.
66. ДС – *Диалектные (областные) словари* [tiešsaiste]. [Skatīts 2009. gada 7. oktobrī]. Pieejams: http://www.gramota.ru/slovari/types/17_4
67. Журавлев 2001₁ – Журавлев, А. Ф. Рецензия: А. Е. Аникин. Этимологический словарь русских диалектов Сибири. Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков. Из: *Русский язык в научном освещении* No. 2. К 200-летию со дня рождения В. И. Даля. Москва : Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2001, с. 250–256.
68. Журавлев 2001₂ – Журавлев, А. Рецензия: Словарь говоров старообрядцев (семейских) Забайкалья. Из: *Русский язык в научном освещении* No. 2. К 200-летию со дня рождения В. И. Даля. Москва : Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2001, с. 257–264.
69. Иванова, А. Ф. *Словарь говоров Подмосковья*. Москва : Московский областной педагогический институт им. Н. К. Крупской, 1969. 598 с.
70. Калиткина, Т. В. Диалектные словари как лингвокультурологический источник: опыт реконструкции традиции [tiešsaiste]. [Skatīts 2009. gada 21. jūlijā]. Pieejams: http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/291/image/291_12-19.pdf
71. Кириллова, Новикова 2003–2006 – *Тематический словарь говоров Тверской области*. Под ред. Т. В. Кирилловой, Л. Н. Новиковой. Тверь : ТвГУ, 2003–2006.
72. Коготкова, Т. У истоков русской речи. [tiešsaiste] Из: *Наука в Сибири. Еженедельная газета Сибирского Отделения Российской Академии Наук*. No. 4 (2240) 28 января 2000 г. [Skatīts 2010. gada 2. janvārī]. Pieejams: <http://www.nsc.ru/HBC/hbc.phtml?26+85+1>
73. Колокольцева, Т. Н. *Словари диалектные* [tiešsaiste]. [Skatīts 2009. gada 21. jūlijā]. Pieejams: http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0113904.pdf
74. Королёва, Е. Е. Диалектный словарь одной семьи – словарь нового типа. No: *Valoda – 1997. Humanitāras Fakultātes VII Zinātniskie lasījumi. Fonētika un gramatika. Leksika*. Daugavpils : Saule, 1999, 97.–108. lpp.
75. Королёва, Е. Е. *Диалектный словарь одной семьи* (Пыталовский район Псковской области). Вып. 1.–2. Daugavpils : Saule, 2000.
76. Крыўіцкі, А. А., Цыхун, Г. А., Яшкін, І. Я *Тураўскі слоўнік. Том 1.–5*. Минск : Навука і тэхніка, 1982–1987.
77. Лабунец, Н. В. Диалектный словарь в аспекте региональной культуры [tiešsaiste]. [Skatīts 2009. gada 21. jūlijā]. Pieejams: <http://frgf.utmn.ru/last/No13/journal.htm>
78. *Псковский областной словарь с историческими данными*. Под ред.

- Б. А. Ларина. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1967–2008.
79. Макушева, О. А. *Словарь метеорологической лексики Орловских говоров*. Орел : Орловский государственный университет, 1997. с. 106.
80. Нефедова, Е. А. „Архангельский областной словарь” в типологии диалектных словарей. Из: *Вопросы русского языкознания* : Сб. Вып. X. Архангельские говоры : Словообразование. Лексика. Семантика : К 50-летию научной деятельности Осаны Герасимовны. Москва : МГУ, 2003, с. 15–26.
81. Панин 1991 – *Словарь русской народно-диалектной речи в Сибири XVII – первой половины XVIII в.* Сост. Л. Г. Панин. Новосибирск : Наука, 1991. 181 с.
82. *Русский язык. Энциклопедия русского языка* [tiešsaiste]. [Skatīts 2009. gada 7. jūlijā]. Pieejams: <http://russkiyyazik.ru/>
83. Федоров 1983 – *Фразеологический словарь русских говоров Сибири*. Под ред. А. И. Федорова. Новосибирск : Наука, 1983. 236 с.
84. Христосенко, Г. А., Любимова, Л. М. *Материалы для регионального исторического словаря Нерчинских деловых документов XVII–XVIII вв.* Выпуск I–II. Чита : Изд-во Забайкальского государственного педагогического университета им. Н. Г. Чернышевского, 1997–1999.
85. Юмсунова 1999 – *Словарь говоров старообрядцев (семейских) Забайкалья*. Под ред. Т. Б. Юмсуновой. Новосибирск : СО РАН, 1999. 540 с.

Mihals Škrabals

Vēlreiz par verba veidu no leksikogrāfa viedokļa¹

1. Topošajā latviešu-čehu vārdnīcā ir pienācīgi jāatspoguļo darbības vārda veida kategorija (ja pieņemsim tās esamību latviešu valodā,²), kas pārstāv vienu no daudzām gramatiskām paralēlēm starp baltu un slāvu valodām.

Latviešu skaidrojošajās vārdnīcās verba veidu tā neskaidrās būtības dēļ tradicionāli neapzīmē,³ no latviešu lietotāja viedokļa tā acīmredzot ir lieka informācija: „vienas saknes verba priedēkļa un bezpriedēkļa forma ir pirmā ārējā perfektivitātes un imperfektivitātes pazīme” (MLLVG, 565); bezpriedēkļverbus (*braukt, lasīt*) saprot kā imperfektīvos, savukārt priedēkļverbus (*atbraukt, izlasīt*) kā perfektīvos. Mūsu vajadzībām šī elementārā dalīšana tomēr ir nepieciešama, neraugoties uz veselu virkni izņēmumu, kuri aprakstīti latviešu gramatikās. Citas tulkojošās vārdnīcas (latviešu-angļu, latviešu-vācu) mums nepalīdzēs, jo tās neatspoguļo verba veida korelāciju; tāpēc jo vērtīgāka izrādījās latviešu-krievu (turpmāk LR), un pēdējā laikā arī latviešu-poļu (LP) vārdnīca – abas verba veida korelātus min.

¹ Šis raksts ir 2011. gada septembrī Prāgā konferencē *Korpling 2011* nolasītā referāta aktualizēta un paplašināta versija. Teksts papildināts ar jaunu materiālu, kas iegūts, strādājot pie latviešu-čehu tulkojošās vārdnīcas, un pielāgots latviešu lasītājiem.

² Darbības vārda veida kategorija latviešu valodā tiek atkārtoti apspriesta, pat apšaubīta gan latviešu valodniecībā, gan čehu valodnieciskajā baltistikā. Pretēji attiecīgajai kategorijai slāvu valodās, latviešu valodā vēsturiskās attīstības rezultātā tā ir ievērojami novājināta un cieši saistīta ar darbības vārda laika kategoriju: „[...] tā kā verbu veidu gramatiskās īpatnības latviešu valodā izpaužas nevis stingru likumību veidā, bet gan vairāk tendenču veidā, tad latviešu valodā nav tik krasu perfektīvā un imperfektīvā veida verbu atšķirību kā krievu valodā. Verba veidu latviešu valodā raksturo vēl zināma leksiskās nozīmes nokrāsa, kas mums ļauj verba veidu latviešu valodā kvalificēt kā līdz galam neattīstītu gramatisku jeb leksiski gramatisku kategoriju.” (Staltmane 1958, 19) Atšķirībā no čehu valodas verba veids latviešu valodā izpaužas ne tikai morfoloģiski, bet daudz kompleksāk: gan ar gramatiskiem, gan leksiskiem līdzekļiem, eventuāli plašākā sintaktiskā kontekstā (Paegle 2003, 131; Kalme, Smiltņiece 2001, 221; Lokmane 1988, 118, Nitiņa 2001, 93).

Mums tomēr ir svarīgi, ka latviešu valodā ir iespēja raksturot darbību no tās (ne)pabeigtības vai (ne)ierobežotības viedokļa un ka pastāv neapšaubāma sistēmiska korelācija „visās verbu finītās un infinitās formās” (MLLVG, 567; sal. arī Kalme, Smiltņiece 2001, 219 u. c.). Tādēļ, ņemot vērā iepriekšminētās īpatnības, mēs turpmāk runāsim tieši par verba *veidu* (jeb *aspektu*) un par *perfektīvajiem* un *imperfektīvajiem* verbiem.

³ LLLV 1. sējuma imperfektīvo formu apzīmēšanai tika lietota speciāla norāde *imperf.*, taču tālākos sējumos autori no tās ir atteikušies.

Šajā rakstā mēģināsim – ar viena konkrētā verba piemēru – atklāt, kā verba veida problemātiku var izskaidrot ieskats valodas korpusos, īpaši paralēlajā čehu-latviešu korpusā, kurš top čehu leksikogrāfiskajā projektā *InterCorp*. Mēs apzināmies tā nelielo apjomu⁴ un ar to saistītās problēmas: kļūdainie un individuālie tulkotāja risinājumi, kuri lielos un līdzsvarotos korpusos tiktu neitralizēti, var novest mūs no ceļa. Problemātisks arī ir jautājums, vai lietot piemērus no latviešu valodā tulkotiem čehu tekstiem; avotvalodai mūsu vajadzībām primāri tomēr jābūt latviešu valodai. Turklāt šo korpusu veido vienīgi beletristikas tulkojumi, tāpēc tas atspoguļo tikai zināmu – nelielu un diezgan specifisku – valodas segmentu, kas ir krietni tālu no vēlamās līdzsvarotības.

2.0. Latviešu bezpriedēkļverbiem čehu valodā atbilst lielākoties imperfektīvā verba forma; leksikogrāfa uzdevums tātad ir atrast *semantiski* vispiemērotāko ekvivalentu.⁵ Runājot par priedēkļverbiem, kam latviešu valodā lielākoties piemīt perfektivitāte, situācija ir sarežģītāka: bez perfektīvās verba formas to var tulkot gandrīz vienmēr ar attiecīgu sekundāri izveidotu imperfektīvu (*braukt* „jet”, arī „jezdit”; savukārt *atbraukt* „prijet × prijiždēt”, sal. LR: *éxamb; npuéxamb-npuézžám*; LP *jechač; przyjechač / przyjeżdżać*), pat tajos gramatikās aprakstītajos gadījumos, kad priedēklis ir tīri formveidojoša (perfektivizācijas) funkcija.⁶ Šo hipotēzi apstiprina gan visas manis izmantotās latviešu-slāvu valodu vārdnīcas, kurās lielākā daļa latviešu perfektīvo verbu vienprātīgi tulkota kā ar pabeigto verba formu, tā ar tās sekundāro nepabeigto korelātu, gan savā veidā arī S. Nikuļcevas čehu-latviešu vārdnīca (ČL), kur daudzi čehu verba veida pāri tiek „salīdzināti” vienā šķīrkli; par to liecina arī mana pieredze ar līdz šim apstrādātiem šķīrkļiem.

Tādēļ būtu labāk, ja mēs pielāgotu un precizētu savu izejas tēzi no leksikogrāfa viedokļa šādi: latviešu bezpriedēkļverbiem primāri atbilst čehu ekvivalenti nepabeigtā veidā, turpretī priedēkļverbiem parasti ir

⁴ Pašlaik tajā ir ietverti 33 paralēli teksti (20 čehu, 7 latviešu, pārējie 6 ir citvalodu) un vairāk nekā miljons vārdlietojumu. Sīkāku informāciju par *InterCorp* var atrast projekta interneta lapā: <http://www.korpus.cz/intercorp/>.

⁵ Taču jāņem vērā, ka latviešu valodā „pabeigtības nozīme nav atkarīga tikai no priedēkļa, bet arī no bezpriedēkļa verba leksiskās nozīmes un abu faktoru mijiedarbības” (MLLVG, 569). Tā var izskaidrot, kāpēc dažos gadījumos arī latviešu bezpriedēkļverbus tulkosim abējādi: gan ar čehu verba nepabeigto, gan pabeigto formu, piem.: beigt „končit × skončit”, sal. LR 1. *кончить-кончатъ, закончить-заканчивать, окончить-оканчивать*; LP 1. *kończyć, zakończyć / zakańczyć, skończyć*.

⁶ Visbiežāk tie ir priedēkļi, kuri „zaudē savas sākotnējās lokālās nozīmes” (MLLVG, 567): *pa-, no-, iz-, sa-*, retāk arī *ap-, uz-, pie-* un *aiz-*. Šīs atziņas, kas gadiem ilgi it kā automātiski pārgājušas no gramatikas uz gramatiku, vajadzētu pārvērtēt, konfrontējot tās ar korpusa datiem, kuri, atšķirībā no valodnieku intuīcijas, ir daudz objektīvāki.

abējāds ekvivalents (gan perfektīvs, gan imperfektīvs – tieši šinī secībā, jo perfektīvā forma šeit ir nemarķēta). Papildinot šo tēzi, jāmeklē neregularitātes, kas neatbilst šim mūsu izejas punktam – tādi gadījumi, kad prefikss ir pilnīgi desemantizējies un tam ir vienīgi formveidošanas (pabeigtā veida) funkcija.

2.1. Vienu no šiem izņēmumiem uzreiz demonstrēsim ar konkrētu piemēru, pieturoties pagaidām pie tā sistēmiskās (*langue*) formas – infinitīva. Verbam *lasīt* ir divas nozīmes (kuras var uzskatīt arī par relatīvi patstāvīgiem homonīmiem): 1. „čīst” (grāmatu, avīzi u. tml.); 2. „sbīrat” (ogas, sēnes u. tml.). Abām nozīmēm iespējama virkne priedēkļatvasinājumu; pievērsīsim uzmanību vienam no tiem, acīmredzot visbiežākajam,⁷ kurš atvasināts ar prefiksu *iz-*. Pirmajā gadījumā (*izlasīt*₁) šim priedēklim ir tīri gramatiska funkcija, tas nepabeigtajai formai veido tikai tās veida korelātu, verba nozīmi nemainot; tas pats veida pāris pastāv arī čehu valodā (*číst* × *přečíst*; sal. kr. *чумать* × *прочумать*, *почесать*; p. *czytać* × *przeczytać*). Turpretī otrajā gadījumā (*izlasīt*₂) priedēklis papildus perfektivizācijai verba nozīmi modificē – tā top jauna, patstāvīga leksēma, kura čehu valodā jātulko ar veida pāri („vybrat, probrat, přebrat × vybrat, probírat, přebírat”; sal. LR *выбрать-выбурать*; *непобрать-непобурать*; LP 1. *wybrać* / *wybierać*; 2. *przebrać* / *przebierać*).

Te ir labi redzamas prefiksa divas funkcijas – formveidošana un vārdarināšana – latviešu valodā, tomēr otrā no tām dominē „un perfektivācija realizējas tikai kā vārddarināšanas procesa «blakus produkts»” (Lokmane 1998, 111). Slāvu valodās, bet daļēji arī lietuviešu valodā (Mathiassen 1996, 21; Kalnača 2004, 31–32) nepabeigtību var izteikt arī ar piedēkļiem,⁸ latviešu valodā šīs iespējas nav: nav tādu nepabeigtas darbības piedēkļu, ar kuriem iespējams atvasināt nepabeigtā veida iteratīvus verbus no perfektīviem vārdiem kā slāvu valodās (č. *nést* – *přinést* – *přinášet*; sal. kr. *нести* – *принести* – *приносить*, p. *nieść* – *przynieść* – *przynosić*).⁹ Pēdējie divi izteicieni latviešu valodā jātulko ar to pašu ekvivalentu (*nest* – *atnest*).

⁷ Sal. verba lasīt atvasinājumu statistiku pēc latviešu valodas korpusa *miljons 2.0* (sīkāka informācija atrodama www.korpuss.lv) datiem: no aptuveni 3,5 milj. vārdlietojumiem verba *lasīt* visu formu skaits – 583; *izlasīt* – 190; *nolasīt* – 82; *atlasīt* – 66; *palasīt* – 42; *pārlasīt* – 30; *salasīt* – 29; *ielasīt*, *uzlasīt* – pa 4; *aplasīt*, *pielasīt* – pa 2; *aizlasīt* – 0.

⁸ Tomēr latviešu-lietuviešu vārdnīcā šī iespēja atspoguļota nav.

⁹ Neskatisimies tagad uz piedēkļiem *-inā-*, *-ī-*, *-ā-*, *-aļā-*, *-alē-*, *-elē-*, *-uļo-* (MLLVG, 332, Nītiņa 2001, 92), kuri tuvāk ir t. s. *akcionsartam* nekā verba aspektam. Lai arī esmu vienisprātis ar A. Kalnaču, kas runā (2004, 18) par vajadzību iekļaut akcionsartu verba veida problemātikā, šo tematu šobrīd tuvāk neaplūkošu, aprobežojoties ar konstatējumu, ka tulkojuma ekvivalentu vienādības gadījumā šie ekvivalenti tomēr būtu vārdnīcā jāatšķir, piem., ar piezīmi vai skaidrojumu: *stumt* „tlačit” – *stumdit* „tlačit (nepietrītīt, opakovanē)”, t. i. ‘nemitīgi, atkārtoti’, citādi lietotājs varētu abus vārdus maldīgi uzskatīt par sinonīmiem.

2.2. Pirms pārejam pie autentiskiem korpusa citējumiem, apstāsimies pie šā modeļa teikuma, respektīvi, tā variantiem:

- 1a) *Es lasīju grāmatu.* „Četl jsem knihu.”
- 1b) *Es izlasīju grāmatu.* „Přečetl jsem knihu.”
- 1c) *Es esmu lasījis grāmatu.* „Četl jsem knihu.”
- 1d) *Es esmu izlasījis grāmatu.* „Přečetl jsem knihu.”

Latviešu valodai salīdzinājumā ar čehu valodu ir bagātāka verba laiku sistēma, un atšķirība starp vienkāršajiem un saliktajiem laikiem ir viens no verba veida izpaušanas līdzekļiem. Piemēros 1a) un 1b) ir uzsvērta pati darbība, tās norise, plūsma, savukārt piemēros 1c) un 1d) ir akcentēts sasniegtais stāvoklis, tagadnē saglabājies darbības rezultāts. Čehu valodā situācija ir citāda: procesualitāti uzsver teikumu 1a) un 1c) ekvivalenti, rezultativitāti – 1b) un 1d); un, kā redzams no tikai diviem tulkojumiem, atšķirība starp abu tipu laikiem tur ir gramatiski neuztverama, to var izteikt tikai aprakstoši, parasti plašākā, (virs)teikuma kontekstā (sk. arī tālāk minētos korpusa piemērus), tātad ir arī ļoti grūti to fiksēt vārdnīcā – tajā diez vai sagaidāms šķirklis *esmu lasījis* vai *ir izlasījusi*, bet gan šķirkļi *lasīt* un *izlasīt*. Pa laiku vērojamā salikto laiku aizstāšanās ar vienkāršajiem var redzēt atsevišķu runātāju un rakstītāju novirzes no normas, taču masveidā tā, par spīti dažu valodnieku bažām,¹⁰ nav izplatījusies; relatīvos laikos vienkāršo un salikto laiku paralēlisms ir literārās valodas sastāvdaļa (Kalnača 2004, 28–29).

2.3. Iepriekšminētie teikumi ir modeļa situācija, kas zināmā mērā ir mākslīga, to nepieciešams ielikt situācijas un konteksta ietvaros. Šī mūsu „staigāšana ap karsto korpusa putru” tomēr nav pašmērķis, es gribu izprast ceļu no valodas sistēmas līdz ūzusam, proti, no *langue* līdz *parole*. Kopā ar šo dihotomiju būtu jāpiemin arī cita, ar šo cieši saistīta F. de Sosīra formulēta opozīcija: *nozīme-jēga*¹¹. Ar *jēgu* saprotam „kontekstuāli konkretizētu, aktualizētu atsevišķu nozīmi [...], t. i. pretstatu *langue* līmeņa nozīmei” (EŠC 2002, 431; sal. arī Čermák 2007, 284; A. Kalnača (1997, 63) runā par primārām jeb paradigmatiskām nozīmēm, „kuras var konstatēt bez jebkāda konteksta un par kurām parasti runā laika kategorijas kā morfoloģiskas

¹⁰ Lokmane (1988, 119) ievēro, ka krievu valodas ietekmē latviešu valodā sāk vairoties vienkāršie laiki uz salikto laiku rēķina, un viņas raksts izskan brīdinoši: „[...] zaudējot saliktos laikus, latviešu valoda kļūtu nabagāka.”

¹¹ Šo terminu lietoju pretēji līdzšinējai latviešu terminoloģijai, kur sastatījumā ar *nozīmi* parasti runā par *jēdzienu*, domājams, ka krievu valodas ietekmē, jo tur tiek lietots termins *понятие*, nevis *смысл*. Nevar diemžēl balstīties uz F. De Sosīra „Vispārīgās valodniecības kursa” latviešu tulkojumu, tomēr, manuprāt, oriģinālvalodā lietotajam terminam sens vairāk atbilst latviešu ekvivalents *jēga* (kā arī č. *mysl*) nekā *jēdziens* (č. *pojem*).

kategorijas sakarā", un sekundārām jeb sintagmātiskām nozīmēm, „kuras atklājas teikumā un izriet no teksta autora komunikatīvā mērķa”).

Konkrēts teksts, it īpaši mākslas teksts, pieder pie indivīda darbības sfēras, tas atspoguļo ne vien viņa valodas potenci, bet arī visas individuālās valodas lietojuma savdabības. Tas pārstāv daudz plašāku potenciālu, kurš nereti iziet gan ārpus vārdnīcas iespējām, gan arī galu galā ārpus tās kompetences robežām – vārdnīca cenšas fiksēt galvenokārt valodas sistēmisko pusi, kas ir valodas runātāju kopienas pieņemta, t. i., attēlot valodu tās tipiskumā, standartā. Ja mēs negribam veidot autora vai citādi speciāli orientētu vārdnīcu, mums no šīm detaļām ir jāabstrahējas, nepieciešamā mērā tās jāvienādo. Leksikogrāfu primāri interesē attiecīgās leksēmas nozīmes (kura latviešu valodā ar verba veidu ir cieši saistīta), bet semantisko līmeni pārkāpjoties nianse var noteikt tikai sekundāri, ar metavalodas līdzekļiem.

2.4.1. Beidzot – konkrēti korpusa piemēri:

2) *Esmu lasījusi jūsu grāmatas, priecājos iepazīties.*¹²

Četla *jsem vaše knihy, těším se na seznámení.*

3) *Viņš velti centās atminēties visu, ko bija lasījis par badošanos.*

*Marně se snažil vyvolat v paměti všechno, co kdy **četl** o hladovění.*

Teikumi 2) un 3)¹³ atbilst mūsu modeļa teikumam 1c), savukārt nākamais piemērs atbilst teikumam 1d):

4) – *Kurš ir izlasījis vairāk grāmatu – tu vai viņš?*

– *Kdo **přečetl** více knih, ty, nebo on?*

Interesants piemērs tam, kā process (*cilvēks ir daudz lasījis „člověk mnoho četl”*) pakāpeniski pārvēršas par rezultātu (*daudz lasījis cilvēks „sečtělý člověk”*), vērojams nākamajā teikumā:¹⁴

5) *Jako **sečtělý**, osvědčený dělník si zachoval úctu ke vzdělání a otevřeně*

¹² Visos turpmākajos piemēros, ja pirmais minēts latviešu teikums, tas ņemts no latviešu oriģināla, kurš ir tulkots čehu valodā; ja citējam vispirms čehu teikumu, tad tas ir čehu oriģināls.

¹³ Teikumu teorētiski (3) varētu pārtulkot arī ar salikto pagātni (pluskvamperfektu): [...] *co kdy byl četl o hladovění*, taču šī forma mūsdienu čehu valodā ir diezgan arhaiska, un to parasti vairs nelieto.

¹⁴ Līdzīgu piemēru darbības transformācijai no procesa par pazīmi min arī Lokmane (1988, 117), citējot R. Ezeru: *Kāds stumbru bija sazāģējis divus metrus garos posmos un pēc tam pame-tis, jo koksne bija satrupējusi un poraina kā sūklis.*

srdce pro literární bohému.

Kā jau kulturāls un daudz lasījis cilvēks, viņš juta cieņu pret izglītību un saprata literāro bohēmu.

6) Největší překvapení cestovatele je, najde-li v cizí zemi to, o čem stokrát **četl** nebo co stokrát viděl na obrázku.

Ceļotājam vislielāko pārsteigumu sagādā tas, ka viņš sastop svešā zemē to, par ko jau simtreiz [ir] lasījis vai ko simtreiz redzējis attēlos.

Šeit imperfektīvais verbs, lietots saliktajā laikā, iegūst specifisku nozīmi: tas uzsver atkārtotību, pagātnē notikušas darbības intensitāti un daļēji arī padara izteicienu ekspresīvu. Līdzīgi arī šeit:

7) *Dal si zapsat latinu s řečtinou a **přečetl** již kopu knih.*

Viņš [ir] pieteicies uz latīņu un grieķu valodu un [ir] izlasījis jau veselu kaudzi grāmatu.

Latviešu perfektīvos verbos var lietot arī tagadnē, kaut gan, stingri ņemot, pabeigtība ir pretrunā ar tagadni – šajā gadījumā tā nav aktuālā, bet vispārinātā, ārpus laika stāvošā tagadne, eventuāli vēstījuma tagadne kā speciāls stilistisks līdzeklis. „Vispārinātā laika nozīmē zūd saistība starp darbības norises laiku un runas momentu – darbības vārds nosauc darbību, kas mēdz notikt, raksturo vispārīgas īstenības attiecības.” (Lokmane 1998, 113) Bieži perfektīvajiem verbiem par spīti to formai, ir nākotnes nozīme, līdzīgi kā čehu valodā:

8) *Věstules atplěš un izlasa šodien.*

*Dopisy roztrhnou a **přečtou** dnes.*

Nākamajā gadījumā divreiz atkārtotā čehu forma tulkota ar divām atšķirīgām formām latviešu valodā:

9) *Tu čte Kostkovo jméno. Čte to jméno a zaplavuje jej stud.*

*Tur viņš **izlasa** Kostkas vārdu. Viņš **lasa** šo vārdu, un viņu pārņem kauns.*

Paralēlajā korpusā ir ne mazums piemēru, kad latviešu perfektīvā forma *izlasīt*, čehu valodā tiek tulkota ar imperfektīvo verbu:

10) – *Kādā grāmatā es izlasīju – kafija bija tik karsta, ka apdedzināja lūpas.*

– V jedné knize jsem **četl**, že káva byla tak vřelá, že si ten dotyčný opařil rty.

11) *Vai es to biju kaut kur izlasijis, vai man to teica Rūdolfš?*

*Nēkde jsem to **četl** nebo mi to řekl Rudolf?*

Un otrādi – čehu imperfektīvā forma *číst* tulkota ar latviešu perfektīvo verbu:

12) [...] *ale nenašel nikde nic, až teprve na stránce 471 v bibliografických poznámkách četl toto: [...]*

*[...] taču nekur neatrada meklēto, vienīgi 471. lappusē, bibliogrāfiskajā rādītājā, **izlasīja** sekojošo: [...]*

13) *Četl jsem v novinách tento inzerát: [...]*

***Izlasīju** avīzē šādu sludinājumu: [...]*

Taču tā ir tulkotāja izvēle, kas nebūtu jāuzskata par kļūdainu. „[G]ramatiskas kategorijas un to izteikšanas līdzekļi [...] ir ciešā saiknē ar teksta autora komunikatīvo mērķi” (Kalnača 1998, 47), un ar šo mērķi var bieži izskaidrot atkāpes no normas. Tas ir atkarīgs no autora (un paralēlajā korpusā arī no tulkotāja) interpretācijas, no tā, vai viņš grib uzsvērt darbības procesualitāti, vai otrādi – rezultativumu, vai arī varbūt viņš vēlas savu tekstu padarīt īpašu. Paralēlais korpus parāda atsevišķu tulkotāju risinājumu bagātību (ieskaitot tos skaidri nepareizos un parafrāzētos tulkojumus, kurus izmantot vārdnīcā nav iespējams), turklāt mēs paši varam mēģināt atrast savus, alternatīvus risinājumus: mūsu gadījumā aizvietot perfektīvās formas ar imperfektīvajām un otrādi – un pēc tam apspriest tādu risinājumu dabīgumu (pārbaudot to biežumu nacionālajā korpusā).

2.4.2. Paralēlais korpus mums galvenokārt palīdzēs atrast čehu ekvivalentus, precīzāk sakot, to pretendētus. Latviešu verbu *izlasīt*, paralēlajā korpusā mēdz tulkot ar citiem ekvivalentiem, kuru iekļaušana vārdnīcā mums jāapsver, ja tie parādās atkārtoti un ja tie ir pastāvīgi, stabili: „principā vārdnīca var, protams, piedāvāt tikai ekvivalentus, kuri ir stabili un tāpat sistēmiski. [...] Vārdnīca tomēr nevar piedāvāt nepastāvīgus, nestabilus ekvivalentus, respektīvi, autora vai tulkotāja ekvivalentus, kuri sastopami *ad hoc* tikai tulkojumos.” (Čermák 1995, 239, sk. arī šā raksta 2.3. punktu).

14) ***Pročetl** celou knihu od A až do Z, neboť – přiznejme to – byl velmi hrd, že má podíl na vědeckém díle; ..*

Kriminālists izlasīja visu grāmatu no viena gala līdz otram, jo, atklāti sa-

kot, jutās ļoti lepnas, ka arī viņam ir savs ieguldījums zinātnē, ..

15) *Chirurg **dočetl** rukopis a mechanicky jej rovnal, aby ani list nepřechýlval.*

Hirurģs¹⁵ izlasīja rokrakstu un mehāniski līdzināja lappuses, lai neviena nelīstu ārā no citām.

2.4.3. Turklāt, strādājot ar korpusa datiem, mums atklājas atsevišķu nozīmju biežums jeb frekvence. Lai gan tas uz mūsu tematu tieši neattiecas, tā ir no leksikogrāfiskā viedokļa ļoti vērtīga informācija, kas mums divu (triju utt.) homonīmu vai polisēmisku leksēmu gadījumos ļauj noteikt lietotājiem ērtāko secību, kuru nosaka tieši biežums. Savā vārdnīcā tādēļ atzīstu par labāku minēt kā pirmo daudz biežāko *izlasīt*₁, nevis *izlasīt*₂, kā to dara gan LR, gan LP.

3. Veida kategoriju nedrīkst reducēt tikai uz vārdiem vai to atvasinājumiem, jāņem vērā latviešu gramatiskās sistēmas specifika. Kā jau minēts, būtu grūti atspoguļot vārdnīcā šķirklju līmenī vienkāršo un salikto laiku konkurenci; taču veida kategorija skar arī apstākļa vārdus, jo neiespējamība veidot latviešu valodā aspektuālus korelātus ar piedēkļu palīdzību tiek kompensēta ar citu formālu līdzekli, proti, ar konstrukciju *bezpriedēkļa verbs + adverbs*. Lai arī „tā ir veida izteikšanas līdzekļu perifērija” (Kalnača 2004, 25) – jo šī iespēja ir tikai vārdiem ar piedēkļa lokālo (vietas vai virziena) nozīmi, šī parādība pienācīgi jāizpauž arī tulkojošajā vārdnīcā. To var izdarīt ar ilustratīviem piemēriem – un nav tik svarīgi, vai tie tiek paņemti no korpusa vai mākslīgi izdomāti: „labi piemēri ir tādi, kuri sasniedz mērķi” (Čermák 1995, 243). Diezgan labu risinājumu piedāvā LP (678–9) apstrādātais šķirklis *klāt*, kaut gan 3. nozīmē varētu iekļaut dažas kolokācijas, kas pievienotas 1. nozīmei (*nākt k.; piebraukt k. pie durvīm; pielikt k.*) – salīdzinājumā ar to LR (I / 533–4) piedāvātais apraksts atstāj lietotājam diezgan nepārskatāmu iespaidu: šķirkli veido vienkāršs kolokāciju saraksts, autori ir atteikušies atdalīt tik semantiski atšķirīgas vārdkopas kā *skriet k., viņš jau ir k.* vai *man nav k. (piem., naudas)*; turklāt frazeoloģismu abās vārdnīcās – ar vienu izņēmumu (LP, 679: *gals klāt*) – nav.

4. Nobeigumā pāris īsu piezīmju par šķirklju uzbūves, resp., vārdnīcas mikrostrukturās veidošanas praktisko metodiku.

Varbūt ir lieki norādīt uz to, ka piedēkļvārdiem ir jābūt savai atsevišķai lemai (t. i., nav iespējams tos apvienot vienā ligzdā ar attiecīgo

¹⁵ Citējums pēc K. Čapeka romāna „Povětrň” [„Meteors”] Annas Baugas tulkojumā; mūsdienās parasti *ķirurģs*.

bezpriedēkļverbu). Problemātiskāk ir izšķirties, kādā veidā minēt čehu ekvivalentu, proti, veida pāri: vai korelātus likt vienu blakus otram (un kā tos grafiski atdalīt),¹⁶ vai arī vārdiem ar daudziem ekvivalentiem minēt vienāda veida ekvivalentu grupu un to veida korelātus otrā grupā? Abiem risinājumiem ir gan priekšrocības, gan trūkumi, tomēr jāizvēlas viens vai otrs, un tas jāievēro visā vārdnīcā. Nederīgs risinājums, manuprāt, ir hibrīdi kā *zacho(vá)vat* (pareizi: *zachovat* × *zachovávat*), kas attaisnojami tikai gadījumā, ja vārdnīca būtu tīri dekodējoša, domāta vienīgi čehu lietotājiem. Par nedaudz ietaupīto vietu (mūsdienu elektroniskajās un tiešsaistes vārdnīcās diezgan mazsvarīga problēma) nāksies maksāt nodokli: lietotāja šaubas un neērtumu. Kolokāciju tulkojumos pietiks minēt vienīgo, nemarķēto variantu, otrs paliks minēts tikai netieši, proti, implicīti: *atbraukt mājās* „prijet domū” (implicīti arī „prijíždět”); *pārdot preces* „prodat zboží” (implicīti arī „prodávat”).¹⁷

Ideālo darba norisi es saskatu priedēkļverbu sastatīšanā ar to bezpriedēkļverba korelātu. Tas varētu, cita starpā, parādīt abu formu atšķirīgo leksisko saistāmību, jo „verba veida saistība nenozīmē vienmēr konsekventu semantisku saistību” (RČ, 12).¹⁸ Reizē ir lietderīgi aplūkot sistemātiski verbu ar vienādiem priedēkļiem, mēģinot iegūt vairāk informācijas par atsevišķu prefiksu semantiku un pētīt, cik lielā mērā tā atbilst paralēlo čehu prefiksu semantikai. Priedēkļiem latviešu-čehu vārdnīcā būs atsevišķi šķirkļi (apakšvārda līmeņa šķirkļi) ar funkcijas aprakstu kā vienu iedaļu nozīmju sarakstā.

5. Rezumēsīm: verba veida kategorijai latviešu valodā nav gramatiskā rakstura tik lielā mērā kā čehu valodā, tā izpaužas, izmantojot vairākus līdzekļus, visos valodas līmeņos. Šis fakts noteikti jāņem vērā leksikogrāfa darbā – veida kategorijas atspoguļojumu nedrīkst ierobežot tikai ar vārdiem, jo šī kategorija skar arī citas vārdšķiras un šķirkļu grupas. Izteikt vispārinājumus ir pārāgri, līdz šim nav apstrādāts viss leksikogrāfiskais materiāls, taču jau tagad ir skaidrs, ka latviešu priedēkļverbi ir viena no leksikogrāfiski sarežģītākajām topošajā vārdnīcā iekļaujamām vārdu grupām un prasa īpašu pieeju.

Pašreizējais paralēlais korpus manā pētījumā palīdz tikai daļēji, it se-

¹⁶ Kā bija redzams iepriekš, LR lieto defisi (-), turpretī LP slīpsvītru (/), savā vārdnīcā pagaidām lietoju reizināšanas zīmi (×). Ideāli būtu, lai katrai zīmei būtu sava – un pēc iespējas tikai viena – funkcija, lai lietotājs netiktu mulsināts.

¹⁷ Sal. LR *atbraukt* „приехать-приезжать”; a. *ciemos* „приехать в гости”; LP *atbraukt* „przyjechać / przyjeżdżać”; a. *mājās* „przyjechać (wrócić) do domu”; *pārdot* „sprzedać / sprzedawać”; *lēti* (*dārgi*) p. „sprzedać tanio (drogo)”.

¹⁸ Sal., piem., pāra *dostat* × *dostávat* atšķirīgu semantiku čehu-latviešu vārdnīcā (ČL, 57): pirmajai formai ir 8 nozīmes, otrajai – tikai 3; savukārt refleksīvajai formai *dostat* se arī 8 nozīmes, turpretī *dostávat* se ir sastopama vienīgi kolokācijā (*nedostává se mi slov* „man trūkst vārdu”).

višķi mazā tekstu apjoma un to žanru nabadzības dēļ: retākas parādības šajā korpusā ir sastopamas tikai nejauši. No tā izriet diezgan loģiska prasība: mums nepieciešami lielāki un tajā pašā laikā līdzsvarotāki korpusi.

Pieskārāmiem arī vispārīgām jautājumam: vārdnīcas robežām un iespējām. Vārdnīca nekad nevar būt maksimāli izsmeljoša un eksplīcīta – lai cik laba tā būtu, tā ir tikai palīglīdzeklis, kas jālieto radoši.

Valodas korpusi

InterCorp, čehu-latviešu daļa. Pieejama: <http://www.korpus.cz/intercorp/>

Miljons-2.0m. Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/>

Vārdnīcas

1. Андронов, А. В., *Материалы для латышско-русского словаря. Latviešu-krievu vārdnīcas materiāli*. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский государственный университет, 2002.
2. Butkus, A. (ed.) *Latvių-lietuvių kalbų žodynas. Latviešu-lietuvišu vārdnīca*. Kaunas : Ēsti, 2003.
3. ČL – Nikulčeva, S. *Česko-lotyšský slovník. Čehu-latviešu vārdnīca*. Praha : Leda, 2006.
4. LP – Sarkanis, A. (ed.). *Latviešu-poļu vārdnīca. Słownik łotewsko-polski*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2011.
5. LR – *Latviešu-krievu vārdnīca. Латышско-русский словарь*, Rīga : SIA Univers – Avots, 1996.
6. RČ – Kopecký, L. V., Leška, O. Et al. *Rusko-český slovník*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1978
7. Zuicena, I., Žitareva, M., Burkevica, O. *Latviešu-krievu ilustrētā vārdnīca. Латышско-русский иллюстрированный словарь*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2010.

1. Čermák, F. *Překladová lexikografie*. No: Čermák, F., Blatná, R. (eds.), *Manuál lexikografie*. Jinočany : H&H, 1995, 230.–248. lpp.
2. Čermák, F. *Jazyk a jazykověda*. Praha : Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 2007.
3. ESČ – Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
4. Kalme, V., Smiltniece, G. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja : LiePA, 2001.
5. Kalnača, A. Darbības vārda veida un laika nozīmju mijiedarbība vienkāršās un saliktās tagadnes formās. *Baltu filoloģija VI*, 1996, 62.–65. lpp.
6. Kalnača, A. Darbības vārda laika kategorijas funkcionāli semantiskais

- aspekts. *Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu krājums 1.* Liepāja : Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 1997, 63.–69. lpp.
7. Kalnača, A. Verba laika un modalitātes mijiedarbība darbības vārda izteiksmju formās. *Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu krājums 2.* Liepāja : Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 1998, 47.–56. lpp.
 8. Kalnača, A., Darbības vārda veida kategorijas realizācija latviešu valodā. *Linguistica Lettica 13.* Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2004, 5.–34. lpp.
 9. Kalnača, A. A Study of Aspect Correspondences Between Latvian and Finnish. *Kalbų studijos. Studies about Languages, Nr. 7.* Kaunas : Technologija, 2005, 26.–29. lpp.
 10. Lokmane, I. Veida un laika nozīmju mijiedarbe latviešu valodas darbības vārda sistēmā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 24. laid. Rīga : Avots, 1988, 109.–119. lpp.
 11. Mathiassen, T. *Tense, Mood and Aspect in Lithuanian and Latvian.* Meddelelser, Nr. 75. Oslo : Universitet i Oslo, Slavisk-baltisk afdeling, 1996.
 12. MLLVG – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika I. Fonētika un morfoloģija.* Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
 13. Nitiņa, D. *Latviešu valodas morfoloģija.* Rīga : Rīgas Tehniskā universitāte, 2001.
 14. Paegle, D. *Latviešu literārās valodas morfoloģija. I daļa.* Rīga : Zinātne, 2003.
 15. Staltmane, V. Priedēkļa verbu veidiskās nozīmes mūsdienu latviešu literārajā valodā. *Latvijas PSR ZA Vēstis*, 7, 1958, 13.–22. lpp.

GRAMATIKA

Aleksejs Andronovs

Tradicionāli latviešu gramatikas jautājumi

Latviešu valodas gramatikā ir virkne tradicionāli strīdīgu jautājumu (instrumentāļa statuss, debitīva apraksts, atstāstījuma izteiksmes paradigma, deklināciju un konjugāciju iedalījums, fonoloģiskā un morfoloģiskā segmentācija, transkripcijas pilnveidošana, divskaņu klasifikācija, šauro /e/, /ē/ un plato /æ/, /ǣ/ distribūcija, instrumentālās fonētikas loma u. c.). Dažus no šiem jautājumiem vairs jau pat nevar nosaukt par strīdīgiem, jo diskusijas par tiem kļuvušas visai neauglīgas: oponenti neieklās viens otra argumentos, jo viņiem ir dažādas teorētiskās nostādnēs. Šis raksts ir mēģinājums pareizi formulēt dažus tradicionālos morfoloģijas jautājumus, lai noteiktu nosacījumus un pamatus, kas ļautu tos konstruktīvi risināt turpmākos pētījumos.

Instrumentālis

Jautājums par instrumentāļa statusu mūsdienu latviešu literārajā valodā ir viens no visvairāk diskutētajiem latviešu gramatikas jautājumiem. Šīs problēmas vēsturei, sākot no pirmajiem latviešu valodas gramatikas aprakstiem, ir veltīts T. G. Fennela raksts (Fennell 1989)¹. Dažādu vēsturisko procesu dēļ zaudējis savu īpašo galotni (Endzelīns 1951, 395 ff.), šis locījums, kā zināms, vienskaitlī sakritis ar akuzatīvu, bet daudzskaitlī ar datīvu, kas mudinājis dažus pētniekus izslēgt to no locījumu paradigmas. Gramatiskā kategoriju izzušana un rašanās ir pakāpenisks process, arī instrumentāļa gadījumā valodā joprojām ir vērojamas vecā locījuma pēdas. Jautājums ir, vai šo pēdu pietiek, lai joprojām runātu par patstāvīgu locījumu. (Piemēram, latviešu valodā var atrast vecā divskaitļa pēdas (*dalīt ar piec-ī*), kas gan jau vairs nav pietiekamas, lai gramatikā iekļautu atsevišķu divskaitļa kategoriju.)

Locījums, tāpat kā jebkura cita gramatiskā kategorija, balstās uz formas un nozīmes vienotību: valodā tiek postulēti tikai formāli atšķirīgi lo-

¹ T. G. Fennela apskatā gan trūkst dažu avotu, piem.: Лоя 1951, 851–852, Lötzh 1978, Зализняк 1973, 70–71, 73.

cījumi, tātad nevar būt divu dažādu locījumu, ja starp tiem nevar saskatīt kādu formālu atšķirību. Tāpēc jautājumā par instrumentāli ir par maz uzsvērt to īpatnējo nozīmi, kas nesakrīt ar akuzatīva un datīva nozīmēm (sal. LVG 2008, 191), – pamatojot instrumentāļa patstāvīgumu mūsdienu latviešu valodā, jāpierāda tā formālā atšķirība no citiem locījumiem.

Diezgan populārs ir viedoklis (tas tiek pasniegts arī skolas gramatikā), ka vecas izzudušas sintētiskās formas vietā instrumentālis latviešu valodā ir izveidojis analītisko formu – savienojumu ar prievārdu *ar* (sk. Kalnača 1999, 82, 84; LVG 2008, 190). Šādā veidā latviešu valodas locījumu paradigmā, visnotaļ sintētiskā, tiek iekļauta viena analītiskā forma². Jāsaka, ka šis fakts pats par sevi nav iemesls atmetēt piedāvāto interpretāciju: pasaules valodās pastāv locījumu sistēmas, kuras veido analītisko formu opozīcijas, sal. angļu posesīvā locījuma (*possessive case*) rādītāju *'s*, kas nav galotne (jo starp to un attiecīgo lietvārdu var būt vēl citi vārdi, piem.: *the king of England's hat* 'Anglijas karaļa cepure'). Tomēr sīkāka analīze neļauj piekrist analītiskās instrumentāļa formas (*ar draugu*) postulēšanai latviešu valodā. Un neļauj tāpēc, ka šis prievārda un lietvārda savienojums formāli ne ar ko neatšķiras no citu prievārdu un lietvārdu savienojumiem: ja savienojums *ar draugu* tiek interpretēts kā instrumentāļa forma, tad nevar paskaidrot, kāpēc par atsevišķiem locījumiem netiek uzskatīti savienojumi *par draugu* (kontentivs, kā krievu valodā prievārdlocījums *о дружбе*), *no drauga* (ablatīvs, kas bijis indoeiropiešu pirmvalodā un baltu valodās sakritis ar ģenitīvu), *pie drauga* (adesīvs, kas ir eksistējis latviešu valodā un atstājis pēdas adverbos, piem., *mājup, šurp*) utt. Visu prievārdu savienojumu iekļaušana paradigmā tik tiešām nav pamatota, turklāt šādas paradigmas robežas būtu visai nenoīkotas, jo prievārdu savienojumiem ļoti līdzīgi ir savienojumi ar adverbiem (*ap mežu – apkārt mežam*).

Tātad jāatzīst, ka prievārds *ar* neietilpst instrumentāļa formā. Jautājums, kas jārisina instrumentāļa statusa pētījumos, ir: vai ir pamats sintētiskās formas *draugu – draugiem* uzskatīt par atsevišķa locījuma formām? Tieši sintētiskās formas uzskata par instrumentāļa formām latviešu valodniecības klasiķi J. Endzelīns un K. Milenbahs (Endzelīns, Milenbahs 1928, 61–64, 236–237; Endzelīns 1951, 395 ff., 580, 643); arī akadēmiskajā latviešu valodas gramatikā teikts (Mllvg I, 401), ka prievārds *ar* tikai „bieži balsta” sintētisko instrumentāļa formu (sk. tāpat Fennell 1975, 43; Nītiņa 1997, 201–202; Grīse 1998).

² Šeit nav vietā analogija ar krievu valodas prepozicionālo locījumu (*предложный падеж*), jo, lai arī tā forma vienmēr biedrojas ar kādu no prievārdiem (*о, в, на, при, по*), pati par sevi tā ir īpaša, atšķirīga (vienskaitlī gan ne visu locīšanas tipu vārdiem) no citu locījumu formām, sal. *друг* 'draugs', *друга, другу, друга, другом, (о) друге; друзья, друзей, друзьям, друзей, друзьями, (о) друзьях*.

Instrumentāļa piekritēji mēdz aizrādīt, ka instrumentālis atšķiras no akuzatīva vienskaitlī un datīva daudzskaitlī ar laužto zilbes intonāciju galotnē. Šī atšķirība vērojama lielākoties augšzemnieku izloksnēs un sastopama šādos gadījumos:

- vietniekvārdos *kas, tas, šis*: vsk. instr. *kuô, tuô, šuô* : vsk. ak. *kùo², tûo², šûo²* (Endzelīns 1951, 526); siev. dz. dsk. instr. *tâm* : siev. dz. dsk. dat. *tâm* (Endzelīns 1951, 531);
- lietvārdos: dsk. instr. *maîtuôm* : dsk. dat. *maîtuôm²* (Ābele 1928, 25; Endzelīns 1951, 417) (= literārās valodas *meitām*);
- īpašības vārdu noteiktajās galotnēs: vsk. instr. *boltû* : vsk. ak. *boltû*; siev. dz. dsk. instr. *boltôm* : siev. dz. dsk. dat. *boltôm* (Zeps 1995, 169) (= literārās valodas *balto, baltām*).

Jāatceras tomēr V. Zepa aizrādījums, ka laužtā intonācija patiesībā raksturo nevis instrumentāli, bet jebkuru aiz prievārda lietotu lietvārda formu: *iz boltô plaukta* 'uz baltā plaukta', *iz vacejîm rotîm* 'uz vecajiem ratiem' (Zeps 1995, 169). Vairums piemēru, kas citēts literatūrā, tiešām rāda formu ar laužto intonāciju pēc prepozīcijām. Izņēmums ir A. Ābeles (1928, 25) citētais: *beî lîls pòurs, ka maîtuôm dzeîvâ* 'bija liels pūrs, kad meitām dzīvoja' ('kad bija jaunas meitas'). Citam piemēram, kad zilbes intonācija šķir instrumentāli un akuzatīvu pozīcijā pēc prievārda, kādā sarunā uzmanību ir pievērsis A. Breidaks: *par kû* 'par ko': *par kû* 'kāpēc'.

Lai nu kā, normatīvajos latviešu literārās valodas aprakstos „instrumentāļa” formu zilbes intonācijas atšķirība nav fiksēta (LVPPV 1995, 27), tātad tā nevar būt par argumentu, pierādot instrumentāļa patstāvīgumu literārajā valodā, kamēr nav veikti zilbes intonāciju pētījumi literārās valodas lietotāju runā.

Tomēr, ja arī instrumentāļa formas mūsdienu latviešu literārajā valodā ir pilnīgi identas ar akuzatīvu vienskaitlī un datīvu daudzskaitlī, tātad, šim locījumam nav savas īpašas morfoloģiskās formas, tā zudums nav vēl pierādīts. (A. Zalizņaka locījumu tipu klasifikācijā šādi locījumi tiek saukti par morfoloģiski nepatstāvīgiem (*морфологически несамостоятельные*; Зализняк 1973, 69.) Problēmas nebūtu, ja instrumentālis abos skaitļos sakristu ar kādu vienu locījumu. Citādi, atmetot instrumentāli, neērti kļūst piemēri, kad vienā un tajā pašā funkcijā tiek lietoti dažādi locījumi atkarībā no lietvārda skaitļa, sal.: *iet lēnu gaitu* – *iet lēniem soļiem*. Šī ir visai parasta situācija pēc prievārdiem, bet minētajos piemēros prievārdu nav. Tomēr principā jāatzīst, kā atšķirīgs pārvaldījums atkarībā no lietvārda skaitļa valodās ir sastopams: sal. lietuviešu *konferencija vyks rugsėjo šeštą ir septintą* (vsk. ak.) *dienomis* (dsk. instr.) 'konference notiks septembra sestajā un septītajā dienā' (Holvoet 2010, 183).

Aprakstot instrumentāļa nozīmes, akadēmiskā gramatika pievērš

uzmanību prievārda *ar* lietošanai: dažās nozīmēs tas ir obligāts, citās – fakultatīvs, vēl kādās – neiespējams (Mllvg I, 400–404; LVG 2008, 191–193). Prievārdu neizņemto (vai viegli izlaiž) šajās nozīmēs (daudzskaitļa formas bez prievārda lietojamas biežāk (Milenbahs 1893, 83–86, Endzelīns 1951, 643))³:

- pazīmes jeb īpašības instrumentālis: *meitene (ar) skaistu seju, (ar) blondiem matiem*;
- līdzekļa vai rīka instrumentālis: *skatīties (ar) vienu aci; graužt (ar) veciem zobiem; apstādīt (ar) jauniem kokiem; pilns ar pienu : ziediem pilns*;
- veida instrumentālis: *iet lēnu gaitu, lēniem soļiem* (bez prievārda, lai arī sarunvalodā tas sastopams);
- tēlojamais instrumentālis: *skatīties drūmu skatienu, niknām acīm* (bez prievārda, lai arī sarunvalodā tas sastopams);
- distributīvais instrumentālis: *saņemt simtiem vēstuļu* (bez prievārda, tikai daudzskaitlī);
- laika instrumentālis: *mācīties gadiem ilgi* (bez prievārda, tikai daudzskaitlī).

Pētnieki, kas neiekļauj instrumentāli locījumu paradigmā, mēģina dažādi skaidrot šādus bezprievārda lietojuma gadījumus.

Dažus no tiem var uzskatīt par adverbizētiem vai idiomatizētiem (Fennell 1975, 43; Löttsch, 1978, 670; Mathiassen 1997, 41, 176; Mllvg I, 404): *braukt aulekšiem, darīt tišu prātu, nākt tukšām rokām*. Tomēr daudziem šādiem vārdu savienojumiem ir visai caurspīdīga iekšējā struktūra un tos var diezgan brīvi veidot no dažādiem komponentiem (turklāt apzīmētāja saskaņojums rāda, ka apzīmējamais vārds ir lietvārds, nevis apstākļa vārds). Kā raksta I. Pauniņa (Sjomkāne), aprepozicionālā instrumentāļa konstrukcijas „arī mūsdienu valodā, pat visjaunākajā, funkcionē un ir daudzveidīgas” (Pauniņa 2003, 46). Problēmu atvieglo jau minētais fakts, ka ar lietvārdu vienskaitlī bezprievārda savienojumi ir sastopami daudz retāk, tāpēc tos var uzskatīt par zināmu anomāliju, kopumā vecā instrumentāļa funkcijas piedēvējot mūsdienu dativam. Cik plaši mūsdienu literārajā valodā lietojamas vienskaitļa formas bez prievārda, būtu speciāli jāizpēta.

Ārpus latviešu gramatiskās tradīcijas paliek T. G. Fennela un A. Holvuta interpretācijas. T. G. Fennels apsver iespēju aprakstīt bezprievārda gadījumus, ieviešot noteikumu par dziļās struktūras prievārda obligātu vai fakultatīvu izlaišanu virsējā struktūrā (Fennell 1975, 43). Kādā agrākā rakstā A. Holvuts arī bija minējis iespēju runāt par zināmos gadījumos lietotu

³ Bezprievārda lietojumu var ietekmēt arī apzīmētāja klātbūtne (*vīrietis ar bārdu : vīrietis garu bārdū*) (sal. Milenbahs 1893, 85–86), vārdu secība (*pilns ar ziediem : ziediem pilns*) u. c. (sk. Nītiņa 1973, Nītiņa 1978, 65–67).

prievārda *ar* nulles allomorfu (Holvoet 2000, 215), bet jaunākajā publikācijā, vispusīgi iztīrējais latviešu instrumentāla problēmu, viņš ir iekļāvis to lietuviešu, poļu un krievu valodas kontekstā, minēdams šajās valodās līdzīgus neparastas locījumu distribūcijas gadījumus (Holvoet 2010). Tas ļāvis formulēt vispārīgāku skaidrojumu (sal. A. Zaļiņņa „sašķeltos pārvaldījuma likumus” – *расчленённые правила управления* (Зализняк 1973, 66)), kas liekas perspektīvs valodu tipoloģijas skatījumā un ticams, ņemot vērā locījuma kategorijas vēsturisko pārmaiņu likumsakarības.

Saglabājot instrumentāli locījumu paradigmā, jāpatur prātā, ka tas ir atšķirīgs no citiem locījumiem vēl ar to, ka – gan vienskaitli, gan daudzskaitli – tas ir iespējams tomēr tikai diezgan ierobežotam lietvārdu skaitam („nepilnais locījums” (*неполный падеж*) A. Zaļiņņa klasifikācijā (Зализняк 1973, 84)). Instrumentāla problēmas vispusīga izvērtēšana ir saistīta ar sīku bezprievārdu lietojuma izpēti: to biežumu, ierobežojumiem, veicinošiem faktoriem, attiecībām ar prievārda konstrukcijām (sk. Nītiņa 1973).

Ar locījuma kategorijas aprakstu ir saistīta prievārdu pārvaldījuma problēma tajos gadījumos, kad vienskaitli prievārdi pārvalda dažādus, bet daudzskaitli vienu locījumu⁴. Šādu vai līdzīgu situāciju var aprakstīt, vai nu formulējot attiecīgo pārvaldījuma likumu (tā ir tradicionālā pieeja), vai arī postulējot divas locījumu formu sērijas daudzskaitli: patstāvīgās un prepozicionālās (sal. Mathiasen 1997, 41).

Nepastāvot uz otrās pieejas pareizību, gribētu tikai izteikt pāris argumentu tās labā.

Vispirms, var novērot, ka atšķirības locījumu formās bez un ar prievārdiem pastāv ne tikai daudzskaitli, bet arī vienskaitli. Personas vietniekvārdu sistēmā, proti, triju vietniekvārdu *es, tu, sevi* paradigmās eksistē atšķirīgas datīva formas: patstāvīgi tiek lietotas formas *man, tev, sev*, bet aiz prievārdiem – formas (*līdz*) *manim, tevīm, sevīm*. Šādu situāciju, kad „divas locīšanas tabulas rindas savstarpēji atšķiras tikai niecīgā sleju daļā” A. Zaļiņņa terminoloģijā apraksta kā formāli „vāji diferencētus locījumus” (*слабо дифференцированные падежи*) (Зализняк 1973, 76)⁵. Dažu latviešu valodas izlokšņu tendence diferencēt vietniekvārdu formas atkarība no tā, vai tie tiek lietoti patstāvīgi, vai ar prievārdiem, atzīmēta J. Endzelīna gramatikā (Endzelīns 1951, 630–631, 514), kā arī viņa darbā par latviešu prievārdiem (Эндзелин 1906, 9–12). Iespēju lietot formas *manim, tevīm, sevīm* arī ar prievārdiem, kas pārvalda ģenitīvu un akuzatīvu, atzīst arī aka-

⁴ Ar postpozitīvajiem prievārdiem tiek lietotas ģenitīva formas kā vienskaitli, tā arī daudzskaitli.

⁵ „Vāji diferencēto locījumu” piemērs lietuviešu valodā ir posesīvais un neposesīvais ģenitīvs, kas atšķiras tikai četrus vietniekvārdu (*es, tu, sevi, kas*) paradigmās: *mano, tavo, savo, kieno* un *manęs, tavęs, savęs, ko* (Булыгина 1985).

dēmiskā gramatika (Mllvg I, 504, 725), kaut arī būtu jāpārbauda, cik aktuāli mūsdienā literārajā valodā ir savienojumi *bez manim, par tevim* u. c. Ja minēta patstāvīgo un prepozicionālo formu diferenciācija dažās ziemeļaustrumu Latvijas izloksnēs: patstāvīgi lietoto Acc. Sg. un Dat. Pl. noteikto formu galotnēs ir krītošā intonācija, bet aiz akuzatīvu pārvaldošiem prievārdiem vienskaitli un aiz visiem prievārdiem daudzskaitli tiek lietotas formas ar laužto intonāciju galotnēs (vecās instrumentāla formas), piem., *boltū* un *ai, iz boltū, boltōm* un *ai, iz boltōm* (Zeps 1995, 169) (sal. arī Гасюк 1971).

No otras puses, jāsaaka, ka atšķirīgas patstāvīgās un prepozicionālās formas nav reta parādība. Tā krievu valodā ir daži vietniekvārdi, kam šīs formas ir atšķirīgas: *его : него, никого : ну у кого* (Зализняк 1967, 52–55). A. Zaļizņaks apsver iespēju aprakstīt šo formu sistēmu krievu valodā, izmantojot divas kategorijas: locījuma un patstāvības / nepatstāvības. Tādā gadījumā, pirmkārt, formveidošanas tabulā parādās vairāki tukši lodziņi, bet, no otras puses, vairumam vārdu nepatstāvīgās formas sakrīt ar patstāvīgajām un tabula tiek palielināta bez racionāla pamatojuma. Tāpēc viņš piedāvā praktisku risinājumu: lai gan teorētiski eksistē pilnā formveidošanas tabula, vārdu formu aprakstā tiek analizētas tikai šīs tabulas pamatdaļas formas, bet par atlikušajām vārdu formām tiek norādīts, kam tās ir homonimiskas. Kaut arī latviešu valodā patstāvīgo un prepozicionālo formu opozīcija iet cauri visai nomenu sistēmai, nevis tikainiecīgai vietniekvārdu grupai, arī šeit varētu noderēt līdzīga pieeja.

	vsk.		dsk.	
	patstāv.	prepoz.	patstāv.	prepoz.
N	es	—	mēs	—
Ģ	manis	manis	mūsu	mums
D	man	manim	mums	mums
A	mani	mani	mūs	mums
L	manī	—	mūsos	—

Debitivs

Latviešu valodas debitivs⁶ ir visai unikālā parādība ne tikai Eiropas valodu kontekstā, bet pasaules valodu kopumā. Tomēr šīs kategorijas teorētiskam aprakstam veltīto pētījumu Latvijā tikpat kā nav bijis⁷ – pēdējos gadu desmitos ar to nodarbojas tikai ārzemju zinātnieki (Marvans 1967; Fennell 1973; Michelini 1985; Schmalstieg 1990; Holvoet 1993; 1997; 1998;

⁶ Par debitīvu tiek saukta gan verba forma, ko darina, pievienojot tagadnes trešajai personai piedēkli *jā- (jālasa)*, gan šīs formas savienojums ar verbu *būt (ir jālasa)*; to pašu terminu lieto arī attiecīgās gramatiskās kategorijas apzīmēšanai.

⁷ Latviešu valodniecības klasiķu J. Endzelīna (1901a, b; 1905; 1908) un K. Milenbaha (1907) raksti par debitīvu ir veltīti tā cilmes izpētei.

1999; 2001, 9–62; 2007, 173–193; Mathiassen 1997; Wälchli 1996; 2000; Andronovs 1997; 1998 u. c.). Joprojām nav vienotības jautājumā par debitīva vietu verba gramatisko kategoriju sistēmā.

Gramatikas vēsturē bijuši vairāki risinājumi.

Debitīva formas tiek minētas latviešu valodas gramatikās no paša gramatiskās tradīcijas sākuma⁸. Jau pirmā latviešu valodas gramatika – J. G. Rēhehūzena „Manvductio Ad Lingvam Lettonicam...” – satur diezgan bagātu informāciju par debitīva formu darināšanu un lietošanu. J. G. Rēhehūzens sauc debitīvu par „gerundium in *Dum*” (Rehehusen 1644, 25), tātad, mūsdienī terminoloģijā, par ģerundīvu. Par ģerundiju (resp. ģerundīvu) debitīvs tika saukts arī citās XVII gs. un XVIII gs. pirmās puses gramatikās. Debitīva konstrukcija tika apskatīta blakus konstrukcijai ar tagadnes pasīvo divdabi, kas līdzīgi izsaka vajadzības nozīmi.

Cita tradīcija iesākās ar G. F. Stenderu, kas savās gramatikās nodaļā par bezpersonas verbiem blakus apraksta konstrukcijas „būt + debitīvs” un „būt + infinitīvs”, nosaukdams tās par „modus necessitatis” („primus” un „secundus”) (Stender 1761, 57; Stender 1783, 126–127). Apvienojot šīs divas konstrukcijas ar līdzīgu nozīmi, G. F. Stenders balstās uz tīri semantisku pamatu, vārdam „modus” šeit noteikti nav stingras terminoloģiskas nozīmes (ne velti Stenders nemin šīs vajadzības izteiksmes, runājot par izteiksmēm vispār (Stender 1761: 33, Stender 1783, 64), un neievieto tās formas paradigmā otrajā gramatikas izdevumā (Stender 1783, 104–108)). Tomēr šis G. F. Stendera jaunievedums sagaidīja protestu no vairāku valodnieku puses: K. Ulmanis (Ulmann 1831, 36; 62), K. Napjerskis (Napiersky 1830, 182–183) un citi nepiekrita, ka konstrukcija ar debitīva formu veido atsevišķu izteiksmi, un piedāvāja apskatīt to sintakses nodaļā. O. Rozenbergers bija pirmais, kas debitīva problēmai veltīja plašu atsevišķu komentāru (Rosenberger 1848, 103–106) un aizrādīja, ka debitīvu nevar uzskatīt par izteiksmi, jo tam pašam ir citu izteiksmju formas (bez īstenības vēl vēlējuma un atstāstījuma) (Rosenberger 1848, 105). Viņš aplūko debitīvu nodaļā par pasīvu, acīmredzot balstoties uz abu konstrukciju līdzīgu struktūru, kad loģiskajam objektam atbilst sintakses līmenī teikuma priekšmets nominatīvā, un uzsverot arī debitīva līdzību ar tagadnes pasīvo divdabi un latīņu valodas ģerundīvu (Rosenberger 1843, 5). Tāpat kā pasīva paveidu debitīvu apskatījis A. Bilenšteins savās latviešu valodās gramatikās („Debitiv Passivi” (Bielenstein 1863, 130, sal. Bielenstein 1864, 201)).

Ļoti pareizs skaidrojums par debitīva vietu atrodams Stērstu Andreja gramatikā: „Debitīvs ir sevišķa, latviešu valodai īpaša verba forma, kuŗa cel

⁸ Termins „debitīvs” pirmo reizi parādās H. Heselberga gramatikā (Hesselberg 1841, 28), bet attiecināts gan arī uz citiem vajadzības izteikšanas līdzekļiem (pasīvo divdabi, verbu *būt* + nenoteiksme).

aparakstotā kārtā vajadzības konjugāciju (*conjugatio debitiva*), kas pretim stādāma parastai konjugācijai, t. i. tai, kurai nav šīs vajadzības nozīmes. Debitīva nevar pieskaitīt nedz pie izteikšanas kārtām, jeb modiem, nedz pie darišanas kārtām [*genus*], tāpēc, ka tam pašam ir visas izteikšanas un darišanas kārtas" (Stērste 1880, 29)⁹. Stērstu Andrejs arī pirmais pievērs uzmanību vietniekvārda *sevis* akuzatīva lietojumam debitīva konstrukcijā (*man jāmazgā sevi*) un sintētiskajai debitīva atstāstījuma formai (*man jādaro*) (Stērste 1880, 29) (pirmo reizi līdzīgi piemēri parādās Hesselberga gramatikā, bet netiek komentēti (Hesselberg 1841, 38, 121)).

Tādējādi līdz XIX gadsimta beigām debitīva morfoloģisko formu un sintaktisko konstrukciju dažādība jau tikusi labi apzināta un noformulētas četras debitīva traktējuma iespējas: 1) latīņu valodas ģerundīvam līdzīgs sastata izteicējs (Rēhehūzens); 2) izteiksme (Stenders); 3) kārta (Rozenbergers); 4) patstāvīga kategorija (Stērste).

J. Endzelīna un K. Milenbaha 1907. g. „Latviešu gramatikai” bija atlicis tikai apkopot iepriekšējos aprakstus. Divaini, ka bez jebkādiem komentāriem debitīvs šeit bija pieskaitīts pie izteiksmēm, lai gan dotas arī citu izteiksmju debitīva formas: „Vajadzības izteiksme (tikai latv. valodā tādā veidā sastopama) izteic vajadzību; piem. *mums visiem reiz jāmirst*. Šo izteiksmi rada, pievienojot īstenības izteiksmes tagadnes trešajai personai (tikai no *būt* šī forma ir *jābūt!*) formu *jā-*, pie kam darītāja vārds nostājas datīvā; piem. tagadnē: *man (tev, viņam, mums, jums, viņiem) (ir) jādzen* (vid. kārtā: *jādzēnas*), pagātnē: *man bija jādzen*, nākotnē: *man būs jādzen*, vēlāmā izteiksme: *man būtu jādzen*; atstāstāmā izteiksmē tagadnē: *man esot jādzen*, pagātnē: *man bijis jādzen*, nākotnē: *man būšot jādzen*” (Endzelīns, Milenbahs 1928, 80)¹⁰. Tā tika dibināta pašreizējā tradīcija: gandrīz visi vispārie latviešu valodas gramatikas apraksti mūsdienās traktē debitīvu kā vienu no verba izteiksmēm – blakus indikativam (īstenības izteiksmei), imperativam (pavēles izteiksmei), kondicionālim (vēlējuma izteiksmei) un evidenciālim (atstāstījuma izteiksmei), nosaukdamas to par vajadzības izteiksmi (Mllvg I, 600; LVG 2008, 44 u. c.). Vienīgais izņēmums (ja neskaita Андронов 2002, 366–369) laikam ir N. Nauas latviešu valodas apcerējums, kur debitīvs apskatīts nodaļā par kārtas kategoriju blakus pasīvam (turpinot Rozenbergera un Bīlenšteina pieeju) (Nau 1998, 39).

Gramatisko kategoriju skaits valodā nav nekādā veidā iepriekš iero-

⁹ Autors gan sniedz nepareizu pasīva formu (*Es esmu jāmazgā* (Stērste 1880, 29) *Man jābūt mazgātam* vietā).

¹⁰ Jāatceras tomēr, ka citos savos darbos J. Endzelīns atzinis, ka īsta izteiksme debitīvs tomēr nav: „Gramatikās to liek blakus trim modiem: indikativam, imperativam un kondicionālim, bet īsti tas ir tikai indikatīva paveids” (Endzelīns 2010, 82) (sal. Endzelīns 1951, 885). Šajā sistēmā gan neietilpst paša J. Endzelīna drusku zemāk sniegtais piemērs *būtu jābrauc* (Endzelīns 1951, 886). Tāpēc ticams ir A. Holvuta minējums, ka J. Endzelīns būs neveikli formulējis domu par to, ka starp *lasa* un *jālasa* nav atšķirības izteiksmē (Holvoet 2001, 33).

bežots, tāpēc nav jātiecas atrast debitīvam vietu kādā no „tradicionālām” verba kategorijām. Semantiskā līdzība ar izteiksmi un formāla līdzība ar kārtu nav noliedzama¹¹, tomēr taksonomijas principi neļauj uzskatīt debitīvu par kādas no šīm kategorijām locekli (pēc Stērstu Andreja to aizrādījis J. Marvāns (1967, 130) un T. Buligina (Булыгина 1968, 216–217), jaunākajos laikos T. Matiasens (Mathiassen 1997, 130) (visi trīs – attiecībā uz izteiksmes kategoriju) un A. Holvuts (Holvoet 1997; 2001) (arī sakarā ar kārtas kategoriju). Debitīva formu sistēma ir pilnīgi simetriska parasto (ne-debitīva) verba formu sistēmai¹²:

	ne-debitīvs	debitīvs
Darāmā kārta	<i>Es izdzeru kafiju</i>	<i>Man (ir) jādzer kafija</i>
Ciešamā kārta	<i>Kafija tiek izdzerta</i> <i>Kafija ir izdzerta</i>	<i>Kafijai (ir) jātiek izdzertai</i> <i>Kafijai (ir) jābūt izdzertai</i>

Tabula var tikt izvērsta, variējot lokāmo verba formu izteiksmēs (izņemot imperatīvu) un laikos (ieskaitot saliktās jeb perfekta formas).

Tātad jāatgriežas pie Stērstu Andreja teiktā: „īsi sakot, šo formu nevar saukt nedz par vajadzības modu, nedz par pasīva debitīvu, bet tikai par debitīvu” (Stērste 1880, 29).

Jāapspiež vēl paša savienojuma „būt + debitīvs” statuss: sintaktisks vārdu savienojums (sastata izteicējs) ar verbu *būt* saitiņas funkcijā vai analītiskā verba forma ar paligverbu *būt*. Šim savienojumam piemīt zināms paralēlisms ar sinonīmisko saitiņas verba *būt* savienojumu ar tagadnes pasīvo divdabi, arī lietuviešu valodas (tāpat veclatviešu valodas) īpašu „vajadzības divdabi” ar piedēkli *-tin-* un latīņu valodas ģerundīvu: *Grāmata man ir jālasa* – *Grāmata man ir lasāma* – *Knyga man yra skaitytina* – *Liber mihi est legendus*. Atšķirībā no minētajām formām debitīvs ir nelokāms un nevar tikt lietots kā apzīmētājs (sal.: *lasāma grāmata*, *skaitytina knyga*, *liber legendus*), nav savienojams arī ar semantizētajām saitiņām (sal. *Man grāmata šķiet lasāma*, *kļūst lasāma* – ar vajadzības, nevis iespējamības nozīmi). Debitīvs tātad vispār nav iespējams bez blakus stāvoša verba *būt* (kurš tagadnē gan var būt nulles formā). Viss minētais un arī citi apsvērumi (sk. Holvoet 2001, 43–46; 2007, 173–193) runā par labu debitīvam kā verba analītiskai formai, nevis sastata izteicējam (kā tika apgalvots manos agrākos darbos, piem., Andronovs 1997).

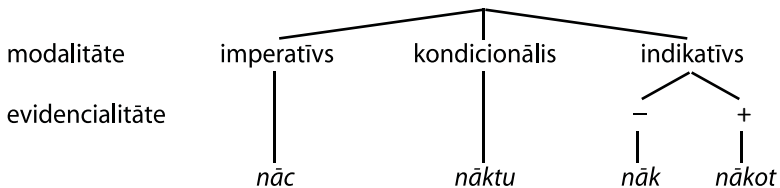
¹¹ Debitīva attiecības ar izteiksmes un kārtas kategoriju sīki iztirzātas A. Holvuta darbos (Holvoet 2001, 28–62; sākotnējais variants – Holvoet 1997).

¹² T. Matiasens min to kā otru argumentu pret debitīva iekļaušanu izteiksmes kategorijā: marķētām izteiksmēm raksturīgs ir mazāks formu skaits (tā, pretstatā īstenības izteiksmei ar sešām laiku formām, vēlējuma izteiksmei ir tikai divas, bet pavēles izteiksmei nav nemaz) (Mathiassen 1997, 130).

Evidenciālis

Formas, kas latviešu valodniecībā tiek sauktas par atstāstījuma izteiksmi, saskaņā ar R. Jakobsona piedāvāto verba gramatisko kategoriju klasifikāciju uzskatāmas par evidenciāla kategorijas izteicējām (Jakobson 1957, 135). Šeit jākomentē divi jautājumi: šo formu statuss jeb vieta verba formveidošanas sistēmā, resp., to attiecības ar izteiksmes kategoriju, un šo formu paradigmas apjoms.

Statusa sakarā var atcerēties J. Endzelīna teikto: „Gramatikas to [atstāstījuma izteiksmi – A. A.] mēdz likt blakus indikātivam, imperatīvam un kondicionālim. Bet nav ko ilgi domāt, lai atskārstum, ka atstāstāmā izteiksme nav izteiksme, bet atstāstāmā forma” (Endzelīns 2010, 83). Tātad, lai arī atstāstījuma nozīme ir tuva modalitātes sfērai, J. Endzelīns to nošķir no citām izteiksmēm. Formas ziņā šādu risinājumu balsta izlokšņu piemēri, kur sastopams atstāstījuma nozīmes krustojums ne tikai ar īstenības izteiksmi (*esot, nākot*), bet arī ar vēlējuma izteiksmi (*būtot, nāktot*), morfēmai -ot kļūstot par universālo atstāstījuma rādītāju. Latviešu literārajā valodā vēlējuma izteiksmei atstāstījuma formu nav, tāpēc nav arī formālu šķēršļu atstāstījuma formu iekļaušanai izteiksmju paradigmā (pavēles izteiksmes 3. personas nozīmē lietota forma *lai nāk* analizējama nevis kā analītiskā imperatīva forma, bet kā īstenības izteiksmes tagadnes 3. personas formas savienojums ar modālo partikulu *lai* (Holvoet 2001, 63–81), tāpēc arī formas *lai nākot* nebūtu izteiksmju krustojuma piemērs; debitīvs, kā tika parādīts iepriekšējā nodaļā, arī nepieder izteiksmes kategorijai, līdz ar to arī formas *esot jānāk* nerunā preti šai interpretācijai). Tomēr, paturot prātā tipoloģisko evidenciāla nošķirtību no izteiksmes kategorijas, perspektīvāk šķiet attiecīgo verba paradigmas daļu literārajā valodā strukturēt šādi¹³:

Evidenciāla kategorija literārajā valodā izpaužas tātad tikai īstenības izteiksmes paradigmā, veidojot vienkāršo un atstāstījuma formu pretstatījumu.

Mūsdienu latviešu valodas gramatikas uzskata, ka atstāstījuma izteiksmei, resp., evidenciālim ir tikai tagadnes un nākotnes formas (sk., piem., Mllvg I: 624; Nītiņa 2001, 79; Kalme, Smiltņiece 2001, 245 u. c.). Tas

¹³ Trīs „īstās” izteiksmes patiesībā arī veido hierarhisku bināru struktūru, bet tas ir atsevišķs jautājums.

šķiet dīvaini jau tāpēc vien, ka viena no evidenciālā centrālajām lietošanas sfērām ir pasakas, nostāsti par pagātni. Evidenciālis latviešu valodā radies no divdabju lietojuma finītā verba funkcijā. Kā izteicēji, bez saitiņas *būt*, varēja tikt lietotas visu laiku divdabju formas (tā tas joprojām ir lietuviešu valodā), bet pakāpeniski tagadnē un nākotnē tika vispārinātas nelokāmās formas ar *-ot*, pagātnē gan saglabājoties sākotnējam lokāmajam divdabim: „Rakstu valodā tagad nākotnē un tagadnē kā atstāstāmo formu lietā divdabi ar *-ot*: *strādājot, strādāšot*, bet pagātnē vēl dzird divdabi nōminātīvā: *viņš vakar strādājis*..” (Endzelīns 2010, 84) (sal. Endzelīns, Milenbahs 1928, 79–80). Arī fundamentālajā J. Endzelīna gramatikā evidenciālā paradigma iekļauj trīs laikus: *liekot, licis, likšot* (Endzelīns 1951, 953–954). Aplams šķiet atstāstījuma izteiksmes formu sastāva apraksts akadēmiskajā gramatikā (Mllvg I, 624–625): par pagātnes formām te netiek runāts nemaz, bet patstāvīgo pagātnes divdabja lietošanu par varītēm interpretē kā salikto tagadni ar izlaistu palīgverbu *būt* („Atstāstījuma izteiksmes saliktās tagadnes formu bieži veido darāmās kārtas pagātnes divdabis viens pats” (Mllvg I, 625)). Pret šādu interpretāciju runā gan saturiski, gan formāli apsvērumi. Diez vai vienkāršo un salikto (resp. perfekta¹⁴) formu opozīcija, kas ir raksturīga visām izteiksmēm un laikiem, kļūst neaktuāla atstāstījuma izteiksmē, un pazūd atšķirība starp vienkāršās pagātnes un saliktās tagadnes nozīmēm un lietojumu. Šim jautājumam būtu jāveltī papildu pētījumi, tomēr saitiņas „rekonstruēšana” pasakas sākumā *kādam tēvam* (*esot*?) *bijuši trīs dēli* (sal. Endzelīns 1951, 977) neliekas ticama. Formālā aspektā akadēmiskās gramatikas aprakstā grūti ietilpināmas atstāstījuma izteiksmes formas ar palīgverbu pagātnes divdabja formā, piem.: *viņš bijis nomiris* (Endzelīns, Milenbahs 1928, 82); *Kad Dievs jau visas tautas **bijis radījis**, gribējis radīt vēl krievu*¹⁵. Šādas, lai gan ne visai biežas, formas uzskatāmas par atstāstījuma izteiksmes salikto pagātni, un visa paradigma veidojas pilnīgi paralēla īstenības izteiksmes paradigmai (sal. Bērziņa-Baltiņa 1994, 127 u. c.):

	Īstenības izteiksme	Atstāstījuma izteiksme
	vienkāršie laiki	
Tagadne	<i>nāk</i>	<i>nākot</i>
Pagātne	<i>nāca</i>	<i>nācis, nākusi</i>
Nākotne	<i>nāks</i>	<i>nākšot</i>
	saliktie laiki	
Tagadne	<i>ir</i>	<i>esot</i>
Pagātne	<i>bija</i>	<i>bijis, bijusi</i>
Nākotne	<i>būs</i>	<i>būšot</i>
	<i>nācis, nākusi</i>	<i>nācis, nākusi</i>

¹⁴ Par vienkāršo un salikto laiku un izteiksmju formu pretstatījumu kā perfekta kategorijas izpausmi sk. Nau 2005.

¹⁵ Šmits P. *Latviešu tautas ticējumi*. 1.–4. sēj. Rīga, 1940–1941, citēts pēc: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/krieivs.htm>.

Šajā sistēmā labi iederas arī tādas noliegtās formas kā *nenācis* (sal.: *Princis neatgriezies pie savas brūtes*¹⁶), jo salikto laiku formās gaidāms nolieguma pievienojums pie palīgverba, nevis pie divdabja (*nav nācis, neesot nācis*).

Atstāstījuma izteiksmes aprakstu apgrūtina homonīmisko formu daudzums. Latviešu valodai raksturīgā palīgverba *būt* izlaišana tagadnē rada iespēju dažādi interpretēt formu *nācis*: kā atstāstījuma izteiksmes vienkāršo pagātņi (šādā gadījumā nekas nav izlaists), kā īstenības izteiksmes salikto tagadni ar izlaistu palīgverbu (pilnas formas *ir nācis* reducējums) un, iespējams, arī kā atstāstījuma izteiksmes salikto tagadni (*esot nācis*), lai gan marķētas palīgverba formas *esot* izlaiduma iespējamība ir vēl speciāli izpētāma.

Jādomā, ka forma *esot*, ko lieto atstāstījumā „skaidrības labad citādi pārprotamos gadījumos” (Endzelīns 1951, 977), nav viennozīmīgi interpretējama kā saliktās tagadnes formas komponents — tā var būt arī leksikalizēts evidencialitātes rādītājs, atstāstījuma nozīmi pastiprinoša partikula (līdzīga lietuviešu *esq*, sal. *esqš davęs* (palīgverbs saskaņots ar divdabi skaitlī un dzimtē) un *esq davęs* (saskaņojuma trūkst), kam latviski atbilst viens un tas pats tulkojums ‘esot devis’). Tas palīdz paskaidrot faktu, ka atstāstījuma formas ar noliegumu pie divdabja šķiet reti sastopamas mūsdienu valodā (bet ir visai ierastas pasaku stāstījumos), noliegumu biežāk pievieno vārdam *esot*: ja šis *esot* ir tikai partikula, tad kļūst skaidrs nereti vērojamais formu *nenācis* un *neesot nācis* funkcionālās diferenciācijas trūkums – *neesot nācis* nav visos gadījumos interpretējama kā saliktā tagadne, tā var būt arī vienkāršā pagātne ar pastiprinājuma partikulu. Sekojot A. Holvutam, jāatzīst, ka atstāstījuma izteiksmē var tikt lietots pat noliegums *nav* (*nav nācis*), kas uzskatāms par „alternatīvu, neproklitisku nolieguma *ne* formu” (Holvoet 2001, 120) (sal.: „*Neradi vis!*” *teicis kāds eņģelis*, „*posts vien pašam būs ar viņu*”. *Dievs tomēr nav eņģeļam klausījis un radījis vien. Kā nu bijis gatavs, krievs uzlēcis no zemes..*¹⁷). Visu šo variantu lietojums arī būtu vēl sīkāk aprakstāms, pamatojoties uz plašāku valodas materiālu.

Sīkāk par evidenciāla formu paradigmu (arī ciešamajā kārtā) un to funkcijām raksta A. Holvuts (Holvoet 2001, 111–131). Varētu pievērst uzmanību vēl tikai vienam gadījumam. Kā zināms, debitīva atstāstījuma formas tagadnē ir ne tikai analītiskas (*esot jānāk*), bet arī sintētiskas (*jānākot*). Šīs sintētiskās formas sastopamas arī savienojumā ar palīgverbu *esot* (arī *bijis, būšot*), tātad atstāstījuma nozīme tiek izteikta divreiz (Endzelīns 1951, 981; Mllvg I, 619). Sarunvalodā šis palīgverbs var nostāties arī īstenības izteiksmes formā: „*instruktors pateica: „man nav ko te darīt, man ir jābraucot ar tiesībāk < = m > jau kabatā!*” (<http://forums.sieviesuklubs.lv/paplaspasim-/?t=1698>); *Un viņa teica, ka jāejot ir mēnesī re<i>zi!* (<http://forums.delfi.lv/>

read.php?f= 111&i= 230548&t= 230548); ..brīnišķīgā Juta man teica, ka nemaz nav jāgaidot līdz jaunajam gadam, lai sāktos kaut kas labāks.. (http://agrizzz.orb.lv/?id= 241850&show= blog&entry= 114882, visi piemēri skatīti 13.11.2011.). Šīs jaunās tendences arī būtu sīkāk pētāmas.

No visa teiktā var secināt, ka apskatāmo kategoriju problemātika nav vēl pilnībā aprakstīta, ir uzmanīgi jāiztirzā konkrēto formu un to variantu lietojums. Arvien pieaugošais latviešu valodas tekstu korpuss sniedz labas iespējas šim darbam. Tomēr jāuzsver, ka tālākie pētījumi balstāmi nepret-runīgā pašu kategoriju izpratnē, kuru arī mēģināts piedāvāt šajā rakstā.

1. Andronovs, A. „Vajadzības izteiksme” latviešu valodas gramatiskajā tradīcijā. Iš: *VIII Tarptautinio baltistų kongreso „Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje”*: pranešimų tezės. 1997 m. spalio 7–9 d. Vilnius, 1997, p. 17–18.
2. Andronovs, A. „Vajadzības izteiksme” latviešu valodas gramatiskajā tradīcijā. *Baltu filoloģija*, VIII. Rīga, 1998, 154–177. lpp.
3. Ābele, A., Lepika, M. Par Apukalna izloksnēm. *Filologu biedrības raksti*. VIII sēj. Rīga, 1928, 19.–49. lpp.
4. Bērziņa-Baltiņa, V. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga, 1994.
5. Bielenstein, A. *Handbuch der lettischen Sprache. Lettische Grammatik von A. Bielenstein*. Mitau, 1863.
6. Bielenstein, A. *Die Lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt von A. Bielenstein*. Zweiter Theil. Die Wortbeugung. Berlin, Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung Harrwitz und Gossmann, 1864.
7. Endzelīns, J. Kā cēlies un lietojams latviešu valodas debitīvs? *Rakstu krājums*, Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas izdots. XIII sēj. Rīga, 1901, 1.–6. lpp. (pārpublicējums: Endzelīns, J. *Darbu izlase*. I sēj. Rīga, 1971, 138.–142. lpp.)
8. Endzelin, J. Ursprung und Gebrauch des lettischen Debitivs. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. Hrsg. von Dr. Adalbert Bezzenberger. Bd. XXVI. Göttingen, 1901b, S. 66–74 (pārpublicējums: Endzelīns, J. *Darbu izlase*. I sēj. Rīga, 1971, 143.–150. lpp.)
9. Endzelin, J. Zur Entstehung des lettischen Debitivs. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. Hrsg. von Dr. Adalbert Bezzenberger. Bd. XXIX. Göttingen, 1905. — S. 320–321 (pārpublicējums: Endzelīns, J. *Darbu izlase*. I sēj. Rīga, 1971, 288.–289. lpp.)
10. Endzelīns, J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
11. Endzelīns 2010 – Grīse, R. *Jāņa Endzelīna latviešu valodas propaedeutikas lekciju kurss*. Rīga: Ingmars Zemzaris & Rīgas Latviešu biedrības valodas attīstības kopa, 2010.
12. Endzelīns, J., Milēnbahs, K. *Latviešu gramatika*. Rīga, 1928.
13. Fennell, T. G. The subject of Latvian verbs in the debitive mood. In: *Baltic*

¹⁶ Šmits P. *Latviešu pasakas un teikas*. 1.–12. sēj. Rīga, 1925–1937, citēts pēc: <http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/gr04/0404405.htm>.

¹⁷ Šmits P. *Latviešu tautas ticējumi*. 1.–4. sēj. Rīga, 1940–1941, citēts pēc: <http://valoda.ailab.lv/folklor/ticejumi/krievs.htm>.

- Literature and Linguistics*. Ed. by A. Ziedonis et. al. Columbus, Ohio : Association for the Advancement of Baltic Studies, 1973, p. 213–221.
14. Fennell, T. G. Is there an instrumental case in Latvian? *Journal of Baltic Studies*, VI, 1975, p. 41–48.
 15. Fennell, T. G. The fluctuating fortunes of the Latvian instrumental. *Baltic Studies in Australia*, I. Ed. T. G. Fennell & H. A. Johansons. Melbourne : Australasian Section of the Association for the Advancement of Baltic Studies, 1989, p. 143–156.
 16. Grīse, R. Šodienas latviešu valoda un instrumentālis. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, Nr. 55/56, 13. lpp.
 17. Hesselberg, H. *Lettische Sprachlehre*. Mitau, 1841.
 18. Holvoet, A. On the nominative object in Latvian, with particular reference to the debitive. *Linguistica Baltica*, Vol. 2. Warszawa, 1993, p. 151–161.
 19. Holvoet, A. Notes on the Latvian debitive. *Res Balticae*, 1997, p. 141–152.
 20. Holvoet, A. Notes on the rise and grammaticalisation of the Latvian debitive. *Linguistica Baltica*. Vol. 7. Kraków, 1998, p. 101–118.
 21. Holvoet, A. On a peculiar type of debitive constructions in Latvian. *Res Balticae*, 1999, p. 103–120.
 22. Holvoet, A. Review of: Terje Mathiassen. A short grammar of Latvian, Columbus, Ohio 1997. *Linguistica Baltica*, 8, 2000, p. 214–218.
 23. Holvoet, A. *Studies in the Latvian verb*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001.
 24. Holvoet, A. *Mood and modality in Baltic*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007.
 25. Holvoet, A. Between morphosyntax and the paradigm : Some puzzling patterns of case distribution in Baltic and their implications. *Acta Linguistica Hafniensia*. Vol. 42, No. 2, November 2010, 175–198.
 26. Jakobson, R. *Shifters, verbal categories and the Russian verb*. [Cambridge, Mass.] : Russian Language Project, Dept. of Slavic Languages and Literatures, Harvard University, 1957 (citēts pēc: Jakobson, R. *Selected writings*. Vol. 2. The Hague, Paris : Mouton, 1971, p. 130–147; krievu tulkojums: Якобсон, Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. *Принципы типологического анализа языков различного строя*. Сост. О. Г. Ревзина. Москва: Наука, 1972, с. 95–113).
 27. Kalme, V., Smiltņiece, G. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja : LiePA, 2001.
 28. Kalnača, A. Lietvārda locījumu formu paradigmatika latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 3. Liepāja : LiePA, 1999, 81.–96. lpp.
 29. Lötzh, R. Zur Frage des sog. Instrumentals im Lettischen. *Zeitschrift für Slavistik*. Bd. XXIII № 5. Berlin, 1978, S. 667–671.
 30. LVG 2008 – *Latviešu valodas gramatika* : koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli. Atb. red. I. Jansone. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2008.
 31. LVPPV 1995 – Cepļītis, L. u. c. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995.
 32. Marvans, J. Par verbu izteiksmes kategoriju mūsdienu latviešu valodā. *Latvijas Valsts universitātes Zinātniskie raksti*. LX sējums, 9. A laidieni. Rīga, 1967, 127.–133. lpp. (pirmpublicējums čehu valodā: Marvan, J. K otázkám kategorie slovesného způsobu v současné lotyštině. *Acta Universitatis Carolinae. Philologica* 3. *Slavica Pragensia* IV. Praha, 1962, s. 253–257.)
 33. Mathiassen, T. *A short grammar of Latvian*. Slavica Publishers, 1997.

34. Michelini, G. A proposito del debitive lettone: analisi sincronica. *Aevum. Rassegnadi Science storiche e filologiche*. Vol. 61. Milano, 1987, p. 604–610.
35. Mllvg I – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. sēj. Atb. red. E. Sokols. Rīga, 1959.
36. Milenbahs, K. Par prepozīciju ar. No: K. Milenbahs. *Daži jautājumi par latviešu valodu*. 2. burtn. Jelgava, 1893, 78.–86. lpp. (pārpublicējums: Milenbahs, K. *Darbu izlase*. 1. sēj. Rīga, 2009, 107.–111. lpp.)
37. Napiersky, C. Vermischte Sprachbemerkungen von Girgensohn, Mützel und -,y, mit Anmerkungen von Klot. *Magazin*, Bd. II₂, Mitau, 1830, S. 162–183.
38. Nau, N. *Latvian*. München : LINCOM Europa, 1998.
39. Nau, N. Perfekts un saliktā tagadne latviešu valodā. *Baltu filoloģija*, XIV₍₂₎, 2005, 137.–154. lpp.
40. Nitiņa, D. Aprepozicionāla izteiksme latviešu valodā. *Latvijas PSR ZA Vēstis*, 1973, Nr. 2 (307), 115.–119. lpp.
41. Nitiņa, D. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga : Zinātne, 1978.
42. Nitiņa, D. Dažas piezīmes par morfoloģijas jautājumiem. *Savai valodai*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas goda loceklis Rūdolfs Grabim veltīts piemiņas krājums. Rīga : Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1997, 201.–217. lpp.
43. Nitiņa, D. *Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats)*. Rīga : Rīgas Tehniskā universitāte, 2001.
44. Pauņiņa, I. Raksturīgākās aprepozicionāla instrumentāla leksiskās realizācijas likumsakarības. *Linguistica Lettica*, 12, 2003, 81.–96. lpp.
45. Rehehusen 1644 — *Manvductio Ad Lingvam Lettonicam facilis & certa*, monstratā a Joanne Georgo Rehehusen Ascheradensium Pastore & Consistorii Kokenhusensis Regii Assessore. Excusa `a Gerhardo Schrödero Typothetā Rigensi Sumptibus Authoris. Anno M DC XLIV.
46. Rosenberger, O. Formenlehre der lettischen Sprache in neuer Darstellung. Ein Versuch von dem Verfasser des Conspects für seine Zuhörer Otto Benj. Gottfr. Rosenberger. Mitau, gedruckt bei J. F. Steffenhagen und Sohn. 1848. *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Litterarischen Gesellschaft*. Bd. IX, St. 2.
47. Rosenberger, O. *Das lettische Verbum, auf's Neue dargestellt* von dem Verfasser der Formenlehre der lettischen Sprache, Staatsrath Rosenberger, stellvertretendem Lector der lettischen Sprache an der Universität Dorpat, der Kurland. Gesellschaft für Literatur und Kunst ordentlichem und der Lett. literar. Gesellschaft Ehren-Mitgliede. Dorpat, Druck von Heinrich Laakmann, 1843.
48. Schmalstieg, W. R. A comment on the Latvian debitive. In: *Symposium Balticum : A Festschrift to honour Professor Velta Rūķe Draviņa*. Hamburg, 1990, p. 427–432.
49. Stender 1761 – *Neue vollständigere Lettische Grammatik, Nebst einem hinlänglichen Lexico, wie auch einigen Gedichten*, verfasst von Gotthard Friederich Stender. Braunschweig, gedruckt im Fürstl. großen Waisenhouse, 1761.
50. Stender 1783 — *Lettische Grammatik*, verfasst von Gotthard Friedrich Stender... Zweyte Auflage, von dem Verfasser selbst verbessert, vermehret und von neuen umgearbeitet. Mitau, gedruckt und zu haben bey Johann Fried. Steffenhagen Hochfürstl. Hofbuchdrucker. 1783.
51. Stērste 1880 – *Sterstu Andreja Latwešcu valohdas mahziba*. Otra un trescha daļa : Sintakša un ortografija. Rīgā un Tehrbatā: Schnakenburg, 1880.
52. Ulmann, C. Chr. Bemerkungen zur lettischen Grammatik Stender's. *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Litterarischen Gesellschaft*. Bd. III, St. 1., 1831, S. 1–79.

53. Wälchli, B. Two cases of neccessive modality in the NEE area: external necessity deriving from modal verbs and the Latvian-Livonian debitive as a case of parallel grammaticalization. In: Christen, S., Locher, J. P., Wälchli, B., Narmon/Gi. *Arbeitspapiere des Berner Projekts zur vergleichenden Darstellung der nordosteuropäischen Sprachen*, I. Bern : Universität Bern, 1996, p. 42–51.
54. Wälchli, B. Infinite predication as a marker of evidentiality and modality in the languages of the Baltic region. *Sprachtypologie und Universalienforschung* (STUF). Vol. 53, Issue 2. Berlin : Akademie Verlag, 2000, p. 186–210.
55. Zeps, V. J. Latgalian instrumentals and ordinals. *Linguistica Baltica*, 4, 1995, p. 169–172.
56. Андронов, А. В. Грамматический очерк латышского языка. В кн.: Андронов А. В. *Материалы для латышско-русского словаря*. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2002, с. 323–402.
57. Булыгина, Т. В. Грамматические оппозиции. В кн.: *Исследования по общей теории грамматики*. Отв. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Наука, 1968, с. 175–231.
58. Булыгина, Т. В. По поводу трактовки «слабо дифференцированных падежей» в литовском склонении. Iš: *Tarptautinė baltistų konferencija*: 1985 m. Spalio 9–12 d. : pranešimų tezės. Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko universitetas, TSRS MA Slavistikos ir baltistikos institutas; ats. red. Z. Zinkevičius. Vilnius, 1985, p. 133–134.
59. Гасюк, М. О предложных падежных конструкциях в латышском языке. *Locījuma kategorija valodas struktūrā un sistēmā* : Zinātniskās konferences materiāli. Artūra Ozola diena, 7. Rīga : P. Stučka Latvijas Valsts Universitāte, 1971, 43.–44. lpp.
60. Зализняк, А. А. *Русское именное словоизменение*. Москва : Наука, 1967.
61. Зализняк, А. А. О понимании термина «падеж» в лингвистических описаниях. *Проблемы грамматического моделирования*. I. Отв. ред. А. А. Зализняк. Москва : Наука, 1973, с. 53–87.
62. Лоя, Я. В. *Русско-латышский словарь*. Москва, 1951.
63. Мюленбах, К. О дебитиве. *Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*. Т. XIII, кн. 3. Санкт-Петербург, 1907, с. 313–333.
64. Эндзелин, И. Ещё о латышском дебитиве. *Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*. Т. XIII, кн. 4. Санкт-Петербург, 1908, с. 201–207 (pārpublicējums: Endzelīns, J. *Darbu izlase*. II sēj. Rīga, 1975, 64.–68. lpp.).
65. Эндзелин, И. *Латышские предлоги*. Ч. II. Юрьев: тип. К. Маттисена, 1906 (pārpublicējums: Endzelīns, J. *Darbu izlase*, I sēj. Rīga, 1971, 521.–655. lpp.).

CITVALODU ĪPAŠVĀRDU ATVEIDE

Ilze Rūmniece

Grieķu vietvārdi latviešu valodas vidē

Lietojot jēdzienu „grieķu valoda”, agrāk vai vēlāk nākas saskarties ar tā precizējumu: sengrieķu un jaungrieķu (mūsdienu grieķu) valoda, kultūra, laiki.

Hronoloģiski apzīmējums „sengrieķu” (sinonīms – klasiskā) saistāms ar laikposmu no 2. gadu tūkstoša p.m.ē. līdz 4.–5. gs. m. ē., „jaungrieķu/ mūsdienu grieķu” – ar „moderno” laikmetu, sākot no 19. gadsimta, kura pirmajā pusē grieķi atbrīvojas no turku pārvaldības un Grieķija veidojas par neatkarīgu valsti. Skaidrs, ka nav runa par divām dažādām valodām, bet gan par vienas un tās pašas valodas (Eiropā senākās rakstiskās fiksācijas valodas) noteiktiem attīstības posmiem.

Pirmajam jeb senākajam grieķu valodas vēstures posmam ir īpašs statuss saistījumā ar vairumu Eiropas valodu – un arī mūsu valodas vidē salīdzinājumā ar citām svešvalodām, jo kultūrvēsturiski sengrieķu slānis ir plašākā materiāla piegādātājs latviešu valodai (sengrieķu mitoloģija, antikās literatūras paraugu iespaids, nemaz nerunājot par daudzu zinību teorijas jautājumiem un terminoloģiju). Otrais jeb jaungrieķu slānis svarīgs jaunlaiku aprītē un valodu kontaktos.

Grieķu valodā tās vairāk nekā triju gadu tūkstošu garajā vēsturē notikušas būtiskas pārmaiņas visos valodas līmeņos; jo īpaši izmaiņas fonētiskā – un arī morfoloģijā – atspoguļojas variantos, kādus palaikam vērojam vienas un tās pašas grieķu leksēmas atveidojumā dažādās valodās, arī vienas valodas vidē, piemēram, latviešu valodā.

Variantu pastāvēšanu noteikusi grieķu valodas materiāla divējāda saskarsme ar latviešu valodu. No vienas puses, tie ir senās, tā saucamās klasiskās grieķu valodas leksikas elementi, kas mūsu valodā ieviesušies jau sen un lielākoties ar citu valodu starpniecību. Sengrieķu materiālam latviešu valodā ir sava fiksēta pareizrakstības un pareizrūnas tradīcija, kuras veidošanās ceļš 20. gadsimta gaitā bijis neviendabīgs un pretrunīgu atveides piedāvājumu pilns (Rūmniece 2009, 147–156). No otras puses, pēdējās desmitgadēs latviešu valodas vidē aktīvi ieplūst un turpinās ieplūst

mūsdienu grieķu valodas materiāls (spilgts piemērs ir personvārdu joma). Grieķu valodu izmanto aptuveni 14,5 miljoni cilvēku visā pasaulē. Grieķijā un daļā Kipras tai ir valsts valodas statuss.

Vērojot grieķu valodas leksiskā materiāla lietojumu latviskās publikācijās un vizuālajos medijos, redzams, ka līdz vienveidībai un konsekvencei vēl tālu.

Ar jaungrieķu valodu latviešu valodai nepastarpināta saikne vēsturiski – un 20. gadsimtā arī ideoloģisku apsvērumu dēļ – ilgu laiku netika veidojusies. Tomēr nu jau trīs desmitgades esam atvērti – bez kādas „trešās” jeb lielās valodas (un kultūras) starpniecības – visām Eiropas valodām. Top daudz visdažādāko tekstu materiālu, kuros nākas latviskot citvalodu leksikas vienības.

Strādājot ar mūsdienu grieķu valodas materiālu ģeogrāfisko nosaukumu jomā (*Lielais pasaules atlants 2008*), nācās novērtēt un ņemt vērā faktu, ka diemžēl latviešu valodas vidē kā vairāk vai mazāk konsekventi ievadīti šobrīd pastāv tikai sengrieķu valodas un kultūrposma īpašvārdi, tostarp arī vietvārdi. Te allaž norādām un atsaucamies uz 1974. gadā publicēto Ābrama Feldhūna sastādīto grāmatu „Sengrieķu valodas īpašvārdi” sērijā „Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā”; šajā sērijā tā bija brošūra Nr. XIII. Pienācis laiks pievērst sistēmisku uzmanību jaungrieķu īpašvārdiem, meklējot ceļus sabalansētībai senākā un mūslaiku leksiskā slāņa latviskojumā.

Daudzi grieķu vietvārdi ir saglabājušies nemainīgi kopš klasiskās Helēdas laikiem, un iedibināto to latviskošanas tradīciju nu jau vairs nebūtu lietderīgi mainīt; tomēr vēl jo vairāk ir jaunlaiku vietvārdu, kuriem ar tā saucamās klasiskās izrunas un arī morfoloģijas normām vairs nav nekāda sakara.

Lai skaidrāks un pamatotāks būtu grieķu vietvārdu materiāla atveides turpmākais iztirzājums, iederīgs būs atsevišķu grieķu valodas vēstures pamatfaktu pieminējums.

Pirmkārt, unikāla grieķu valodas vēsturiskās attīstības iezīme ir fakts, ka līdz 20. gs. septiņdesmitajiem gadiem tā pastāvēja divās formās jeb variantos: katarevusa un dimotike. Pirmā, t. s. „tīrā” (no gr. *katharos* – „tīrs”), valoda tika lietota oficiālās saziņas sfērās, otrā bija ikdienas lietojuma sarunvaloda (burt. „tautas” valoda – no gr. *dēmos/dimos* – „tauta”), daļēji arī literatūras valoda – atkarībā no katra konkrētā autora nostādnes t. s. „valodas jautājumā”, kurš Grieķijā raisījis nopietnu intelektuāļu polemiku teju vai gadsimta garumā (no 19. gs. līdz 20. gs. septiņdesmitajiem gadiem). Abi valodas varianti būtiski atšķiras visos valodas līmeņos.

Tikai kopš 20. gadsimta septiņdesmitajiem gadiem dimotikes variants atzīts par oficiālo normatīvo valsts valodu, tādējādi šķīroties no katare-

vasas lietojuma; tās pēdējais bastions bija armijas lietvedības sfēra. Tomēr praksē (publicētajā vārdā) katarevusas formas, piemēram, morfoloģijas līmenī nereti vēl joprojām var ieraudzīt līdzās dimotikes formām. Tas vērojams arī ģeogrāfisko nosaukumu sfērā, piemēram, nomenklatūras vārdos: katarevusas *polis*/dimotikes *poli* (pilsēta), *nisos/nisi* (sala), kā arī vietvārdu morfoloģiskajos variantos, piemēram, nekatras dzimtes nosaukumos kā *Lavrion/Lavrio*.

Otrkārt, seno grieķu 3., 2. gs. p.m.ē. inskripciju materiāls liecina, ka lai kā ap tā saucamo ēru miju fonētikas līmenī salīdzinājumā ar klasisko laiku valodas faktiem bijušas vērojamas nozīmīgas pārmaiņas, piemēram, vairums seno divskaņu bija monoftongizējušies.

Taču koptajā jeb literārajā rakstu valodā tika saglabāts pilnvērtīgs visu elementu pieraksts; šī runas un rakstu varianta nošķiršanās mudināja grieķu gramatiķus atklāt jēdzienu „ortogrāfija” – „pareiza rakstīšana”, kas daudzviet atšķīrās no runas varianta.

Līdztekus ortogrāfijai valodas kopēji pievērsa uzmanību arī ortoēpijai – pareizai (iz)runāšanai. Tā saucamie aticisti – Atikas, Centrālgrieķijas novada, klasisko laiku grieķu valodas normu saglabāšanas propagandētāji – līdz ar morfoloģijas un sintakses jomas literārajām normām raudzīja saglabāt arī seno fonētisko daudzveidību. Tā laika Eiropas kultūrvēsturiskajā kontekstā būtiski, ka aticisma kustību atbalstīja arī valodas jomas korifeji Romā – Cicerons, viņa sekotāji.

Aticisma (faktiski – pūrisma) kustības attieksme pret valodas vēsturisko mantojumu ir pamatā 16. gadsimtā Roterdamas Erasma izteiktajam priekšlikumam par klasisko laiku fonētisko normu lietošanu senās (pārsvarā gadsimtos pirms mūsu ēras runātās un rakstītās) grieķu valodas apguvē un tekstu lasīšanā.

Erasma pretinieki atbalstīja tā saucamo „reihlina” (ieviesējs vācu humanists Johanness Reihlins (*Jochannes Reichlin*)) izrunas variantu, balstot savu viedokli dzīvās (varētu teikt – postklasiskās) grieķu valodas izrunas tradīcijās un izmantojot tās arī klasisko laiku tekstu izrunā. Tā, protams, jebkura vēsturiskā laikposma grieķu tekstu lasa (izrunā) arī mūslaiku grieķi.

Pieminētie fakti un procesi ir pamatā viena un tā paša grieķisma – sugasvārda vai arī īpašvārda – atšķirīgiem atveides variantiem dažādās valodās, arī latviešu valodā.

Turpmāk – par atsevišķām būtiskākajām iezīmēm grieķu vietvārdu atveidojumā latviešu valodā, izceļot piemērus, kuros atveide objektīvi atšķirama no sengrieķu īpašvārdu materiālā balstītajām normām.

Ieteicama un latviešu valodas vidē iespējama ir diferencētu galotņu saglabāšana sieviešu dzimtes vietvārdiem – atbilstoši oriģinālvalodas

atšķirīgajām vārdformām, attiecīgi ar galotni „-a” (*Kavala*/Καβάλα) un „-i” (*Ksanti*/Κσάνθη), kur pēdējā („-i”) ir grieķu senās sieviešu dzimtes lietvārdu galotnes -ē (η – burts „ēta”, rekonstruējamā skaņa klasiskajā izrunā – platais „ē”) fonētisks pārveidojums (jotacisma – vairāku patskaņu un divskaņu izrunāšana kā „i”, tāpat kā tiek izrunāts grieķu burts „jota” – procesa ietekmē). Latviskā atveidojumā tātad būtu, piemēram, pilsētu nosaukumi *Kavala*, *Larisa* (4. deklin.), bet *Epanome*, *Ksante* (5. deklin.); šāda varianta pieņemšanu balsta arī daudzu grieķu pilsētvardu salikto otrais elements „-pole”: *Aleksandrupole* (transkr. *Aleksandrupoli*, gr. Αλεξανδρούπολη/Αλεξανδρούπολι).

Skaidrs, ka mūslaiku grieķiskās izrunas saglabāšana vārda galotnē padarītu daudzus grieķu vietvārdus par nelokāmiem latviešu valodas vidē (*Ksanti*, *Aleksandrupoli* u. tml.), tādējādi, kaut gan šajos gadījumos galotnes „-e” piedāvājums formāli izskatās pēc klasisko laiku grieķu izrunas iedzīvināšanas, tomēr būtībā ir grieķu vārdformas iespējami ērtākā pārceļšana latviešu deklinēšanas sistēmā.

Tomēr no sengrieķu kultūrvēstures plašāk pazīstamo vietvārdu atveidē nākas rēķināties ar tradīcijas ietekmi, tādējādi arvien veidojot kādu izņēmumu grupiņu, piemēram: *Sparta*, *Itaka*, *Krēta* (nevis *Krite* – Κρήτη, mūsdienīgu gr. izrunā *Kriti*), un, protams, arī *Eiropa* (nevis *Eiropē*).

Minētais galotņu diferencēšanas princips iederīgs arī sieviešu dzimtes vietvārdos daudzskaitliniekos: *Atēnas*, *Tēbas*, bet *Feres*, *Kiklades* – kā lietojam, piemēram, māju nosaukumus (*Kalnāres*). Interesanti un zīmīgi, ka pēdējos piemēros vārdi vienādi izrunājami kā jaungrieķu valodā, tā latviski.

Citādi ir ar grieķu valodas vietvārdiem vīriešu un nekatras dzimtes daudzskaitliniekiem – tiem ir atšķirīgas galotnes oriģinālā (attiecīgi -oi/izrunā -i un -a), bet latviešu valodā (tā kā nav nekatras dzimtes) tie atveidojami ar vienu un to pašu galotni -i, piemēram: *Meteori*/*Meteoru klosteris* (gr. *Meteora*), *Paksi*, *Filipi* (gr. *Paksoi*, izrunā *Paksi*, *Philippoi*, izrunā *Filipi*) līdzīgi kā latviešu vietvārdos *Bulduri*, *Strenči*.

Savukārt pieminētie vīriešu dzimtes vienskaitlinieki (galotne -os) un nekatras dzimtes vienskaitlinieki (galotne -on) un salu nosaukumi ar galotni -os atainojami 4. deklinācijas formā: *Jerisa* (*Ierissos*), *Ksilokastra* (*Ksilokastron*), *Roda*/*Rodas sala* (*Rodos*).

Tomēr, ja oriģinālvalodā uz galotnes -**óv** (*Vasilikón*) ir uzsvars, tad latviskojumā galotne -a pievienojama pilnai nominatīva vārdformai: *Vasilikona*.

Arī agrāko divskaņu atveides jautājumam jātop pārskatītam salīdzinājumā ar sengrieķu īpašvārdiem noteiktajām atveides normām. Attiecībā uz jaungrieķu valodas materiālu nevar vairs uzturēt spēkā argumentu, ka,

piemēram, burtkopas „eu” (kas apzīmējusi attiecīgu divskani) atdarinājumos latviešu valodā „nostiprinājusies burtkopa „ei”” (Feldhūns 1974, 13).

Starp mūslaiku grieķu vietvārdiem nav daudz tādu, par kuriem var teikt, ka tie, kā Ābrams Feldhūns raksta par sengrieķu īpašvārdiem, ir „klasiskās senatnes piederums” (Feldhūns 1974, 11), vairumā gadījumu mūsdienu vietvārdi veidojušies – tāpat kā pašas apdzīvotās vietas – krietni vēlākos laikos, kuriem nav saistības ar senās valodas iezīmēm, īpaši fonētikas jomā.

Mūslaiku grieķu rakstībā vērojamās diftongu vienības *au/αυ* un *eu/ευ* izrunājamās un transkribētas parādās kā *av/ev* un *af/ef* – pirmais variants pozīcijā pirms patskaņa vai balsīgā līdzskaņa, otrais – pārējos gadījumos, piemēram, *Naflija* (oriģ. *Nauplio*); upe *Evrota* (nevis *Eiropa*; oriģ. *Eurotas*); *Elefsina* (nevis *Eleisina*).

Protams, arvien grūti izšķirams būs jautājums, vai, piemēram, *Elefsina* (*Eleusina*) ir klasiskās senatnes piederības vietvārds – kā slaveno seno mistēriju un Dēmetras kulta vieta – vai arī uztverams kā mūslaiku ģeogrāfisks nosaukums.

Turpinot aplūkot vietvārdus, kuros oriģinālvalodas rakstībā pārstāvēti agrākie diftongi, uzmanība jāpievērš arī leksēmām, kas satur burtkopu *ai*, kura jau kopš hellēnisma laikiem monoftongizējusies un tiek izrunāta kā *e*. Sengrieķu īpašvārdu sarakstos (Vecvagars 2007) minēto atveidojuma variantu *Aigina*, *Aitolija* vietā mūsdienās latviešu valodā, ņemot vērā mūslaiku izrunu, būtu rakstāms *Egina*, *Etolija*. Zīmīgi, ka tad beidzot šādi modeļi būtu izlīdzinājušies ar sen tradīcijā nostiprināto īpašvārdu *Ēģipte* (nevis *Aiģipte*; gr. *Aigyptos*).

Cittautu īpašvārdu atveides normu latviešu valodā atļaušos atgādināt ar citātu: „Kā zināms, latviešu valodas kultūras kopēji *pieturas pie uzskata*, ka svešie īpašvārdi ir jātranskribē pēc iespējas tuvāk to izrunai oriģinālvalodā, piemērojot galotnes latviešu locījumu sistēmai.” (Balode 2009, 101) Paturot prātā šo principu, jāteic, ka, tā kā mūsdienu grieķu valodā nešķir skaņas pēc to garuma (atšķirībā no sengrieķu valodas), nav lietderīgi izmantot mūslaiku vietvārdu materiālā garumzīmes to latviskajā atveidojumā, ko arvien konsekventi ievērotu redzam sengrieķu īpašvārdu jomā (Feldhūns 1974), jaunākajos publicējumos pat norādot seno garo „o” (omega) ar garumzīmi (Vecvagars 2007).

Atsevišķi izņēmumi tomēr atkal saistāmi ar tradīcijas ietekmi, un šie piemēri ir tiklab klasiskās senatnes laiku svarīgi vietvārdi, kā arī parasti mūsdienu ģeogrāfiskie nosaukumi (*Krēta*, *Atēnas*, *Trāķija*).

Ir tādi vietvārdi, kuri pavisam noteikti nav klasiskās senatnes mantojums; tie ir salikteņi, kuru pirmais elements nozīmē ‘Lielais/Lielā’,

'Jaunais/Jaunā' (gr. *megas/megali, neos/nea*). Salikuma komponenti, kas grieķu variantā rakstīti atsevišķi, latviskojumā rakstāmi kopā ar pamatlekseņu (piem., *Neavisa* – gr. *Nea Byssa*), saglabājot līdzīgu pieeju kā vārda *Ņujorka* rakstījumā. Par izņēmumiem uzskatāmi atsevišķi gadījumi, kad otrais komponents sākas ar patskani un pirmais ar to beidzas (*Nea Anhiala* – gr. *Nea Anhialos*).

Grieķu ģeogrāfiskie nosaukumi ir gana plašs materiāls, kas ļauj veidot pamatus kaut daļējai to latviskās atveides sistematizācijai. Ne visos gadījumos iespējams un nepieciešams likvidēt sengrieķu īpašvārdu atveides tradīciju, tomēr jāņem arī vērā un jāatspoguļo avotvalodas mainīgums un normas mūsdienās.

Maksimāli līdzsvarot oriģinālvalodas būtiskās iezīmes ar iespējām, ko paver latviešu valodas sistēma, un, saprātīgi izvēloties, atstāt tradīcijā iesakņojušos modeļus – tādi būtu pamatuzdevumi, domājot par apvienotu sengrieķu/jaungrieķu īpašvārdu atveides norādījumu izstrādi.

Strādājot ar grieķu alfabētā fiksētu materiālu, noderīga būs transkripcijas pamatprincipu tabula ar konkrētiem vietvārdu piemēriem.

Grieķu valodas burts/ burtkopa	Atainojums latīņu alfab. sistēmā: latinizācija (ANO 1987)	Burta / burtkopas fonētiskā izruna grieķu valodā	Atbilstošais latviešu alfabēta burts	Vietvārda piemērs grieķu valodā	Atveidojums latviešu valodā
A, α	a	a	a	Ἀρτα / Arta	Arta
αι	ae/e	e	e	Αιτολία / Aitolía	Etolija
αυ	af/av	af/av	af/av	Ναύπλιο/Ευρώτας / Nafplio/ Evrotas	Nafplija/Evrota
B, β	v	v	v	Καβάλα / Kavála	Kavala
Γ, γ	g	gh	g	Γαργαλιάνοι / Gargaliánoi	Gargaljani
γγ	ng	ng	ng	Αρχάγγελος / Archángelos	Arhangela
γξ	nx	nx	nks	_____	_____
γχ	nch	nch/nh	nh	_____	_____
γυ/γυ/γε		j	j	Πολύγυρος / Άγιος Γεώργιος Polygýros / Agios Geórgios	Polijira/ Ajosjorja
Δ, δ	d	ð / dh	d	Δέλτα / Delta	Delta
E, ε	e	e	e	Ελευσίνα / Elefsína	Elefsina

CITVALODU ĪPAŠVĀRDU ATVEIDE

ει	ei	i	i	Ἡράκλειο / Irákleia	Iraklija
ευ	ef/ev	ef/ev	ef/ev	Λευκοσία/Ἁγία Παρασκευή / Lefkosía / Agía Paraskeví	Lefkosija/Ajaparaskeve
Z, ζ	z	z	z	Ζαχάρο / Zacháro	Zahara
Η, η	i	i	i	Ἡπειρος / Ipeiros	Ipira
Θ, θ	th	q/th	t	Θεσσαλία / Thessalía	Tesalija
Ι, ι	i	i	i	Ιθάκη / Itháki	Itaka
Κ, κ	k	k	k	Κάλυμνος / Kálymnos	Kalimna
Λ, λ	l	l	l	Λακονία / Lakonía	Lakonija
Μ, μ	m	m	m	Μεγαλόπολη / Megalópoli	Megalopole
μπ	b/mp	b/mp	b/mp	Καλαμπάκα /Kalampaka	Kalambaka
Ν, ν	n	n	n	Νίκαια / Nikaia	Nikeja
ντ	d/nd	d/nd	d/nd	Βελβεντός / Velventós	Velvenda
Ξ, ξ	x	x	ks	Ξυλόκαστρον / Xylókastron	Ksilokastra
Ο, ο	o	o	o	Όλυμπος / Ólympos	Olimps
οι	oi	i	i	Πάχοι / Páchoi	Paksi
ου	ou	u	u	Κατούνα / Katóuna	Katuna
Π, π	p	p	p	Πρέβεζα / Préveza	Preveza
Ρ, ρ	r	r	r	Ρόδος / Ródos	Roda
Σ, σ/ς	s	s	s	Σύρος / Sýros	Sira
Τ, τ	t	t	t	Τίνος / Tinos	Tina
τσ	ts	ts	c	Καρδίτσα / Kardítsa	Kardica
Υ, υ	y	y/i	i	Ύδρα / Ýdra	Idra
Φ, φ	f	ph/f	f	Πάφος / Páfos	Pafa
Χ, χ	ch	ch/h	h	Χάνια / Chánia	Hanja

Ψ, ψ	ps	ps	ps	Ψέριμος / Psérimos	Pserima
Ω, ω	o	o	o	Μετέωρα / Metéora	Meteori

Papildkomentāri:

– izskaņas ar jotus elementu atveido šādi
(pirmā – grieķu valodas izskaņa, otrā – latviskais atveidojums):

-aia = -eja

-eia = -ija

-oia = -ija

-i'a = -ija

-ia = -ja

-ya = -ja

-io = -jo;

– grieķu valodas burtkopa **φκ** transkribējama kā **g** vārda sākumā vai **ng** vārda beigās;

– grieķu valodas burtkopa **αῖ** (ar divpunkti uz otrā elementa) atveidojama latviešu valodā ar **-ai-** (piem., *Ptolemaida*); līdzīgi arī burtkopa **εῖ** (ar divpunkti uz otrā elementa) atveidojama ar **-ei-**.

1. Balode, L. Dažas pārdomas par lietuviešu personvārdiem latviešu valodā. *Valodas prakse* : vērojumi un ieteikumi: populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 4. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 100.–111. lpp.
2. Feldhūns, Ā. *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. Sengrieķu valodas īpašvārdi*. Rīga : Zinātne, 1974.
3. Rūmniece, I. Par grieķu īpašvārdiem un grēcismiem latviešu valodas vidē. *Antiquitas Viva 3. Studia Classica*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 147.–156. lpp.
4. Vecvagars, M. *Sengrieķu-latviešu īpašvārdu vārdnīca*. Rīga : FSI, 2007. 505 lpp.

VALODAS KONSULTĀCIJAS

Pareizrakstība

- **Kā pareizi rakstīt: *bēta daļiņas* vai *bēta-daļiņas*?**

Bēta – šajā gadījumā ‘termina sastāvdaļa, kas norāda, ka termina nozīme saistāma ar bēta daļiņām’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 103. lpp.). Defisi lieto marku, standartu u. tml. apzīmējumos, sarežģītu ķīmisko savienojumu nosaukumos un dažos saīsinājumos, piem., „Audi-80”, N-acetil-p-fenetidīns u. tml. (Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 119. lpp.). Defise šajā vārda savienojumā nav nepieciešama.

- **Kā pareizi rakstāms vārds *harisma*: ar -s- vai -z- ?**

Vārda **harisma** pamatā ir gr. *charisma* < *charis* ‘labvēlība, (dieva) svētība’, tas nozīmē 1. rel. ‘Dieva žēlastība’; 2. ‘kādas personas autoritāte, kas saistīta ar izcilām, fascinējošām personiskām īpašībām – spilgtām runas dāvanām, gudrību, pievilcīgu ārēni vai suģestiju’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 271. lpp.) un rakstāms ar -s-.

- **Kā pareizi rakstīt: *vandaļi* vai *vandāļi*?**

Vandaļi [lat. *Vandali(i)* < ģerm.] – 1. ‘ģermāņu ciltis, kas m. ē. 5. gs. iebruka Romā, izlaupīja to un iznīcināja daudzus antīkās kultūras pieminekļus’; 2. ‘mežonīgi postītāji, kultūras iznīcinātāji’; 3. *vandalis* [angļu *vandal*] – dat. ‘programma, kas veic slepenu vai ļaunprātīgu darbību’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots 2006, 837. lpp.).

Arī normatīvajos avotos, piem., *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā* (Rīga : Avots, 1995, 838. lpp.), *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* (Rīga : Zinātne, 1996, 8. sēj., 292. lpp.) norādīts, ka vārds *vandaļi* rakstāms ar īsu -a-.

Leksika

- **Ko nozīmē burts *U* jauniešu izlašu apzīmējumos *U-16*, *U-18*, *U-20* u. tml.?**

Burts **U** apzīmē jauniešu komandu vecumposmu (no angļu vārda *under* ‘zem’). Tas nozīmē, ka attiecīgajā izlasē drīkst piedalīties tikai tie jaunie-

ši, kas vēl nav sasnieguši attiecīgajā apzīmējumā norādīto vecumu, piem., 16, 17, 18 utt. gadus (Bankavs, A. *Vienburta vārdnīca*. Rīga : Avots, 113. lpp.).

Sporta praksē gan nereti vecumgrupu ierobežojumus saista ar noteiktu dzimšanas gadu, nevis reālo vecumu kādu sacensību norises brīdī, tāpēc samērā bieži vērojama neatbilstība starp jauniešu komandas nosaukumā saistījumā ar burtu *U* norādīto vecumu un šīs komandas spēlētāju patieso vecumu.

• **Vai ir kāda atšķirība starp vārdiem *ilggadējs* un *ilggadīgs*?**

Ilggadējs – 1. ‘tāds, kas pastāv, darbojas, noris gadiem ilgi, vairākus, daudzus gadus, arī tāds, kas izveidojies, uzkrājis daudzgadu gaitā’, piem., *ilggadējs darbinieks, ilggadēji meklējumi, ilggadēji pētījumi, ilggadēja pieredze*.

Ilggadīgs – ‘tāds (augšs), kas aug vairākus gadus; daudzgadīgs’, piem., *ilggadīgie zālāji, ilggadīgie augi*. (Latviešu valodas vārdnīca. Rīga : Avots, 2005, 389. lpp.)

• **Kā ir pareizi: *šī gada* vai *šā gada*?**

Viriešu dzimtes norādāmajam vietniekvārdam *šis* ģenitīvā ir paralēlformas ***šā*** un ***šī*** (*Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata*. Rīga : Avots 2002, 125. lpp.). Uz paralēlformām norāda arī *Latviešu pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca* (Rīga : Avots 1995, 780. lpp.), *Latviešu literārās valodas morfoloģija* (Rīga : Zinātne 2003, 82. lpp.) u. c. avoti. Nevienā no tiem nav norāžu, ka kāda no šīm formām būtu vēlāmāka vai ieteicamāka, tāpēc izvēle atkarīga no katra valodas lietotāja ieraduma, lingvistiskās gaumes un stila izjūtas.

• **Vai *pirmām kārtām* un *pirmkārt* ir sinonīmi?**

Pirmām (arī *vispirmām*) ***kārtām***, arī *pirmā* (arī *vispirmā*) kārtā – ‘vispirms; arī galvenokārt’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga : Zinātne, 1980, 181. lpp.)

Pirmkārt – iespraudums, ko ‘lieto, apzīmējot pirmo elementu uzskaitījumā’ (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 856. lpp.).

Kā redzams no vārdu nozīmju skaidrojuma, minētās leksēmas nav sinonīmi.

• **Kā saukt spāņu ātrās uzkodas: *načo* vai *načos*?**

Spāņu ātrās uzkodas ***načo*** (no spāņu *nachos*) ir mazas un lielas. Mazos *načo* – kukurūzas skraukšķus (čipsus) parasti pasniedz ar mērci, lielos – garnē ar sieru, papriku, salātiem u. tml. (*Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca*. Sast. I. Rozenvalde. Rīga : Nordik, 2004, 324. lpp.).

Forma *načos*, visticamāk, izplatījusies, tieši pārceļot vārdu no spāņu valodas latviešu valodā. Ja spāņu valodā lietvārds vienskaitlī beidzas ar patskani (*nacho*), daudzskaitļa formā tam pievieno galotni -s (*nachos*).

• **Kā pareizi saukt grezna līgavas tērpa šlepi?**

Šlepe – ‘dekoratīvs kleitas mugurpuses pagarinājums, kas skar zemi vai slīd pa zemi’, ir sarunvalodas vārds (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 1991, 7₂ sēj. 385. lpp.). Vārdnīca piedāvā vāciskās cilmes vārda *šlepe* vietā lietot mazāk zināmo sinonīmu *velce*.

• **Kā ir pareizi: *reģipsis*, *riģipsis* vai *rīģipsis*?**

Rīģipsis – [Rī(gas) ģipsis] *būv.* ‘sausā apmetuma loksnes; sastāv no presētas būvģipša masas, kas dažreiz ir stiegrota ar organiskām šķiedrām un no abām pusēm ir aplīmēta ar kartonu’ (*Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2001, 569. lpp.).

• **Kā pareizi rakstāma partikula: *nuja* vai *nujā*?**

Nuja, retāk **nujā** – ‘jā gan, tieši tā; protams’. No pareizrakstības viedokļa abas formas ir pareizas (*Pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 521. lpp.). Arī vārdu nozīmes neatšķiras (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga : Zinātne, 1984, 766. lpp., arī *Latviešu literārās valodas vārdnīca* [tiešsaiste]. Letonika. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/>). Tāpēc abas partikulas ir vienlīdz lietojamas neatkarīgi no beigu patskaņa -a kvantitātes atšķirības.

• **Kas ir *geocaching* un kā to latviskot?**

Slēpņošana (izmantojot anglismu, *džeokečings*) pamatojas uz orientēšanos ar GPS jeb globālo pozicionēšanās iekārtu un vēlmi atrast slēpni jeb „dārgumus”, kas nav materiāli vērtīgi. Parasti šie dārgumi ir viesu grāmata, kurā atradējs pierēģistrējas, un kādas simboliskas lietas, piem., uzlīmes, priekšmeti vai mantiņas. Šis modernās aizraušanās piekritējus vieno meklēšanas azarts.

• **Vai cilvēks, kas godprātīgi bankā pilda kredītsaistības, respektīvi, maksā aizņēmumu un procentus, ir uzskatāms par *parādnieku*?**

Parādnieks – 1. ‘cilvēks, arī iestāde, organizācija u. tml., kas ir (ko) aizņēmusies, ir (kādam, kam) parādā’. 2. *pār.* ‘cilvēks, kam ir morāls pienākums (kādam) atlīdzināt’ (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 775. lpp.).

Pamatojoties uz vārdnīcas skaidrojumu, var secināt, ka par spīti god-

prātīgai attieksmei pret sava parāda kārtošanu, kamēr tas nav nokārtots, fiziska vai juridiska persona uzskatāma par parādnieku.

• **Kas ir *debtors*?**

Debtors – ‘parādnieks (fiziska vai juridiska persona)’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 140. lpp.), ‘juridiskas vai fiziskas personas parādnieks’ (*Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 2000, 115. lpp.).

• **Kā norādīt reģistrā katoļu un luterāņu piederību konfesijai sieviešu dzimtē?**

Katolis ir Romas katoļu baznīcas loceklis; katoļticīgs. Atbilstošā sieviešu dzimtes forma ir **katoliete**. Luteriskās baznīcas locekles un luterisma piekritējas sauc par **luterānēm**. (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 496. un 609. lpp.).

• **Izlasiju anketā, ka man jānorāda savs *domicils*. Ko tas nozīmē, un vai tādu vārdu drīkst lietot?**

Domicils [lat. *domicilium* ‘dzīvesvieta’] – ‘pastāvīga dzīvesvieta’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 172. lpp.) Ierastāka latviešu valodā ir vārdkopa *pastāvīga dzīvesvieta*, taču minētā vārda nozīme atbilst anketā prasītajam. Anketu sastādītājiem gan vajadzētu ievērot, ka latviešu valodā šis vārds tiek reti lietots, vairumam svešs un var radīt neizpratni.

• **Kā pareizi latviešu valodā lietojams vārds *skansts*, un ko tas nozīmē?**

Skansts, *skansts*, dsk. ģen *skanšu*; retāk *skanste*, -es, dsk. ģen. -šu vēst. ‘lauka nocietinājums, ko parasti veidoja zemes uzbērums un grāvji slēgtā četrstūrī’ // *pār.* ‘valnim līdzīgs veidojums’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7. sēj. Rīga : Zinātne, 1981, 510. lpp.). Kā redzams no vārdnīcas skaidrojuma, vārds tiek lietots sieviešu dzimtē kā 6. deklinācijas lietvārds, retāk 5. deklinācijā. Taču tieši šī – retāk izmantotā forma – *skanste* – kļuvusi par pamatu Skanstes ielas nosaukumam Rīgā.

• **Ko nozīmē *drakonisks*?**

Drakonisks [pēc seno Atēnu likumdevēja Drakona vārda] – ‘joti bargs, nežēlīgs’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 175. lpp.).

• **Cik pareizi ir teikt, ka notiek *piemiņas memoriāls*? Vai vārdu *memoriāls* drīkst lietot šādā nozīmē?**

Vārda pamatā ir latīņu vārds *memoralis* ‘piemiņas cienīgs’, un to lieto vairākās nozīmēs.

Memoriāls – 1. 'arhitektoniski skulpturāls veidojums kāda nozīmīga notikuma vai ievērojama cilvēka piemiņai', 2. *sportā* 'izcilu sportistu vai slavenu ar sportu saistītu cilvēku atcerei veltītas sporta sacensības'.

Memoriāls – 'tāds, kas domāts kāda notikuma vai personas atcerei, piem., *memoriālais muzejs, memoriālais parks*' (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 462. lpp.).

Kā redzams no vārda nozīmju skaidrojuma, *memoriāls* kāda notikuma vai personas atcerei patiešām var notikt, taču apzīmētājs *piemiņas* gan ir lieks, jo attiecīgā nozīme iekļauta jau vārdā *memoriāls*.

• **Kāds ir diktatora vadības stils: *autoritatīvs* vai *autoritārs*?**

Autoritārs [fr. *autoritaire* 'valdonīgs' < lat. *auctoritas* 'vara'] – 'tāds (režīms, vara), kas nepieļauj opozīciju, varas dalīšanu un plurālismu'; **autoritāra vadīšana** – 'tāda vadīšana, kurā no darbiniekiem prasa bezierumu paklausību un maz uzklausu viņu viedokli'.

Autoritatīvs [vācu *autoritativ* < lat.] – 1. 'tāds, kam ir autoritāte'; 2. 'tāds, kurā izpaužas autoritāte; tāds, ko pieņem bez iebildumiem'; *autoritatīva vara* – 'sabiedrības vairākuma labprātīgi pieņemta vara' (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 84. lpp.).

Tāpēc diktatora vadības stilu sauksim par *autoritāru*.

• **Kāpēc zinātni par Austrumu vēsturi sauc par *orientālistiku*?**

Orientālistika [vācu *Orientalistik* < lat. *orientalis* 'austrumu-'] – 'zinātņu komplekss, kas pēti Austrumu zemju vēsturi, kultūru, valodas, literatūru' (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 528. lpp.). Kā redzams no vārda nozīmes skaidrojuma, orientālistikā iekļautas vairākas zinātnes, ne tikai nozare par Austrumu vēsturi.

• **Līdz šim biju dzirdējis, ka ir *Post Scriptum* (saīsinājumā *P. S.*). Vai ir arī tāds vārds kā *postskripts*?**

Postskripts (arī *P. S.*) – 'papildinājums uzrakstītai un parakstītai vēstulei'; piem., *postskriptā autors norādījis* [...] (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 594. lpp.). Lai gan vārdnīcā norādīts, ka minēto papildinājumu lieto vēstulēs, praksē *postskripts* (arī *P. S.*) tiek lietots arī rakstos (publikācijās).

• **Ar ko *dolmas* atšķiras no *kāpostu tīteniem*?**

Kāpostu tīteņu gatavošanā, kā liecina pats nosaukums, pildījuma tīšanā ir izmantotas kāpostgalvu lapas. **Dolmas** [turciešu, arī tjurku *dolma* 'maltā gaļa'] ir tīteņi ar malto gaļu (parasti aitas gaļu), kas ietīti vīnogu lapās (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 172. lpp.).

• **Kas ir paušāla apdrošināšana?**

Paušāls – ‘kopējs, summārs; tāds, kas sarēķināts kopā’. *Paušāla apdrošināšana* – ‘apdrošināšana, kur apdrošina nevis attiecībā uz katru atsevišķu risku, bet gan attiecībā uz visiem riska veidiem un par vienu kopēju summu’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 556. lpp.).

• **Kas ir rojalti?**

Rojalti (no angļu *royalty*) – ‘regulāri procentu atskaitījumi, kurus nemainīgā apjomā izmaksā autortiesību vai patenta īpašniekam ik pēc noteikta līgumā paredzētā laika. Šos maksas procentus nosaka vai nu no saražotās, vai pārdotās preces vērtības, vai arī citādi. To saņem zinātnieki u. c. radošu darbu autori’ (*Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 2000, 442. un 57. lpp.). Latviešu valodā šo autorhonorāra paveidu varētu saukt par *procenthonorāru* vai *procentatlīdzību*.

• **Kas ir ragata?**

Ragata – ‘hidrotehniska ierīce (kā, parasti pludināmo koku) virzīšanai pa ūdenstilpi vai arī aizturēšanai kādā ūdenstilpes vietā, piem., *pludināšanas ragata, koku ragata* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6. sēj. Rīga : Zinātne, 1987, 510. lpp.).

• **Ko nozīmē skatoloģiskā leksika?**

Saskaņā ar vārda izcelsmi [gr. *skōr* (*skatos*) ‘izkārņījumi’] tā ir leksika, kas sarunvalodā raksturo (ar vielmaiņu saistītos) organisma fizioloģiskos procesus, piem., *čurāšana, kakāšana* u. tml.

• **Kā pareizi dēvēt nefasētu sviestu?**

Sviests, kas nav fasēts trauciņos, paciņās u. tml., var būt gan *sverams* (pie šī apzīmējuma esam pieraduši), gan *valējs*.

Valējs – ‘tāds, kas nav iesaiņots tarā, nav safasēts, nav iepildīts pudelēs u. tml. (parasti par pārtikas produktiem)’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 1996, 289. lpp.).

• **Ar ko atšķiras žāvēti un kaltēti augļi?**

Žāvēt – ‘ar siltumu, gaisa plūsmu mazināt (kā) mitrumu, ūdens saturu; arī kaltēt’, piem., *žāvēti āboli, žāvētas sēnes, žāvētas aprikozes* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. Rīga : Zinātne, 1996, 686. lpp.).

Kaltēt – ‘ar siltumu, gaisa plūsmu mazināt (kā) mitrumu, ūdens saturu’, piem., *kaltēti augļi*. (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sēj. Rīga : Zinātne, 1980, 111. lpp.).

Kā liecina vārdnīcas skaidrojums, minētie vārdi ir sinonīmi.

• **Vai atšķiras vārdu *ranča* un *rančo* nozīme?**

Ranča [angļu *ranch* < Amerikas spāņu *rancho* 'kopīgas maltītes ieturētāji'] – 1. 'lopkopības ferma, arī kovboju mītne un pagalmas ASV rietumos'. 2. 'vienstāva vai vairāklīmeņu savrupmāja (ASV)' (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 630. lpp.).

Rančo [Amerikas spāņu *rancho* 'kopīgas maltītes ieturētāji'] – 'lauku mājas Latīņamerikā' (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 630. lpp.).

• **Vai zīmes „+” nosaukums jāraksta ar vienu vai diviem -s?**

Plus – 1. 'matemātikā – lieto starp diviem skaitļiem, norādot, ka tie ir savstarpēji saskaitāmi'. *Pieci plus divi ir septiņi*. 2. 'lieto, apzīmējot pozitīvus lielumus; lieto pirms temperatūras apzīmējuma, norādot, ka temperatūra ir virs nulles'. *Gaisa temperatūra ir plus pieci grādi*.

Pluss – 1. 'saskaitīšanas zīme (+) un lieluma pozitivitātes apzīmējums matemātikā'. *Likt plusu starp diviem skaitļiem*. 2. *pār.* 'pozitīvā puse, priekšrocība'. *Apsvērt visus plusus un minusus*. (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 866. lpp.).

Tātad matemātikā lietojama plusa zīme.

Vārddarināšana

• **Namsaimnieks mēneša beigās prasa norādīt skaitītāja elektroenerģijas rādītāju. Man šķiet, ka pareizi būtu prasīt norādīt skaitītāja rādījumu.**

„Ar izskaņu -tājs beidzas dažādu rīku, mehānismu, mašīnu nosaukumi. [...] šai grupai pievienojas arvien jauni atvasinājumi, kas agrāk apzīmēja tikai tiro darītāju, darbības veicēju. Šādi atvasinājumi, kas apzīmē rīkus, mašīnas, mašīnu daļas, mehānismus, piem., *modinātājs, rādītājs, rušinātājs, smidzinātājs, maisītājs* u. c.” (*Mūsdienu latviešu literārās valoda gramatika*. I daļa. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959, 154. lpp.). Savukārt atvasinājumi ar izskaņu -ums apzīmē darbības vai norises rezultātu.

Tā kā šajā gadījumā taisnība ir īrniekam, kam mēneša beigās namsaimniekam ir jāuzrāda skaitītāja elektroenerģijas **rādījums** (patērētās elektroenerģijas daudzums), nevis **rādītājs** (ierīce).

• **Kā saukt Dž. Sorosa damubiedrus un sekotājus: *sorosieši, soroisti, sorosoīdi, sorosēni, sorosīti*?**

Visi minētie vārdi darināti, īpašvārdam Soross pievienojot kādu izska-

ņu. No valodas viedokļa katrai no šīm izskaņām ir sava specifiska nozīme, kas atvasinājumam piešķir konkrētu nozīmes niansi.

Latviešu cilmes izskaņa *-ietis* tradicionāli liecina par piederību pie kāda kolektīva vai virziena, piemēram, „Dinamo” – *dinamietis*, Kants – *kantietis*.

Latviešu cilmes izskaņa *-ēns* tradicionāli norāda uz nepieaugušām personām – *skolēns*, atvasinājumiem ar šo izskaņu var būt arī deminutīva raksturs – *meitēns*, *dēlēns*. Reizumis šo izskaņu lieto, lai apzīmētu arī radniecību – *brālēns*.

Citvalodu cilmes izskaņa *-īds* norāda uz to, kam piemīt noteiktas pazīmes noteiktā grupā, piemēram, *invalids*.

Citvalodu cilmes izskaņu *-ists* lieto, lai nosauktu kādu nozares speciālistu vai kāda virziena pārstāvi, piemēram, *rainists*, *humānists*.

Citvalodu cilmes izskaņa *-īts* parasti norāda uz minerāliem, ķīmiskām vielām, iekaisumiem vai darījumdarbības procesiem, piemēram, *dinamīts*, *bronhīts*, *tranzīts*.

No latviešu valodas viedokļa par veiksmīgāko būtu uzskatāms atvasinājums *sorosieši*, tas ir pareizi darināts un norāda, ka šādi nosauktajām personām ir saistība ar Dž. Sorosu. Tāpat nevar noliegt, ka ir iespējams sinonīmisks darinājums *sorosists* (te gan jāpadomā par labskaņu, jo veidojas vārdu spēli – *soro-sists*).

Jāpiebilst, ka autori, izvēloties dažādus atvasinājuma variantus, parāda atšķirīgu emocionālu attieksmi pret šo personu grupu.

Īpašvārdu atveide

• Kā pareizi rakstīt Armēnijas prezidenta uzvārdu *Sargsyan* latviešu valodā?

Atbilstoši atveides norādījumiem (Salmiņa, V. *Armēņu īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 166. lpp.) 2008. gadā ievēlētā Armēnijas prezidenta vārds latviski rakstāms: *Seržs Sargsjans*.

• Kā pareizi sauc auglibas un vīnkopības dievu sengrieķu mitoloģijā: *Dioniss* vai *Dionīsjs*?

Šis dievības vārds ir *Dionīss* (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 600. lpp.), savukārt svētkus, kurus svinēja četras reizes gadā par godu auglibas un vīnkopības dievam Dionīsam, sauc par *Dionīsijiem*.

• Kā ir pareizi: *Pēteris Čaikovskis* vai *Pjotrs Čaikovskis*?

Saskaņā ar krievu īpašvārdu atveides noteikumiem, atveidojot krievu

komponista priekšvārdu un uzvārdu latviešu valodā, tas būtu *Pjotrs Čaikovskis*. Taču mums ir izveidojusies ļoti stabila tradīcija komponista vārdu latviešu valodā rakstīt kā **Pēteris Čaikovskis**, respektīvi, izmantot latviskoto šī priekšvārda variantu **Pēteris**. Līdzīgi latviešu valodā ir **Pēteris I**, nevis **Pjotrs I**. Turklāt šāda rakstība – **Pēteris Čaikovskis** – ir minēta arī *Latvijas Padomju enciklopēdijā*, kur personvārdu atveide tika akceptēta, pamatojoties gan uz atveides noteikumiem, gan jau nostiprinātām tradīcijām.

• **Kā pareizi atveidot japāņu pilsētas nosaukumu: *Fukusima* vai *Fukushima*?**

Pēc japāņu īpašvārdu atveides noteikumiem *-sh-* pirms *-i-* atveidojams ar *-s-*. Tātad pareizi ir **Fukusima** (līdzīgi arī *Hirosima* un *Cusima*). Līdzīgi ar *-s-* izrunājams arī japāņu automobiļa „Micubishi” nosaukums (Eglīte, G. Japāņu valodas skaņu kopu problemātiskie atveides gadījumi latviešu valodā. *Valodas aktualitātes*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2008, 3.–4. lpp.)

Jāpiebilst, ka forma *Fukusima* fiksēta arī *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā* (Rīga : Avots, 1995, 905. lpp.), šādu rakstību atkārtoti atbalstīja arī Latviešu valodas ekspertu komisija (LVEK) 16.03.2011. sēdē (protokols Nr. 9).

• **Kā pareizi saukt bijušo Lībijas diktatoru? Dzirdēti visdažādākie varianti. Plašsaziņas līdzekļos saka dažādi: *Kadafi*, *Kadāfi*, turklāt uzsverot gan pirmo, gan otro zilbi. Kā ir pareizi?**

Kadāfi vārda un uzvārda angļiskajai transkripcijai ir ļoti daudz variantu. Ievērojot arābu uzvārda latīņalfabētisko transliterāciju un arābu personvārdu atveides ieteikumus latviešu valodā, uzvārds latviski būtu rakstāms **Kadāfi**. Turklāt šāda forma jau ir minēta Latvijas Padomju enciklopēdijā (LPE 10₂ sēj., 274. lpp.) – tātad uzvārda rakstība **Kadāfi** būtu jau uzskatāma par tradīciju.

• **Kā pareizi saucama Ņujorkas *Metropoliten* opera? Latviski, sakot *Metropolitēna opera*, iznāk, ka tā ir pilsētas dzelzceļa opera?**

Metropolitēns [no fr. *métropolitain*], arī *metro* – ‘pilsētas elektriskais dzelzceļš, kas izbūvēts pazemes tuneļos vai virszemē speciāli izveidotos iecirkņos, vai uz estakādēm’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 468.–469. lpp.).

Metropole [gr. *metropolis* < *mētēr* ‘māte’ + *polis* ‘pilsēta’] – galvaspilsēta; apgabala vai provinces centrālā pilsēta (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 468. lpp.).

Rakstot un izrunājot latviešu valodā, korekti būtu teikt: **Ņujorkas *Metropoles opera***. Praksē rakstos tiek lietots arī slīpraksts „Ņujorkas *Metropoli-*

tan opera” – tādējādi norādot, ka tā ir rakstība angļu valodā. Šādā gadījumā izrunā būtu jā saglabā oriģinālvalodas uzsvars – „Ņujorkas *Metro’politan opera*”. Nebūtu ieteicams *Metropoles* operu dēvēt par *Metropolitēna* operu – tā patiešām nav dzelzceļa, bet pilsētas opera.

• **Kā pareizi rakstīt grieķu īpašvārdu: *Kleio*, *Klio* vai *Klio*?**

Sengrieķu mitoloģijas mūzas vārds *Klio* [gr. *Kleiō*] ir pareizs un precīzs atbilstošās klasiskās oriģinālvalodas izrunas atveidojums. Tā kā divskaņi grieķu valodā sāka izzust jau ap 2. gs. p. m. ē, pēc tam šī vārda izrunā nostiprinājās garais *-ī-*. Turklāt šāda forma jau ir minēta *Latvijas Padomju enciklopēdijā* (LPE 10₂ sēj., 291. lpp.) un *Ilustrētajā svešvārdu vārdnīcā* (Rīga : Avots, 2005, 360. lpp.) – tātad rakstība un izruna *Klio* jau būtu uzskatāma par tradīciju.

• **Vai, šķirot laulību, lietuviešu tautības sievietē var atgūt savu pirmslaulības uzvārdu, piem., *Petraīte*?**

Ministru kabineta noteikumu Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju” 81. punkts nosaka: „Arī lietuviešu tautības Latvijas iedzīvotājas var izmantot tiesības pēc laulībām saglabāt pirmslaulības uzvārdu vai atjaunot to pēc laulību šķiršanas. Tādā gadījumā šīs personas uzvārds beidzas ar attiecīgo neprecētas lietuviešu sievietes uzvārda izskaņu, piemēram, *Aleknaite, Jucīte, Butkute*”.

Termini

• **Vai pareizi ir *atbildīgā persona* vai *atbildīga persona*?**

Kā liecina akadēmiskā terminu datubāze (<http://termini.lza.lv>), termins *atbildīgā persona* lietojams ar noteikto galotni.

• **Kā latviski pareizi saukt *Power-Point* uzstāšanos: *slaidrāde* vai *slidrāde*?**

1998. gadā LZA Terminoloģijas komisija pieņēma šādu termina *slidrāde* skaidrojumu „Iepriekš izvēlētu diagrammu un grafiku izspidīnāšana displeja ekrānā noteiktā kārtībā. Pievienojot papildu spiežampogas, var mainīt programmā paredzēto slīdu parādīšanas kārtību, parādīt kādu konkrētu slīdu vai pārtraukt slīdu demonstrēšanu”, savukārt 2008. gadā tika nolemts šo procesu saukt par *slaidrādi*. Pieejams akadēmiskā terminu datubāzē <http://termini.lza.lv>. Tā kā praksē sastopami abi *Power-Point* nosaukumi, priekšroka būtu dodama jaunākajam lēmumam, respektīvi, vārdam *slaidrāde*.

• **Vai uz normatīvajiem aktiem, kas ir spēkā, attiecināma spēkā esība vai spēkā esamība?**

Lai novērstu terminoloģijā nevēlamo sinonīmiju un daudznozīmīgumu, LZA Terminoloģijas komisija jau 1990. gadā vārdus *esamība* un *esība* ir apstiprinājusi atšķirīgu terminu funkcijā:

esamība – ‘matērijas objektīvā realitāte, tās pastāvēšana neatkarīgi no apziņas’; **esība** – ‘pastāvēšana, eksistence’, t.i., ja runa ir par to, ‘kas ir un kas nav’.

Pamatojoties uz šo nozīmes skaidrojumu, attiecinājumā uz normatīvajiem aktiem, ja runa ir par to, vai tie ir spēkā vai nav, lietojams termins **spēkā esība**, atsakoties no iepriekš lietotās *spēkā esamības*, jo šai gadījumā nav runa par objektīvās realitātes un cilvēka apziņas sakarībām (*Terminoloģijas Jaunumi* Nr. 4. Rīga : LZA Terminoloģijas komisija, 2003, 8. lpp.).

• **Kā pareizi latviskojams vārds *vobleris* – reklāmas izvietojuma instruments, kas piekarināms ar (visbiežāk) caurspīdīgu kājiņu?**

Vobleris ir (cenas, reklāmas) **svārsteklis**. (Pieejams: <http://termini.lza.lv/>)

• **Kā zinātniski sauc mājvārdus?**

Oikonīms – vietvārda paveids, kas nosauc apdzīvotu vietu, piem., *Rīga, Bēne, Ragaciems, Ņujorka*. Latviešu onomastikā par oikonīmiem pieņemts uzskatīt arī mājvārdus.

Oikodomonīms – vietvārda paveids, kas nosauc atsevišķu ēku (parasti pilsētā vai ciematā), piem., *Benjamiņa nams, Tiesu nams, Stūra māja (Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007, 267. lpp.)

• **Kā latviski nosaukt zīdaiņu apģērbu *body* (angļu val. arī *body shaper, body-suit*)? Māmiņas to nosaukušas par *bodišiem*. Vai tas ir oficiāli?**

Tekstilrūpniecības terminoloģijas apakškomisijas priekšsēdētājs Dr. sc. ing. Ivars Krieviņš paskaidroja, ka latviešu valodā šis apģērba gabals ir saucams *bodija* (mazāk ieteicams *torstriko*).

Bodija – ‘no elastīgas vai neelastīgas drānas piegriezta augšģērba (piemēram, blūzes, lenčkreklīņa, ņiebura, pulovera) un elastīgu biksišu apvienojums viengabala ģērbā, kas vismaz lejas daļā pieder apakšdrēbju kārtai. Parasti tam ir gluds un ciešs augšdaļas pieklāvums figūrai, ko veicina arī pavēderē iestrādātā aizdare’. Šis termins ir apstiprināts LZA TK Tekstilrūpniecības terminoloģijas apakškomisijā 2003. gadā.

Gramatika

• Kā pareizi lokāms uzvārds **Cinkus** daudzskaitlī vīriešu un sieviešu dzimtē?

(māsas) Cinkus	(brāļi vai brālis un māsa) Cinki
Ģ. (māsu) Cinku	(brāļu) Cinku
D. (māsām) Cinkūm	(brāļiem) Cinkiem
A. (māsas) Cinkus	(brāļus) Cinkus
I. ar (māsām) Cinkūm	ar (brāļiem) Cinkiem
L. (māsās) Cinkūs	(brāļos) Cinkos
V. (māsas) Cinkus!	(brāļi) Cinki!

(Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā.
Rīga : Valsts valodas centrs, 1998, 23. lpp.)

• Kā ir pareizi **dsk. ģenitīvā: planšetu vai planšešu?**

Kā zināms, samērā daudziem 5. deklinācijas lietvārdiem labskaņas vai pārpratumu novēršanas dēļ daudzskaitļa ģenitīvā mijas nav. Tāpēc arī šajā gadījumā pareizi ir **planšetu**, nevis *planšešu* (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 617. lpp.).

• Kā pareizi: **informācijas tehnoloģijas vai informāciju tehnoloģiju speciālists?**

Informācijas tehnoloģija (IT) – ‘zināšanu, metožu, paņēmieni un tehniskā aprīkojuma kopums, kas ar datoru un sakara līdzekļu starpniecību nodrošina jebkuras informācijas iegūšanu, glabāšanu un izplatīšanu’ (*Angļu-latviešu-krievu informātikas vārdnīca. Dati, datu apstrāde un pārraide*. Rīga : Avots, 2001, 244. lpp.). Šī darba veicējs ir *informācijas tehnoloģijas projektu vadītājs* (*Profesiju klasifikators*. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2006, 657. lpp.).

• Vai cilvēks patlaban **dien** vai **dienē** armijā? Kā ir pareizi?

Normatīvajos avotos minēti dažādi locīšanas veidi, piem., *es dienēju, tu dienē, viņš (viņa) dienē, mēs dienējam, jūs dienējat, viņi (viņas) dienē* (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 178. lpp.); *es dienu, tu dieni, viņš dien, mēs dienam, jūs dienas, viņi (viņas) dien* (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 242. lpp.). Praksē lietotāji abi šī darbības vārda locīšanas paraugi, taču svarīgi ir tos nejaukt un locīšanā ievērot konsekvenci.

- **Presē rakstīts: *pie krematorija* pulcējās daudz pavadītāju? Vai tad vārds *krematorija* nav sieviešu dzimtē?**

Vārds **krematorija** latviešu valodā ir sieviešu dzimtē (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 391. lpp.). Visticamāk, šī kļūda ir ieviesusies krievu valodas ietekmes dēļ, jo krievu valodā attiecīgais vārds ir vīriešu dzimtē. Pareizi: **pie krematorijas** pulcējās daudz pavadītāju.

- **Kā pareizi latviešu valodā: *lenta* vai *lente*?**

Normatīvajos avotos norādīts, ka vārds **lente** latviešu valodā pieder pie V deklinācijas, respektīvi, tam ir galotne *-e* (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 417. lpp.). Lai gan *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* (4. sēj. Rīga : Zinātne, 1980, 648. lpp.) pie vārda *lente* norādīta arī retāk lietotā forma *lenta*, atbalstāms būtu lietvārda *lente* lietojums ar galotni *-e*.

Vārds *lenta* – ar galotni *-a* – ticis aizgūts no krievu valodas, kur attiecīgais vārds beidzas ar galotni *-a*; turklāt šo formu stiprinājis tas, ka padomju gados Rīgā bija tekstilgalantērijas fabrika „Lenta”.

- **Latviešu valodā ierasts kļuvis teiciens *sargi ausis!* (arī *sargi acis, galvu!* u. tml). Taču tikpat bieži dzirdēts, ka saka: *sargā ausis!* Kurš no šiem lietojuma variantiem ir pareizs?**

Pavēles izteiksme no verba *sargāt* ir divējāda: (tu) *sargā* un (jūs) *sargājiet* vai (tu) *sargi* un (jūs) *sargiet!* Tā kā vienlīdz lietojamas ir abas verba formas.

Interpunkcija

- **Vai izsaukmes vārdu *ak* izteicienā *ak tu* atdala ar komatu?**

Izsaukmes vārdus *ak*, *ai* ar komatu šādos izteicienos neatdala. Ar pieturzīmi atdala visu interjektīvo savienojumu *ak tu*, *ak tu dienīņ*, *ak (tu) dievs*, *ak kungs*, *ak mūžs*, *ak tu tētīt*, *ak tu pagāns*, *ak tu mīļo dieviņ* (Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Liesma, 1969, 325. lpp.).

Stilistika

- **Vai literārajā valodā drīkst teikt: *benzīntanks*?**

Lai gan sarunvalodā šis vārds ir sastopams (*Latviešu valodas slenga*

vārdnīca. Rīga : Norden AB, 2006, 58. lpp.), literārajā valodā to lietot nebūtu ieteicams. Vietu, kur var uzpildīt degvielu, pareizāk saukt par *degvielas uzpildes staciju* (bez benzīna tur tiek pārdota arī dīzeļdegviela).

• **Vai drīkst teikt: *ieguldījums natūrā*?**

Šāda izteiksme kļūst arvien ierastāka, piem., „ieguldījums natūrā var būt iekārtu vai materiālu piešķirums, izpētes vai profesionāla rakstura darbības vai neapmaksāts brīvprātīgais darbs, kuru vērtību ir iespējams novērtēt, izmērīt un auditēt” (<http://www.vraa.gov.lv>). Arī vārdnīcā viena no vārda *natūra* nozīmēm ir ‘priekšmeti, lietas, produkcija, ko naudas vietā izmanto par maksāšanas līdzekli, piem., saņemt algu natūrā’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 498. lpp.).

• **Vai drīkst *nodot zvērestu*? Vai tas neizklausās pēc nodevības?**

Vārdam *nodot* ir vairākas nozīmes. Viena no tām ir – ‘sadarbojoties ar pretinieku (parasti sniedzot ziņas), apdraudēt, piemēram, valsts, organizācijas, atsevišķu personu drošību, intereses’ piem., *nodot dzimteni*. Tādos gadījumos patiešām var runāt par nodevību. Taču *nodot* var arī informāciju – ‘paziņot (parasti mutvārdiem, piemēram, rīkojumu, ziņu)’. *Nodot* var arī savu pieredzi, sardzi, pilnvaras, sveicienus u. tml. (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga : Zinātne, 1984, 522. lpp.). Tādējādi iespējams gan zvērēt, gan nodot zvērestu.

• **Kā ir pareizi: *iecelt* vai *nozīmēt* par eksāmenu komisijas priekšsēdētāju?**

Iecelt – ‘uzdot (administratīvā kārtā) izpildīt kādu amatu, veikt kādu pienākumu’ piem., *iecelt kādu amatā* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. Rīga : Zinātne, 1975, 227. lpp.).

Amatā var arī **apstiprināt** – ‘atzīt par likumīgu, derīgu ar īpašu lēmumu, pavēli, rīkojumu u. tml.’ piem., *apstiprināt kādu amatā* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga : Zinātne 1972, 277. lpp.).

Nozīmēt – *sarunv.* ‘norīkot, iecelt (par ko)’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 1984, 758. lpp.). Arī jaunākajā *Latviešu valodas vārdnīcā* (Rīga : Avots 2006, 739. lpp) norādīts, ka *nozīmēt* ar nozīmi ‘norīkot, iecelt (amatā)’ uzskatāma par nevēlamu izteiksmi.

Tāpēc, atbildot uz jautājumu, jānorāda, ka nebūtu vēlams *nozīmēt kādu amatā*.

• **Valodā arvien dzirdama izteiksme *uz doto brīdi*? Ar ko to būtu ieteicams aizstāt?**

Uz doto brīdi ir no krievu valodas tieši tulkota konstrukcija, kuru ietei-

cams būtu aizstāt ar *patlaban, pašlaik, šobrīd, šomēnes, šogad* u. tml.

• **Vai likumu var *aprunāt*?**

Aprunāt – ‘sarunā stāstīt ko sliktu (par kādu, kura nav klāt)’, piem., *aprunāt paziņas, kaimiņus* (*Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 147. lpp.). Koptā latviešu valodā vārdu *aprunāt* nelieto **pārrunāt** un **apspriest** nozīmē. Nepareizais lietojums izplatījies krievu valodas ietekmē, kurā struktūras ziņā analogiskajam vārdam *обговорить* ir šāda nozīme.

Sagatavojušas LVA valodas konsultantes

*Dite Liepa,
Mairita Purviņa,
Ingrīda Sjomkāne*

LĒMUMI

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi

Lai novērstu nekonsekvenci svešvārdu atveidē un sekmētu vienotu svešvārdu pareizrakstību, Latviešu valodas ekspertu komisija (LVEK) ir ieteikusi un atbalstījusi šādu svešvārdu pareizrakstību:

adiabāta, nevis *adiabata*;

bēta, nevis *beta*;

cukīni (ar otrās zilbes uzsvāru), nevis *cukini*;

Čedaras siers (sarunvalodā – *čedars*), nevis *Čedara* siers;

e-pasts ar mazo sākumburtu (izņemot teikuma sākumā *E-pasts*) un defisi;

ēģiptoloģija (*ēģiptologs*, bet *Ēģipte* un *ēģiptietis*);

ehinācija, nevis *ehināceja*;

grafiti – vīriešu dzimtes nelokāmā formā, ar abiem īsajiem *i* un otrās zilbes uzsvāru;

hohoba (ar otrās zilbes uzsvāru), nevis *jojoba* vai *džodžoba*;

karaoke sieviešu dzimtes lokāmā formā, ar trešās zilbes uzsvāru;

komikss, nevis *komiks*;

koordināta (IV dekl., termins, sarunvalodā arī *koordinātes*);

piraija, nevis *piraja*, *piranja* vai *piraņa*;

piteks, nevis *pitēks*, arī **afropiteks**, **australopiteks**, **pitekan-trops** u. tml. (ar īsu patskani *-e-*);

pomelo (ar uzsvāru pirmajā zilbē), nevis *pamello*, *pamelo*, *pomello*;

samits, nevis *sammits*;

Talmūds, nevis *Talmuds*;

tekvondo, nevis *teikvondo* vai *taekwondo*;

tornādo (ar otrās zilbes uzsvāru), nevis *tornado*;

LVEK iesaka un atbalsta vēsturiski izveidojušos vienas cilmes svešvārdu **reabilitācija** un **rehabilitācija** terminoloģisko šķirumu. Minētais šķirums nostiprinājies 20. gs. 50.–70. gados, kad, runājot par staļinisma represiju upuriem, svešvārdu vārdnīcās parādījās *reabilitēt* bez burtā *h*. Uz cilmes ziņā atbilstošāko *rehabilitēt* norādīts 1981. gada pareizrakstības vārdnīcā, tomēr praksē forma bez *h* ir nostiprinājusies ar atšķirīgu nozīmi.

Tādējādi mūsdienās šķir juridisko terminu *reabilitēt* no medicīniskā termina *rehabilitēt*. Tāds šķīrums ir atbalstāms arī turpmāk:

reabilitēt [vidusl. lat. *rehabilitāre*] – ‘1. atjaunot [politiskās] tiesības; 2. atjaunot personas labo slavu, reputāciju’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 632. lpp.);

rehabilitēt [vidusl. lat. *rehabilitāre*] – *med.* ‘veikt rehabilitācijas pasākumus (pēc slimības vai ievainojuma atgūt darbaspējas, fizisko, garīgo un profesionālo pilnvērtību’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006, 645. lpp.); ‘veikt medicīniskus un sociālus pasākumus, lai pēc pārciestas smagas slimības vai ievainojuma palīdzētu atgūt darbaspējas, mazinātu darbaspēju zaudējumu un sekmētu atgriešanos darbā’.

LVEK atbalsta, ka dsk. ģenitīvā līdzskaņu mijas nav salikteņiem *datubāze* un *dabasgāze*:

datubāzu,
dabasgāzu.

LVEK ir ieteikusi un atbalstījusi vārdu lietojumu ar šādām nozīmēm:

veģetārietis – cilvēks, kas apzināti lieto uzturā galvenokārt augu valsts barību un pilnībā atsakās no gaļas (bet, atkarībā no uzskatiem, var lietot zivis, olas vai piena produktus);

vegāns – konsekvents veģetārietis, kas apzināti pilnībā atteicies no jebkādas dzīvnieku izcelsmes pārtikas;

vegānisks (nevis *vegāns*) **uzturs**.

LVEK ir ieteikusi un atbalstījusi šādu īpašvārdu pareizrakstību:

ASV **Meinas** štats (nevis *Menas*, lai nejauktu ar salu Īrijas jūrā);

valsts nosaukumā **Islande** vai **Īslande** atbalstīti lietojuma paralēlvarianti (tātad abi minētie rakstības varianti atzīti par lietojamiem).

LVEK ir ieteikusi un atbalstījusi šādu lielo sākumburtu lietojumu augstskolu nosaukumos

1. Latvijas un citu valstu augstskolu divvārdu nosaukumos, ja pirmais no vārdiem ir īpašvārds, otrais vārds arī rakstāms ar lielo sākumburtu.

Rēzeknes Augstskola
Daugavpils Universitāte
Ventspils Augstskola
Vidzemes Augstskola
Klaipēdas Universitāte

Piebilde: viens īpašvārds var sastāvēt no vairākiem leksiskiem komponentiem:

Vitauts Dižā Universitāte

2. Ja pirmais vārds augstskolas nosaukumā nav īpašvārds, otrais vārds rakstāms ar mazo burtu.

Banku augstskola

Sociālo tehnoloģiju augstskola

Informācijas sistēmu menedžmenta augstskola

Ekonomikas un kultūras augstskola

Starptautiskā praktiskās psiholoģijas augstskola

3.1. Ja Latvijas vai citu valstu augstskolu nosaukums sākas ar vienu vai vairākiem īpašvārdiem, ar lielo burtu rakstāms vienīgais vai pirmais vārds pēc minētajiem īpašvārdiem.

Rīgas Tehniskā universitāte

Rīgas Ekonomikas augstskola

Latvijas Lauksaimniecības universitāte

Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija

Sanktpēterburgas Valsts universitāte

Baltijas Starptautiskā akadēmija

Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija

3.2. Ja Latvijas vai citu valstu augstskolu nosaukums sākas ar diviem (vai vairākiem) īpašvārdiem, pēc kuriem seko nomenklatūras vārds (*universitāte, akadēmija u. tml.*), šis nomenklatūras vārds rakstāms ar mazo burtu.

Rīgas Stradiņa universitāte

Budapeštas Lorānda Etveša universitāte

Berlīnes Humboltu universitāte

Maincas Johanna Gūtenberga universitāte

Greifvaldes Ernsta Morica Arnta universitāte

Sagatavojusi LVEK sekretāre *Dite Liepa*

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā (2010.10. – 2011.09.)

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā (LZA TK) tiek izskatīti un apstiprināti termini, ko izstrādājušas TK nozaru apakškomisijas vai citu institūciju darbinieki, kam nozares terminoloģijas sakārtošanas dēļ, mācību grāmatu veidošanas gaitā vai citu apsvērumu dēļ radusies nepieciešamība saskaņot un apstiprināt terminoloģiju.

Šogad LZA TK izskatījusi, apspriedusi un apstiprinājusi trīs plašākus nozaru terminoloģijas sarakstus: ar zinātniskā pētījuma kvalitāti saistītas terminu kopas, paleoantropoloģijas terminu sarakstu un valodas didaktikas terminu sarakstu.

Zinātniskās kvalitātes kritēriju termini LZA Terminoloģijas komisijai tika iesniegti, lai saskaņotu un apstiprinātu terminoloģiju, ko paredzēts lietot jaunā mācību līdzeklī – grāmatā „Ievads pētniecībā”. Terminu apspriešanas gaitā radās viedokļu nesaskaņas par terminiem, kas iepriekš izdotos avotos lietoti citādi (piemēram, agrāk lietotā termina *zinātniskums* vietā jaunajā grāmatā paredzēts lietot *zinātniskais stiprums*). Vērojamas arī citas pretrunas, un tika atzīts, ka piedāvātā jaunā terminoloģija vairāk attiecas uz sociālajām zinātnēm, tāpēc mācību līdzekļa nosaukumā jāprecizē joma.

Paleoantropoloģijas terminu materiāla autore ir Latvijas Dabas muzeja vecākā antropoloģe A. Marnica. Sarakstu veido 92 sugu un ģinšu nosaukumi. Visvairāk diskusiju izraisījās par dažu latīņu cilmes aizguvumu atveidi latviešu valodā, piemēram, *pīteks* vai *pītēks* (TK nolēma šī jautājuma izlemšanu nodot Latviešu valodas ekspertu komisijas ziņā). Apstiprināti tādi termini kā lat. *Homo antecessor* – latv. *priekšcilvēks* (ieteikts bija arī *senčcilvēks*, *pirmcilvēka sencis*, *cilvēksencis*), lat. *Homo erectus* – latv. *stāvēstājis cilvēks* (ieteikts bija arī *taisnais cilvēks*, *stāvgaitas cilvēks*, *stāvusejošais cilvēks*), lat. *Homo sapiens* – latv. *saprātīgais cilvēks*, lat. *Homo sapiens idaltu* – latv. *senākais saprātīgais cilvēks*, lat. *Homo sapiens sapiens* – latv. *mūsdienu saprātīgais cilvēks*, lat. *Pithecanthropus* – latv. *pītekanropi* (sākotnēji bija piedāvāts arī latviskas cilmes sinonīms *pērtiķcilvēki*, kas ticis arī lietots valodas praksē, bet klasifikācijas sistēmiskuma dēļ no tā nolemts atteikties).

LZA TK sēdē izskatīti arī problemātiskie topošās *Valodas didaktikas terminu vārdnīcas* termini (vārdnīcu izstrādājis četru autoru kolektīvs: A. Šalme, V. Kalnbērziņa, Z. Anspoka, V. Skujiņa). Tā ir pirmā valodas didaktikas nozares vārdnīca latviešu valodā, tāpēc galvenās problēmas rada līdzšinējās šīs nozares latviešu terminoloģijas tradīcijas saskaņošana ar starptautisko terminu sistēmu.

Plašāka apspriede, piedaloties Latviešu valodas aģentūras, LLU Pārīkšanas tehnoloģijas fakultātes, LR Zemkopības ministrijas un Latvijas Pienāimnieku centrālās savienības pārstāvēm, tika organizēta par sabiedrībā plašu rezonansi guvušo nosaukuma *krējuma izstrādājums* aizstāšanu ar citu, kurā saskaņā ar Eiropas Komisijas prasību nebūtu izmantots vārds *krējums*, lai nemaldinātu pircējus. Tika uzklauts gan speciālistu skaidrojums un viedoklis, gan sabiedrības ierosinājumu apkopojums. Eiropas Komisija noraidījusi arī vārda *analog*s izmantošanu šī produkta nosaukumā. Tā kā aizsargāts ir vārds *krējums*, iebildumi varētu būt arī pret šī vārda celma izmantošanu salikto nosaukumos un atvasinājumos. Populārākie no piedāvātajiem un arī LVA organizētajā sabiedrības aptaujā apspriestajiem potenciālajiem nosaukuma *krējuma izstrādājums* aizstājējiem ir *augukrēms*, *greilis*, *krējonis*, *krējuma aizvietotājs*, *krējumelis*, *krējumvietnis*, *pakreja*, *pakrējums*, *sorenis*, *svāģis*, *tauku pasta*, *taupkrējums*. Diskusijas beigās sēdes dalībnieki vienojās, ka jaunā nosaukuma izvēlē jāiesaistās arī piensaimniekiem un piena pārstrādātājiem, kā arī izskanēja viedoklis, ka valoda ir katras dalībvalsts jautājums un nevajadzētu pārcensties ar vārda *krējums* saknes vai celma neizmantošanu nosaukumā.

Gatavojot konsultācijas (kam parasti nav oficiāla termina, bet gan ieteikuma raksturs) 2011. gadā galvenokārt aplūkoti jautājumi, kas saistīti ar angļu valodas terminiem atbilstošu latviešu valodas vārdu radīšanu. Ir apspriesti, piemēram, šādi ar konsultācijām saistīti termini:

ang. *zorb* 'piepūsta bumba, kurā cilvēks var ripināties pa ūdeni' – latv. *ritbumba*,

ang. *zorbing* 'ripināšanās pa ūdeni ritbumbā' – latv. *ritbumbošana*,

ang. *aquaskipper* 'ūdens velosipēds uz zemūdens spārniem' – latv. *ūdensķengurs* (ar šo nodarbi saistītie nosaukumi – *ķengurlēcieni*, *ūdenslēcēji*),

ang. *wobbler* 'cenu zīme vai reklāma, kuras stiprinājums kustas (svārstās)' – latv. *svārstreklāma*,

ang. *sling* 'lakats, apsējs, šalle, kurā nēsā bērnu' – latv. *nēšauts*, *nesamauts*, *nesauts*.

Informāciju sagatavojusi *Iveta Pūtele*

JAUNĀKĀS GRĀMATAS

2010. gada novembris – 2011. gada novembris

1. *Aktuāli baltistikas jautājumi* : Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes X Studentu zinātniskā konference, 2010. gada 24.–25. novembris : tēžu krājums. Rīga : Latvijas Universitāte, 2010. 44 lpp.
2. *Baltu filoloģija 2010, Nr. XIX (1/2)*. Baltu valodniecības žurnāls. Red. P. Vanags. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 160 lpp.
3. Bankavs, A., Jansone, I. *Valodniecība Latvijā* : fakti un biogrāfijas. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010. 326 lpp.
4. Bernāne, J., Pamiļjane, L. *Mācies pats!* Pašmācības papildu materiāls mācību līdzekļu komplektam „Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 4. klase”. Rīgā : Datorzinību centrs, 2010, CD.
5. Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Viss par pieturzīmēm un to lietošanu. Rīga : Zvaigzne ABC, 2010. 440 lpp.
6. *Bulgāru–latviešu vārdnīca* : ap 7300 pamatvārdu = *Българско–латвийски речник* : около 7300 думи. Sast. I. Koškins, T. Stoikova. Ventspils : Ventspils Augstskola, 2010. 344 lpp.
7. Burve, D., Šteinberga, A. *Mazā latviešu–vācu sarunvārdnīca*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2011. 240 lpp.
8. *Centrs i perifereja* : perspektīvu maiņa. Marijas Andžānis symtgadei. 2. Storptautiskuo latgalistikys konference (Rēzekne, 2009. goda 15.–17. oktobris). Redkolegeja: A. Andronovs, L. Leikuma, N. Naua, I. Šuplinska. Rēzekne: Rēzeknis Augstskola, 2010. 230 lpp. (Via latgalica: Latgalistikys kongresu materiāli, II).
9. Daugavpils Universitāte Humanitārā fakultāte. *Valoda–2010: valoda dažādu kultūru kontekstā*. 20. [sēj.] Atbildīgā redaktore S. Polkovņikova. Daugavpils : Saule, 2010. 516 lpp.
10. Depkin, L. *Lettisches Wörterbuch*. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennel. Vol. 6. (Addenda II) : Errata Nacricht Appendices D–H. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2011. 338 S.
11. Druviete, I. *Skatījums: valoda, sabiedrība, politika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010. 239 lpp.

12. Elksnīte, G. *Nominālās vārdkopas Georga Manceļa tekstos = Nominale Wortgruppen in den Texten Georgs Manzels* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē. Darba zinātniskā vadītāja Maigone Beitiņa. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2011. 62 lpp.
13. Fāters, H. *Ievads valodniecībā*. No vācu valodas tulkojusi I. Balode. Rīga : Zinātne, 2010. 344 lpp.
14. *Glosārijs* : 1. burtnīca. Banku darbība. Banku norēķini. Sast. V. Gavare, D. Golde, A. Ģēgere-Zetterstroma u. c. Rīga : Banku augstskola, 2010. 96 lpp.
15. Grīse, R. *Jāņa Endzelīna latviešu valodas propaedeutikas lekciju kurss*. [Rīga] : Ingmara Zemzara apgāds, 2010. 1444 lpp.
16. *Iedzies par savu tautu, valsti un valodu!* Red. V. Līcīte. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2010. 102 lpp.
17. [Grinbergs, U., Reitere, L.] *Īs ventiņ gramatik un vārdnic, jeb Bliņķs ventiņmēle*. Ventiņ gramatik pēte un stiķe Grinbergūlds; ventiņ vārdnic vāķe un kuope lik Reiter Līg. [Ventspils] : Resintro, 2010. 48 lpp.
18. Forssman, B. *Labdien! Lettisch für Deutschsprachige*. Lehrbuch, Teil 2. Bremen : Hempen Verlag, 2010. 376 S.
19. *Kultūras studijas* : zinātnisko rakstu krājums. 2. sēj. Dzīvnieki literatūrā un kultūrā = *Cultural studies* : scientific papers. Animals in literature and culture. Daugavpils Universitāte. Humanitārā fakultāte. Galvenā redaktore A. Stašulāne. Daugavpils : Saule, 2010. 464 lpp.
20. *Latviešu-angļu vārdnīca = Latvian-English dictionary* : ap 50 000 šķirkļu un 150 000 tulkotu leksikas vienību. Sastādījusi Dz. Kalniņa. 2. pārstr. un papild. izd. Rīga : Avots, 2010. 912 lpp.
21. *Latviešu-krievu ilustrētā vārdnīca ar krievu-latviešu vārdu rādītāju = латышско-русский иллюстрированный словарь с русско-латышским указателем*. Sastādījušas: I. Zuicena, M. Žitareva, O. Burkevica. [Rīga] : Zvaigzne ABC, [2010]. 480 + [16] lpp.
22. *Latviešu-krievu vārdnīca = латышско-русский словарь* : ar 35 00 šķirkļu un 120 000 tulkotu leksikas vienību. Sast. B. Ceplīte, H. Kalniņš. Rīga : Avots, 2010. 760 lpp.
23. *Latviešu-lietuviešu sarunvārdnīca*. [Sastādījis H. Kalniņš]. Rīga : Avots, 2011. 149, [1] lpp.

24. *Latviešu-norvēģu sarunvārdnīca*. [Sastādījusi S. Pugača]. Rīga : Avots, 2011. 126 lpp.
25. *Latviešu-somu sarunvārdnīca*. [Sast. I. Smelcere]. Rīga : Avots, 2011. 174, [1] lpp.
26. Latviešu valodas aģentūra. *Valodas prakse* : vērojumi un ieteikumi : populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 6/2011. Atb. redaktors O. Bušs. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011. 200 lpp.
27. Latviešu valodas aģentūras zinātniski metodisks izdevums *Tagad*, Nr. 1 (5) 2010. Atbildīgā redaktore *Dr. philol.* A. Vulāne. Rīgā: Latviešu valodas aģentūra, 2010. 60 lpp.
28. Latviešu valodas institūts. *Valodas elementu cilme un attīstība* : akadēmiķa Jāņa Endzelīna 138. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011. 36 lpp.
29. *Latviešu valodas lietojums profesionālajā izglītībā: situācijas izpēte un ieteikumi*. Sast. A. Auniņa, F. Lomanova, I. Palkeviča, D. Sece, R. Stikāne. Rīga : RPRV, 2010. 51 lpp. Pieejams: http://www.valoda.lv/downloadDoc_444/mid_510
30. *Latviešu valodas prasme un lietojums augstākās izglītības iestādēs* : mazākumtautību izglītības satura reformas rezultāti. G. Kļava, K. Kļave, K. Motivāne. Latviešu valodas aģentūra. Rīga : 2010, 55 lpp. Pieejams: http://valoda.lv/Petijumi/Valodas_situācijas_izpēte/mid_510
31. *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Pracirika - Puožu-* . Sast. V. Dambe, Dz. Hirša, R. Siliņa-Piņķe, O. Bušs, iekļauti arī materiāli no J. Endzelīna manuskripta; atb. red. O. Bušs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2010. LXIV, 472 lpp.
32. Latvijas Universitāte Humanitāro zinātņu fakultāte Latvistikas un Baltistikas nodaļa Baltu valodniecības katedra. 47. *Artura Ozola dienas* konference : Baltu valodu vēsture un dialektoloģija : veltījums Jakobam Langen (1711-1777) 300. gadadienā. Referātu anotācijas un kopsavilkumi. Rīga : LU, 2011, 51 lpp.
33. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē = Latvian Studies and Finno-Ugristics at the University of Latvia*. Atbildīgā redaktore A. Kalnača. Rīga : LU, 2010. 188 lpp. Pieejams: www.hzf.lu.lv/petnieciba/publikacijas/.
34. *Linguistica Lettica* 19. Latviešu valodas institūta žurnāls. Atbildīgā redaktore I. Jansone. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2010. 376 lpp.

35. *Mana valoda ir mans gods. = My Language : A Matter of Honour for Me. = Ma langue est mon honneur.* Projekta vadītāja V. Līcīte. Rīga, 2010. 98 lpp.
36. Markus-Narvila, L. *Rucavas izloksnes vārdnīca : leksikogrāfiskais un leksiskais aspekts = Das Mundartwörterbuch von Rucava : lexikographische und lexikalische Aspekte : promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē.* Darba zinātniskā vadītāja B. Laumane. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2011. 109 lpp.
37. *А Материя диалекта и идиолект перевода = The substance of dialect and the idiolect of translation = Dialekta matērija un tulkojuma idiolekts* [redaktors: O. Komarova, J. Koroļova]; Daugavpils Universitāte. Humanitārā fakultāte. Komparatīvistikas institūts. Daugavpils : Saule, 2010. 211 [1] lpp.
38. Naciscione, A. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse.* Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2010. xiii, pp 292.
39. Neilande, S., Bernāne, J., Pamiļjane, L., Marševska, I. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 4.klase :* darba burtnīca. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2010. 108 lpp.
40. Neilande, S., Bernāne, J., Pamiļjane, L., Marševska, I. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 4. klase :* mācību grāmata. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2010, 196 lpp.
41. Neilande, S., Bernāne, J., Pamiļjane, L., Marševska, I. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 4. klase :* skolotāja grāmata. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2010. 112 lpp.
42. Neilande, S., Bernāne, J., Pamiļjane, L., Marševska, I. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 7. klase :* darba burtnīca. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2010. 84 lpp.
43. Neilande, S., Bernāne, J., Pamiļjane, L., Marševska, I. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 7. klase :* mācību grāmata. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2010. 144 lpp.
44. Neilande, S., Bernāne, J., Pamiļjane, L., Marševska, I. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 7. klase :* skolotāja grāmata. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2010. 96 lpp.
45. Petit, D. *Untersuchungen zu den baltischen Sprachen.* Leiden, Boston : Brill, 2010. 353 S. (III. Brill's studies in Indo-European languages & linguistics; 4).

46. Polkovņikova, S. *Runas verbi A. Čehova stāstos un to tulkojumos latviešu valodā*. = *Verbs of speech in Anton Chekhov's short stories and their translations into Latvian* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozarē salīdzināmās un sastātāmās valodniecības apakšnozarē. Promocijas darba zinātniskā vadītāja A. Vulāne. Daugavpils : Daugavpils Universitāte, 2010. 103 (1) lpp.
47. *Русско-английский словарь, около 10000 слов* = *Russian-English dictionary approx. 10000 entries*. Sastādītājs H. Kalniņš. Rīga : Avots, 2010. 640 c.
48. *Skolotājs starpkultūru telpā. Skolotāju ideju grāmata*. Mācību un metodiskais materiāls. Sast. Ē. Pičukāne, V. Vaivade, M. Milaša, A. Sniedze. Rīga, 2010. 56 lpp. Pieejams: ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/docl_15426_611165222.pdf
49. *Stendes izloknes vārdu krājums – Wortschatz der Mundart von Stenden*. Kārļa Draviņa vācu valodā rakstīto manuskriptu papildinājuši un rediģējuši B. Bušmane un A. Timuška. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2010. XXXV + 743 lpp. Pieejams: <http://www.nacionala-identitate.lv/uploads/2010/stende.pdf>
50. Strelēvica-Ošiņa, Dace. *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza?* Ieskats preskriptīvisma vēsturē, teorijā un praksē. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011. 320 lpp.
51. Trumpa, A. *Adjektīvu semantiskā diferenciācija latviešu un lietuviešu valodā*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2010. 399 lpp.
52. Trūpa, S. *Diskurse um lettische Identitätsbildung* : im Lichte der systemisch-funktionalen Grammatik. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2010. 265 S. (III. Studien in nordeuropäischer und baltischer Linguistik = Studies in Northern European and Baltic linguistics, Bd. 3.)
53. *1000 svarīgākie vārdi. Angļu valoda. Ceļojumi&atpūta*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2010. 152 lpp.
54. *1000 svarīgākie vārdi. Franču valoda. Ceļojumi&atpūta*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2010. 160 lpp.
55. Urbanoviča, I., Šūpola, R., Vanaga, A. *Latviešu valoda* : 10. klasei : mācību grāmata. Rīga : Zvaigzne ABC, 2010. 127 lpp.
56. Urbanoviča, I., Šūpola, R., Vanaga, A. *Latviešu valoda* : 10. klasei : skolotāja grāmata. Rīga : Zvaigzne ABC, 2010. 79, [1] lpp.
57. Urdze, A. M. *Ideophone in Europa* : die Grammatik der lettischen

Geräuschverben. Bochum : N. Brockmeyer, 2010. 453 S.

58. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 14 (1). Fonētika, gramatika, leksika, stilistika, Vārda diahroniskais un areālais aspekts. Redakcijas kolēģijas vadītāja B. Laumane, atbildīgā redaktore G. Smiltnece. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2010. 376 lpp.
59. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 14(2). Redakcijas kolēģijas vadītāja B. Laumane, atbildīgā redaktore L. Lauze. Liepāja : Liepājas Universitāte. 2010. 349 lpp.
60. *Zviedru-latviešu valodas vārdnīca* : ap 6000 vārdu. Sast. M. Krūma. [Rīga] : Avots, 2010. 511 lpp.
61. Vinčela, Z. *Studentu elektroniskais diskurss kā lietīšķās valodniecības pētījuma rezultāts = Student's electronic discourse as a result of applied linguistic research* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Darba zinātniskā vadītāja I. Kramiņa. Rīga : Latvijas Universitāte, 2010. 77, [1] lpp.

Sagatavojusi Ilga Migla

HUMORA LAPPUSĪTE

- Snuķi sporta laukumā. (Taizemē sākušās tradicionālās ziloņu polo sacensības Karaļa kauss.) (*Diena*, 2011. gada 7. septembris, 24. lpp.)

- Maestro jau 71 gadu sēž pie klavieru taustiņiem. (LNT, *Tautas balss*, 2011. gada 12. janvārī)
- Zinātnieki upurē savas ģimenes, lai tikai atklātu ko jaunu. (LNT, *Tautas balss*, 2011. gada 12. janvārī)

- „Diena” vērtē basketbolistus. Jānis Strēlnieks. Noderīgi būtu iepeldēt dziļākos ūdeņos, lai biežāk būtu saspringtu spēļu. (*Diena*, 2011. gada 7. septembris, 23. lpp.)

- Rīgas „Dinamo” galvenais treneris Peka Rautakallio sagatavošanās posmā uz jautājumu, kā veicas ar komandas trenēšanu, atteica, ka treneris un spēlētāji vēl nav uz vienas lapaspuses. (*Latvijas Avīze*, 2011. gada 23. septembris, 12. lpp.)
- Pret Minskas „Dinamo” viņu gan atzina par labāko savā komandā, taču dumja ripa iekrita vārtos jau otrajā minūtē. (*Latvijas Avīze*, 2011. gada 23. septembris, 12. lpp.)
- Nav zināms, kā mūsējie šodien nospēlēs pret Vāciju, bet Izraēla vāciešiem atdevās ar 64:91. (*Neatkarīgā*, 2011. gada 5. septembris, 13. lpp.)
- Slinkums un nevarība no kājām un rokām tiek padzīts ātri.. (*Neatkarīgā*, 2011. gada 5. septembris, 13. lpp.)
- Jāņa Strēlnieka mestais soda metiens ilgi blandījās pa groza stīpu, kamēr bumba izrīkojās pa savam... (*Neatkarīgā*, 2011. gada 5. septembris, 13. lpp.)
- Man ir kāda sava prognoze, protams. Pirms gada viņa man izrādījās pesimistiskāka nekā faktiski bija. Šobrīd viņa ir mazliet pesimistiskāka nekā pagājušā gada, kura izrādījās pesimistiska. (Aivars Lembergs, *TV3 ziņas*, 2011. gada 17. septembrī)
- Labākais bija Jānis Amatnieks, kas pa ceļam sasniedza divus Latvijas rekordus. (*LTV1 sporta ziņas*, 2011. gada 18. septembrī)
- Taču arī lietus nedraudēs medicīniskajam laika tipam, kas otrais – labvēlīgs. (*TV3 laika ziņas*, 2011. gada 18. septembrī)
- Ventspils augstskola un Biznesa inkubators dod ārā jaunus talantus. (*LTV1 reklāma*, skatīta 2011. gada 15. septembrī)
- Vai izdevās glābt 30 rukšus, kas bija iesprostoti liesmās?

(LNT raidījums *Degpunktā*, 2011. gada 1. septembrī)

- Tas ir tikai romu asinīs – atmiekšķēt publiku. (LNT raidījums *Dziedošās ģimenes*, 2011. gada 4. septembrī)
- Lopi pret cilvēkiem. (Virsraksts sižetam LNT raidījumā *Tautas balss*, 2011. gada 5. septembrī)
- Ārzemnieki uzglūn. (Virsraksts sižetam LNT raidījumā *Tautas balss*, 2011. gada 5. septembrī)

- Jānis. Dzīvo smirdoņā. (Paraksts zem kadra LNT raidījumā *Tautas balss*, 2011. gada 5. septembrī)
- Nozog bērniem veselību? (LNT raidījums *Tautas balss*, 2011. gada 30. septembrī)
- Lielākā daļa zīdaiņu, kas gadiem dzīvo bērnunamos, ir veseli. (LTV1 raidījums *Panorāma*, 2011. gada 5. novembrī)
- Jana Kalniņa. Putras ēdāja, šodien garšos šefpavāru putras. (Paraksts zem kadra TV3 raidījumā *Bez tabu*, 2011. gada 14. oktobrī)
- Slaidākais viena pieskāriena kafijas automāts no Jura var pagatavot kafiju latte, mačiato un capučīno ar vienu pieskārienu un ir lieliski piemērots nelieliem, bet moderni iekārtotiem mājokļiem. (*Trakās dienas*. *Stokmann* : reklāmas katalogs, 12.–16.10.2011., 29. lpp.)

- Visi Eiropas Ziemeļaustrumi un arī mēs vēl būsim nokrišņiem bagāti un vējaini. (*TV3 Laika ziņas*, 2011. gada 13. oktobrī)

- Vasks radošām izpausmēm matos. („*Oriflame*” katalogs: matu vaska reklāma, 4.–23.04.2011., 55. lpp.)
- Uzmundrinošie Amerikas hemlokegļes un kardamona aromāti *Architect* kompozīcijā jūs sagatavo pārstaidzošam un mainīgam turpinājumam ar intriģējošām dažādas koksnes notīm un pikanto tabaku noslēgumā. (*Oriflame* katalogs: tualetes ūdens reklāma, 4.–23.04.2011., 106. lpp.)
- Šīs ir mūsu vienīgās autiņbiksītes ar piecvaigžņu ādas aizsardzību. (*LNT reklāma*, skatīta 2011. gada 19. novembrī)
- Šovu piedāvā O karte, kam ir ko teikt. Atbalsta šokolādes gabaliņi „Schogetten”. (*LNT reklāma*, skatīta 2011. gada 19. novembrī)
- Sāc savu dienu ar dabas spēku. Tagad tas ir notverts pudelītē. (*LTV1 reklāma*, skatīta 2011. gada 18. novembrī)
- Viņš [= finanšu ministrs] gan atzīst, ka Dombrovska valdības mērķis ir bezbudžeta deficīts 2014. gadā. (*TVNET / LETA*, 2012. gada 6. februārī)
- Parpretlikumīgām darbībām internetā piespriesti arī bargi cietumsodi, tostarp cietumsodi. (*Delfi*, 2012. gada 9. februārī)

Materiālu sagatavojusi *Ilze Lokmane*
Karikatūras zīmējis *Jānis Kārklīšs*

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Aleksejs ANDRONOVŠ – *Dr. philol.*, Sanktpēterburgas Valsts universitātes docents, LZA ārzemju loceklis

Laimute BALODE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes un Helsinku Universitātes asociētā profesore, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” vadošā pētniece

Māris BALTIŅŠ – *Dr. habil. med.*, Valsts valodas centra direktors

Dite LIEPA – *Dr. philol.*, Latviešu valodas aģentūras galvenā lingviste

Ilze LOKMANE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes asociētā profesore

Liene MARKUS-NARVILA – *Dr. philol.*, Kurzemes Humanitārā institūta zinātniskā asistente

Ilga MIGLA – *Dr. philol.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” pētniece

Ārija OZOLA – *Dr. philol.*, valodniece

Mairita PURVIŅA – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Iveta PŪTELE – *Dr. philol.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” pētniece

Juka RISLAKI (*Kaarle Veli-Jukka Rislakki*) – somu žurnālists un rakstnieks

Ilze RŪMNIECE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesore

Ilja SERŽANTS – *Dr. des.*, Bergenas Universitātes aspirants, Lietuviešu valodas institūta (Viļņa) jaunākais zinātniskais darbinieks

Ingrīda SJOMKĀNE – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Anna STAFECKA – *Dr. philol.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” vadošā pētniece, LZA korespondētāj locekle

Dace STRELĒVICA-OŠIŅA – *Dr. philol.*, aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” pētniece

Mihals ŠKRABALS (*Michal Škrabal*) – Kārļa Universitātes Filozofijas fakultātes doktorants (Prāga, Čehija), Čehu nacionālā korpusa institūta darbinieks

Pēteris VANAGS – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes un Stokholmas Universitātes profesors

Anna VULĀNE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes profesore

Anna ŽĪGURE – rakstniece un tulkotāja, LZA goda locekle

Saskaņā ar Valsts pārvaldes iekārtas likuma 15. panta trešās daļas 2. punktu un Publisko aģentūru likuma 8. panta pirmo daļu izglītības un zinātnes ministra pārraudzībā esošās valsts iestādes – valsts aģentūra „Latviešu valodas apguves valsts aģentūra” un valsts aģentūra „Valsts valodas aģentūra” – apvienotas un ar 2009. gada 1. jūliju izveidota jauna izglītības un zinātnes ministra pārraudzībā esoša valsts iestāde – valsts aģentūra „Latviešu valodas aģentūra”.

*Ministru kabineta 2009. gada 24. aprīļa rīkojums Nr. 249
„Par valsts aģentūras „Latviešu valodas apguves valsts aģentūra” un
valsts aģentūras „Valsts valodas aģentūra” reorganizāciju”*

Latviešu valodas aģentūras Valodas attīstības daļa

- konsultē pareizrakstības, pareizrunas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Latviešu valodas aģentūras mājaslapā
www.valoda.lv

Latviešu valodas aģentūra.
**Valodas prakse : vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku
rakstu krājums, 2012**

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša ielā 35-5, Rīga, LV-1011
Tālrunis 67201680

Iespiests SIA „Jelgavas tipogrāfija”

9 781601 630044

25

Nr. 7/2012